

Hungary-Slovakia
Cross-border Co-operation
Programme 2007-2013

Building Partnership

European Union
European Regional Development Fund

“Cross border training of economic experts in distance learning network” project
(CROSSEDU) HUSK/1101/1.6.1-0300

G.Fekete Éva

Integrált vidékfejlesztés

Miskolc, 2013.

Előszó

A tananyag a vidéki térségek jellemzőinek megismerésére és a vidékfejlesztésben hasznosítható elméleti és gyakorlati ismeretek elsajátítására törekvő egyetemi hallgatók és gyakorló szakemberek számára készült.

Az öt fejezetre osztott ismeretanyag illeszkedik a nappali, a posztgraduális és a felnőtt képzésben oktatott vidék fejlesztés tárgy tematikáihoz.

A vidék fogalmának és területi lehatárolási módjainak, a vidékfejlesztés – területfejlesztéstől és helyi fejlesztéstől különböző – sajátosságainak tisztázását követően a vidéki térségekben zajló, a vidék immár második korszakváltását jellemző folyamatokat tekintjük át. A vidék átalakulási folyamatai ismeretében válnak érthetővé a vidékpolitika formálódásának szakaszai, jellemző céljai és eszközei. Az Európai Unió vidékpolitikája mellett az Amerikai Egyesült Államok és egyes európai országok vidékpolitikáival is foglalkozunk, majd részletesen tárgyaljuk a magyar vidékpolitika sajátosságait, aktuális programjait. Különös hangsúlyt fektetünk a vidékpolitikákban a LEADER megközelítés érvényesülésének bemutatására. Az ötödik, utolsó fejezetben a vidékfejlesztés stratégiai területeiről külön-külön is szót ejtünk. Így pl. bepillantást nyerünk a vidékfejlesztés gyakorlatát meghatározó földkérdés, a helyi piac és helyi termékek, a falusi turizmus, a falumegújítás, a vidéki szolgáltatások szervezése, a közösségfejlesztés témaköreibe.

A mellékletekben megadott forrásmunkák, valamint az egyes fejezetek végén felsorolt ajánlott olvasmányok és az ellenőrző kérdések, feladatok lehetőséget adnak a témában való nagyobb elmélyülésre, önálló kutatómunka elméleti és módszertani megalapozására.

Remélem, a tananyag hozzájárul majd a vidéki térségek fejlődési folyamatainak megértéséhez és az azokba való beavatkozások tudatosságának, hatékonyságának és hatásosságának növekedéséhez.

Dr.G.Fekete Éva
szerző

Tartalom

1. A VIDÉKFEJLESZTÉS ELMÉLETI KÉRDÉSEI	6
1.1. A vidék fogalma, helye az urbanizációs és ruralizációs folyamatokban	6
1.1.1. A vidék fogalmának értelmezése	6
1.1.2. Urbanizáció és ruralizáció	7
1.1.3. A vidék és a modernizáció.....	10
1.1.4. A vidék közhaszna.....	10
1.2. A vidékfejlesztés értelmezése	11
1.2.1. A vidékfejlesztés lényege	11
1.2.2. A vidékfejlesztés alapelemei (a cork-i nyilatkozat alapján)	11
1.2.3. A vidékfejlesztés és az agrárpolitika kapcsolata.....	12
1.2.4. A vidékfejlesztés és a területfejlesztés kapcsolata	12
1.3. A vidékfejlesztés alapelveinek kifejtése	13
1.3.1. A vidéki fejlődés ciklikussága	13
1.3.2. A fejlesztés középpontjában az ember áll.....	14
1.3.3. A fejlődés nem egyenlő a gazdasági növekedéssel.....	14
1.3.4. A fejlesztés csak komplex lehet.....	15
1.3.5. Nem csak egyetlen út létezik, az útválasztás a helyi közösség lehetősége és felelőssége	16
1.3.6. Helyi specifikus adottságokból előnyök kovácsolása, a piaci résekbe való betörés	16
1.3.7. Alternatív munkaerőforrások hasznosítása	17
1.3.8. Fenntarthatóság.....	17
1.3.9. A polgárok minél szélesebb bevonása	18
1.3.10. A fejlődés partneri együttműködések láncolatában valósul meg.....	18
1.3.11. A vidékfejlesztés tere: a horizontális kapcsolatok talaján szerveződött kistérség	19
1.4. A sikeres vidékfejlesztés feltételei.....	22
1.4.1. Az alulról vezérelt fejlődés filozófiájának elfogadása, a meghatározó értékrenddel való találkozása	22
1.4.2. Közös motiváció a változtatásra, közös cselekvésre.....	22
1.4.3. Változtatási szándék, lakossági aktivitás	22
1.4.4. Ismeretek: tudni, hogy mit és hogyan tegyenek.....	22
1.4.5. A szolidaritás működése	23
1.4.6. A kormányzati irányítási rendszer általános sajátosságai	23
1.4.7. Támogató kormányzati területpolitika.....	23
1.4.8. A gazdasági társaságok érdekeltiségének megtalálása	24
1.4.9. Országos hálózatok működése.....	24
1.4.10. Külső segítők elérhetősége	24
2. A VIDÉKI TÉRSÉGEK ELŐTT ÁLLÓ GLOBÁLIS KIHÍVÁSOK	26
2.1. A mezőgazdálkodás iparszerűvé válásának következményei	26
2.1.1. A mezőgazdálkodás pre-modern formái.....	26
2.1.2. Iparszerű mezőgazdálkodás	26
2.1.3. Többfunkciós agrárgazdálkodás modellje	28
2.2. Környezeti kihívások.....	29
2.2.1. Klímaváltozás, éghajlati szélsőségek erősödése	30
2.2.2. Az ivóvíz, a vízkészletek kulcsfontossága.....	30
2.2.3. Génmódosított növények veszélye	30
2.2.4. Környezeti fenntarthatóság, biológiai sokféleség, tájfenntartó mezőgazdaság.....	31
2.3. Gazdasági kihívások.....	31
2.3.1. Élelmiszerellátás és az élelmiszerlánc biztonsága	31
2.3.2. Az energiaellátás biztonsága, energetikai rendszerproblémák	32

2.3.3.	Átalakuló városvidék kapcsolatrendszer	32
2.3.4.	Globalizáció és lokalizáció	33
2.4.	Társadalmi kihívások	33
2.4.1.	Demográfiai válság, népesedési trendek	33
2.4.2.	Társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek	33
2.4.3.	Információs kor, tudásalapú társadalom	34
3.	VIDÉKPOLITIKÁK	36
3.1.	A vidékpolitikák általános tartalma és szerkezete	36
3.2.	Az Európai Unió vidékpolitikája	38
3.2.1.	A Közös Agrárpolitika kialakulása és első problémái (1957-1980)	38
3.2.2.	A Közös Agrárpolitika kisebb korrekciói (1980-2000)	40
3.2.3.	Agenda 2000	41
3.2.4.	A KAP 2003-as reformja	43
3.2.5.	SAPARD: az Ideiglenes Vidékfejlesztési Eszköz (2004-06)	44
3.2.6.	A vidékpolitika új irányai 2007 és 2013 között	44
3.2.7.	Az EU Agrár- és Vidékpolitikájának 2008-as felülvizsgálata és reformja	49
3.2.8.	Az EU agrár és vidékpolitikájának jövője	51
3.3.	A LEADER megközelítés	54
3.3.1.	A LEADER története	54
3.3.2.	A LEADER hét alapelve	55
3.3.3.	A LEADER alkalmazása helyi szinten	60
3.4.	Az USA vidékpolitikája	62
3.5.	Vidékfejlesztési politikák különbözőségei	64
3.5.1.	Az Európai Unió és az Egyesült Államok vidékpolitikájának összehasonlítása	65
3.5.2.	Európai Unió tagállamai vidékfejlesztési politikáinak összehasonlítása	66
4.	VIDÉKPOLITIKA MAGYARORSZÁGON	71
4.1.	A magyar vidék helyzete	71
4.1.1.	Tájhasználat, a természeti feltételek alakulása	71
4.1.2.	A magyar agrárgazdaság történeti folyamatai és aktuális helyzete	75
4.1.3.	Faluhálózatunk történeti folyamatai és aktuális jellemzői	84
4.1.4.	Az Európai Unió tagságból következő kötelezettségek	93
4.1.5.	A korábbi vidékfejlesztési gyakorlat értékelése, tapasztalatok	93
4.2.	A vidékfejlesztés céljai és prioritásai Magyarországon	94
4.2.1.	Alapelvek	94
4.2.2.	Célkitűzések	97
4.3.	A vidékfejlesztés eszközei	99
4.3.1.	A vidékstratégia megvalósítását segítő pénzügyi eszközök	100
4.3.2.	A vidékstratégia megvalósítását segítő szabályozási eszközök	102
4.4.	A vidékfejlesztés intézményrendszere	104
5.	A VIDÉKFEJLESZTÉS STRATÉGIAI TERÜLETEI	110
5.1.	Helyi termékek és közösségi mezőgazdálkodás	110
5.1.1.	A helyi termék fogalma	110
5.1.2.	A helyi termék típusai	110
5.1.3.	A helyi termék szerepe a vidékfejlesztésben	111

5.1.4.	A helyi termék előállításának és értékesítésének jogi keretei	114
5.1.5.	A helyi termékek iránti kereslet trendjei.....	118
5.1.6.	Helyi termék védjegy és a földrajzi árujelző	120
5.1.7.	A védjegyzetetés jogszabályi feltételei.....	121
5.1.8.	A védjegyzetetés lehetséges menete	122
5.2.	Vidéki turizmus	127
5.3.	Falumegújítás, örökségvédelem.....	127
5.4.	Szolgáltatásszervezés	127
5.5.	Vidékfejlesztési célú térségi közösségi együttműködések.....	127
5.5.1.	A vidéki települési közösségek közötti együttműködés indokai	127
5.5.2.	A vidéki települési közösségek közötti együttműködések magyarországi alakulása.....	132
5.5.3.	A vidéki települési közösségek közötti együttműködések jellemzőinek változása és a jövő lehetséges forgatókönyvei	139
5.5.4.	Összegzés	144
5.6.	Aprófalvak fejlesztése	146
5.6.1.	A aprófalvak öröksége.....	146
5.6.2.	A 90-es évtizedben az aprófalvak gazdaságára és társadalmára ható folyamatok és azok hatásainak áttekintése	148
5.6.3.	Az aprófalvak jellemző típusai	155
5.6.4.	Esélyek a megmaradáshoz.....	162
6.	IRODALOMJEGYZÉK	166

1. A vidékfejlesztés elméleti kérdései

1.1. A vidék fogalma, helye az urbanizációs és ruralizációs folyamatokban

1.1.1. A vidék fogalmának értelmezése

A köznyelv, a politika és a tudományok egyaránt használják a „vidék” fogalmat, ám ezt korántsem azonos értelemben. A különböző tudományok (agrár-, közgazdaság, település-, népeśégtudomány, földrajz, szociológia, néprajz, statisztika, történelem, építészet, stb.) is saját szemszögükből alakították ki vidék-, ill. faluképüket. A közös, mindenki által elfogadott vidékfogalom megalkotását az eltérő nézőpontok mellett az is nehezíti, hogy a vidéket magába foglaló tér, annak elemei is időben és térben változnak, a településrendszer elemei és a közöttük lévő viszonyrendszer is területenként eltérő, az urbanizáció során folyamatosan átalakuló képet mutat. A területi eltérések bemérését pedig a különböző nyelvekben eltérő szóhasználat, fordítási tökéletlenségek is gátolják. (Kovács, 2003)

A magyar nyelvben a „vidék” egyszerre jelent tájat, tájegységet, valamilyen földrajzi szempontok szerint homogén területet, valamint falusi térséget. Sőt gyakran minden, a fővároson kívüli területet is ezzel a szóval határozzák meg.

A nemzetközi irodalomban elterjedt „rurális” jelző is a városi térségekhez képest, azokkal összehasonlítva jelöli meg a tér vidéknek tartott részét.

Az Európai Vidéki Térségek 1996-ban megalkotott Chartája szerint: „a vidéki térség kifejezetten olyan szárazföldet, belső vagy tengerparti területet jelent, amely a kisvárosokat és falvakat is magába foglalja, gazdaságilag, szociálisan egységes egészet alkot és összehasonlítva a városi térségekkel:

- számottevően alacsonyabb a lakosság, a gazdasági tevékenységek, a szociális és kulturális struktúrák koncentrációja,
- a terület nagyobb részét mezőgazdasági, erdőgazdasági, természetvédelmi és kikapcsolódási célokra használják.” (Charta, 1996)

A rurális térségek lehatárolásánál kitüntetett szerepet kapott a népsűrűségi mutató. (Az EU-ban 100 fő/km²-ben, az OECD 150 fő/km²-ben, Magyarországon 120 fő/km²-ben határozták meg a ruralitás felső határát.)

A rurális térségek magyar fordításaként adódó, a falusias térségeket lefedő vidék fogalomba tehát már nem fér bele minden falu, ugyanakkor kisvárosok is helyet kapnak benne. Rurális térségen a hazai gyakorlatban a falusi és kisvárosi településekből álló olyan térségeket értjük, melyek gazdasági szerkezetében a természeti környezethez kötődő ágazatok (mezőgazdaság, erdőszet, halászat, vadgazdálkodás, turizmus, rekreáció, vízgazdálkodás, természetvédelem ...) és az extenzív földhasználat meghatározó szerepet játszanak. Ez a megközelítés a természeti környezethez való szorosabb kötődésből, a természet kisebb mértékű átalakítottságából indul ki.

A vidék fogalma a fentiekben túl egy másik, a centrum-periféria problematikából levezethető, a globalizáció előrehaladtával egyre nagyobb jelentőségű értelmezést is magában rejt. Eszerint a vidék a gazdasági fejlődés centrumaitól távolabb eső, az urbanizáció során hatalmas megalopoliszokba, nagyvárosokba szerveződött növekedési centrumoktól ill. tengelyektől különböző perifériát jelenti. Értelem szerint minden

központnak megvan a maga perifériája, azaz a maga vidéke. Globális szinten a világgazdasági centrumoktól távoli, a globális gazdasági fejlődésbe bekapcsolódni nem tudó térségek, míg nemzeti szinten az országos növekedési centrumok vonzásköréből kimaradó térségek tekinthetők vidéknek. (A „közel” és a „távol” itt inkább a gazdasági-társadalmi térben való elhelyezkedésre mint a földrajzi távolságokra vonatkozik, bár kisebb gazdasági-technikai fejlettség mellett a kettő gyakorlatilag egybeesik.)

A település tudományokban a vidék és a falu szintén a város ellentétjeként, annak alárendeltjeként jelenik meg. Eszerint minden városnak van vidéke, melyhez a nagyobb városok esetében már nem csak falvak, de kisvárosok is tartoznak, illetve minden vidéknek lennie kell városának. A várossal nem rendelkező, ún. városhiányos térségek valamely távoli város, a városhoz csak laza kapcsolatokkal kapcsolódó vidékét alkotják.

A vidék kulturális értelmezésében szintén a modernizáció központjaitól való távolság, ennek hatására a modernizációs folyamatokban való előrehaladottság, ill. a tradicionális társadalmak jellemzőinek érvényesülése, a tradicionális kultúra megőrzöttsége játszik főszerepet. Éppen a periféria jellegből adódó lassabb társadalmi átalakulások következtében volt lehetőség a vidéki térségekben a tradicionális elemek nagyobb mértékű megőrzésére.

A „természetközelség” és a „periféria-jelleg”, valamint a „tradicionalitás” a természeti erőforrásokat kevésbé preferáló és a piacgazdaságban elismertetni nem tudó gazdasági rendszerekben egymástól egyáltalán nem függetlenek, ám nem is feltétlenül járnak együtt. (Gondoljunk a nagyvárosok élelmiszerellátó övezetében fekvő falvakra, vagy az üdülő, ill. rekreációs településekre.)

1.1.2. Urbanizáció és ruralizáció

A vidékfogalomnak a városfogalomtól való erős függősége és magának a vidéknek a városokhoz képest való értelmezhetősége miatt a vidékfogalom változásai is az urbanizáció folyamatában követhetők. *Urbanizáció* alatt a városok és a városi népesség számának növekedését magába foglaló városodást és a városi kultúra, a városi életkörülmények terjedését jelentő városiasodást értjük. (Enyedi, 1988) Ezen fogalomhoz hasonlóan a *ruralizáció* is megfogalmazható. Ez a falvakban élő népesség arányának növekedését és a falusi jellegű kultúra, életforma terjedését foglalja magába. Foglalkozási értelemben a természethez közeli ágazatok, az ezekből élők társadalmi elismertségének növekedését, szociokulturális értelemben a városlakókéétól eltérő, tradicionális falusi elemeket idéző értékrendek, viselkedésformák, attitűdök, ökológiai értelemben pedig a természeti környezet felértékelése képezi a ruralizáció lényegét. (Stratosta, 1994)

Az archaikus társadalmak természetes településformája az aprófalú. A technikai színvonal csak alacsony népsűrűség mellett biztosította a megélhetést. Egy ember eltartásához 5 négyzetkilométer területre is szükség van. (Mendöl, 1963) Az önellátó gazdálkodás tevékenységek szerinti munkamegosztást nem tesz lehetővé, nem alakulnak ki a földtől, annak művelésétől elváló településformák. Az egész társadalmat a ruralitás jellemzi.

Az ókori civilizációban kiemelkedtek a városok. Az első városok kialakulásában szerepet játszott a mezőgazdálkodás elterjedése, majd további fejlődése nyomán a termelésben közvetlenül már nem résztvevők kiválása; a magántulajdon és annak elkerítése, mások átjárásának megtiltása; a parasztok nomádok általi fenyegetettsége, a védekezés

szükségessége. A későbbiekben az élelem szállításához elengedhetetlen közlekedés fejlődésével és a városi kultúra, az írás és a kereskedelem alapjainak lerakásával a falu teljesen háttérbe szorult, százával jelentek meg Mezopotámiában a városok. A városokon kívüli területek minden téren alárendelt helyzetben voltak. Az ókori görög és római társadalom alapvetően urbánus jellegű volt.

A földalapi, feudális társadalmakban ismét megnőtt a falvak szerepe, a ruralitás terepe. A városodás súlypontja Ázsiába helyeződött át. Európa keleti részén a belső árucserre beszűkült, a kereskedelmi tevékenység alig különült el az árutermeléstől, nem tudtak városok kialakulni. Nyugat-Európában azonban új városok tucatjait alakították ebben az időben. Ezek egyrészt a környező falvakban élő jobbágyok igazgatását és védelmét ellátó, várak köré települt erősségek, másrészt a kereskedelem olyan virágzó, de nem nagy létszámú központjai, valóságos ékszerdobozok, mint a Hanza városok.

Az ipari társadalomban a mezőgazdasági tevékenység kezdett háttérbe szorulni. A gyáripar kialakulása és fejlődése nagy népességkoncentrációt jelentő településeket igényelt. Elindult a városok számának és nagyságának ugrásszerű növekedése és ezzel kezdetét vette a modernkori urbanizáció. (Enyedi, 1988) A tradicionálisan mezőgazdasági falvak mellett megjelennek a főként nyersanyag-kitermeléssel, elsődleges feldolgozással, logisztikai tevékenységgel foglalkozó ipari, bányász, vasutas falvak. Ezek városiasodása gyorsabbnak bizonyul, mint a tradicionális falvaké. Lakóépületeikben, szolgáltatásaikban és a lakosság életmódjában esetenként már közelebb állnak a városokhoz, mint a hagyományos, a mezőgazdasági jellegüket még a kétlaki életmód (nem mezőgazdasági munkahely ingázással való vállalása és munkaidőn túli (háztáji) gazdálkodás) mellett is őrző falvakhoz. Ugyanakkor kisebb városok kimaradnak az industrializációból, központi szerepkörüket a mezőgazdaság és a piac szervezésében, a piaci és közszolgáltatások biztosításában őrzik meg. A kor gazdasági húzóerőit magukban foglaló városokon kívüli teret már korántsem tekinthetjük egységesnek. A falusias térből kikerülnek az urbanizálódott falvak és bekerülnek az urbanizációban lemaradt városok. A városokon kívüli terek homogenitása helyett a város és vidéke kapcsolatrendszer alakulásában lehet egyetemes törvényszerűségeket feltárni. A klasszikus modell szerint a város és vidéke szerves egységet képez, kiegészítik egymást és együttesen tudják lakosaik szükségleteinek kielégítését biztosítani. Ebben a munkamegosztásban a nagyobb népességgel és népsűrűséggel rendelkező város olyan gazdasági és ellátó funkciókkal is rendelkezik, melyek túlmutatnak a város lakosain. A város a tágabb környék, a város vidéke számára is szolgáltat, onnan is fogadja a termékeket, használja az erőforrásokat. A vidék ellátásában, termékeik felvételében meghatározó szerepe van a városnak, ugyanakkor a város növekedésének fontos forrását képezi a vidék munkaereje, az onnan származó élelem és alapanyag, a városi termékek felvevő piaca. (Erdei, 1972) A város leigázza, de ugyanakkor élteti is vidékét.

Ez a modell működött az urbanizáció korai, a városrobbanási és a városi agglomerációk kialakulását eredményező relatív dekoncentrációs szakaszaiban. (Enyedi, 1988) Következésképpen a vidéki területek kiürültek, népességüknek akár 40-50%-át elveszítették, kisebb települések megszűntek vagy elnéptelenedésnek indultak. A vidéki népesség városba áramlása végül is mindkét helyen feszültségeket okozott. Vidéken a népesség számának és sűrűségének csökkenése a szolgáltatások leépülését, ezáltal további elvándorlásokat indukált. A vándorlások kontraszelektivitása miatt pedig megnőtt az igény bizonyos szociális szolgáltatások iránt, miközben erőteljesen lecsökkent a munkaképes lakosság száma és a munkaerő minősége. A városokban a túlszűfoltóság jelent problémát. A népesség egy része kiszorul a munkaerő- és a lakáspiacról, a városi szolgáltatásokból. A kirekesztettek térbeni szegregálódásával városi gettók jönnek létre. A beáramló –

létszámában és arányában is jelentős - vidéki népesség magával hozza kultúráját és úgy annak materiális, mint szellemi, viselkedési elemei beépülnek a városi kultúrába, megvalósítva ezzel a városokban egy spontán ruralizációt. (*Stratosta, 1994*)

A posztindusztriális társadalmakban az urbanizáció irányai és ennek nyomán a város-vidék kapcsolatok is megváltoznak. A dezurbanizációs szakaszban vidék mezőgazdasági termeléshez való kötése végképp értelmét veszíti, hiszen a falusi népességnek is csupán 5-10 %-a foglalkozik már mezőgazdálkodással. A városokból előbb közvetlen környékükre, majd a távolabbi területekre is elindult kiáramlás következtében új, nem mezőgazdasági népesség költözik a falvakba. Megváltozik a gazdálkodás szerkezete. Végérvényesen felbomlanak a tradicionális falusi helyi közösségek. A kisebb népességkoncentráció miatt megmaradnak azonban az emberek közötti közvetlenebb kapcsolatok, a nagyobb interaktivitás.

A korábbi értelemben vidéki térségek erős differenciálódáson mennek keresztül. Egyes településeken a helyi természeti és kulturális erőforrásoktól független, a globalizált gazdaságba illeszkedő, de a földrajzi tájtól elszakadó gazdasági tevékenységek válnak dominánssá, mások gazdasága továbbra is a helyi természeti és kulturális adottságokhoz és a helyi piachoz kötődik. Egyes, nagyvárosokhoz közeli falvak középosztálybeli családok ingázó településévé válnak, míg másokban a szociálisan hátrányos helyzetűek kiköltözése, a falusi gettók megjelenése okoz gazdasági és társadalmi feszültséget.

Az urbanizáció fenti folyamatai mellett megjelenik azonban a tudatos ruralizáció is. „Elfogadva az adott civilizációs viszonyokat, a ruralizáció célja ebben az esetben az ökológiai egyensúly, a közösség mint a társadalmi élet alapvető formája, az egészséges élelmiszert előállító biodinamikus mezőgazdaság megteremtése.” (*Kovács, 2003*) A ruralizáció ezen, a környezeti kihívások felismerésével párhuzamosan teret nyerő módja Nyugat-Európa városi és vidéki térségeiben egyaránt terjed. Közép-Kelet-Európa egyes térségeiben pedig a reruralizáció foglalkoztatási jellege erősödik fel. Itt az ipari munkahelyek hirtelen és radikális lecsökkenése miatt a korábban vidékről betelepült városlakók ezreinek egzisztenciája megrendült és az államszocializmus bukását követő tulajdonváltás hatására egy részük számára ismét csak a rendszerváltás során visszakapott föld jelenik meg egyetlen reális megélhetési forrásként. Ezt felismerve elhagyják a várost, visszaköltöznek falura és gazdálkodni próbálnak. A reruralizáció ezen formájának kiterjedését a mezőgazdaság eltartó erejének végletes lecsökkenése és a gazdálkodás technikai és tudás háttérének elégtelensége akadályozza. (*Kovács, 2003*)

Az urbanizáció - ruralizáció kölcsönhatásában megváltozik a város – falu kapcsolat is. A város által hasznosított vidéki erőforrások szerkezete és hasznosítási módja átalakul. A hagyományosan a városi termékek és szolgáltatások fogyasztó piacaként, munkaerőbázisként és nyersanyag-beszállítóként megjelenő vidék részéről a város által igényelt és értékelt, a korábbi egyoldalú függőségi kapcsolatrendszer átalakító funkciók lehetnek:

- a. a „hely”: lakóhely (lakások + fejlett alapszolgáltatások), vállalkozási terület: „zöld mező”, kedvező áron elérhető ingatlanok, kedvezmények, rekreációs terület
- b. a „termék”: biztonságos élelmiszer, természetes alapanyagok és „természet tartalmú” szolgáltatások, alkatrészek beszállítása
- c. az „élmény”: rendezvények, hagyományok, kulturális alkotás, hobby-tevékenységek.

1.1.3. A vidék és a modernizáció

Az információs társadalom küszöbén vidékfogalmunk és méginkább a vidék jellemzőinek mélyebb tartalma és azok értékelése nagymértékben változik. A modernizáció értékrendjében egyértelműen elmaradottnak tekintett rurális térségek a posztmodern fejlődésben új tartalmat nyernek. A zsúfolt, környezetszennyezéssel és egyre mélyebb, társadalmi elidegenedéssel sújtott nagyvárosok gondjai, a globális világproblémák tükrében a vidék korábban negatívumként értékelt, vagy éppen sehogyan sem értékelt tulajdonságai előnyökké válnak. A tömegtermékeket előállító gyáripár gazdasági vezető szerepének leáldozása után áthelyeződnek a gazdaság centrumai és a periféria már nem csak mezőgazdasági térségekből áll, mint ahogyan a centrumokat sem az ipar, hanem sokkal inkább a kisebb koncentrációt igénylő informatikai ágazatok, szolgáltatások jellemzik. Egyes rurális térségek megszűnnek periféria lenni, míg a periférián feltűnnek nem rurális, vagy a természethez már kevésbé kötődő területek is. Korábbi korokból megőrzött tradicionális elemekként már nem csak a feudális, vagy éppen törzsi viszonyokat idéző társadalmi struktúrák, hanem a fogyasztói társadalomnak a centrumokban már egyre inkább túlhaladott elemei is megjelennek. Kérdés azonban, hogy milyen tempóban és milyen mértékben válnak jellemzővé ezek a tendenciák, az egyes vidéki térségek hogyan tudnak ehhez alkalmazkodni, képesek lesznek-e saját sorsuk tudatos irányítására, vagy csak hagyják, hogy megtörténjenek a dolgok és elszenvedik azok hatásait.

1.1.4. A vidék közhaszna

Összességében egész Európában a vidéki terek felértékelődésével találkozunk, ez azonban több, egymástól alapvetően eltérő forgatókönyv alapján, a vidéki térségeket nem egyenlő módon és mértékben érintve zajlik.

Az új ruralitás lényegét a környezeti fenntarthatóság miatt előtérbe kerülő természetközelség, a városi túlszűfolttsággal szembenálló kisebb lakossűrűség, a városi terekkel összekötő sokszálú kapcsolatrendszer és a közösségre jellemző szolidaritás adja.

A vidéki térségek az egész társadalom számára fontos, napjainkra jelentősen átalakult funkciókat látnak el. Ezek adják a vidék közhasznát. (Glatz, 2005)

1.táblázat: A vidéki térségek funkciói – a vidék közhaszna

gazdasági funkciók	▪ álláslehetőség
	▪ élelmiszerszükséglet kielégítése
	▪ gazdálkodó családok bevételei
	▪ megújítható nyersanyagok, energiaforrások
	▪ teret a KKV-knak
	▪ üdülés, turizmus feltételeinek megteremtése, továbbfejlesztése
ökológiai	▪ a mezőgazdaság és biotechnológia alapját jelentő genetikai erőforrások megőrzése
	▪ az élet alapjait képező természeti tényezők megőrzése
	▪ biológiai változatosság megőrzése
	▪ a tájak és azok változatosságának fenntartása
társadalmi és kulturális	▪ vadon élő állatok és növények védelme
	▪ közösségi és kulturális értékek megtartása
	▪ falusi közösségek értékeinek megőrzése, helyi egyesületek
	▪ városi lakosok és falun élők kapcsolatainak fejlesztése

Forrás: Charta 1996 alapján saját szerkesztés

1.2. A vidékfejlesztés értelmezése

1.2.1. A vidékfejlesztés lényege

A vidékfejlesztés a vidéki térségekben végbenő változások alakulásába történő tudatos, tervezett beavatkozásként értelmezhető. A beavatkozás mögötti érdekek lehetnek lokálisak, amennyiben az adott vidéki térségben élők életlehetőségeinek javítását, lehetnek regionálisak, amennyiben egy nagyobb térség erőforrásainak hatékonyabb hasznosítását és lehetnek globálisak, amennyiben a globális környezeti egyensúly megőrzését tekintik legfontosabb céljuknak.

Az Európai Vidéki térségek Chartája a vidéki kulturális örökséget védő és fejlesztő gazdasági tevékenységeknek az emberi tőke megtartása és fejlesztése érdekében történő vonzását tartja a vidékfejlesztés lényegének. (*Charta, 1996*)

Az FVM által kiadott dokumentum szerint pedig a vidékfejlesztés nem más, mint „mindazon tevékenységek fejlesztése, amelyek a vidéki településeken élő lakosság megélhetési körülményeinek, jövedelemszerzési lehetőségeinek – az életminőség – javítására irányulnak, továbbá, amelyek a természeti erőforrások, a környezet, a táj megőrzését szolgálják, és amelyek a vidék társadalomban betöltött funkciójának ellátását erősítik” (FVM,

1.2.2. A vidékfejlesztés alapelemei (a cork-i nyilatkozat alapján)

A vidéki térségek - 1996-ban Cork-ban megalkotott, de Bizottsági szinten máig el nem fogadott - Európai Chartája alapján a vidék fejlesztésének európai programja az alábbi, a hazai vidékfejlesztésben is irányadónak tekintendő pillérekre épül:

- *Fenntartható fejlődés:* a célok elérését, az eredmények (köztük a környezeti állapot minőségének) megtartását és folyamatos javítását hosszú távon biztosító eljárások alkalmazásával,
- *Esélyegyenlőség javítása:* a vidéki és városi térségek között a közkiadások, az infrastrukturális beruházások, az oktatási, egészségügyi és hírközlési szolgáltatások egyensúlyának javításával,
- *Integrált megközelítés:* a mezőgazdasági alkalmazkodás és fejlesztés, a gazdasági diverzifikáció, a természeti erőforrásokkal való gazdálkodás, a környezeti funkciók fejlesztésén valamint a kultúra, a turizmus és az üdülés elősegítésével,
- *Diverzifikáció:* a gazdasági és társadalmi tevékenységek körének szélesítésével, az életképes vidéki közösségek fejlesztésével, a falvak megújításával
- *Helyi cselekvés, globális felelősség*
- *Alulról vezéreltség:* a szubszidiaritás elvének megfelelően a lehető legnagyobb mértékű, az összes érdekelt partneri kapcsolatára épülő decentralizációval,
- *Egyszerű jogi szabályozás*
- *Programozás:* a koherens és átlátható eljárásokat régióként összegző vidékfejlesztési programokkal,
- *Finanszírozhatóság:* vidéki hitelezési technikák kialakítása, a bankszektor nagyobb részvétele segítségével, a kis és középvállalkozások pénzügyi korlátainak csökkenésével
- *Intézményi háttér:* a regionális és helyi önkormányzatok, valamint közösségi csoportok kapacitásaink és hatékonyságának fokozásával, a régiók és vidéki közösségek közötti tapasztalatcserével,

- *Folyamatos monitoring és értékelés:* a hatások felmérése, a közpénzek jó felhasználása, az innovációk stimulálása és a társadalmi viták információval való megalapozása érdekében. (*Charta, 1996*)

1.2.3. A vidékfejlesztés és az agrárpolitika kapcsolata

A fenti célkitűzések láthatóan egyesítik a lokális, a regionális és a globális érdekeket. A napjainkban elterjedtté vált „integrált vidékfejlesztés” azonban nem csupán az érdekek integrációjára, hanem sokkal inkább a fejlesztés területeinek komplexitására utal. A „természetközelségből”, a „periféria-jellegből”, a „tradicionalitásból” adódó előnyök kiaknázása és a hátrányok leküzdése csakis a természeti, a gazdasági, a társadalmi és az épített környezet együttes alakításával érhető el. A gazdaságon belül sem tulajdonítható egyetlen ágazatnak, az agrárgazdaságnak kizárólagos szerep, fel kell tárni a többi „természetközeli” ágazatban, a szolgáltatásokban, a centrumokhoz kapcsolódó és a helyi piacra épülő ipari tevékenységekben rejlő lehetőségeket is. Az agrárpolitika nem képes önmagában megoldani a vidéki térségek problémáját, bár a mező- és erdőgazdálkodásnak kétségkívül kitüntetett szerep jut a vidéki térségek társadalmi munkamegosztásban vállalt feladatainak teljesítésében. Az agrárpolitika hivatott arra, hogy a vidék agrárgazdálkodóit képesé tegye az élelmiszer- és ipari alapanyagellátás biztosítására, a foglalkoztatottak életszínvonalának folyamatos javítására, az ágazat nemzetközi versenyképességének növelésére, az ország területének kultúrállapotban tartására, a természeti elemek megőrzésére, védelmére. A célok elérésének érdekében szabályozza a tulajdon- és érdekviszonyokat, ösztönzi a társadalmi igényeknek megfelelő termelési szerkezet és technológiák megválasztását. (*Buday Sántha, 2001*)

1.2.4. A vidékfejlesztés és a területfejlesztés kapcsolata

Ugyanakkor a vidékfejlesztés kissé különbözik a területfejlesztéstől is, amennyiben az adott térségekben, régiókban kimondottan a vidéki érdekeket helyezi előtérbe. Természetesen a vidék fejlődése nem képzelhető el a centrumok nélkül, mint ahogyan a centrumok sem tudnak tartósan vidékük bevonása nélkül fejlődni. A centrumok és a vidékük fejlesztése azonban más-más technikát igényel. A vidék fejlesztésében a természeti környezetnek, a földhasználatnak, az életkörülmények javításának és a centrumokban jelentkező (piaci, szolgáltatási) lehetőségek jobb elérhetőségének jut kitüntetett szerep és a módszerek között a kisebb népességkoncentráció és a megőrzött tradicionális elemek miatt sajátos megoldások jelennek meg, a kisebb szervezetek, civil közösségek játsszák a főszerepet, az érdekek egyeztetése közvetlen fórumokon és gyakorta informális úton történik. A régió fejlődésében kulcsszerepet játszó, ezért a fejlesztésben gyakorta kitüntetett, esetleg kizárólagos státuszt kapó centrumok fejlesztésében a globalizált világgazdaságba való bekapcsolódás, a magasabb rendű centrumokhoz való kapcsolódás és vidék erőforrásainak minél hatékonyabb integrálása kerül az előtérbe. A centrumok fejlesztésben meghatározó szerepet vállalnak a nagyobb szervezetek és az érdekek egyeztetése politikai síkra terelődik.

1.3. A vidékfejlesztés alapelveinek kifejtése

A vidékfejlesztéssel gyakorlatban foglalkozók számára is érdemes megfontolni a vidék és a vidékfejlesztés „természetközeli”, „periférikus”, „kicsi” és „közösségi” jellegéből adódó néhány alapelvet.

1.3.1. A vidéki fejlődés ciklikussága

Az emberi társadalmak fejlődése egyre táguló földrajzi térben értelmezhető. A fejlődést meghatározó gazdasági és társadalmi kapcsolatok, kölcsönhatások által kijelölt tér folyamatosan növekszik. Ma már a legperiférikusabb térség mindennapjait és jövőjét is alapvetően befolyásolják a térségen kívüli tényezők. A világ általános globalizálódását egyes szerzők azonosítják a fejlődés kívülről való meghatározottságának növekedésével. (László, 1974) Mások a fejlődés külső és belső vezérlésének ciklikus változására hívják fel a figyelmet. (Schumpeter, 1939, Lewis, 1978, Rostow, 1978) Véleményük szerint az emberiség történelmében a kívülről (vagy fentről) és a belülről (vagy lentől) vezérelt területi fejlődési szakaszok váltják egymást. A történelem ún. racionális, erősen gazdasági meghatározottságú, az anyagi javak birtoklását előtérbe helyező korszakaiban az előbbi, míg az emócionálisabb, metafizikai jellegű, az érzelmeknek, emberi kapcsolatoknak nagyobb teret engedő, az emberi létet és a szeretet előtérbe helyező történelmi periódusokban az utóbbi hatása erőteljesebben érvényesül. (Hall, 1966, Greenbie, 1976, László, 1977)

A területi fejlődésről alkotott felfogások és a fejlődés befolyásolására törekvő fejlesztési politikák legutóbbi, az alulról vezérelt fejlesztést erősítő paradigmaváltása a hetvenes évektől bontakozik ki világszerte. A neoklasszikus fejlődéelméletek és az azokra épülő területpolitikák elégtelenségeire a harmadik világ országaiban folyó fejlesztési akciók sikertelensége hívta fel a figyelmet. A kívülről - felülről vezérelt fejlesztés nyomán nem hogy csökkentek volna a területi különbségek, még tovább szélesedett a szakadék. (Myrdal, 1956, Schumacher, 1991, Friedmann – Weaver, 1979) Kiútként az alternatív fejlesztési stratégiák, köztük pl. a helyi szükségletek kielégítését a helyi erőforrások mobilizálásával, a külső támogatások felhasználásának helyi szervezésével és kontrolljával elérni kívánó önerős fejlődés modelljének alkalmazása kínálkozott. (Galtung at all, 1980) A fejlődő országok fejlesztési politikájának látványos, a világszervezetek szeme láttára kibontakozó kudarca után, habár kisebb méretekben, de a fejlett országok belső fejlettségi különbségeinek mérséklésére irányuló törekvések sikertelensége is az önerős fejlesztési stratégiák irányába terelte a figyelmet. A 80-as évektől rendre fogalmazódtak meg az új nemzeti területpolitikák, melyekben a területfejlesztési döntéshozás decentralizációja, a helyi kezdeményezések fontosságának elismerése alapelveként jelennek meg. A nemzeti politikák megfogalmazását, ezen belül az önerős fejlődési modell szorgalmazását ezekben az országokban az élénkülő állampolgári aktivitás, a civil társadalom megerősödése, területfejlesztésben való szerepvállalási szándéka tovább erősítette.

A helyi kezdeményezéseken alapuló, belülről (vagy alulról) vezérelt fejlődés elméletének megfelelő területpolitika nem csupán és nem elsősorban a döntéshozás decentralizációjában különbözik a korábban uralkodó, felülről vezérelt területpolitikáktól. Teljesen új filozófia áll mögötte. Ezen új gondolkodás alappillérei a következők:

1.3.2. A fejlesztés középpontjában az ember áll

Az emberi tevékenységek legfőbb motiváló erejének a szükségletek kielégítésére irányuló igényeket tarthatjuk. A társadalom bonyolultabb struktúráinak kialakulását követően már nem minden, a jelen társadalmunkban megfigyelhető tevékenység származtatható közvetlenül az emberi szükségletekből. Az eredetileg a szükségletek kielégítését segítő gazdasági és államhatalmi rendszer és annak egyes szervezetei önálló szükségletekkel és ennek megfelelően érdekekkel rendelkeznek, melyek kicsúszhatnak a polgárok ellenőrzése alól, önálló, az eredeti célokkal netán ellentétes életet kezdenek élni. A globalizálódó világ egyik legmarkánsabb sajátossága a multinacionális tőkés társaságok hatalmának a gazdasági szférán való túlnövése és a polgárok mindennapi életére gyakorolt befolyásuk megnövekedése. (Korten, 1996) Az alulról építkező fejlesztés a helyi társadalom és a helyi gazdaságok megerősítésén keresztül éppen ezen túlzott befolyás elleni védekezésésként is értelmezhető. Egy humanizáltabb fejlesztést valósít meg, melynek középpontjába ismét a közvetlen emberi szükségletek kielégítését helyezi. A fejlődés fokmérője az emberek és kisebb közösségeik, de nem a tőkés nagytársaságok elégedettsége. A fejlesztés céljaként az emberek igényeit leginkább kielégítő élet jelenik meg. Ezért a fejlesztés a gazdaságban a kis- és középvállalkozások, a civil társadalom ellenőrzése alatt működő közösségi vállalkozások megerősítésére koncentrál.

Az emberi szükségletek azonban térben és időben változnak. Nem létezik egy, az egész emberiségre, vagy az egész nemzetre nézve egységes érték- és igényrendszer. A különböző közösségek számára más-más elem lehet fontos. Az alulról vezérelt fejlesztés az adott közösség valós igényrendszeréből indul ki és nem valami külső, a közösségtől idegen, netán csak a fejlettnak mondott nyugati fogyasztói társadalom értékrendjéből következő, mesterségesen támasztott szükségletek kielégítését célozza. (Különösen a fejlődő országokban okozott gondot korábban a helyi kultúrától idegen fejlesztési célok megvalósítása.)

1.3.3. A fejlődés nem egyenlő a gazdasági növekedéssel

Amennyiben a fejlődés motorjának az emberi szükségleteket tekintjük, a gazdasági növekedés szokásos mutatóival sem a fejlődés, sem a fejlettség nem fejezhető ki. A GDP ui. csak azokat a tényezőket veszi számba, amelyhez pénzmozgás kapcsolódik, így nem vizsgálja az emberek számára negatív hatásokat (pl.: a környezeti károkat). Ezen túl a GDP nem tesz különbséget azok között a pénzmozgások között, amelyek javítják, vagy rontják az életfeltételeket (pl.: pozitívan veszi számba a bűnözés csökkentésére, az okozott környezeti károk utólagos felszámolására eszközölt ráfordításokat).

Amennyiben a területi fejlettséget mint állapotot és a területi fejlődést mint folyamatot az emberi szükségletekhez mérjük, óhatatlanul figyelmet kell szentelnünk az emberi szükségletek Maslow szerint hierarchiába szerveződött rendszerének. Ebben a rendszerben az anyagi szükségletek csak egy részt képviselnek. A szükségletpiramis alapját a fiziológiai szükségletek, így a levegő, az élelem, az egészséges ivóvíz, az alvás és a felfenntartás iránti igény képezik. Ezeket a részben még mindig anyagi jellegű, a fizikai és az érzelmi biztonság követik. Maslow szerint a magasabb szükségletek kielégítése addig nem lehetséges, amíg az alacsonyabb szükségletek kielégítetlenek maradnak, de a társadalmi és morális szükségletek az ember kiteljesedéséhez éppoly fontosak mint az anyagi feltételek. Ezek kielégítése nélkül jólétről, egyéni és társadalmi elégedettségről nem beszélhetünk. A szükségletek különböző, bár egymással szorosan összefüggő, térben is

megjelenő társadalmi tevékenységeket és az azokat szervező intézményeket indukálnak, melyek kiépültsége és működése a jólét alapja. (Maslow, 1943)

2. táblázat: Az emberi szükségletekből következő néhány társadalmi funkció és intézmény

Morális szükségletek:	Vallásgyakorlás, egyházak Igazságszolgáltatás, nyilvánosság Művészetek, mindennapok díszei, forma, csomagolás Szervezés, logisztika Játék, játékosság, sport
Társadalmi szükségletek:	Teljesítmények elismerése Értelmes munka, munkamegosztás Demokratikus intézmények Kisközösségek Társadalmi ünnepek Család, barátok, családi ünnepek
Anyagi szükségletek:	Fogyasztási cikkek termelése és elosztása Lakáspolitikai Közbiztonság Közszolgáltatások. Szociális gondoskodás, biztosítás Környezetvédelem

Forrás: Saját szerkesztés

1.3.4. A fejlesztés csak komplex lehet

Az embert körülvevő, jólétét meghatározó környezet alapvetően négy elemből épül fel.

A természeti környezet magába foglalja a domborzatot, felszíni formákat, a klímát, a felszíni és felszínalatti vizeket, az ásványkincseket, a talajt, a növény- és állatvilágot és mint az élő természet részét, az embert.

A társadalmi környezet a népesség a maga demográfiai jellemzőivel, az emberek által formált közösségek és az azokban kitermelődött, az emberek együttélését meghatározó viszonyok és intézmények építik fel. Két nagy alrendszer a társadalom megszervezését / megszerveződését végző politika és közélet, valamint a társadalomban felhalmozott tudás megőrzését, továbbadását, új tudások létrehozását és az együttélés során kialakult értékek megőrzését és továbbadását végző szellemi szféra.

A gazdasági környezet a társadalom számára szükséges javak előállítását és a fogyasztókhöz való eljuttatását szolgáló termelési eszközök, azok technikai színvonala, az elérhető technológiák, a munkaerő, a tőke, a termelés, szállítás és piac valamint ezek intézményei és a közöttük lévő viszonyrendszer, a keresleti, kínálati és árviszonyok alkotják.

A művi környezet, az ember természetátalakító tevékenysége során materializálódott, a természeti környezetre ráakódó tárgyakat, épületeket, építményeket, a vonalas infrastruktúra elemeit, használati eszközöket, a fizikai teret formáló művészi alkotásokat foglalja magába.

Az egyes környezeti szférákat egymással az EMBER kapcsolja össze. Az ember tevékenysége minden esetben egy vagy több környezeti szférába való beavatkozást, változást jelent. Az ember azonban nem csak alakítója a felsorolt környezeti szféráknak, de egyben mindegyiknek része is. Mint biológiai lény, része a természeti környezetnek, mint társas, közösségeket formáló lény, része a társadalmi környezetnek, mint munkaerő,

fogyasztó és kreatív gondolkodó lény, része a gazdasági környezetnek és – némi erőszakkal - mint saját kreativitása által fizikai valójában is átalakított objektum, a művi környezetbe is besorolható.

Fejlettnek – az előzőekben kifejtetteknek megfelelően- akkor nevezhetjük az egyes környezeti szférákat ill. a környezet egészét, ha az emberi szükségletek kielégítéséhez megfelelő kereteket biztosítanak. Nem gátolják túlzott mértékben vagy nem veszélyeztetik az igények kiteljesítését. (Megjegyzendő, hogy sem a túl rossz, sem a túl jó körülmények nem kedveznek a fejlődésnek. Az akadályok, az általuk jelentette kihívások hiánya tunyasághoz, hosszú távon a cselekvés mozgatórugójának elvesztéséhez vezet, míg a legyőzhetetlen akadályok tornyosulása a küzdelem feladását eredményezik.)

Az egyes környezeti elemek fejlettsége, azaz az emberi szükségleteknek való megfelelése időben, térben és környezeti elemenként eltérő. Amikor a fejlesztés középpontjába az embert, ill. a vele összefüggő jóléti hatásokat állítjuk, ez egyet jelent azzal, hogy az embert körülvevő környezet egészének harmonikus fejlődésére kell törekednünk. Mivel az ember minden környezeti szférával erős kölcsönhatásban áll, jóléte csakis ezek összehangolt, kiegyensúlyozott fejlődésében biztosítható. A fejlesztés során tehát nem korlátozódhatunk egyik vagy másik környezeti elem fejlesztésére, minden fejlesztés csakis a környezeti elemek együttes, egymásra vonatkoztatott fejlesztése lehet. Az egyes részterületek fejlesztése megfogalmazódhat ugyan külön projektekben, de az egész folyamatnak egységesnek, egymásra felépülőnek kell lennie. (*Bánlaky, 1998*)

1.3.5. Nem csak egyetlen út létezik, az útválasztás a helyi közösség lehetősége és felelőssége

A fejlődésben a külső körülményektől, piaci mechanizmusoktól való függőség mellett a helyi igényeket és egyben lehetőségeket alakító kulturális és táji adottságok meghatározó szerepet játszanak. Ezért a fejlődés elvileg több, bár kétségkívül bizonyos keretek közé szorított úton is lehetséges. Alaphipotézis, hogy az elmaradottabbak nem csupán a fejlettek által jónak tartott módon fejlődhetnek. Így nem feltétlenül a fejlettek piacaira, a fejlettektől átvett technológiával, tőkével, szervezeti modellel, de csökkentett költségekkel előállított termékek termelésének növelése jelentheti a gazdasági fejlődés egyetlen útját. A helyi gazdaságok megerősítésével, a helyi adottságok tudatos hasznosításával szintén közelebb lehet jutni a közösség tagjai szükségleteinek kielégítéséhez.

Az alulról vezérelt térségfejlesztés alapfeltétele, hogy a helyi közösségek autonóm módon határozhassák meg céljaikat, megvalósításhoz vezető utakat és a külvilág változásaihoz való alkalmazkodásuk módját.

1.3.6. Helyi specifikus adottságokból előnyök kovácsolása, a piaci résekbe való betörés

A belső piaci igények kielégítését célzó gazdasági tevékenységek mellett a tágabb regionális munkamegosztásba való kapcsolódás, a globalizált világba való integráció is a helyi adottságok bázisán történik. A helyi és kistérségi fejlesztés során a tömegtermeléssel szemben az egyedi, ill. kis szériában előállítható, lehetőleg tájspecifikus termékek termelésére törekszenek. A komparatív előnyök alapján a piaci résekbe igyekeznek betörni.

A piaci rések megtalálása, majd elfoglalása átgondolt, magas színvonalú marketingstratégiát követel.

Megnő a szerepe az eredeti ötleteknek, egyedi kivitelezésnek, ami kreativitást, innovatív népszerűséget feltételez. A humán erőforrások minőségi fejlesztése és az új ötleteket felszínre hozó eljárások (vetélkedők, belső pályázatok, ösztöndíjak ...) épp ezért kitüntetett szerephez jutnak.

1.3.7. Alternatív munkaerőforrások hasznosítása

A helyi erőforrások hasznosításához tartozik a fejlesztés korábbi módjaiban nem értékelt, vagy el nem ismerhető humán erőforrások, így a nők, a megváltozott munkaképességűek, az informális gazdasági szereplők munkájának hasznosítása, a gazdaságba való bekapcsolása. Ugyanakkor ez nem csupán a munkaerő bázist növeli, de fontos szociális szerepe is van, a munkából hagyományosan kiszorulókat jövedelemhez és a társadalmi hasznosság tudatához juttatja.

A kihasználatlan munkaerő-tartalékok a csúcstechnológia alkalmazása helyett a kézimunka-igényes technológiákra, a munkaerő-intenzív ágazatokra irányítják a figyelmet.

1.3.8. Fenntarthatóság

A technikai haladás, a társadalmi, emberi értékek és a természeti egyensúly megőrzésének összehangolására, a fenntartható fejlődés biztosítására képes, ún. fenntartható társadalmak létrehozásához a kollektív emberi tapasztalatokból, az élő és élettelen rendszerek tanulmányozásából levezetett hat alapelv nyújt segítséget. (Daly, 1990, Korten, 1996)

- *A környezeti fenntarthatóság elve.* Az egészséges társadalmak környezetileg fenntarthatók, ami azt jelenti, hogy gazdaságaik három feltételnek tesznek eleget:
  1. A megújuló erőforrások felhasználásának üteme nem haladja meg azt az ütemet, amellyel az ökoszisztéma képes újratermelni őket.
  2. A nem megújuló erőforrások fogyasztásának vagy újra nem hasznosítható hulladékká alakításának üteme nem haladja meg annak ütemét, ahogy az ember helyettük megújuló erőforrásokat fejleszt ki és vesz fokozatosan használatba.
  3. A környezetszennyezés kibocsátási üteme nem haladja meg az ökoszisztéma feldolgozó-kapacitását.

A fenti feltételeknek nem megfelelő gazdaság csökkenti a jövő nemzedékek lehetőségeit. A jövőbeni generációk kollektív szükségletei pedig magasabb rendűnek tekintendők a jelen egyéni szükségleteinél.

- *A gazdasági igazságosság elve.* Az egészséges társadalmak minden tagjuknak – jelenleginek és jövőbeninek – megadják azokat a dolgokat, amelyek nélkülözhetetlenek az egészség, biztonság, alkotó, teljes élethez. Rendjén valónak tekintik, hogy, aki többet ad a társadalomnak, az többet is kapjon vissza, ha már mindenkinek az alapvető szükségleteit kielégítették, ha a jövőbeni nemzedékek választási lehetőségei nem csorbulnak és a gazdasági hatalom nem válik destabilizáló hatásúvá.
- *A biológiai és kulturális változatosság (diverzitás) elve.* Az egészséges társadalmak elősegítik a föld biológiai és kulturális változatosságát. A változatosság az evolúciós potenciál alapja. A biológiai és kulturális változatosság fenntartása alapvetően fontos ahhoz, hogy építő módon vegyünk részt az evolúciós folyamatban.
- *A szubszidiaritás elve.* Az egészséges társadalmakban a szuverenitás a civil társadalomban gyökerezik. „Amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik

révén meg tudnak valósítani, azt hatáskörükből kivenni, és a közösségre bízni tilos. Éppígy mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és –egyúttal súlyos bűn, a társadalom rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat.” (*Quadragesimo Anno, 1931*)

- *A belső felelősség elve.* Az egészséges társadalmak azokra hárítják az erőforrások elosztását meghatározó döntések költségét, akik e döntéseket hozzák. Sem az egyéneknek, sem a vállalkozásoknak, sem politikai közösségeknek nincs joga más egységre hárítani fogyasztásának költségeit. Az önszabályozó gazdasági rendszer hatékony működésében kitüntetett szerep jut a helyi gazdaságoknak. A globalizált gazdasági rendszerekkel ellentétben a helyi gazdaságok rendszere a költségek internalizálását ösztönzi, mert mind a költségek externalizálásának következményei, mind a költségek internalizálását kikényszerítő hatalom helyben található.
- *A közös örökség elve.* Az egészséges társadalmak felismerik, hogy a Föld környezeti erőforrásai és a fajok felhalmozott tudása közös erőforrás-örökségünket alkotják és minden embernek joga, hogy részesüljön a hasznukból. A környezeti erőforrások birtokosainak kötelessége, hogy a jövő nemzedékek érdekeit képviselvén sáfárkodjanak a javakkal, továbbá a speciális tudás birtokosainak kötelességük, hogy e tudást megosszák mindazokkal, akik ennek hasznát látják.

1.3.9. A polgárok minél szélesebb bevonása

A részvételi demokrácia kiszélesedéseként a fejlesztés egész folyamatában, így a tervezésben, a megvalósításban és a monitoring során is biztosított az állampolgárok közvetlen részvétele. A közvetlen részvétel lehetőséget ad a térségért érzett felelősség, a térség iránti elkötelezettség kifejlődéséhez, ami a helyi erőforrások térégben tartásán és minden korábbinál nagyobb mértékű aktivizálásán keresztül, előbb-utóbb az elvándorlások mértékének csökkenésében és a környezeti kultúra fejlődésében is érezteti hatását. Az állampolgárok bevonása a vezetéstől fejlett kommunikációs képességet, a nyilvánosság fórumainak kifogástalan működtetését és a csoportmunkák szervezésében való nagyfokú jártasságot követel. Ugyanakkor feltételezi az állampolgárok tudatos szerepvállalási és együttműködési készségét, önkéntes feladatvállalását.

1.3.10. A fejlődés partneri együttműködések láncolatában valósul meg

A fejlődést nem a szereplők közötti verseny, hanem a kölcsönös érdekeken alapuló partnerség mozgatja.

A partnerkapcsolatok jelentőségét a helyi szereplők (vállalkozások, közösségi szféra, civil szervezetek, állampolgárok) erőforrásainak elaprózottsága és szűkösége, valamint a fejlesztés mögötti közös érdek indokolja. Egy-egy szereplő a fejlesztésnek csak egy szűk szeletében tevékenykedik. A térség egészét átfogó, egymáshoz kapcsolódó fejlesztési feladatok megvalósításában azonban helyi szereplők sokasága érdekelt. Az önmagában csekélyebb erőforrásokkal rendelkező szereplők tevékenységének összehangolásával, forrás-addicionálással a fejlesztés hatékonysága és hatása megnövelhető. A partneri kapcsolat kialakítása, az együttműködés kereteinek meghatározása, a munka és a felelősség

megosztása, a partnerek közötti koordináció, az esetleges konfliktushelyzetek minimalizálása ill. kezelése sajátos tudást igényel és rendkívül munkaigényes.

1.3.11. A vidékfejlesztés tere: a horizontális kapcsolatok talaján szerveződött kistérség

A közösségek egy sajátos formája a *települési közösség*, melyet az egy lakóhelyen élő népesség formál és melynek tagjait a racionális munkamegosztás mellett a tradicionális - a szocializáció során megerősített - összetartozás is összefűzi. A települési közösség mint szervezet vezetését a helyi kormányzat látja el. A *települési kormányzat*, mint a településközösség szervezete vezetőinek és végrehajtó apparátusának együttese -a közösség valós érdekeinek felvállalt képviselője esetén-, legfőbb feladatának a közösség tagjai és maga a közösség szükségleteinek a mind teljesebb és magasabb színvonalú kielégítéséhez szükséges feltételek megteremtését tekinti. Ebből következően, igyekszik minden olyan lehetőséget megragadni, mely ebben őt segíti és az így származó előnyök meghaladják a más vonatkozásban a közösségre visszaható hátrányokat. A lehetőségek közé tartozik a településközösség számára hasznos, a környezethez való alkalmazkodást elősegítő külső kapcsolatrendszer alakulásának befolyásolása is.

A *települési közösségek külső kapcsolatait* az egyes tagokat, kisebb csoportokat vagy a települések egészét összefűző vertikális és horizontális, önkéntes és kényszerjellegű kapcsolatok alkotják. Így pl. a házasságkötések az egyes tagokat, ill. családokat összekötő településközi kapcsolatokat, a más településen való munkavállalás bizonyos népességcsoportokat (a munkavállalókat) a másik településen található gazdasági szervezettel összekötő vertikális kapcsolatokat hozhatnak létre.

A térségfejlesztés szempontjából különös figyelmet érdemelnek az utóbbi példához hasonló, a területi munkamegosztás sajátos, a városok és a falvak közötti munkamegosztás elmélyülése közben megjelenő, ún. *vonzáskörzeti típusú kapcsolatok*. (Beluszky, 1985) Az emberi szükségletek köre, valamint az igények mennyisége és színvonala folyamatosan növekszik. Ugyanakkor a kielégítés technikai feltételeinek kiépíthetősége, a funkció működtetésének gazdaságossága alapján a legritkábban lehet a technika révén már elérhető szolgáltatásokat mindig és mindenhol helyben biztosítani. A társadalomtól elvárt, de viszonylag ritkán, vagy kisebb népességcsoport által igénybevett funkciók az ellátandó területnek az erre legalkalmasabb településében koncentrálnak. (Beluszky, 1985) A vonzás-centrumokba települt funkciók természetesen csak akkor játszhatnak szerepet a környező, az adott funkcióval nem rendelkező települések lakosai szükségleteinek kielégítésében, ha biztosított a központok elérhetősége.

A vonzásokapcsolatok többé-kevésbé pontosan meghatározható területi egységeket, ún. *vonzáskörzeteket* jelölnek ki a földrajzi térben és velük a tér nagyjából - egészében le is fedhető. A vonzásokörzet azonban alapvetően a város és vidéke közötti hierarchikus kapcsolatrendszeren alapszik, a vertikális irányú munkamegosztás terméke. Az alulról szerveződött kistérségben azonban, a vertikális kötődések mellett a horizontális kapcsolatok is megjelennek és hatnak a tér formálódására.

A települési közösségek tagjainak vagy vezetőinek önkéntes elhatározásán alapuló településközi kapcsolatok mellett jól ismertek a „földről”, valamely külső hatalmi szerv által *kikényszerített kötődések* is. Ezek jellemző példái alkotják az államigazgatás hatalmi szervei által kialakított *igazgatási körzetek*. Közelmúltunk történelméből ismerjük a szomszédos településeket sokszor azok akarata ellenére egymáshoz kötő körzetesítést és

annak következményeit. Értelmezésünkben a kistérségformáló társadalmi kapcsolatok alapvető sajátossága az *önkéntesség*, az együttes cselekvés szükségességének, lehetséges területeinek és formáinak helyben történő felismerése és megfogalmazása.

A kistérségeket kialakító kapcsolatok két legfontosabb jellemzőjének tehát az *önkéntességet* és a *horizontalitást* tartjuk. Kérdés azonban, hogy léteznek-e egyáltalán ilyen kapcsolódási lehetőségek, s ha igen, ezeknek milyen elméleti típusai lehetségesek. A válasz természetesen nem adható meg az időtől, társadalmi berendezkedéstől függetlenül. Jelen okfejtésünkben a korunkra jellemző, vagy legalábbis kívánatosnak tartott, piacgazdaság és demokratizálódó társadalom viszonyaiból indulunk ki.

A munkamegosztást középpontba állító modellben az önkéntes településközi kapcsolatokat, így a horizontális jellegűeket is, a *kölcsönös érdek* alakítja ki. A települési közösségeknek a területi munkamegosztás során kettős érdeke adódik:

- (1) fogyasztóként minél jobb, a közösség tagjai szükségletei kielégítését minél szélesebb körben biztosító pozíciót kialakítani,
- (2) más településen megjelenő igényekhez is kötődő feladatok ellátójaként minél jobb, a feladat ellátását megkönnyítő, a helyi közösség számára nyereséget hozó pozíciót elérni.

Egy adott települési kormányzat, az említett célok eléréséhez vezető lehetséges stratégiákat mérlegelve, azt találhatja, hogy

- (1) a saját tagjai, gazdasági és társadalmi csoportjai általi igényelt alapanyagokat, szolgáltatásokat, a szükséges mennyiségű vagy minőségű munkaerőt nem tudja helyben biztosítani,
- (2) a közösség önmagában nem képez a szolgáltatások gazdaságos kiépítéséhez elegendő piacot,
- (3) a globalizálódó gazdaság számára a helyi kínálat túl kicsi, önmagában nem képez versenyképes gazdasági tényezőt,
- (4) a stratégiai jelentőségűnek tartott adottságokkal a szomszédos település vagy települések is rendelkeznek, hiszen pl. az ásványi lelőhelyek, a vízfolyások, az erdők, a jó levegő, a közlekedési utak, vagy éppen a népszokások nem érnek véget a település határainál,
- (5) ugyanígy a leküzdendő gondok, a területi elmaradottság, a környezetszennyezés, az elszigeteltség és a kedvezőtlen természeti adottságok sem korlátozódnak csupán az ök településükre,
- (6) a hierarchia felsőbb fokán álló intézményekkel és a szembeni érdekérvényesítő folyamatban egyedül túl gyengének találtnak, nem tudnak politikailag elég súlyos partnerként megjelenni.

Mindezen sajátosságok a települések közti horizontális együttműködések, az összefogáson alapuló térségfejlesztés után kiáltanak. Enélkül szinte lehetetlen a települések munkamegosztáson belüli kedvező pozíciójának elérése, a települési közösség szükségleteinek magas szintű kielégítése.

A települések közötti, a területi munkamegosztásból adódó, kölcsönös érdekeken nyugvó horizontális együttműködések *tartalmát* a települési közösségek szükségletei, az azok kielégítésében követett stratégiák és a megvalósítás feltételrendszere formálják. Az együttműködések *térbeni határait* pedig az érdekek alapját jelentő közös, vagy éppen egymást kiegészítő adottságok, valamint az adott technikai színvonal és társadalmi viszonyok mellett megvalósítható *kommunikáció* jelölik ki. Ezen tényezők mindegyike időben változó kategória, így az általuk meghatározott térség méretei sem tekinthetők állandónak. Az adottságok homogenitása leginkább a természeti földrajzi kistájokban

ragadható meg, a közös tevékenység feltételeként jelentkező intenzív kommunikáció pedig a jelenlegi technikai színvonal és a személyes kommunikáció iránti erős igények mellett ugyancsak egy kisebb térséget jelölnek ki.

Ne feledkezzünk meg azonban *a közösségeket életrehívó szükségletek másik nagy csoportjáról* sem. A modern társadalmakban a materiális szükségletek kielégítése érdekében kialakított munkamegosztás során elérhető javak, az ezek megszerzéséhez szükséges szervezetek mellett az önmegvalósításra, a belső értékek megtalálására való igény egyre hangsúlyosabban jelenik meg. Ezek kiegészülnek a munkamegosztás elmélyülése következtében kiszolgáltatottá váló egyének és mikrocsoportoknak a saját lakóhelyük alakításában való részvételére irányuló igényekkel. *Az állampolgárok közvetlen bekapcsolódása* a lakóhely alakításába, fejlesztésébe a *részvételi demokrácia* alapelemévé válik.

A szükségletek változása, korábban csak kevesek által igényelt szolgáltatások iránti igények tömegessé válása, a technika fejlődése és a települések közötti funkcionális munkamegosztás elmélyülése következtében a települési közösségek tagjai számára *a tér kitágul*. Nagyobb földrajzi térséget tapasztalnak meg személyesen, a tér nagyobb darabjának áttekintésére, közvetlen megélésére lesznek képesek. Már nem csak a tradicionális település, de egy tágabb körzet sorsa befolyásolhatja közvetlenül életüket. Nem mindegy számukra, hogy bezárják-e a szomszéd település általuk is igénybe vett intézményeit, vagy azok éppen az ő szolgáltatásaiknak teremtenek konkurenciát és csökkentik piacaikat, vagy sikerül-e a szomszédban olyan fejlesztést megvalósítani, ami áttételesen fellendítheti az itteni gazdaságot is. Mindezen kérdések már nem maradnak meg kizárólagosan a közösség vezetőire tartozó gondoknak, hanem az állampolgárok közvetlenül kívánnak alakításukban részt venni. Szándékukhoz a kommunikáció fejlődésével más települések lakói közül is sikerül szövetségeseket találniuk. Ezáltal az egyének számára még átlátható, általuk személyesen is megélt térben létrejöhet az *állampolgárok közötti térségi kapcsolatrendszer*, ami a *kistérségi közösségek* kialakulását eredményezheti. Ebben az értelemben ismét a közös érdek és a kommunikáció lehetősége jelennek meg a térség méretét és határait megszabó legfontosabb tényezőkként.

Mindezen gondolatok jegyében *kistérség alatt a földrajzi tér azon, az ott élő népesség mind szélesebb csoportjai számára átlátható és személyesen megélt darabját értjük, melyen belül a települési közösségeket szoros, a közös múlton, az abból felépülő kultúra közös vonásain, az ugyanazon, a gazdasági és társadalmi tevékenységüknek keretet adó földrajzi tájhoz való tartozáson, a funkcionális (gazdasági, humán szolgáltatási, infrastrukturális, közösségi) egymásrataltságon és intenzív kommunikáción alapuló horizontális kapcsolatok, az ezek tudatosulásaként jelentkező közös érdek és regionális identitástudat fűzi össze és ugyanezen alapon más település már nem köthető hozzájuk.*

A horizontalitás a kistérségben megnyilvánul abban is, hogy a fejlődésnek nincs kitüntetett résztérsége, vagy települése, a fejlődést dinamizáló elemek a térben kiegyenlítetten oszlanak el. A fejlesztés nem egyetlen településre koncentrál. Igyekeznek minden egyes településhez megtalálni a dinamizáló erőt és a térségben a fejlesztés kulcsprogramjait, a helyi adottságoknak megfelelően, más-más településhez, ill. településkörhöz kötni. Ezáltal a partneri kapcsolatokban egyszerre jelennek meg a települések bizonyos feladatok centrumaként és más feladatok közreműködőiként.

1.4. A sikeres vidékfejlesztés feltételei

A tapasztalatok alapján kirajzolódnak az alulról építkező fejlesztési stratégiák megvalósításának legfontosabb feltételei is:

1.4.1. Az alulról vezérelt fejlődés filozófiájának elfogadása, a meghatározó értékrenddel való találkozása

Még, ha a területfejlesztés elméleti szakemberei körében egyre szélesebb körben elfogadott és kívánatosnak tartott az alulról vezérelt fejlesztési stratégiák követése, a területfejlesztés napi gyakorlatban tevékenykedők között azonban továbbra is uralkodó maradhat a gazdasági növekedést előtérbe állító fejlődésfelfogás. A fejlesztés helyi aktorai közül pedig számosan, bár szavakban a helyi döntéshozásnak egyre nagyobb teret szeretnének engedni és hangoztatják a helyi sajátosságok figyelembe vételének fontosságát, a fejlesztés technikái közül - a korábbi korszakokban meggyökeresedett értékrendnek megfelelően - a nagy, az állami redisztribúció segítségével megvalósítandó, a csúcstechnológiát meghonosító, kívülről vezényelt projektekre vágnak. Különösen igaz ez az elmaradott térségekben, ahol a nem a fejlődés sajátosságait szeretnék megváltoztatni, hanem „csupán” most már ők szeretnének annak kedvezményezettjeivé válni. A pontos helyzetképet természetesen csak egy közvéleménykutatás segítségével rajzolhatnánk fel.

1.4.2. Közös motiváció a változtatásra, közös cselekvésre

A kistérségi fejlesztő szervezetek spontánnak nevezhető fejlődése mutatja, hogy általában a legszegényebb térségekben jutottak el leghamarabb a közösségek a változtatás szükségességének felismeréséhez. Ugyanakkor a fejlettebb térségekben, ahol az egyéni boldogulásra nagyobb lehetőségek adódtak, kevesebb motivációval rendelkeztek a közös cselekvésre.

1.4.3. Változtatási szándék, lakossági aktivitás

A szegény térségek lakosai gyakorta a passzív ellenállást, a csendes belenyugvást, vagy éppen a térség elhagyását, a menekülést választják. Az elmaradott térségekben a nagyobb motiváció ellenére is komoly munka szükséges a „hadrafoghatók”, a helyi fejlesztési tevékenységekben aktívan résztvenni hajlandó személyek felderítéséhez, hatékony cselekvésük szervezéséhez. Végül is - mint több térség példája is mutatja - az állampolgárok egy része hajlandó tevélegesen bekapcsolódni a fejlesztési folyamatokba, sőt kész annak vezérlésére is. Ez az aktív mag közösségfejlesztési technikákkal hálódaszerűen növelhető. A legelmaradottabb, az intenzív elvándorlás miatt többszörösen kontraszelektált népességű térségekben is óriási emberi tartalékok rejlenek.

1.4.4. Ismeretek: tudni, hogy mit és hogyan tegyenek

A már elindult közösségek legnagyobb problémája az információ és ismerethiány. Az alulról vezérelt fejlesztés egyik alapvető sajátossága, hogy minden közösség esetében más-és más formát öltenek. A közösségeknek minden esetben maguknak kell kitalálniuk a saját

helyzetükben leginkább megfelelő megoldásokat. Minden helyi kezdeményezés így önálló innovációnak tekinthető. A közösség innovatív képessége képzésekkel, tréningekkel, más térségek példáinak és tapasztalatainak megismertetésével, valamint külső szakértők bevonásával fejleszthető.

1.4.5. A szolidaritás működése

Azokban, a legszegényebb térségekben, ahol már nincs mit veszteni, irigyelni, viszonylag jól működik a szolidaritás. A szomszédok közötti torzsalkodás, féltékenység azonban ma még sok fejlesztő szervezet mindennapjait beárnyékolja és veszélyezteti a fejlesztés sikerét.

1.4.6. A kormányzati irányítási rendszer általános sajátosságai

A hagyományosan centralizált állam irányítási kereteit nehéz áttörni. A civil szervezetek helye, szerepe a magyarországi fejlődési folyamatok tisztázásában még abszolút tisztázatlan. Megjelentek azonban a relatíve független települési önkormányzatok a területi irányítási rendszerben. Az önkormányzatiság elvének érvényesítése kétségkívül kedvez az alulról építkezésnek, de a pénzügyi lehetőségek szűkössége, a költségvetés erősen redistributív, ugyanakkor az alapfunkciók ellátására koncentrált elosztási rendszere miatt az önkormányzati fejlesztések szabadsága, a helyi erőforrásokra épülő stratégiák megvalósításának lehetősége ugyancsak korlátozott. Arra legfeljebb a legfejlettebb települések vállalkozhatnának sikerrel. Mások számára pályázati úton érhető el kiegészítő forrás. A pályázati rendszer azonban eleve feltételez bizonyos „készültségi állapotot”, helyi anyagi és szellemi forrásokat. Ezek hiányában a kapcsolati tőke szerepe erősödik fel, ami eltereli a figyelmet a többi helyi erőforrásokról is. Az alulról építkezés esélyeit a minisztériumok pozícióféltése, ebből eredő egymással való torzsalkodása is akadályozza.

1.4.7. Támogató kormányzati területpolitika

Az 1996-ban elfogadott területfejlesztési törvény elvekben szabad utat enged az alulról építkezésnek, a helyi kezdeményezéseken nyugvó területpolitika kibontakozásának. Az európai szellemű törvény megvalósítása során azonban több olyan tendencia is kibontakozott, ami éppen, hogy gátolja ezeknek a kívánatosnak tartott folyamatoknak a felerősödését. Mindenekelőtt a kistérségi szerveződések spontán szerveződését siettető statisztikai vonzaskörzetenkénti társulás-alakításokat kell kiemelnünk. A társulások alakulásának felülről való vezéreltsége, ha a társulásokat a területpolitika intézményrendszere egy elemének tekintjük, önmagában még nem jelentene gondot. A gond akkor jelentkezik, mikor ezeket a kreált társulásokat a helyi kezdeményezések érvényre jutásának egyetlen és kizárólagos formájának kezdik tekinteni, kirekesztve és ellehetetlenítve ezzel a valóban alulról szerveződő fejlesztő közösségeket.

Másik gondot a területi tervezés problémái jelentik. Részben, mert a rendszerváltásban teljesen szétesett szakmát kell újraszervezni, részint mert ez az újraszervezés nem történhet a korábbi sémák szerint. A helyi közösségek tervezési szabadságának elismerése komoly módszertani kihívás elé állítja a tervezőket és a különböző szintű tervek egyeztetési mechanizmusa, abban az alulról induló kezdeményezések megjelenítésének módja sem kidolgozott.

1.4.8. A gazdasági társaságok érdekeltségének megtalálása

Mint a korábbi fejlesztési stratégiák kulcsszereplőinek, nyilvánvalóan érdekes a nagyvállalkozói szféra viselkedése. Az elmaradott térségek egyik legfőbb sajátossága azonban, hogy nincs jelen nagyvállalkozás, így közvetlen konfliktushelyzet sem alakul ki. Regionális szinten, ha nem sikerül a helyi vonzerők feltárásában és fenntartható hasznosításában való érdekeltséget elfogadtatni, már jelentkeznek az érdekkülönbségekből és az eltérő érdekérvényesítési képességből adódó problémák.

1.4.9. Országos hálózatok működése

A helyi fejlesztés sem lehet elszigetelt. Az említett érdekérvényesítő képesség erősítése, a szakszerűség biztosítása, az innovációk terjeszthetősége és a nagyobb térségi programok megvalósítása megköveteli a helyi, ill. kistérségi fejlesztő szervezetek hálózatainak kialakulását.

Az országos hálózat működésének is alapvető feltétele a szervezetek, térségek közötti szolidaritás működése. A partneri viszony kialakulását gátolja a fejlesztő szervezetek központi forrásoktól való függősége és ebből eredően közöttük a fejlesztési forrásokért vívott verseny erősödése.

1.4.10. Külső segítők elérhetősége

A külső segítők felkészültsége és elérhetősége kulcsfontosságú a tárgyalt folyamatban. A fejlesztés ezen módja azonban tőlük is másféle tudást, és főként más feladatértelmezést kíván. Munkájukban megnő a csoportépítés, a közösségfejlesztés, a kommunikáció és a beleélés, a térséggel való azonosulás képességének jelentősége.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a helyi kezdeményezésen alapuló térségfejlesztés akkor lehet sikeres, ha a helyiek akarják a változásokat, tudják, hogyan kell azokat megvalósítani és kívülről megkapják a szükséges anyagi, politikai, szakmai támogatást.

Ajánlott olvasmányok

- Csatári Bálint (1999): *A magyarországi kistérségek főbb típusai*. In: A magyar vidék térségi tagolódása MTA Regionális Kutatások Központja Kecskemét
- Glatz Ferenc (2008): *Új vidékpolitika* MTA Társadalomkutató Központ
- Kovács Teréz 2003: *Vidékfejlesztési politika*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus
- Molnár Géza (2012): *Város vagy vidék? Túlélési kalauz a XXI. századra*. Fenntartható Fejlődés Non-profit Kiadó
- Schumacher, E.F. 1991: *A kicsi szép*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest;
- Stratosta, P. 1994: *Ruralization and Rurality: Three Perspectives*. In *Agricultural Restructuring and Rural Change in Europe*. (Eds.: Symes, D – J.Jansen, A.) Wageningen, Agricultural University, 65-74.pp.
- Woods, M. (2010) *Rural*. Routledge, London

Gyakorlatok:

1. Hasonlítsa össze a vidéki térségek lehatárolásának OECD által és Csatári Bálint által alkalmazott szempontjait és módszereit az eredményekben várható eltérések alapján!

2. Értékelje a sikeres vidékfejlesztés tényezőit egy adott (saját) térségben! Állítson össze erre a célra használható interjúvázlatot és készítsen interjút legalább két helyi vidékfejlesztő szakemberrel!
3. Hasonlítsa össze az urbánus és a rurális életformát, majd írja le, hogy melyik milyen típusú emberek számára lehet vonzó!

Ellenőrző kérdések:

1. Értelmezze a vidék fogalmát és mutassa be a vidék helyét az urbanizáció folyamatában!
2. Miben áll a vidék közhaszna?
3. Mutassa be a területpolitika – agrárpolitika – vidékpolitika egymáshoz való viszonyát, a különbségeket és a kapcsolódási pontokat!
4. Mit nevezünk helyi fejlesztésnek? Milyen folyamatok hatására került az előtérbe?
5. Melyek a vidékfejlesztés legfontosabb alapelvei?
6. Hogyan határozhatjuk le a vidéki térségeket?
7. Mutassa be a vidékfejlesztés sikertényezőit!
8. Hogyan mérhetjük fel egy adott térségben a sikertényezők teljesülését?

2. A vidéki térségek előtt álló globális kihívások¹

2.1. A mezőgazdálkodás iparszerűvé válásának következményei

2.1.1. A mezőgazdálkodás pre-modern formái

A mezőgazdálkodás a kezdetek óta arra törekszik, hogy a termékei iránt állandóan növekvő keresletet a földhasználat intenzitásának növelésével minél jobban kielégítse. Ez az egymás után következő **földművelési**, földhasználati rendszerek kialakulásán, fejlődésén jól nyomon követhető. A parlagos, legelő és/vagy **erdőváltó földművelési rendszer** több mint ezer évig volt a mezőgazdasági termelés uralkodó formája. Erre az időszakra a kis népsűrűség, a nomád, vándorló életmód és a primitív földművelő eszközök használata volt jellemző. Amikor a szántóföldek már nagyobb arányt foglaltak el, fokozatosan újabb – **az ugaros – földművelési rendszer** alakult ki. Jellemzője a **nyomásos gazdálkodás** volt. Ebben a rendszerben fokozatosan kialakultak a művelési ágak, és állandósult a szántóföldi művelés. A települések közvetlen környékén konyhakerti növényeket termesztettek, gyümölcsösöket telepítettek. A rétek és legelők a szántónak kevésbé alkalmas területekre szorultak vissza. Az ugaroltatás felváltására kialakult többféle földművelési rendszer közül a legnagyobb arányban a **vetésváltó földművelés** terjedt el. Kialakult a növényfajok évenkénti váltására alapozott növénytermesztés. A rendszert a tájak és termőhelyek adottságaihoz alkalmazkodó, változatosabb növényi összetétel és **vetésforgó** jellemezte. A rendszer második szakaszában jelentős tényezővé vált a **gépesítés** is. A jobb talajművelő eszközök, a gőzeke, a traktor megjelenése lehetővé tette a mélyebb talajművelést. Ez a sokoldalú fejlődés a termésátlagok nagymértékű növekedését hozta, de még nem okozta a környezet egyensúlyának megbomlását. Azonban e folyamat eredményeként elkezdődött az a napjainkban felerősödő folyamat, amely a természetes élőhelyek (kiterjedt gyepterületek, vizes élőhelyek, alföldi erdőterületek) drasztikus visszaszorulásához, feldarabolódásához vezetett.

2.1.2. Iparszerű mezőgazdálkodás

Az új út, amelytől a XX. század közepén a további növekedést remélték, az iparosodás és a mesterséges energiaráfordítás növelésére alapozó, **a terméktömeg növelését célzó iparszerű gazdálkodás** lett. A piac, a tömegtermékek iránti kereslet és a világkereskedelem fejlődéséből következően az iparszerű, energia-intenzív, nagy mennyiségű, mesterséges, ipari eredetű anyag- és energiafelhasználású mezőgazdálkodási rendszerrel **az ipar logikája jelent meg az ágazatban**, amely egyfajta „*biológiai iparrá*” vált. Alaptörekvése a függetlenedés, a mesterséges szabályozás, a természeti erőforrások fokozatos kicserélése (helyettesítése) mesterséges erőforrásokkal. Ennek megfelelően a tér egyéb (biológiai és társadalmi) szerepeinek rovására figyelmét kizárólag csak a termelési feladatokra irányítja, a megoldásokat, technológiai folyamatokat kizárólag azok termelékenységére, gazdaságosságára alapján választja ki. Ennek érdekében koncentrációra és centralizációra törekszik, igyekszik minél nagyobb „homogén” területeket kialakítani. Mindezekkel összefüggésben a folyamatot kényszerű, mesterséges erőforrás (műtrágya, növényvédőszer, gépi munka, üzemanyag, stb.) ráfordítás növekedés kíséri.

¹ A fejezet a magyar Nemzeti Vidékstratégia (2012) fejezetei alapján készült

Az iparszerű mezőgazdaság elterjedésével párhuzamosan történt meg az élelmiszerfeldolgozás korábbi kézműves, manufakturális jellegének nagyüzemivé válása is. A nagyüzemi technológiák elterjedésével kizárólagossá vált a hatékonyság és versenyképesség szerinti megítélés, melyben kiemelt szerepet kapott a minél olcsóbban előállítható késztermék. A tőkehatékonysággal mért versenyképesség, ennek érdekében az olcsó alapanyag fölhasználása miatt a technológiai fejlesztések nem a minőségjavulást eredményezték, s az eredetihez való hasonlatosságot csak póttanyagokkal, adalékanyagokkal lehet elérni, mely már kimeríti sok esetben a hamisítás, csalás, megtévesztés fogalmakat.

Az iparszerű mező és élelmiszer gazdaság legfontosabb eredményei, érvei:

- A terméktömeg, valamint a termésátlag a hazai mezőgazdaság iparosításának fő időszakában, 1960 és 1985 között többszöröződött, részeként a Föld népességnövekedését követő „zöld forradalom”-nak. Magyarország ennek hatására mezőgazdasági termékekből ismét gyorsan önellátóvá vált, majd jelentős export árualapot is előállított.
- Miközben az abszolút termésingadozás nőtt, a relatív (termésátlagokhoz viszonyított) termésingadozás – éppen a termésátlagok rohamos növekedése következtében – csökkent.
- Viszonylagos anyagi jólét, szociális biztonság jellemezte a falvakat, ami a TSZekbe és állami gazdaságokba kényszerített parasztság bérmunkássá válásával járó rendszeres jövedelemmel is összefüggött.
- Különböző üzemi formák (nagyüzem és háztáji) sajátos, hatékony együttműködése valósult meg.
- Az élelmiszeripari nagyüzemek az adott – általában vidéki – térség jelentős foglalkoztatóivá váltak.
- A nagyüzemi élelmiszeripar aktív export termelése révén jelentős mértékben járult hozzá az ország deviza mérlegének javításához.

A jelentős termelésnövekedés mellett azonban egyre nagyobb számban jelentkeznek azok a problémák, amelyek kedvezőtlenül hatnak a természeti környezetre, a termelés alapjait adó erőforrásokra, valamint a helyi társadalomra és az általános emberi létfeltételekre is.

Az iparszerű mező és élelmiszergazdaság problémái, kockázatai:

Termelési alapokat romboló hatások:

- a termőtalaj pusztulása (szervesanyagtartalmának, biológiai életének csökkenése, savanyodása, vizenyősödés, szikesedés, illetve sivatagosodás, kiszáradás, talajvízszint süllyedés, a talajszerkezet romlása, porosodás, tömörödés);
- a növényi és állati genetikai alapok beszűkülése, pusztulása, a mozaikos, extenzív tájhasználatához kapcsolódó gazdag természetes élővilág elsivárosodása, a biológiai sokféleség csökkenése, a gyomosodás, fajspektrum-beszűkülés, rezisztencia;
- a mezőgazdasági területek és termékek mezőgazdasági eredetű szennyeződése.

Az emberi létfeltételek és a természeti környezet veszélyeztetettségét eredményező hatások:

- a vadon élő növény és állatfajok visszaszorulása, a természetes élőhelyek, életközösségek degradációja, pusztulása;
- az élővizek, a talajvíz, a rétegvíz, egyes ivóvízbázisok szennyeződése;
- szermaradványok feldúsulásának, bomlástermékeik nyomonkövethetetlen újraegyesüléseinek kiszámíthatatlan hatása az élőlényekre, köztük az emberre;

- az élelmiszerek beltartalmának felhígulása, tápláló és élvezeti értékének csökkenése;
- a friss, teljes értékű élelmiszerek helyett helyettesítő és adalékanyagokat tartalmazó élelmiszerek terjedése és ezekkel kapcsolatban – különösen a gyermekeknél – függőség kialakulása, táplálkozási és környezeti eredetű humán egészségkárosodás;
- tájképi elszegényedés, ingerszegény környezet, az ember belső (pszichikai, fizikai, biológiai) és külső (természeti, társadalmi és épített) környezetének erős eróziója, szellemi és lelki elsivárosodása;
- jelentős mennyiségű, újra nem hasznosítható, környezetszennyező csomagolóanyag felhasználás.

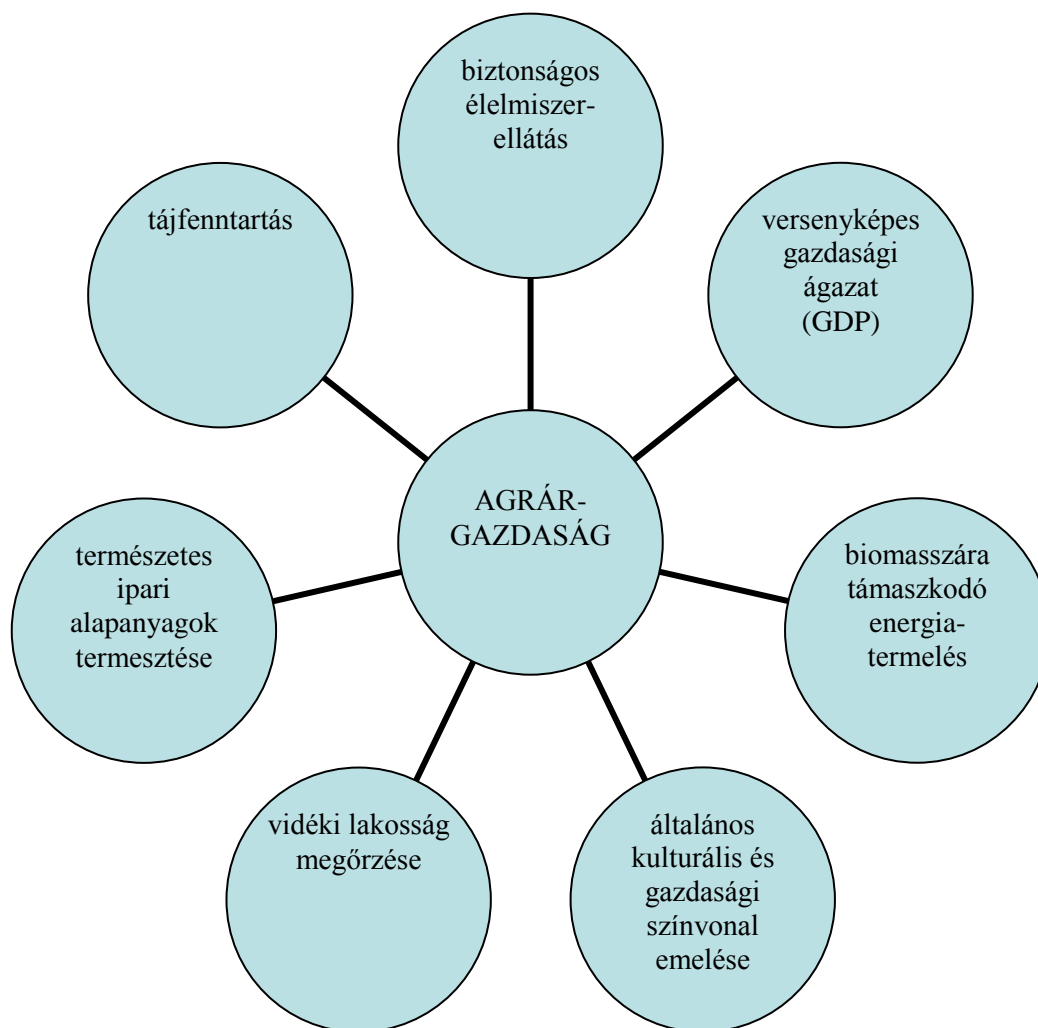
Az iparszerű gazdálkodás ellehetetlenülését előrevetítő jelenségek:

- a vidéki munkanélküliség és elvándorlás felgyorsulása;
- a negatív externáliák (társadalmi költségek) rohamos növekedése;
- az energiaigényes gazdálkodás erős függősége az energetikai piactól;
- a véges készletmennyiségű kőolaj árának emelkedése, ezzel a petrokémiai bázisú anyagok és energiahordozók felhasználására alapozó gazdálkodási stratégia előrelátható veszteségessé válása, ellehetetlenülése;
- a mesterséges energiával helyettesített tevékenység elveszíti igényét az élő munka iránt, így kiszorítja az embert, minek következtében a vidéki népesség megélhetése veszélybe kerül;
- a piac kettészakadása: egyrészt igény a változatosabb, egészségesebb élelmiszerkínálatra, másrészt a csökkenő fizetőképesség következtében az olcsó tömegárak iránti kereslet növekedése;
- a közvélemény fokozódó nyomása a “biztonságosabb” élelmiszerek előállítására érdekében, társadalmi előítéletek az élelmiszerek biztonságának vonatkozásában, különösen, ha azokat új technológiák (besugárzás, biotechnológia, génsebészet, nanotechnológia, stb.) segítségével állították elő;
- növekvő társadalmi érzékenység környezetünk iránt, a növekvő etikai aggályok és az előre nem látható súlyos veszélyek fokozatos felismeréséből fakadó érzékenység a GMOKkal, a génmanipulációval, a biotechnológiával, az állatvédelemmel kapcsolatban.

2.1.3. Többfunkciós agrárgazdálkodás modellje

A fentebb vázolt negatív jelenségek vezettek azokhoz a felismerésekhez, amelyek előkészítették a **többfunkciós európai agrármodell** kialakulását. Fel kellett ismerni, hogy **a mezőgazdaság nem egyszerű árutermelő ágazat**. Néhány évtizedes agráriparosítási, termésmaximalizálási kitérő után ismét rá kell jönni: a mezőgazdaságnak a termelési feladatok mellett környezeti, társadalmi, regionális, és foglalkoztatási feladatokat is magára kell vállalnia. Ezen környezeti és szociális, közösségi **szolgáltatások** pedig helyben keletkeznek, nem importálhatók.

A megfelelő mezőgazdasági földhasználati és gazdálkodási rendszerek alkalmazása tehát a vidéki térségek és a vidék társadalma megmaradásának kulcskérdése. Ezt azonban csak **„fenntartható” rendszerek** képesek biztosítani, amelyek úgy állítanak elő jó minőségű, egészséges és elegendő termékeket, hogy közben megőrzik az élővilágot, a tájat, s benne az embert, közösségeit, kultúráját, munkát és megélhetést biztosítva a vidéki népesség, a helyi közösségek számára.

1.ábra: A többfunkciós agrárgazdaság modellje

2.2. Környezeti kihívások

A világszerte tapasztalható környezeti, társadalmi és gazdasági folyamatok, a tudományos világ ezekkel kapcsolatos figyelmeztetései egy olyan XXI. századot jeleznek, amelyet erkölcsi/etikai, fizikai, biológiai és ökológiai értelemben vett fokozódó **erőforrásválság** jellemez. Ezért a vidéki térségek számára is kiemelt fontosságú, hogy mi történik természeti erőforrásaikkal és értékeikkel, kiemelten a termőfölddel és vízkészletekkel, az ökoszisztéma mással nem helyettesíthető gazdagságával. Meg tudják-e őrizni a természetes és természet-közeli élőhelyeiket és az azokhoz kötődő fajok sokszínűségét, a mezőgazdasági termelés kedvező biológiai alapjait, képesek-e alkalmazkodni az éghajlatváltozás várható hatásaihoz, tudják-e biztosítani a lakosok jó minőségű élelmiszerekkel történő ellátását, a megfelelő élet és munkalehetőségeket?

2.2.1. Klímaváltozás, éghajlati szélsőségek erősödése

A Föld éghajlata évmilliók során természetes módon is jelentős változáson ment át, ám jelenünkben – vélhetően az elmúlt évtizedekben bekövetkezett, fokozódó mértékű üvegházhatású gáz kibocsátás következtében – egy szokatlanul gyors felmelegedési folyamattal és ennek számos hatásával kell szembe néznünk. Az éghajlatváltozásnak már most is számos velejárója van: az elmúlt évtizedben háromszor annyi időjárással kapcsolatos katasztrófa történt világszerte, mint az 1960-as években, beleértve a hőhullámokat, az áradásokat, az aszályokat és az erdőtüzeket. A változások mértéke és jellege a földrajzi adottságok, elhelyezkedés, a tájhasználat, a vízháztartásra ható tényezők függvényében eltérő. Az agrár és vidékpolitikáknak, környezet és természetvédelemnek, a vízgazdálkodásnak illetve a településtervezési politikának és építésügynek is fokozottan fel kell készülni az **éghajlati szélsőségek agrártermelési, élelmiszerellátási, illetve lakókörnyezeti következményei kezelésére.**

2.2.2. Az ivóvíz, a vízkészletek kulcsfontossága

A Föld vízkészletének csupán 2% a iható, öntözésre alkalmas édesvíz, miközben a világon nő az ivóvíz felhasználás. A klímaváltozás várható hatásai és a népességnövekedés következtében a helyzet súlyosbodása várható. A vízhiányos országok népessége 2025-re – az ezredfordulós közel fél milliárdról – akár 3 milliárdra nőhet. Az egészséges ivóvíz biztosításához a **felszín alatti és a felszíni vízkészletek** környezeti minőségének megőrzése, védelme, a mennyiséggel való takarékoskodás mindnyájunk létérdeke és közös felelőssége. Lévé, hogy a vízkészletek jelentős részben vidéki térségekhez kapcsolódnak, valamint a felhasználásban is az agrárgazdaság meghatározó tényező, a vidékfejlesztésben a vízgazdálkodás kulcsfontosságú szerepet tölt be. A **vízkészletek mennyiségi és minőségi megőrzése** a környezetvédelmi és vízügyi, az agrár és vidékpolitikai valamint, a településpolitikai, építésügyi szempontok érdemi, vízgyűjtő és tájgazdálkodási alapokon nyugvó összehangolását kívánja.

2.2.3. Génmódosított növények veszélye

A környezetszennyezés új formája a **genetikailag módosított szervezetek** (továbbiakban: GMOk) hatására bekövetkező "genetikai" szennyezés. A GMO-termesztésbe bevont területek nagysága a világon az elmúlt 10 évben, elsősorban az intenzív marketing, valamint kényelmi okok miatt, folyamatosan nőtt. 2010-ben 148 millió hektáron termesztettek GMOkat, azaz az összes mezőgazdasági terület 10,5%-án. A rezisztencia kialakulásával és terjedésével az USA-ban megtorpanni látszik a GM növények vetésterületének növekedése. Az EU-ban 2008-ban 7 országban 104 ezer hektáron, míg 2009-ben már csak 6 országban 95 ezer hektáron termesztettek GMOt. A vetésterület 2010-ben tovább csökkent, és Bt. (méregtermelő) kukoricát mindössze 91 ezer ha-on, Amflóra burgonyát pedig csupán 450 ha-on termesztettek, igaz, nyolcra nőtt a GMOt termeszto országok száma. Jelenleg a biotechnológiai vállalatok zömében csak olyan GM-növényeket forgalmaznak, amelyek ellenállóak az e cégek által kifejlesztett gyomirtószerekkel, valamely kártevővel, vagy mindkettővel szemben. A jelenleg forgalomban lévő GM-szervezetek jelentős része közvetlenül vagy közvetve (az állati takarmányok közvetítésével) emberi fogyasztásra kerül. Az érvényben lévő engedélyezési rendszerben a GMOk biztonsági vizsgálata, a mérgező, allergiát keltő és egyéb káros

hatások, az antibiotikumokkal szembeni rezisztencia terjedése, új antibiotikumoknak ellenálló baktériumtörzsek megjelenése, és az egyéb **egészséget veszélyeztető hatások kiszűrése nem eléggé megbízható**. A környezeti hatásokra jellemző, hogy a gyomok és a kártevők egyre nagyobb számban válnak ellenállóvá a GM növényekkel szemben. A **rezisztencia jelenség** orvoslására egyre több olyan növény kerül forgalomba, amely számos transzgént hordoz, miközben egyre több gazda panaszkodik a GMO-mentes mag eltűnéséről a vetőmag piacon. Probléma az is, hogy a GM-fajták elterjedése tovább csökkenti a fajon belüli biológiai sokféleséget, **szegényíti a mezőgazdaság genetikai bázisát**. Nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy a bevitt gén olyan előnyökhöz juttat adott fajtákat, melynek eredményeként az őshonos faj, vagy fajta ki is pusztulhat. Az említett problémák ellenére az élelmiszerválság megoldásaként egyes tudományos és gazdasági körök még mindig a génmódosított növények termesztését javasolják.

2.2.4. Környezeti fenntarthatóság, biológiai sokféleség, tájfenntartó mezőgazdaság

A jelenlegi mennyiségi növekedésre alapozott gazdasági és társadalmi berendezkedés, a természet biokapacitását, regenerálódó képességét meghaladó erőforráshasználat kedvezőtlen környezeti hatásai évtizedek óta nyilvánvalóak. Az **ökológiai lábnyom** által kifejezett, szükségleteink kielégítéséhez és a közben keletkezett hulladékok ártalmatlanításához igénybe vett földterület már globális méretekben meghaladja saját területünk biológiai kapacitását, azaz a Föld nagy részén az ember létezése már **nem fenntartható**. Az **agrár és élelmiszergazdaság** az iparszerű termesztési technológiákkal, az élelmiszerek csomagolásával és szállításával maga is **intenzíven terheli a környezetet**. Ugyanakkor a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás mindig is több volt, mint egyszerű árutermelő ágazat vagy biológiai ipar. Ki kell emelni ezért az agrárium tájfenntartó, természetmegőrző szerepét. Évezredes tapasztalatokra épülő fenntartható rendszerei csak úgy alakíthatók ki, ha a termelési, gazdasági teljesítmények javítására való törekvés a környezeti és társadalmi hatásokkal összhangban és azok figyelembe vételével, a **környezet és tájgazdálkodás** elve alapján valósul meg.

2.3. Gazdasági kihívások

2.3.1. Élelmiszerellátás és az élelmiszerlánc biztonsága

A biztonságos élelmiszerellátás világszerte stratégiai kérdés. A népességnövekedés (a jelenlegi mintegy 7 milliárddal szemben 2050-re a Föld népessége csaknem 9 milliárd fő lesz) és a fogyasztási szokások alakulása következtében a **globális élelmiszerszükséglet** esetében is **jelentős növekedés** várható. A termelés bővülésével párhuzamosan **gyorsan fejlődik a nemzetközi agrárkereskedelem** is. Az elmúlt 15 évben az agrárexport volumene globálisan megduplázódott. Ennek ellenére a mezőgazdasági kereskedelem bővülése elmaradt a nemzetközi kereskedelem egészének fejlődési ütemétől, és a mezőgazdasági termékek részesedése a nemzetközi kereskedelemben (a többi áru forgalmának sokkal jelentősebb növekedése miatt) folyamatosan csökkent. A 80-as évek végén a fejlődő országok pozíciójában is figyelemre méltó változás következett be. A tradicionális export többletet deficit váltotta fel. Ez a deficit folyamatosan növekszik, kifejezve a fejlődő világ élelmiszer-önellátási szintjének csökkenését. A világban az addig

éhező térségek gazdaságának felgyorsult fejlődése, a globalizáció messzemenően hat a mezőgazdaságra. A változások legfontosabb meghatározói:

- (1) az átalakuló kereslet (a gabonafélék és olajnövények kereslet növekedési üteme csökken, nő a gyümölcs és zöldségfélék, állati termékek kereslete, globálisan jelentősen nő a biztonságos, egészséges élelmiszerek iránti igény),
- (2) megtört a tradicionális mezőgazdasági termékek relatív árának csökkenő trendje (kapcsolódva az energia globális áralakulásához)
- (3) az integrált vertikális termékpályák növekvő jelentősége,
- (4) az élelmiszerkereskedelem koncentrációja, országok, ország-csoportok saját piacainak, élelmiszer-önrendelkezésének elvesztése,
- (5) az iparszerű mezőgazdasági módszerek globális alkalmazása miatt jelentkező környezeti problémák (csökkenő természetes termőképességű talajok, megbomlott vízháztartás, szermaradványokkal terhelt élelmiszerek, biológiai sokféleség csökkenése)
- (6) a mezőgazdasági foglalkoztatás visszaszorulása.

2.3.2. Az energiaellátás biztonsága, energetikai rendszerproblémák

A változó életmód és a világszerte tapasztalható népességnövekedés **fokozódó energiaigényt** vetít előre, miközben a **fosszilis energiakészletek fogynak**. Ez a vidéki településeken és a mezőgazdaságban is gondot fog okozni. Az **energiainporttól való függés** feloldása a helyi, **térségi (kisléptékű) autonóm energiatermelési és ellátási megoldásokra, a megújuló energiaforrásokra és az energiatakarékos életmódra** építve lehetséges. A biomassa energetikai felhasználása, a bio-üzemanyagok előállításának igénye a mezőgazdaságot döntés elé állítja, melyben a biztonságos élelmiszertermelés, a talajerő-utánpótlás, a környezet és természetvédelmi, valamint a foglalkoztatási szempontok elsődlegességet kell, hogy élvezzenek. **A mezőgazdaság** – különösen annak iparszerű, kemizált, sok fosszilis energiát (műtrágyát, növényvédőszer, üzemanyagot stb.) felhasználó rendszere – **egyúttal jelentős energiafogyasztó is**. A fosszilis (kőolaj alapú) energiahordozók növekvő felhasználására alapozó fejlesztési irány zsákutcának látszik, más megoldásokat kell keresnünk, melyekkel összhangba kell hozni a mindenkori településtervezési és építésügyi szabályozást is. A vidék fejlesztése során fontos szempont, hogy ne nőjön a fajlagos energia felhasználás, ne romoljanak az emisszió mutatói. Az organikus gazdálkodás esetében fontos kritérium, hogy az üvegház hatású gázok kibocsátásának csökkentése irányába is hasson.

2.3.3. Átalakuló városvidék kapcsolatrendszer

A **városiasodás**, a sűrűn beépített emberi települések terjedése napjainkban már globális tendenciát mutat. 2005-ben a világ lakosságának már 48,7%a volt város lakó; az iparosodott államokban ez az arány már a 80%-ot is meghaladja (ENSZ, 2005). A városok és a vidék több évszázados egyensúlyi kapcsolatrendszer a XX. század második felére tehát felborult. Napjainkban a vidék mezőgazdasági és foglalkoztatási szerepvesztése következtében a **vidék városra utaltságáról** beszélhetünk. A helyi munkalehetőségek hiánya és a rosszabb életkörülmények miatt évtizedek óta megfigyelhető a vidéki lakosság elvándorlása, a kiürülő falvakat, tanyákat jobb esetben városi emberek vásárolják meg üdülési, rekreációs céllal. A főváros körüli falvak a szuburbanizáció miatt, esetleg városi rangot is kapva népességnövekedésük és infrastrukturális fejlődésük miatt váltak egyfajta

„*alvófalvakká*”. Mindkét folyamat a vidéki kistelepülések hagyományos gazdasági funkciójának elvesztéséhez vezet. A **kiegyensúlyozott város–vidék kapcsolatrendszer** kiépítése azonban újra megteremtheti a **falvak gazdasági létalapját**.

2.3.4. Globalizáció és lokalizáció

A gazdaság modernizációja, később globalizációja együtt járt a termelés és a fogyasztás szétválásával. A kereskedelem liberalizációja, a termékek szabad áramlása következtében a vidéki gazdaság elveszítette hagyományos piacait, sőt a verseny kiszorította saját belső piacairól is. A vidéki térségek zömbben erőteljes gazdasági kiürülésnek lehetünk tanúi.

Ugyanakkor a globális szintű szabad kereskedelem, az élelmiszerek globális méretű, ezer kilométereket átfogó „utaztatásának” egyik legfontosabb következménye az egyre nagyobb mennyiségben kibocsátott üvegházhatású gázok miatt fellépő éghajlatváltozás. Ezen túl csökken a biodiverzitás is, ugyanis fokozódni fog a mezőgazdasági termelés a biológiailag érzékeny területeken, növekszik a kémiai anyagok alkalmazása (pl. növényvédő szerek), valamint a földek természetes tájjellegét átalakítják, erdőket irtanak ki a termelés érdekében.

A globalizáció fogalmával leginkább azonosított, a kereskedelmi liberalizációra épített, **növekedésközpontú globális gazdasági rendszer látványos kedvezőtlen környezeti, társadalmi és gazdasági hatásai** erősítették fel a gyakran vele ellentétben megfogalmazott „*lokalizációt*”, vagyis a helyi közösségi és gazdasági önrendelkezésre, így a **helyi közösségekre és a helyi gazdaságra építkező „lokalitások”** rendszerét. Vidékfejlesztési szempontból, a vidéki települések gazdasági és társadalmi fennmaradása, megújulása érdekében a helyi gazdaság kialakulása és megerősödése kiemelt hangsúlyt kap.

2.4. Társadalmi kihívások

2.4.1. Demográfiai válság, népesedési trendek

A **népesség világméretű növekedése** nehézségeket vetít előre az élelmiszer és ivóvízellátásban, a lakhatásban, a foglalkoztatásban és a természeti erőforrások használatában. Míg azonban valamennyi földrész lakossága növekszik, Európa népessége csökken és ezzel párhuzamosan elöregszik. A **demográfiai válság** a munkaerő létszámának fogyatkozása mellett az idősek számának és arányának növekedésében, élénkülő migrációban jelentkezik. A vidéki térségek szempontjából ez több ponton kritikus: a lakosság elöregszik, a jelenlegi kiöregedő gazdatársadalomnak nem lesz megfelelő utánpótlása, az inaktív népesség aránya rendkívüli terheket ró az aktív népességre, a vidéki térségekre is kiterjedő bevándorlás pedig kulturális konfliktusokat okoz. A vidék számára kulcskérdés, hogy legyenek olyan **fiatalok, akik a vidéki életet választják** és gyermekeket vállalnak, biztosítva a vidék erőforrásainak és értékeinek hosszú távú hasznosítását.

2.4.2. Társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek

Világviszonylatban jelenleg rendkívüli és növekvő mértékű társadalmi egyenlőtlenség tapasztalható. Az Európai Unióban és Magyarországon is a **társadalom „kettészakadása”** figyelhető meg. A **szegények** közel fele vidéki környezetben él, a nagyon szegény lakosság esetében pedig kétharmados a vidéki arány.

2.4.3. Információs kor, tudásalapú társadalom

Az információs társadalom olyan új társadalom és gazdaságszerkezetet hoz létre, amely egyfelől **világméretű hálózatba** szervezi az egymástól akár jelentős földrajzi távolságban található szereplőket, másfelől új **egyenlőtlenségi dimenziót** hoz létre. Az előbbi révén megteremti a közvetlen információs kapcsolatot a nagyvárosi központok és a vidéki térségek között, utóbbi révén azonban az információs kapcsolatrendszerbe bekapcsolódni nem tudó, vagy nem akaró – gyakran vidéki – szereplőket kizárja a „modern” korból. A vidéki térségekben élők így egyaránt lehetnek e folyamat nyertesei, például távmunkahelyek létrehozásával, értékesítési kapcsolatrendszerük informatikai támogatásával, és vesztese, amennyiben kor, iskolázottság vagy infrastrukturális hátrányok miatt nem képesek az előnyeivel élni. Az internethez, információs eszközökhöz való hozzáférés biztosításán túl ezért fontos az internet használatának – lehetőség szerint – az egyéni élethelyzethez igazított ösztönzése. A vidéki közösségek szempontjából e folyamatban a hagyomány és az innováció egyensúlya emelhető ki, a vidékfejlesztés így a **„hagyományalapú tudástársadalomban”** érdekelt. Ezen tudástársadalom figyelembe veszi a vidéki hagyományokat, nem az életforma megváltoztatására törekszik, azonban kihasználja a modern infrastruktúra, a tudás azon előnyeit, melyek a vidéki élet, a vidéki munka könnyítését szolgálják. A nyilvános könyvtárak és könyvtári szolgáltató helyek modern informatikai infrastruktúrájukkal, információs adatbázisaikkal, illetve nem formális képzéseikkel a vidéki társadalom életminőségének növelését és az egyenlőtlenség csökkentését segítik elő. Központi helyet foglal el ebben a digitális írnio olvasni tudás képességeinek elsajátítása.

Ajánlott olvasmányok

- Baksa Adrienn (2010): *Az éghajlatváltozás növekvő szerepe a közösségi szakpolitikában, különös tekintettel a közös agrárpolitikára* GAZDÁLKODÁS: Volume 54, Number 4, 2010 376 -388
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás 1982: Magyarország falutípusai. Elmélet- Módszer – Gyakorlat. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Budapest p. 166.
- Beluszky Pál–Sikos T. Tamás (2007): Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón). – Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2007.
- Csité András (1999): *A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája*. Szociológia 1999/3 szám 134 – 154
- EC (2011): Jelentés a nők mezőgazdaságban és a vidéki területeken betöltött szerepéről. (2010/2054(INI)) Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottság 2011. január 31.
- Erdei, F. (1940) *Magyar Falu*. Budapest, Athenaeum.
- Harcsa István-Kovách Imre-Szelényi Iván (1994): *A poszt szocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban* Szociológiai Szemle 1994/3. 15-43
- Jurasits Jánosné (2003) Vidéki nők és a helyi gazdaságfejlesztés. Műszaki-gazdasági információ. Település- és térségfejlesztés 2. évf. 3. sz. 25-35. oldal
- Kovách Imre (2003): *A magyar társadalom „paraszttalanítása” – európai összehasonlításban*. Politikatudományi Szemle 2003/3. szám 41-65 old.
- Ladányi, J. - Szelényi, I. (2004) *A kirekesztettség változó formái*. Budapest, Napvilág Kiadó.

- Oláh János (2005): *Mit ér a vidék?* Valóság 2005. december XLVIII. évfolyam 12. szám
- Scott, Alister – Gilbert, Alana – Gelan, Ayele (2007): *The Urban-Rural Divide: Myth or Reality?* SERG Policy Brief Number 2 Macaulay Institute
- Szelényi Iván – Ladányi János (1997): *Szuburbanizáció és gettósodás.* Kritika, 1997/7
- Vásáry Viktória (2006): Vidékfejlesztési kérdések és válaszok a klímaváltozásra. In: A felfedező tudomány (Beszteri Béla szerk.) TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0010 azonosító számú, „Tehetséggondozási rendszer és a tudományos-képzési műhelyek fejlesztése a Széchenyi István Egyetemen kiadványa. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar és a VEAB által 2013. május 16-án Győrben megrendezett konferencián elhangzott előadások anyaga.
- UN (1998): *Women Feed The World, World Food Day - 1998.* Október 16. Food And Agricultural Organizational Of The United Nations, Rome 1998.

Gyakorlatok:

1. Szerkesszen táblázatot, melyben összefoglalja a tradicionális, a modern és a posztmodern vidék legfőbb jellemzőit! Összegezze az átalakulási folyamatok során jelentkező konfliktusokat és veszélyeket! Emelje ki a nők helyzetének és szerepének jellemzőit az egyes korszakokban!
2. Összegezze az EDORA projekt főbb helyzetértékelő egállapításait és az európai vidéki térségek jövőjére vonatkozóan kidolgozott forgatókönyveit!
3. Tanulmányozza Erdei Ferenc, Beluszky Pál falutípusozási módszereit és eredményeit! Állapítsa meg, hogy milyen mutatók alapján végezték a tipizálást és milyen típusokat határoztak meg!
4. Rajzoljon fel a paradicsom, a sajt, a felvágott termékekre jellemző lehetséges élelmiszerláncokat!
5. Vizsgálja meg, hogy milyen arányban szerepelnek a közeli helyi élelmiszerboltban helyi, hazai és külföldi termékek!

Ellenőrző kérdések

1. Hogyan hatott a vidéki térségek fejlődésére a mezőgazdasági termelés átalakulása?
2. Értelmezze a többfunkciós agrárgazdaság modelljét!
3. Hogyan hatnak a globális környezeti változások a vidéki térségek fejlődésére?
4. Milyen változások figyelhetők meg az élelmiszerrendszerben és ezek hogyan érintik a vidéki térségeket?
5. Hogyan befolyásolja a vidéki térségek fejlődését a globális energia probléma?
6. Hogyan alakult át a város és falu közötti kapcsolatrendszer?
7. Milyen folyamatok hívták életre a helyi gazdaság szerepének felértékelődését a vidéki térségek fejlődésében?
8. Milyen társadalmi kihívásokkal kell a vidéki térségeknek szembe nézniük?
9. Hogyan alakul a nők helyzete és szerepe a vidéki térségekben?

3. Vidékpolitikák

3.1. A vidékpolitikák általános tartalma és szerkezete

Vidékpolitika alatt értjük mindazon célokat, intézkedéseket és az ezek megvalósításához rendelt eszközöket és intézményeket, melyek a vidéki életfeltételek és a vidéki térségeknek a társadalomban és a regionális térszerkezetben betöltött szerepének alakítására irányulnak. Integráló politika, amennyiben a vidéki térségekre vonatkozó politikák összességét magába kívánja fogadni.

A vidékpolitika céljainak megfogalmazására a területenként változó belső adottságok mellett háromféle külső tényező lehet befolyással.

1. Globalizálódott világunkban az agrártermelésben, az agrárpolitikában és a vidékpolitikában is megfigyelhetők bizonyos trendek, amelyek előbb vagy utóbb, valamilyen formában minden terület intézkedései között megjelennek. Napjainkban a fejlett országokban ilyen trendeknek tekinthetők:
  - Az élelmiszer termelésben a mennyiségről a minőségre helyeződő hangsúly, ezáltal az élelmiszerbiztonság, a biotermelés, a fogyasztóvédelem, a kistermelők közvetlen termékértékesítésének felértékelődése.
  - A környezeti fenntarthatóság követelményének felerősödése, azáltal a természeti táj megőrzésének, rehabilitációjának, a megújuló energiaforrások hasznosításának, a hulladékkezelés új technológiáinak: a szelektív gyűjtés és a „recycling” kiterjesztésének az előtérbe kerülése.
  - Az információs társadalom térhódításának, ezen belül az információs és kommunikációs technológiák elterjedésének, általában az internet-nek, a távmunkának és távkereskedelemnek a távolabbi vidékek elérhetőségének javításában játszott szerepe növekedésének.
  - A születéskor várható életkor megnövekedése és a technika fejlődése nyomán a szabadidő megnövekedésének.
  - A termelés külső országokba való kihelyezése nyomán a hagyományos munkahelyek megszűnésének, a belső piacok átalakulásának és átértékelődésének.
  - A részvételi demokrácia erősödésével a helyi és térségi közösségek szerepének megerősödése, az állampolgári aktivitás növekedése.
2. Amennyiben a szervezet tagja valamilyen szupranacionális együttműködésnek, akkor az azáltal megfogalmazott agrár- és vidékpolitikai elképzelések behatárolják a területre kialakítható gyakorlatot. Így pl. az Európai Unió Vidékfejlesztési Rendelete megszabja a vidékpolitika keretét, amelyből az adott ország nem léphet ki.
3. A legtöbb fejlett ország kialakított egy nemzeti agrár- és egy regionálispolitikai irányt, amelyek meghatározzák a vidéken élők gazdálkodási és életkörülményei alakításának struktúráját, a támogatások formáját és mértékét. Az Európai Unióban a Közös Agrárpolitika miatt ezek a nemzeti karakterek a közvetlen termelői támogatásokban nem nyilvánulnak meg, de nyomon követhetők részben a tagállamok szintjére helyezett vidékpolitikai döntések vizsgálata során. Itt a tagországoknak lehetőségük van arra, hogy eltérő agro-ökológiai potenciáljuk, termelési struktúrájuk és fejlettségi színvonaluk, de ugyanakkor eltérő agrár-, regionális- és vidékpolitikai gondolkozásmódjukból eredően, különböző vidékpolitikákat alakítsanak ki.

A fenti trendek mellett is a belső adottságtól, a társadalom, a gazdaság jellemzőitől függően eltérő alapelvek és azokhoz illeszkedő célok fogalmazódnak meg egyes ország-csoportokban, országokban, régiókban. A vidékfogalom értelmezésében meglévő

irányzatokat követve, a vidékpolitika kiinduló pontját képező megközelítéseknek is jellemezően négy alaptípusa létezik (*Elands és Wiersum, 2001*):

1. *Az agrár-ruralista megközelítés* alapján a vidék legfontosabb szereplői a gazdálkodók. A mezőgazdaságnak kitüntetett szerepet szánnak a vidéki térség gazdaság, szociális és környezeti jellegének formálásában. A vidékfejlesztés a mezőgazdaság szereplői és a társadalom közötti megállapodáson alapszik, ami legitimizálja a mezőgazdaság többi gazdasági ágazattól eltérő támogatását.
2. *A szuburbán megközelítés* szerint az ideális vidéki térség az életminőség javítását szolgálja, elsősorban a városi lakosok számára. A vidék csendet, nyugalmat, a természet közelségét biztosítja a városok túlszűfoaltságával szemben. A vidéki térségek fő problémáját a természeti és kulturális értékek pusztulásában látják. Ebben az értelmezésben a mezőgazdaság nem kap a gazdaság többi szereplőjéhez képest megkülönböztetett figyelmet, a természet és a kultúra megőrzését ágazati kiemelés és támogatás nélkül, a gazdasági folyamatokba történő beavatkozás elkerülésével kívánják megoldani.
3. *A felzárkóztató, komplex gazdaságfejlesztő megközelítésben* a vidéki térségek legfontosabb jellemzőjeként a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális elmaradottságot tekintik. A globalizáció a vidéki térségeket a világgazdaság termelési zónáinak periferiáira szorítja, ezért a legfontosabb feladat az elmaradottság mérséklése, az innovatív gazdasági tevékenységek támogatása és a felzárkózást segítő infrastruktúra fejlesztése. A vidéki térségek fellendítése nem egy ágazat támogatásán keresztül valósul meg, hanem az összes ágazatot átfogó, komplex fejlesztés keretében.
4. *Az endogén fejlesztési megközelítésben* az egyes vidéki térségek legnagyobb problémája a helyi erőforrások rossz hasznosítása. A megelőző fejlesztési beavatkozások nem vették figyelembe a térség adottságait és kívülről, térségidegen fejlesztéseket valósítottak meg. Az endogén fejlesztés nem a fejlett térségekhez történő felzárkózásra k, hanem a térség saját kapacitásának legmegfelelőbb kihasználására, a hosszú távon fenntartható fejlődés elérésére törekszik. Ennek az a garanciája, ha partnerségen alapuló, a vállalkozói, a köz- és a civil szféra képviselőit egyaránt integráló helyi fejlesztő csoport jön létre. Az endogén fejlesztés szerves részét képezi a környezeti elemek védelme és a kulturális identitás ápolása. (*Magyar, 2003*)

A vidékpolitika eszközszerébe közvetett és közvetlen eszközök egyaránt tartoznak. A más politikák hatókörébe sorolt *közvetett eszközök* lehetnek pl. az adórendszer alakítása, az iskolák támogatása, a közszolgáltatások szervezése, a közigazgatás alakítása, a gyermekvállalást ösztönző támogatások rendszere, a környezetvédelemre vonatkozó előírások, stb.

A vidékpolitika *közvetlen eszközeit* a vidékfejlesztési politika foglalja magába. A pénzügyi eszközök általában programokhoz kapcsolódnak. A normatív alapon vagy pályázatokon keresztül juttatott támogatások irányulhatnak a vidékfejlesztés bármely szereplője felé, azaz vállalkozók, civil szervezetek, lakosok és helyi önkormányzatok, intézmények egyaránt lehetnek a címzettjei.

A vidékpolitika intézményrendszere a vidékkel való foglalkozás erősen integrált jellege miatt nem lehet független a vidéki térségek helyzetét alapvetően meghatározó más szakpolitikáktól, így a gazdaságpolitikától, az agrárpolitikától, az oktatáspolitikától, az érték- és környezetvédelemtől, a foglalkoztatási és a szociális politikától, stb. Egy önálló vidékpolitikai tárca önmagában nem képes a vidék, a vidéken élők helyzetét, versenyképességét érdemben javítani. A vidékpolitika nem lehet bezárni a vidékfejlesztés intézményeibe. A vidékpolitikai döntések a fentnevezett területek közötti párbeszéd

eredményeként, a szakpolitikák összehangolásával születhetnek meg. A szakterületek közötti koordinációt országos, regionális és helyi szinten is biztosítani kell.

A vidéki térségek területi folyamataiba való tudatos beavatkozást felvállaló és ehhez saját forrásokkal is rendelkező globális, szupranacionális, nemzeti vagy regionális szervezetek a legtöbb esetben rendelkeznek a vidékpolitikán belül *vidékfejlesztési politikával*. Ez átfogja a vidéki területeket közvetlenül támogató szerepvállalások és beavatkozások széles skáláját. A vidékfejlesztés eszköz- és intézményrendszere jól elhatárolható a többi szakpolitika intézményeitől és eszközeitől, de azokkal együttműködésre törekszik.

A vidékpolitikák elemzésekor át kell tekintenünk azokat:

1. *háttérét*: beleértve a vidékpolitika kialakulásának történeti folyamatát, a vidéki térségek értékeit és problémáit, az ebből adódó fejlesztési szükségleteket.
2. *célját*: ami jellemzően a vidéki népesség életkörülményeinek javításához, a vidék közhasznának erősítéséhez és a természeti környezet állapotának javításához, ill. fenntartásához kapcsolódik valamilyen kombinációban.
3. *prioritásait*: melyek a lehető legtágabb skálán mozognak és visszatükrözik a vidéki térségek fejlesztésének az említett külső és a belső szempontok szerinti súlypontjait.
4. *intézményrendszerét*: ami a terület politikai berendezkedésének és államrendszerének megfelelően a fejlesztési és szabályozási tevékenység stratégiai döntéshozói és operatív végrehajtói feladatait végzi.
5. *eszközrendszerét*: mely magába foglalja a vidékpolitikai célok érvényre juttatásában, megvalósításában szerepet játszó, közvetett és közvetlen pénzügyi, tervezési, szabályozási és szakmai-technikai segítségnyújtási eszköztárakat.

3.2. Az Európai Unió vidékpolitikája

Az Európai Unióban a vidékfejlesztési politika kialakulásától kezdve a Közös Agrárpolitika része. A vidékfejlesztési intézkedések összefonódása a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos intézkedésekkel a 2000-2006-os tervezési ciklusban már számottevően gyengült, s - noha az elkövetkezendő időszakban e szétválási, elkülönülési folyamat további erősödése várható – a politika formálói még mindig jelentős szerepet szánnak a mezőgazdaságnak az európai rurális térségek fejlesztése során.

3.2.1. A Közös Agrárpolitika kialakulása és első problémái (1957-1980)

A Közös Agrárpolitika az EU egyik legrégebbi és legbonyolultabb közös politikája, célkitűzéseit 1957-ben a következőképpen határozták meg:

- a) a mezőgazdasági termelékenység növelése a műszaki fejlődés előmozdításával, valamint a mezőgazdasági termelés ésszerű fejlesztésének és a termelési tényezők, így különösen a munkaerő lehető legjobb hasznosításának biztosításával
- b) ily módon a mezőgazdasági népesség megfelelő életszínvonalának biztosítása, különösen a mezőgazdaságban dolgozók egy főre jutó jövedelmének növelésével
- c) a piacok stabilizálása
- d) az ellátás hozzáférhetőségének biztosítása
- e) a fogyasztók elfogadható ár ellenében történő ellátásának biztosítása.

(*Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés II. cím 39. cikk (jelenleg 33. cikk)*)

A KAP működésének lényegét három alapelv határozza meg, melyeket 1962-ben fogalmaztak meg. *A piac egységessége-alapelv* fejezi ki azt, hogy a tagállamok területén belül a mezőgazdasági termékek szabadon áramolhatnak, az egységes piac működtetése érdekében közös eszközöket és mechanizmusokat kell alkalmazni az EU egész területén. *A közösségi preferencia elve* szerint az uniós mezőgazdasági termékek elsőbbséget élveznek az importtermékekkel szemben, a belső piac védett a harmadik országból érkező olcsóbb importtal és a világpiacon tapasztalható ingadozásokkal szemben. *A pénzügyi szolidaritás elvének* megfelelően minden olyan kiadást, amely a Közös Agrárpolitika alkalmazásából ered, a közös költségvetésből kell finanszírozni. Az EU-n belüli közös mezőgazdasági piac szabályozása a piaci rendtartás keretében valósul meg, melynek szereplői a termékeként és termékcsopontonként meghatározott, a fent említett alapelvek szellemében működő közös piaci szervezetek.

A KAP intézkedéseinek finanszírozását az 1962-ben létrehozott, 1964-ben két részlegre osztott Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap végzi. A Garanciarészleg a piaci és az ártámogatási politika, az Orientációs Részleg az agrárstruktúrát átalakító politika eszköze. Az Alap költségvetésének döntő hányadát (90%-át) a Garanciarészleg teszi ki.

Bevételeinek forrásai:

- Mezőgazdasági vámok és cukorilletékek
- Vámok
- A tagállamok általános forgalmi adójának 1,4%-a
- A tagállamok GNP-jének 1,27%-a

A protekcionista, intervenciós eszközökkel működő Közös Agrárpolitika tevékenységének köszönhetően a Közösség a hetvenes évekre mezőgazdasági termékekből önellátóvá vált, a termelékenység és a termelők jövedelmi helyzete javult. Megjelent egy új, korábban nem ismert probléma, a túltermelés, s ez az állapot rövid idő alatt állandósult is.

1968-ban a holland származású Sicco Mansholt egy radikális tervvel állt elő. A „Mansholt terv” a gazdák számának (tíz év alatt öt millió fővel történő) csökkentésével kívánta kezelni a túltermelést. Ehhez az idősebb földtulajdonosok kívánt életjáradékot akart fizetni, ha eladják a földjeiket, a fiataloknak pedig az átképzését fizette volna abban az esetben, ha a továbbiakban nem mezőgazdasággal foglalkoznak. Továbbá kimondta, hogy 5 millió hektárral csökkenteni kell a termőföldeket, melyből 4 milliót erdősítésre 1 milliót pedig rekreációs területek kialakítására kell felhasználni. Az árpolitikát pedig úgy kívánta változtatni, hogy azon termékek árát, melyekből túltermelés mutatkozik, be kívánta fagyasztani és csak akkor lehetett volna az árat emelni, ha a kereslet meghaladja a kínálatot. A programot heves viták vették körül, végül nem szavazták meg, viszont a következő években folyamatosan csökkent a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma.

1971 februárjában újabb tervezetet nyújtott be Mansholt. Ekkorra a mezőgazdaság helyzete tovább rosszabbodott, a termelők az árak emelése mellett álltak ki. Az új tervben több javaslatot is tett az eredeti koncepció megvalósítására. Egyszeri, de elég magas nagyságú pénzt ígért azoknak, akik felhagynak a mezőgazdálkodással a földjük eladásával, vagy tevékenységmódosítást hajtanak végre rajta. Meg akarta akadályozni, a mezőgazdaságilag hasznos földterületek növekedését is. Cél volt a termelékenység fokozása, az agrártermelés költségeinek csökkentése, valamint a családi munkaerővel ellátott, kellően gépiesített farmrendszer kiépítése is.

A Mansholt tervet a Bizottság végül 1972-ben fogadta el, a költségeket pedig az EMOGA fedezte.

3. táblázat Mezőgazdasági foglalkoztatottak száma (1000 főben)

Tagállamok a bővítés sorrendjében	1960	1975	1990
Belgium	367	140	119
Franciaország	3425	1950	1394
Hollandia	363	254	240
Luxemburg	22	12	6
Németország	2216	1234	1081
Olaszország	4007	2826	1913
Dánia	-	177	147
Írország	-	325	173
Nagy-Britannia	-	626	577
Görögország	-	-	889
Portugália	-	-	840
Spanyolország	-	-	1496
EU 6	10402	6414	4802
EU 9	-	7542	5699
EU 12	-	-	8923

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

Az túltermelés mellett környezetszennyezési problémák is napirendre kerültek. A megnövekedett növénytermesztés és állattartás következményeként megnőtt a különböző vegyszerek használata, problémát jelentett a trágya elhelyezése, amik hatására nőtt a talaj tápanyagtartalmának csökkenése. Itt már nem csak a környezet károsításáról beszélhetünk, hanem az emberekre való káros következményekről is. A szennyezett földön megtermelt növények és eltartott állatok állapota romlik, egészségértéke csökken, ha így kerül emberi fogyasztásra, akkor káros hatásokat, betegségeket idézhet elő az embereknél is.

Az eddig megemlített problémák miatt szükségessé vált egy átfogó agrárreform végrehajtása, az Unióban előállított termékek versenyképességének növelése, a mezőgazdasági jövedelmek stabilizálása, valamint a környezetvédelmi szempontok mezőgazdasági termelésbe való integrálása végett. (Buday-Sántha 2001)

3.2.2. A Közös Agrárpolitika kisebb korrekciói (1980-2000)

A válsággá súlyosbodó folyamat megfordítása érdekében a nyolcvanas évek elején elkezdődött a KAP korrekciója. Csökkentették a felvásárlási árakat, a túltermelés visszafogása érdekében bevezették a kvótákat, elindították a termőterület-pihentetési programokat, az egyre emelkedő kiadások visszafogására pedig bevezették az agrárköltségvetés GDP-arányos növekedési korlátozását.

A protekcionista agrárpolitikában döntő változást a GATT nyolcadik, Uruguayi fordulója hozott 1986 szeptemberében. Ekkor történt meg első kísérlet az agrár-világkereskedelem átfogó szabályozására.

A forduló kapcsán öt területen sikerült megegyezésre jutni:

1. A piacra jutási lehetőségek kölcsönös bővítésében való megegyezés az egyik legfontosabb megállapodás volt. Az országok vállalták a korlátok vámtarifákká történő alakítását és ezzel együtt a vámtarifák 36%-os átlagos csökkentését is.
2. A legvitatottabb kérdés azonban mégis az exporttámogatások csökkentése volt a konferencián. Hosszas vita után megállapodás született abban, hogy fennmaradhatnak az exporttámogatások, azonban a részt vevő országok vállalták a támogatások értékének 30%-os, a támogatott export volumenének pedig 21%-os csökkentését. Ezen csökkentések azért hatottak érzékenyen az Európai Unióra, mert abban az időben az exporttámogatások 80%-át az Európai Közösség alkalmazta.
3. A belső mezőgazdasági támogatások csökkentése fontos volt a nemzeti agrárpolitikához való viszonylatban. Az országoknak vállalniuk kellett a nemzeti agrártámogatásaiknak 20%-os csökkentését.
4. Az egyik legfontosabb eredmény mégis a növényvédelmi és állategészségügyi egyezmény meghozatala volt. A célja az volt, hogy az élelmiszerek forgalmazásában az egyre nagyobb jelentőségűvé vált növényvédelmi illetve állategészségügyi szempontok ne korlátozhassák a kereskedelmet.
5. A megállapodás jelentős kedvezményeket nyújtott a fejlődő országoknak. Ez a kedvezmény kifejezésre jutott mindenekelőtt a tarifacsökkentési megállapodás hosszabb végrehajtási idejében, valamint a belső támogatások csökkentésére vállalt kisebb kötelezettségben (20 százalék helyett 10 százalék) is. *(Csáki 2000)*

A KAP újabb, a termelés visszafogására irányuló széleskörű módosítására a kilencvenes évek elején került sor. Az 1992-es MacSharry reform fő irányvonala az ár- és jövedelempolitika szétválasztása volt. Végrehajtották néhány termékcsoport (elsősorban a gabona) intervenciós árának csökkentését és meghatározták a felvásárlási mennyiségeket is. A reform főbb árpolitikai intézkedései:

- A gabonaárakat közel 30%-kal csökkentve közelítették a világpiaci árakhoz
- eltörölték a fehérjenövények és olajosmagvak garantált árait
- közel 10%-al csökkentették a marhahús intervenciós árát

Az árcsökkentés okozta bevételkiesés ellensúlyozásaként bevezették a közvetlen jövedelemtámogatásokat, melynek igénybe vételéhez a gazdálkodóknak korlátozniuk kellett a termelésüket. A termeléskorlátozás azonban nem vonatkozott a kistermelőnek minősülő gazdálkodókra. A reform lényeges eleme a termelés extenzifikálásának ösztönzése volt, melynek keretében támogatáshoz juthattak az extenzív állattartással foglalkozók, a területpihentetést vállalók, az alacsonyabb termésátlaggal termelők és az erdősítési programok. Az 55 éven felüli gazdálkodók előnyüdjázasához az EU támogatást adott, ha azok fiatal gazdák javára felhagytak a termeléssel. A reform kapcsán előtérbe került a természeti környezet megóvása, a kedvezőtlen adottságú területeken a mezőgazdasági tevékenység fenntartása, a rurális területek elnéptelenedésének megállítása. Az intézkedéseknek köszönhetően a gazdák jövedelme az elkövetkező években jelentősen megnőtt, de a túltermelés problémája továbbra is fennállt. *(Buday-Sántha, 2004 318-320. p.)*

3.2.3. Agenda 2000

A Közös Agrárpolitika 2000-es, minden korábbi módosításnál nagyobb volumenű átfogó reformjának külső tényezőiként elsősorban a mezőgazdasági termékek kereskedelmének globális erősödő globális versenye, a fenntartható fejlődés követelményei teljesítése, az élelmiszerek minőségével és megbízhatóságával szembeni növekvő fogyasztói elvárások

fogalmazhatóak meg. A külső tényezők mellett több belső, hosszú ideje megoldatlan probléma miatt is elkerülhetlenné vált az újabb reform. A Közös Agrárpolitika a kilencvenes években az EU teljes költségvetésének már kétharmadát emésztette fel. Megmerevedett támogatási struktúrája egyértelműen a termelés támogatását helyezte előtérbe, melynek következtében állandósult a túltermelés, melyet az 1992-es reform sem tudott megállítani. Az AGENDA 2000 keretében elindított reform a korábbi módosítások, intézkedések számos elemét átvette, azonban több fontos kérdésben is új alapokra helyezte a közös mezőgazdasági politikát. A korábbi mennyiségi szemléletet átvette a minőségi szemlélet, prioritássá vált a környezetvédelmi és élelmiszerbiztonsági szempontok követése, megkezdődött az eljárási szabályok, rendelkezések egyszerűsítése a vidékfejlesztés pedig a mezőgazdaság mellett a KAP második pillérévé emelkedett. Az új intézkedéseknek, ill. a prioritások átstrukturálásának köszönhetően lehetővé vált a KAP kiadásainak csökkentése, melyek így a teljes költségvetés alig felére estek vissza, s a tervek szerint a következő ciklus végére a kiinduló érték mindössze egyharmadát tervezték kitenni. A reform kulcselemei az élelmiszertermelésen túlmutató, *multifunkcionális mezőgazdaság*, a vidék gazdaságának *multiszektorális és integrált megközelítése*, a vidékfejlesztéshez nyújtott *rugalmas támogatások* és az egyszerűsített szabályozás által megteremtett *átláthatóság*.

A reform a következő célkitűzéseket tartalmazta:

- A mezőgazdasági termékek versenyképességének megerősítése a hazai és a világpiacon.
- Az agrártársadalom megfelelő életszínvonalának biztosítása.
- Alternatív munkalehetőségek és egyéb jövedelemforrások megteremtése a gazdálkodók számára.
- Új vidékfejlesztési politika, mely a KAP második pillérévé válik
- Környezetvédelmi és strukturális megfontolások beépítése a KAP-ba.
- Az élelmiszerminőség és –biztonság javítása.
- A rendelkezések és szabályok átláthatóbbá és könnyebben elérhetőbbé tétele érdekében a vonatkozó jogszabályozás egyszerűsítése, az alkalmazás decentralizációja.

1257/1999 rendelet az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalapról (EMOGA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról

Az Agenda 2000 keretében elindított újabb KAP-reform egyik új elemeként megjelenő vidékfejlesztési politika jogi háttérének megteremtéseként fogadta el 1999-ben az Európai Unió Tanácsa az 1257-es rendeletet azokról a vidékfejlesztési intézkedésekről, melyekre a tagállamok az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalapról támogatást kaphatnak. A Tanács megállapításai szerint a vidékfejlesztési politikát a gazdasági és társadalmi kohézió megvalósításával összhangban kell kialakítani, s a közösségi vidékfejlesztési politikának az EU összes vidéki térségét le kell fednie. Célja a vidéki térségek versenyképességének javítása és helyreállítása, ezáltal hozzá kell járulnia a foglalkoztatás fejlesztéséhez, mindemellett el kell kerülni, hogy a vidékfejlesztési intézkedések a piaci versenyt indokolatlanul torzítsák. A rendeletben megfogalmazott intézkedéseknek megfelelően a gazdálkodók életkörülményei javulnak, méltányos jövedelemhez juthatnak. A nem mezőgazdasági jellegű vidékfejlesztési intézkedések hozzájárulnak a munkahelyteremtéshez, az esélyegyenlőség megteremtéséhez, ezáltal a vidéki térségek elnéptelenedésének megállításához. Kiemelt figyelem jut a fenntartható fejlődés követelményének és az agrár-környezetvédelmi eszközöknek.

A rendeletben meghatározott támogatási területek:

- *Mezőgazdasági üzemekbe történő beruházás:* a termelési költségek csökkentése, termelésfejlesztés, minőségjavítás, természeti környezetre, higiéniára, állatvédelemre vonatkozó előírások fenntartása, gazdálkodási tevékenység diverzifikációja.
- *Fiatal gazdálkodók tevékenységének megkezdése:* egyszeri támogatás és kamattámogatás.
- *Képzés:* a gazdálkodók, mezőgazdasági, erdészeti tevékenységet folytatók szakismereteinek fejlesztése.
- *Korengedményes nyugdíjazás:* jövedelem biztosítása a kereskedelmi célú gazdálkodással felhagyó idősebb gazdálkodók részére, a mezőgazdasági üzemeket hatékonyabban működtető gazdálkodók számára esély teremtése, a gazdaságosan nem művelhető területek átminősítése nem mezőgazdasági hasznosítású területté.
- *Kedvezőtlen helyzetű térségek és környezetvédelmi korlátozások által érintett térségek:* Kompenzációs támogatás a kedvezőtlen adottságú területeken gazdálkodók részére – cél a termőföldek folyamatos hasznosítása, az életképes vidéki közösség megőrzése, természeti környezet megőrzése, fenntartható gazdálkodási rendszerek támogatása. Kompenzációs támogatás a környezetvédelmi korlátozások által érintett térségekben gazdálkodók részére – cél a környezetvédelmi követelmények betartásának biztosítása és az e területeken folytatott gazdálkodás védelme.

Kedvezőtlen helyzetű térségeknek minősülnek a hegyvidéki térségek, a kevésbé termékeny földterületek, az olyan területek, ahol kis létszámú vagy fogyatkozik a főként mezőgazdasági tevékenységből élő lakosság, ill. egyéb szempontból hátrányos helyzetű terület. A kedvezőtlen helyzetű területek a tagállam területének legfeljebb 10%-át tehetik ki.

– *Agrár-környezetvédelem:* a környezet védelmét és a természeti környezet megőrzését szolgáló mezőgazdasági termelési módszerek alkalmazásának támogatása.

– *Mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének javítása:* a termelés piaci viszonyokhoz történő igazítása, értékesítési csatornák fejlesztése, termékek külső megjelenésének javítása, korszerűbb hulladékgazdálkodás, új technológiák alkalmazása, innovatív beruházások, minőségjavítás, és –ellenőrzés, egészségügyi feltételek javítása és ellenőrzése, környezetvédelem.

– *Erdőgazdálkodás:* a vidéki térségekben található erdők gazdasági, ökológiai és társadalmi szerepének fenntartása, fenntartható erdőgazdálkodás, erdészet fejlesztése, erdészeti erőforrások javítása, minőségük javítása, erdősített területek növelése

– *A vidéki térségek alkalmazkodásának és fejlődésének elősegítése:* a többi intézkedés kapcsán nem említett, gazdasági és vidéki tevékenységek támogatása.

A korengedményes nyugdíjazásra, a kedvezőtlen helyzetű térségek és környezetvédelmi korlátozások által érintett térségek részére, az agrár-környezetvédelemre és az erdősítésre vonatkozó támogatásokat az EMOGA Garanciarészlege finanszírozza. A további intézkedéseket az 1. célkitűzés alá tartozó térségekben az EMOGA Orientációs Részlege, a többi térségben pedig az EMOGA Garanciarészlege támogatja.

3.2.4. A KAP 2003-as reformja

A Közös Agrárpolitika reformja 2003-ban folytatódott tovább, intézkedéseiben tovább hangsúlyozva a két pillér komplementaritását. A módosítások két fő eleme a közvetlen támogatások termeléstől való szétválasztása és az átalánytámogatási rendszer bevezetése. Fokozatosan, degresszív módon csökken a közvetlen támogatások mértéke, egyúttal a moduláció keretében az első pillérből a második pillérbe csoportosítják át a források egy részét, tehát növekszenek a vidékfejlesztésre fordított összegek. A fennmaradó direkt

kifizetéseket csak meghatározott élelmiszerbiztonsági és környezetvédelmi standardok teljesítésével lehet igénybe venni (cross-compliance). Mivel 2013-ig a KAP költségvetése rögzített, a reform keretében a tagállamok pénzügyi fegyvelmező mechanizmus alkalmazásában állapotok meg.

A KAP 2003-as reformja kapcsán az 1783/2003-as rendelettel sor került az 1257/1999-es rendelet módosítására, melynek elsődleges célja a vidékfejlesztési politika megerősítése volt. A korábbinál kiemeltebb szerepet kap a fiatal mezőgazdasági termelők támogatása, a környezetvédelmi, állatvédelmi, egészségügyi, munkabiztonsági előírások betartása, az élelmiszerminőség, az agrár-környezetvédelmi intézkedés kiegészült az állatok kíméletével, támogatás vehető igénybe a mezőgazdasági tanácsadó rendszer szolgáltatásaival kapcsolatos költségekre. A kedvezőtlen helyzetű térségekkel kapcsolatos intézkedés egyik módosítása szerint a maximum 10%-os határ csak az egyéb szempontból hátrányos helyzetű térségekre vonatkozik. A rendelet több eljárási szabályt egyszerűsített és néhány esetben módosította az igénybe vehető támogatási összegeket.

Az új intézkedések:

- *Az előírások teljesítése:* a gazdálkodók környezetvédelmi, állatvédelmi, egészségügyi, munkabiztonsági előírásokhoz való alkalmazkodásának támogatása, a mezőgazdasági tanácsadó szolgálatok igénybe vételéből eredő költségek támogatása.
- *Élelmiszer-minőség:* a mezőgazdasági termékek minőségének javítását szolgáló termelési módszerek, értékesítési lehetőségek bővítésének, élelmiszer-minőségi rendszerekben való részvétel támogatása

3.2.5. SAPARD: az Ideiglenes Vidékfejlesztési Eszköz (2004-06)

A 2004. május 1-én csatlakozott tíz új tagállam Csatlakozási szerződése, kiegészítve a Bizottság két rendeletével (*EC 140/2004 és EC/27/2004*), egy speciális pénzügyi eszközt határozott meg a 2004-2006-os időszakra. Az új tagállamokban a négy ún. kiegészítő intézkedést (agrár-környezetvédelem, korai nyugdíjazás, erdősítés, kedvezőtlen helyzetű térségek és környezetvédelmi korlátozások által érintett térségek), valamint a szerkezetátalakítás alatt álló, félig önálló gazdaságok, a termelői csoportok létrehozása és működtetése, a Közösségi standardoknak való megfelelés, technikai segítségnyújtás és a közvetlen kifizetések kiegészítésének támogatását 2004-2006 között az EMOGA Garancia Alapból finanszírozott Ideiglenes Vidékfejlesztési Eszköz (Temporary Rural Development Instrument – TRDI) végzi.

3.2.6. A vidékpolitika új irányai 2007 és 2013 között

A 2007-2013-as tervezési ciklus egyik alapeleme volt a vidékfejlesztési politika tervezett reformja. Az Európai Bizottság a korábbi vidékfejlesztési intézkedések, programok, politikák tapasztalatait felhasználva a következő megállapításokat fogalmazta meg (*New Perspectives, 2004*):

- *Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás:* Továbbra is szükséges a folyamatban lévő agrárstruktúra-átalakítás, a fenntartható vidékfejlesztés, valamint a vidéki és városi területek közötti kiegyensúlyozott kapcsolatrendszer kialakításának támogatása.
- *A vidéki gazdaság tágabb értelmezése:* A vidéki közösségek életképességének és fennmaradásának fenntartása érdekében szükséges a gazdasági tevékenységek diverzifikációja.

- *Élelmiszerminőség-, és biztonság:* az európai polgárok kiemelt jelentőséget tulajdonítanak az élelmiszereik minőségének és megbízhatóságának, az állatok és a vidéki környezet védelmének.
- *Hozzáférés a közszolgáltatásokhoz:* számos térségben a közszolgáltatásokhoz való nehéz hozzáférés, az alternatív munkalehetőségek hiánya és a korstruktúra jelentősen csökkenti a fejlődési potenciált.
- *Az EU teljes területe:* a vidékfejlesztési politikának a kibővített EU teljes területére ki kell terjednie.
- *Kohézió:* az EU vidékfejlesztési politikája már most is jelentős mértékben hozzájárul a gazdasági és társadalmi kohézióhoz, melynek további erősítésére van szükség.
- *Stakeholderek részvétele:* az EU vidéki területeinek fenntartható gazdasági, környezeti és társadalmi fejlődése iránt elkötelezetteknek részt kell venniük a vidékfejlesztési intézkedések kidolgozásában.
- *Partnerség:* a vidékfejlesztési politikának - a szubszidiaritás követelményét szem előtt tartva - a közszféra, magánszféra és a civil szféra szervezeteinek partnerségén keresztül kell megvalósulnia.
- *Egyszerűsítés:* feltétlenül szükséges az EU vidékfejlesztési politikájának, a programozás, finanszírozás, ellenőrzés mechanizmusainak jelentős egyszerűsítése.

A Közös Agrárpolitika reformjának következő állomása a két pillér finanszírozásának különböző - újonnan felállítandó - alapokhoz rendelése volt. 2007-től az első pillér támogatását az Európai Mezőgazdasági Garanciaalap, a második pillérét az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap végzi. A vidékfejlesztésre vonatkozó intézkedések és a megháromszorozódott mennyiségű finanszírozási források egyetlen, egységes keretbe lettek tömörítve.

A Bizottság 2004 júliusában véglegesítette az Európai Vidékfejlesztési Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásokról szóló rendelet tervezetét (COM(2004)490). Eszerint a vidékfejlesztési politika három fő cselekvési területre koncentrál – élelmiszergazdaság, környezet és a tágabb értelemben vett vidéki gazdaság és népesség. Ezekhez az irányokhoz négy célkitűzést (tengelyt) rendeltek hozzá.

Az első tengelyhez tartozó intézkedések célja a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás versenyképességének javítása a szerkezetváltás támogatásával. A prioritáson belül négy intézkedéscsoport különíthető el. A humán erőforrás fejlesztése esetében továbbra is fennmaradnak a korábbi támogatástípusok, úgymint a fiatal gazdálkodók támogatása, a korkedvezményes nyugdíjazás, a szakképzés és a mezőgazdasági tanácsadó szolgálatok igénybe vétele. A szerkezetváltás támogatásának másik eleme a fizikai tőkepotenciál fejlesztése. Az intézkedések a farmmodernizációhoz, infrastruktúrafejlesztéshez, a termékek hozzáadott értékének növeléséhez, a természeti csapásokból eredő kármentesítéshez kapcsolódnak. Az erdő gazdasági értékét növelő beruházások szintén támogatásra jogosultak. A harmadik intézkedéscsoport a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek minőségének javítására vonatkozik. Elemei a közösségi standardoknak való megfelelés, az élelmiszerminőségi programokban való részvétel és azok tájékoztató és promóciós tevékenységének támogatása. A negyedik csoportba az újonnan csatlakozott országokban működő félig önálló gazdaságok szerkezetváltásának és termelői csoportok felállításának átmeneti támogatása tartozik.

A második tengely intézkedései a vidéki területek és a természeti környezet állapotának javítását a földhasználathoz nyújtott támogatással ösztönzi. Az intézkedések két fő

csoportját a fenntartható mezőgazdaság és a fenntartható erdőgazdálkodás támogatása képezi. Mindkét csoportban finanszírozási forráshoz juthatnak a Natura 2000 területei, az agrár-, és az erdő-környezetvédelem, valamint a nem gazdaságos tevékenységek. Emellett a mezőgazdasági intézkedések keretében támogatást kaphatnak a hegyvidéki és egyéb természeti körülmények miatt kedvezőtlen helyzetben lévő gazdálkodók, az erdőgazdálkodási intézkedések között pedig szerepel a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági területek első erdősítése, a mező-, és erdőgazdasági rendszerek első létesítése mezőgazdasági területen és a természeti károk miatti alacsonyabb termelési szint helyreállítása.

A harmadik tengely az életminőség javítását és a gazdasági tevékenységek diverzifikációját ösztönzi a vidéki térségekben. A gazdaság tevékenységek diverzifikációját intézkedéscsoport eleme a nem mezőgazdasági tevékenységek elterjesztése, a mikrovállalkozások alapításának és fejlesztésének támogatása, a turizmus ösztönzése és a természeti örökség védelmének, fejlesztésének, kezelésének támogatása. Az életminőséget javító intézkedések között az alapvető szolgáltatások létesítéséhez és a falufejlesztéshez, -megújításhoz, történelmi örökség védelméhez nyújtandó támogatások kaptak helyet. A további intézkedések szakmai képzéshez és a helyi fejlesztési stratégiák kidolgozásához és végrehajtásához szükséges kompetenciák elsajátításához nyújtanak támogatást.

E három, tematikus célkitűzés kiegészül *egy negyedikkel*, a LEADER tengellyel, melynek támogatását azok vehetik igénybe, akik vállalják, hogy a LEADER-szemléletnek megfelelően hajtják végre a helyi vidékfejlesztési stratégiájukat, együttműködési projektjeiket, ill. működtetik a helyi akciócsoportot.

A tagállamok vidékfejlesztési stratégiájában mindhárom prioritástengelynek meg kell jelennie, ezért a Bizottság területenként minimumszinteket állapított meg. E szerint nemzeti vidékfejlesztési stratégiáinként az összes támogatás legalább 10%-át az első, ill. a harmadik, legalább 25%-át a második tengelyhez kapcsolódó intézkedésekhez kell előirányozni, míg a LEADER-tengely részesedésének legalább 5%-nak kell lennie.

2005 júliusára a Bizottság – az új vidékfejlesztési rendelet(tervezet) előírásainak megfelelően - elkészítette a 2007-2013-as időszak vidékfejlesztésre vonatkozó közösségi iránymutatásainak határozattervezetét (*COM(2005)304*), melyet a Tanács az ősz folyamán megtárgyalt. A tagállamoknak nemzeti vidékfejlesztési terveiket e hat stratégiai irányvonallal és a hozzájuk kapcsolódó javasolt intézkedésekkel összhangban kellett kidolgozniuk 2006 első felére.

Az EU vidékpolitikáját 2007-13 között meghatározó stratégiai irányvonalak:

1. A mezőgazdasági és erdészeti ágazatok versenyképességének javítása

Az első tengelyhez tartozó irányvonal szerint a tengelyhez kapcsolódó forrásoknak elő kell segíteniük az erős és dinamikus európai élelmiszeripari ágazat kialakulását, miközben a támogatást az ismeretátadás és az élelmiszerláncban megvalósított innováció prioritásaira, valamint a fizikai és humán tőke-befektetés szempontjából prioritást élvező ágazatokra kell koncentrálni. A tagállamoknak figyelembe kell venniük a fiatal gazdálkodók szükségleteit az intézkedéscsomagok kialakításánál. Cselekvési területek:

- *Az innováció és a K+F-hez való hozzáférés megkönnyítése:* új termékek és eljárások bevezetése a kisebb feldolgozók és gazdaságok teljesítmények növelése érdekében, új együttműködési formák elterjesztése.

- *Az integráció javítása az élelmiszeripari láncban:* új termékek létrehozása és forgalomba hozatala a vidéki gazdaságban, több érték vidéken tartása minőségi programokon keresztül, az európai termékek tengerentúli megítélésének javítása, közösségi normáknak való megfeleléshez tanácsadás és támogatás.
- *Az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásának és elterjedésének ösztönzése:* az élelmiszeripari ágazatban az ICT fejlesztésének támogatása, kiegészítve a Bizottság jövőbeni kezdeményezéseit.
- *A dinamikus vállalkozói szellem előmozdítása:* stratégiai és szervezeti ismeretek fejlesztése.
- *Új felvevőpiacok keresése a mezőgazdasági és erdészeti termékek számára:* nem élelmiszercélú termelés esetén befektetés és képzés támogatása.
- *A gazdaságok és az erdészet környezetvédelmi teljesítményének javítása:* megnövelt környezetvédelmi teljesítménybe történő beruházás.
- *A mezőgazdasági szektor szerkezetátalakítása:* a mezőgazdasági szektorban bekövetkező változásra történő felkészülés, a gazdálkodók képzésének és átképzésének támogatása.

2. *A környezet és a vidék állapotának javítása*

A kapcsolódó iránymutatás három EU-szintű prioritási területre fókuszál: biodiverzitás, nagy természeti értéket képviselő gazdálkodási és erdőgazdálkodási rendszerek megóvása, víz-, és éghajlatváltozás. Az intézkedéseknek hozzá kell járulniuk a Natura 2000 céljainak végrehajtásához, a biodiverzitás csökkenésének visszafordításával kapcsolatos götebörgi vállalat, a vízügyi keretirányelv és a Kyotói Jegyzőkönyvben foglaltak teljesítéséhez. Cselekvési területek:

- *A környezetvédelmi szolgáltatások és az állatbarát gazdálkodási gyakorlat előmozdítása:* a közösségi standardok betartásához szükséges lépéseken felüli cselekvések támogatása.
- *A megművelt talaj megóvása:* a táj és a vidék vonzerejének fenntartásában fontos szerepet játszó, a kulturális és természeti örökség részét képező megfelelő gazdálkodási rendszerek támogatása.
- *Az éghajlatváltozás elleni küzdelem:* üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentése, az erdők széndioxid-megkötő hatásának és a szerves anyagok talajalkotó szerepének megóvása.
- *A biogazdálkodás hozzájárulásának megerősítése a környezetvédelmi és állatjóléti intézkedésekhez*
- *Környezeti és gazdasági szempontból egyaránt előnyös kezdeményezések ösztönzése:* környezetvédelmi javak termelése, melyek erősíthetik a vidéki térségek és élelmiszeripari termékeik identitását, s a turizmuson keresztül alapjául szolgálhatnak a növekedésnek és munkahelyteremtésnek.
- *A területi egyensúly előmozdítása:* a földhasználatot érintő intézkedések pozitívan befolyásolják a gazdasági tevékenységek térbeli eloszlását és a területi kohéziót.

3. *Az életminőség javítása a vidéki területeken és a diverzifikáció ösztönzése*

Az iránymutatás alapján a harmadik tengelyhez tartozó forrásoknak elő kell segíteniük a munkahelyteremtés mindenek felett álló prioritását. Az intézkedéseknek elsősorban kapacitásépítésre, szakismeretszerzésre, a helyi stratégia fejlesztésének megszervezésére és a vidéki térségek vonzerejének fenntartására kell irányulniuk, figyelembe véve a nők és fiatalok szükségleteit. A cselekvési területek:

- *A gazdasági aktivitás és a foglalkoztatottsági ráta növelése a szélesebb értelemben vett vidéki gazdaságban:* a turizmus, kézműipar és a szálláshelyadás lehetőséget ad a gazdasági diverzifikációra és mikrovállalkozások kialakulására.
- *A nők munkaerőpiacra való belépésének ösztönzése:* gyermekellátó infrastruktúra kialakítása, vidéki tevékenységekhez kapcsolódó kisvállalkozások elindításának ösztönzése.
- *Mikrovállalkozások fejlesztése:* eszközbeszerzés, képzés, betanítás.
- *Fiatalok képzése a hagyományos vidéki ismeretekre:* a fiatalok a turizmus, szabadidős tevékenységek, környezetvédelmi szolgáltatások, minőségi termékek előállításának területén használhatják fel ismereteiket.
- *Az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásának és elterjedésének ösztönzése:* falusi ICT-kezdeményezések támogatása, melyek elősegítik a helyi gazdaságok és vidéki vállalkozások IT-alkalmazását.
- *A megújuló energiaforrások biztosításának és innovatív használatának fejlesztése:* hozzájárul a mezőgazdasági és erdészeti termékek új felvevőpiacainak kialakulásához, helyi szolgáltatások nyújtásához, a vidéki gazdaság diverzifikációjához.
- *A turizmus fejlesztésének ösztönzése:* az ICT fokozottabb alkalmazása a helyfoglalás, marketing, szolgáltatástervezés és szabadidős tevékenységek területén.
- *A helyi infrastruktúra modernizálása, különösen az új tagállamokban*

4. *A helyi kapacitás kiépítése a foglalkoztatottság és a diverzifikáció érdekében*

A negyedik tengelyhez tartozó iránymutatás szerint a rendelkezésre álló forrásoknak az első három (de különösen a harmadik) célkitűzés megvalósításához kell hozzájárulniuk, emellett hozzájárulnak az irányítás javításához és a vidéki területek endogén fejlődési potenciáljának kiaknázásához. Cselekvési területek:

- Helyi partnerségi kapacitás fejlesztése
- A köz-, és magánszféra partnerségének előmozdítása.
- A kooperáció és innováció elősegítése.
- A helyi irányítás javítása.

5. *A prioritások programokká alakítása*

Az iránymutatás szerint a tagállamoknak nemzeti stratégiai terveik és vidékfejlesztési programjaik kidolgozása során a vidékfejlesztési célkitűzések és prioritások mellett figyelembe kell venniük egyéb, kapcsolódó EU-szintű stratégiákat is (pl. a biogazdálkodásról, erdőgazdálkodásról, megújuló energiaforrásokról). Az irányítás és a végrehajtás javításának támogatására EU és tagállami szinten több eszköz áll majd rendelkezésre.

6. *A közösségi eszközök kiegészítő jellege*

Az iránymutatás a strukturális, foglalkoztatási és vidékfejlesztési politikák közti szinergia ösztönzésére hívja fel a figyelmet. A tagállamoknak biztosítaniuk kell a strukturális alapokból finanszírozott intézkedések között a komplementaritást és koherenciát egy adott térségen és intézkedési területen belül.

3.2.7. Az EU Agrár- és Vidékpolitikájának 2008-as felülvizsgálata és reformja

Az Európai Bizottság 2008. november 20-án elfogadta az Európai Unió közös agrárpolitikájának egyszerűsítése és modernizálása érdekében kidolgozott, úgynevezett Health Check (felülvizsgálati) tervét. A felülvizsgálat a 2003-as reformokkal elindított megközelítésre épült, javítani kívánta a politika működését illetve alkalmassá akarta tenni az agrárpolitikát a kibővült taglétszám szerinti megfelelő működésre. Három fő kérdést tettek fel:

1. Hogyan lehetne az egységes támogatási rendszert hatékonyabbá és egyszerűbbé tenni?
2. Miként lehetne az eredetileg hat tagállamra kialakított piactámogatási rendszer eszközeit átalakítani úgy, hogy azok megfeleljenek az egyre inkább globalizálódó világnak és a 27 tagállamból álló Európai Unió elvárásainak?
3. Hogyan nézzünk szembe az éghajlatváltozástól a bio-üzemanyagokig, a vízgazdálkodástól a biológiai sokféleség megóvásáig terjedő új kihívásokkal? (*Dorgai 2010*)

A reform főbb elemei:

- *Közvetlen kifizetések csökkentése:* A felülvizsgálati célok között szerepelt a közvetlen kifizetések átalakítása is. A Bizottság csökkenteni kívánta a három különféle támogatási módszer (történeti bázis szemléletű, regionális és vegyes) közti különbségeket. Szűkíteni kívánta az egyes termékekhez kötődő támogatások körét. Egyszerűsíteni akarta a kölcsönös elkötelezettség feltételrendszerét. A különféle javaslatok között szerepelt a támogatásra jogosult birtokméret alsó határának (0,3 hektár) emelése, esetleg gazdaságonként egy minimális támogatási összeg bevezetése. Korlátozni, vagy – egy más elképzelés szerint – bizonyos összeghatárok fölött sávosan csökkenteni kívánták az egy gazdaság által elérhető támogatási összeg felső határát is. A felső korlátok meghatározásánál ugyanakkor figyelembe vennék a nagybirtokok és üzemek gazdasági fenntarthatóságát, és azt is, hogy a birtokok feldarabolásával ne lehessen kikerülni a rendelkezéseket (*Nagy 2010*).

A közvetlen kifizetések mértékének a támogatás összege szerint változó mértékű csökkentésével a CARP két pillére között már régóta tervezett átcsoportosítást kívánták gyorsítani, ezáltal az elmaradott vidéki térségek felzárkózását segíteni.

41. táblázat: Változások a direkt támogatások elvonásának mértékében (%-ban kifejezve)

Támogatás mértéke (euróban)	2009	2010	2011	2012
1-5000	0	0	0	0
5000-99.999	5% + 2%	5% + 4%	5% + 6%	5% + 8%
100.000-199.999	5% + 5%	5% + 7%	5% + 9%	5% + 11%
200.000-299.999	5% + 8%	5% + 10%	5% + 12%	5% + 14%
300.000-	5% + 11%	5% + 13%	5% + 15%	5% + 17%

Forrás: KAP Állapotfelmérés dokumentum adatai

- *Gabonaintervenció:* Az Agrárminiszterek Tanácsa által elfogadott, végleges változat szerint EU-s szinten a búza intervenciójára 3 millió tonna erejéig a jelenlegi, kötelező felvásárlási rendszer lesz érvényben, ami azt jelenti, hogy a jelzett mennyiségig tonnánként 101,31 €/tonnás áron kerül sor a felvásárlásra. Ennél nagyobb

mennyiségnél pályáztatási rendszer lép életbe, vagyis az intervenciós felajánlásokat pályázatos úton kell benyújtani, elfogadásáról a Bizottság dönt.

- *Tejkvóta:* A legnagyobb vita a tejkvóta-rendszer átalakítását kísérte. A Tanács végül elfogadta a Bizottság javaslatát, mely szerint 2009-től indulóan 5 éven át minden évben 1 %-kal emelkedik a tejkvóta, mielőtt 2015-ben végleg megszűnne.
- *Moduláció:* A kötelező moduláció keretében az EU-15-ökben minden, évi 5000 eurónál nagyobb közvetlen jövedelemtámogatást élvező gazdaság támogatását (az 5000 euró feletti részt) 5 %-kal csökkentik. Az így elvonott támogatás vidékfejlesztési célokra kerül átcsoportosításra, amit a jövőben a tagállamok az éghajlatváltozás, a megújuló energiaforrások, a vízgazdálkodás és a biológiai sokféleség, illetve az ezekhez kapcsolódó innováció területét érintő programok megerősítésére, valamint a tejágazat kísérő intézkedéseire fordíthatnak.
- *Termeléshez kötött támogatások:* A rizs a szárított takarmány, a héjas gyümölcsök és fehérjenövények esetében 2012-ig nyújtható termeléshez kapcsolt támogatás. A marha és borjú vágási támogatásokat legkésőbb szintén 2012. január 1-ig kell leválasztani (az anyatehén támogatástermeléshez kötött maradhat). A Tanács a dohány esetében nem hagyta jóvá a termeléshez kötött támogatások 2013-ig történő meghosszabbítását.
- *Területpihentetés megszűnése:* Az EU-15-ökben a GOFR (gabonafélék, olaj- fehérje- és rosnövények) növények vetésterületére 10 %-os mértékű kötelező területpihentetés volt érvényben, amit 2008-ra 0 %-ra csökkentettek. A felülvizsgálat pedig 2009-től megszünteti a kötelező területpihentetést.

A Közös Agrár Politika új reformjai jelentős vitában kristályosodtak ki. Az Európai Parlament és az Európai Bizottság között kialakultak vita például az eredeti elképzeléseket több ponton módosította. Az Európai Parlament nagy többségben szavazta meg Lutz Goepel néppárti politikus által előterjesztett jelentést a reform változtatásairól.

A *Goepel Jelentés* támadta, majd az Európai Parlament leszavazta az agrártámogatások jelentős, 300.000 euró felett 45%-os megvonását. Csökkenteni kívánták a támogatásmegvonás százalékanak mértékét, ugyanakkor ők javasolták az elvonásoknak vidékfejlesztési pillérbe való átvezetését. Mindkét javaslat megvalósult.

A Goepel Jelentés hívta fel arra is a figyelmet, hogy a Bizottság eredeti előterjesztése a különböző nagyüzemekben alkalmazott munkaerő csökkenéséhez, valamint a gazdaságok feldarabolásához vezetne, ezen veszély érdekében garanciákat kell beépíteni az új kifizetési rendszerbe.

A képviselők egyetértenek azzal, hogy a gabonaintervenciót nulla szintre csökkentsék a jövőben, illetve továbbgondolva az intervenciós rendszert, azzal is egyetértenek, hogy a jövőben a krízishelyzetekben bevetendő biztonsági háló váltsa fel a régi rendszert, amire a környezeti és az éghajlatváltozásokat figyelembe véve, szüksége lesz a Közös Agrár Politikának. A Parlamenti politikusok felszólították a Bizottságot arra, hogy az egyre több természeti katasztrófát figyelembe véve, vezessenek be egy újabb alapot, amellyel egy közösségi szintű biztosítási rendszert állíthatnak fel az éghajlati és környezeti katasztrófák rombolása esetében. A Goepel jelentés azt is fontosnak tartja, hogy a kockázatmegelőző intézkedéseket a KAP első, piaci támogatásokra létrehozott pilléréből finanszírozzák a későbbiekben. Míg a magyarok azt szorgalmazták, hogy a KAP első pillérét erősítsék meg, hogy a hátrányos helyzetű területeknek is megfelelő mértékű támogatás jusson, addig a Svédok álláspontja pont az ellenkezője volt, hiszen ők azt szorgalmazták hogy az első pillér rovására, támogatásátcsoportosításokkal növeljék a második pillér büdzséjét.

A reformok kapcsán a tagállamok két tábora alakult ki. Az egyik tábor a körülbelül 20 tagországot magába foglaló „intervencionisták”, a másik tábor a hét tagországot magába foglaló „piacpártiak” képezték.

A piacpártiak véleménye szerint a KAP működésének középpontjába a piaci erők érvényesülését kellene állítani. Ezzel szemben az intervencionisták szerint a meglévő eredmények megőrzésére kell törekedni, illetve az emberi tényezőt is figyelembe kell venni. Ebbe a csoportba tartozott pl. Németország, Franciaország, Lengyelország.

Franciaország fő álláspontja az volt, hogy nagyobb védelmet állítsanak az agrártermelőknek, hiszen az élelmiszereknek és a nyersanyagoknak az ára globálisan emelkedett az elmúlt években. Ennek érdekében az EU büdzsé magas arányú megcsapolása megtévesztő lehet, hiszen az Agrárpolitika az egyik legnagyobb közös szintű politika az Európai Unión belül. Ausztria is aggodalmát fejezte ki a Bizottság elképzeléseit tekintve. Az Ausztria által képviselt álláspont szerint egyensúlyba kell hozni a KAP első és második pillérét (a közvetlen kifizetéseket és a vidékfejlesztést). Litvánia álláspontja szerint, elkerülhetetlen, hogy a génmódosított termékek ne legyenek bevezetve a piacra, illetve szorgalmazzák az innovációkat, mint például a bioüzemanyagok használatát.

A lengyel mezőgazdasági vezetők a régi és az új tagállamok gazdái számára biztosított juttatások egyenlősége mellett állta ki. Mindemellett Lengyelország is támogatta azt az elméletet, hogy a termelést és támogatást szét kell választani. A magyar tárca vezetői nehezményezték, hogy a növénytermesztésnek nagyobb támogatásokat juttatnak az állattenyésztéssel szemben, ami feszültséget okoz a gazdák között is.

3.2.8. Az EU agrár és vidékpolitikájának jövője

A 2008-as vitákban kirajzolódott álláspontok alapján is az EU agrár- és vidékpolitikája az élelmiszerpiacok – az agrár-környezetvédelem – a vidékfejlesztés által kijelölt térben formálódik. Legfontosabb stratégiai kérdései pedig:

1. a közvetlen kifizetések nagyságrendje, országok közötti elosztásában az egyenlőség elvének érvényesülése;
2. a környezeti veszélyekre való reagálást segítő kockázatkezelő eszközök bevezetése és nagyságrendje;
3. a piacsabályozó eszközök alkalmazása, annak mértéke;
4. a vidékfejlesztés súlya és prioritásai.

Ezen eldöntetlen kimenetelű változók mentén Jámbor Attila három lehetséges forgatókönyvet vázolt fel:

- (1) Az első opció szerint a Közös Agrárpolitikában a leginkább kritikusnak tartott területeken a folyamatosság és kiszámíthatóság jegyében a szereplők számára a hosszú távú tervezést lehetővé tevő kiigazítások igen, nagyobb változások viszont nem történnek.
- (2) A második lehetőség: a fenntarthatóság, a méltányosság és a hatékonyság jegyében történő, a hozzáadott érték növelésére fókuszáló, a gazdasági, környezeti és társadalmi kihívásokra reagáló reform.
- (3) A harmadik lehetséges irány: egy átfogóbb, a jövedelemtámogatásokat fokozatosan leépítő, a környezeti fenntarthatóságra, klímaváltozásra fókuszáló változás. (Jámbor)

5. táblázat: Az EU vidékpolitikájának lehetséges forgatókönyvei

Megnevezés	Közvetlen támogatások	Termékpálya intézkedések	Vidékfejlesztés
1. opció	Egyenlőbb elbánás bevezetése a tagállamok között	<ul style="list-style-type: none"> • Kockázatkezelő eszközök támogatása • A hatályos piacsabályozó eszközök egyszerűsítése 	<ul style="list-style-type: none"> • A korábbi út folytatása a klímaváltozás, a vízvédelem, biodiverzitás, megújuló energiák és innováció növekvő mértékű támogatásával • Kockázatkezelő eszközök támogatása
2. opció	Egyenlőbb elbánás bevezetése a tagállamok között az alábbi változtatásokkal: <ul style="list-style-type: none"> • alapösszeg bevezetése • a közjavak előállításának kiegészítő támogatása • hátrányos természeti környezetben termelők kiegészítő támogatása • speciális esetekben önkéntes termeléshez köthető támogatás 	<ul style="list-style-type: none"> • A hatályos piacsabályozó eszközök egyszerűsítése és fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> • A jelenlegi intézkedések felülvizsgálata, a környezet, klímaváltozás, strukturális átalakulás és innováció támogatása a helyi igényeknek való megfelelés érdekében, • Kockázatkezelő eszközök bevezetése és egy „zöld dobozos” jövedelemstabilizációs támogatás bevezetése • A tagállamok közötti támogatások újraosztása
3. opció	<ul style="list-style-type: none"> • A közvetlen támogatások rendszerének megszüntetése • A közjavak és a hátrányos természeti környezetben való termelés támogatása 	<ul style="list-style-type: none"> • Az összes piaci szabályozás eltörlése az esetleges piaci zavarokat enyhítő intézkedések kivételével 	<ul style="list-style-type: none"> • A környezetvédelemre és klímaváltozásra fókuszáló intézkedések bevezetése

Forrás: Jámbor

Az első hivatalos javaslatokat a Közös Agrárpolitika 2014-2020-ig terjedő időszakára az Európai Bizottság 2011. októberében tette közzé. Eszerint továbbra is megmarad a két pillér. Az első pillér tartalmazza a piacsabályozási eszközöket valamint a közvetlen kifizetésekhez kapcsolódó eszközöket, míg a második pillér továbbra is a vidékfejlesztés marad melynek megvalósítása társfinanszírozással történik, az uniós szintű valamint a nemzeti, regionális és helyi célok összehangolásával.

Az **elsőpilléres források** kiosztása a javaslat szerint 2014-től két csoportban fog megtörténni:

Kötelező Támogatások:

- **Alaptámogatás:** Ennek céljaira a teljes támogatási keret 40%-át kell elkülöníteni. A támogatási jogosultság alapja a hektárok száma. Minden olyan terület megkaphatja a támogatást ahol mezőgazdasági tevékenység folyik, illetve ahol jelenleg környezetvédelmi okok miatt nem jár támogatás.
- **Zöld komponens:** A Zöld támogatások a keret 30%-át teszik ki. Itt már komolyabb feltételeket szabnak a támogatás jogosultsága érdekében. A terület méretének 3 hektárnak kell lenni és minden évben 3 különböző növényfajtát kell vetni rajta. A területnek legalább 7%-át ökológiai célokra kell használni (tájvédelem, erdősítés, területpihentetés).

- *Fiatal gazdák:* Erre a támogatásra azon fiatal gazdák jogosultak akik még nem töltötték be a 40. életévüket. A támogatás mértéke 2%-a a teljes keretösszegnek, melyet maximum 5-évig vehetnek igénybe.

Önkéntes támogatások:

- A természeti hátrányokkal rendelkező területek támogatására a keret 5%-a különíthető el legfeljebb.
- A termeléshez kötött támogatásokra legfeljebb 10% különíthető el, melyet a környezetvédelmi, gazdasági vagy társadalmi szempontból fontos speciális ágazatok részére lehet eljuttatni.²

A jelenlegi támogatási rendszer egyik fő változtatása lesz, hogy egységes piacszabályozási intézkedéseket vezetnek be, ami magába foglalja az intervenciós felvásárlás, a magántárolás támogatását is. Ezek kikerülnek az eddigi első pillérből, és későbbi finanszírozásuk a Mezőgazdasági Válságtartalékból történik majd, mely évente 500-600 millió euró támogatási lehetőséget jelent összesen.

A javaslat szerint az intervenciós felvásárlásra a következő terményeket lehet felajánlani:

6.táblázat: Várható változások az Európai Bizottság javaslatai alapján

Időszak	Terménynév	Ára (euró/tonna)	Felvásárolható mennyiség
November 1. – Május 31.	búza, árpa, kukorica	101,3	3 millió tonna
Április 1. – Július 31.	hántolatlan rizs	150	Tenderezés
Március 1. – Augusztus 31.	sovány tejpor	1698	109 ezer tonna
Egész évben	marha- és borjúhús	2224	Tenderezés

Forrás - KAP 2014-2020

Az táblázatban jelzett maximális felvásárolható mennyiségek feletti intervencióra megmarad a jelenleg is alkalmazott tenderezési rendszer.

A második pillér forrásainak elosztási elveinek meghatározása során abból indultak ki, hogy a vidéki térségek elmaradottsága nem úgy csökken, ahogyan azt a régebbi reform programok megalkotásával várták. A vidéken a szegénység még mindig gyakori szerepet játszik, emiatt folyamatos elvándorlások történnek a vidéki területekről a városi központok felé. Éppen ezért az Európai Unió a 2014-2020-as időszakra még összeszedettebb támogatáspolitikával készül.

- Létrehoztak egy Közös Stratégiai Keretet (CSF), amely lefedi az EMVA, ERFA, ESZA, Kohéziós és Halászati Alapokat és mint ilyen, egységes rendszerben támogatja majd a fejlesztési elképzelések megvalósítását, így lehetővé válik, hogy több alapról is lehessen majd támogatni egy adott fejlesztési programot.
- Szigorítják a stratégiai célok teljesítését is. A Bizottság Partnerségi Szerződést köt a tagállamokkal a források biztosítására, melyben a fejlesztési programoknak szorosan illeszkedniük kell a Bizottság által meghatározott beavatkozási prioritásokhoz (tematikus célokhoz).
- A vidékfejlesztést régebben jellemző három fő tengelyt ((1) versenyképesség, (2) erdő- és mezőgazdasági földhasználat, környezetvédelem, (3) vidék életminőség javítása, a vidéki gazdaság diverzifikációja) 6 prioritás váltja fel:
  1. Innováció elősegítése a mező- és erdőgazdaságban;
  2. A mezőgazdaság versenyképességének és gazdaságok életképességének növelése;
  3. Élelmiszerlánc szerveződések előmozdítása és kockázatkezelése a mezőgazdaságban;

² Az EU új Közös Agrárpolitikája 2014-2020 – EU Bizottság javaslata

4. Mező- és erdőgazdaságtól függő ökoszisztémák megőrzése és erősítése;
  5. Az erőforrások hatékony felhasználásának előmozdítása, az élelmiszer-gazdaság szénkibocsátásának és felhasználásának csökkentése;
  6. Társadalmi kirekesztés és a szegénység visszaszorítása, gazdasági fejlődés előmozdítása. (*Mészáros*)
- Megjelenik három pontban egy kockázatkezelési intézkedés-csomag:
    1. biztosítás a növénytermesztés és állattartás káreseményeire;
    2. környezeti balesetek kezelésére illetve a növény- és állatbetegségekre;
    3. jövedelemstabilizációs támogatás melynek feltételei hogy a gazdák jövedelme több mint 30%-al csökken az előző 5 év bármely 3 éves periódusának átlagához képest. (A stabilizációs támogatás nem lehet nagyobb, mint a kieső jövedelem 70%-a.)
  - További éves terület alapú kompenzációt kapnak a kedvezőtlen adottságú területen gazdálkodók többletköltségeik és alacsony jövedelmük enyhítésére. A támogatás mértékét a tagállamok különíthetik el a második pilléres forrásaiból, de ez nem lehet több mint 10%. Azon térségek melyek nem hegyvidékiek, hanem más okok miatt kedvezőtlenek a termelésre, csak úgy kaphatnak támogatást, ha bizonyítják, hogy a termőföld rossz vízelvezetéssel rendelkezik, túl hűvös vagy száraz a megfelelő termeléshez, illetve sós vagy savas talajjal rendelkezik.

A tervek szerint **az új KAP „zöldebb” és méltányosabb lesz**, amelyben a kisgazdálkodók és a fiatal gazdálkodók nagyobb lehetőségekhez juthatnak majd.

3.3. A LEADER megközelítés³

3.3.1. A LEADER története

Az Európai Unióban 1991-ben, a Közösségi Kezdeményezések keretében, kísérleti programként indított LEADER szakított a térségfejlesztés korábbi centralizált, felülről irányított gyakorlatával, s a vidékfejlesztési programozásba beemelt egy addig még nem alkalmazott módszert, az alulról jövő kezdeményezést (bottom-up). A program fő jellemzőiként a helyi szintű partnerség, átláthatóság, szubszidiaritás, elszámoltathatóság és helyi kezdeményezések ösztönzése határozható meg. Alkalmazott módszerének lényege, hogy támogatja a helyi lakosságot abban, hogy a helyi erőforrások bevonásával képes legyen kialakítani és megvalósítani saját térségének fejlesztési stratégiáját. A LEADER-program nagyon alacsony költségvetéssel és kis léptékekben indult el. Fő célként innovatív modellek kifejlesztését és kipróbálását, partnerségen alapuló helyi fejlesztések támogatását és a helyi kezdeményezésű fejlesztések hálózatának kiépítését határozták meg. A LEADER I 217 helyi akciócsoportot támogatott, költségvetése 400 millió ECU volt. A program második szakaszában (1994-1999), a LEADER II keretében a korábbi időszakhoz képest mintegy négyszeresére emelkedett a támogatott projektek száma, a felhasznált források mennyisége és a lefedett földrajzi terület nagysága. Az alapelvek változatlanok maradtak, de a fő célok között kiemeltebb szerepet kapott az innováció, a nemzetközi kooperáció és a környezetvédelem. A LEADER jóval nagyobb hangsúlyt fektetett a helyi közösségek aktivizálására, melynek eredményeként 850 helyi akciócsoport és 59 egyéb résztvevő kapcsolódott be a programba. (*Európai tükrök* 76. 74-79. o.)

³ A fejezet az Európai Bizottság által kiadott LEADER útmutató (2006) alapján készült.

A 2000-2006-os ciklus LEADER+ Közösségi Kezdeményezése megtartotta az előző két sikeres program fő jellemzőit. Lényeges változás a kilencvenes évekhez képest, hogy az Európai Unió minden vidéki térsége jogosult a LEADER+ támogatására. A Kezdeményezés három célja:

1. horizontális partnerségen és alulról jövő kezdeményezéseken alapuló kísérleti jellegű integrált fejlesztési stratégiák létrehozása vidéki térségek fejlesztésére
2. vidéki térségek közötti együttműködések fejlesztése országon belül és határokon túl
3. a szereplők közötti kapcsolatrendszer fejlesztése

A költségvetése jelentős mértékben, 5.046,5 millió euróra nőtt. Továbbra is jellemző vonás a térségi alapú, multiszektorális, integrált fejlesztési stratégiák kidolgozásának támogatása, az alulról jövő kezdeményezések felkarolása, a helyi lakosság aktivizálása, a kapcsolati háló és az innováció erősítése, a helyi kezdeményezések támogatása. (EU honlap LEADER+)

2007-től a Leader-megközelítés beépült az EU általános vidékfejlesztési politikájába. Ez azt jelenti, hogy a Leader az EU támogatta nemzeti és regionális általános vidékfejlesztési programok részét képezi egy sor egyéb vidékfejlesztési tengely mellett. A Leader finanszírozása 2007-től az EMVA-ból valósul meg.

A 2014-től kezdődő periódusban a LEADER módszertant az EU Kohéziós és Strukturális Politikájának egészére ki kívánják terjeszteni. A CLLD (Community Leded Local Development) keretében a LEADER alapelveit és kialakult eljárását nem csak vidéki térségekre és a vidéki térségekben is a EMVA keretein túl is alkalmazzák.

3.3.2. A LEADER hét alapelve

A Leader-megközelítés mögött álló legfőbb elgondolás szerint az európai vidéki területek változatossága miatt a fejlesztési stratégiák hatásosabbak és hatékonyabbak, ha a helyi szereplők helyi szinten hoznak döntést és hajtják végre azt világos és átlátható eljárások, az érintett közigazgatás támogatása és a jó gyakorlat átadásához szükséges technikai segítségnyújtás mellett.

A Leader és más, hagyományosabb vidékpolitikai intézkedések közötti különbség abban áll, hogy a Leader inkább a megvalósítás módját, nem pedig annak tárgyát jelöli ki. A Leader-megközelítés a hét legfontosabb, egységes szemléletbe illeszkedő alapelvvel foglalható össze. A végrehajtási folyamat egészen keresztül mindegyik alapelv kiegészíti és hatékonyan hat a többire, maradandó hatást gyakorol a vidéki területek dinamikájára és problémamegoldó képességére.

1. Területalapú helyi fejlesztési stratégiák

A területalapú megközelítés kisebb, egységes, társadalmi értelemben összefüggő, gyakran közös hagyománnyal, helyi identitással, hovatartozás-tudattal vagy közös igényekkel és elvárásokkal rendelkező területet tekint a végrehajtás célterületének. Az ilyen referenciaterrületek megkönnyítik a az adott terület gyenge és erős pontjainak, félelmeinek és lehetőségeinek a felismerését, a benne rejlő erőt és a fenntartható fejlődés legfontosabb szűk keresztmetszetek azonosítását. A területalapú megközelítés elsősorban helyi szintű megközelítést jelent.

Ez a megközelítés azért működőképesebb más megközelítéseknél, mert a valós igényeknek és a helyi versenyelőnyöknek megfelelőbb, pontosabban kiszámított fellépést tesz lehetővé. A kiválasztott területnek kellő koherenciával, elegendő emberi, pénzügyi és gazdasági erőforrással kell rendelkeznie az életképes helyi fejlesztési stratégia elősegítése érdekében. A területnek nem kell megfelelnie az előre meghatározott közigazgatási határoknak.

A „helyi terület” meghatározása nem egyetemes és nem lezárt. Éppen ellenkezőleg, a szélesebb gazdasági és társadalmi változások, a gazdálkodás szerepe, a földgazdálkodási és környezetvédelmi kérdések és a vidéki területekről alkotott általános felfogások szerint maga is fejlődik és változik.

2. A lentről felfelé építkező megközelítés

A lentről felfelé építkező megközelítés azt jelenti, hogy a helyi szereplők részt vesznek a stratégiát illető döntéshozatalban és a helyi területük kapcsán követendő elsőbbségek kiválasztásában. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a lentről felfelé építkező megközelítést nem szabad a nemzeti és/vagy helyi hatóságok fentről lefelé induló megközelítéseinek alternatívájaként vagy ellentétéként felfogni; a jobb összesített eredmények szempontjából sokkal kívánatosabb az összekapcsolásuk és egymásra hatásuk.

A Leader hét alapelve közül a lentről felfelé építkező megközelítés a legmegkülönböztetőbb. E megközelítésnek megfelelő vidékpolitikát kell kialakítani és a célközösség igényeinek legmegfelelőbb módon végrehajtani. Ennek biztosítására az egyik mód a helyi érdekelt felek felkérése a vezetésre és a részvételre.

A helyi szereplők bevonása széles körben foglalja magában a különböző gazdasági és társadalmi érdekcsoportokat, valamint a jellegzetes köz- és magánintézményeket. A képességek kialakítása a lentről felfelé építkező megközelítés alapvető összetevője, és a következőkre terjed ki:

a terület erős és gyenge pontjainak elemzés útján történő felmérésére a helyi népesség figyelmének felkeltése, képzése, részvétele és mozgósítása;

különböző érdekcsoportok részvétele a helyi fejlesztési stratégia kialakításában;

világos kritériumok kialakítása a stratégiát megvalósító megfelelő lépések (projektek) helyi szinten történő kiválasztására.

A részvétel nem korlátozódna a kezdeti szakaszra, sőt a végrehajtási szakaszra is kiterjedne, eképpen hozzájárulva a stratégiához, a kiválasztott projektek megvalósításához, valamint a jövőbeni tapasztalatok tanulságainak leszűréséhez és a tanuláshoz. Az átláthatóság fontos kérdéseivel is foglalkozni kell a mozgósító és konzultációs eljárások során a résztvevő szereplőkkel folytatott párbeszédre és a tárgyalásokon keresztüli konszenzus érdekében.

A „helyi terület” meghatározása nem egyetemes és nem lezárt. Éppen ellenkezőleg, a szélesebb gazdasági és társadalmi változások, a gazdálkodás szerepe, a földgazdálkodási és környezetvédelmi kérdések és a vidéki területekről alkotott általános felfogások szerint maga is fejlődik és változik.

3. A köz- és a magánszféra partnersége: A helyi akciócsoportok (LAG-ok)

A helyi partnerség, vagyis a „helyi akciócsoport” (LAG) felállítása a Leader-megközelítés eredeti és fontos összetevője. A LAG feladata a helyi fejlesztési stratégia kialakítása és végrehajtása, a pénzügyi források szétosztására vonatkozó döntéshozatal, illetve e források

kezelése. A LAG-ok a következő okok miatt képesek hatékonyan hatni a fenntartható fejlődésre:

- a közszféra, a magánszféra, a civil társadalom és az önkéntesek rendelkezésre álló emberi és pénzügyi erőforrásainak összekapcsolása és vegyítése;
- a helyi szereplők összevonása közös projektek és ágazatközi fellépések által a szinergia, a közös tulajdon és a terület gazdasági versenyképességének javításához szükséges elegendő forrás elérése érdekében;
- a konzultáción és a vitán keresztül az esetleges konfliktusok csökkentésével és a megállapodással létrejött megoldások elősegítésével a különböző vidéki szereplők közötti párbeszéd és együttműködés erősítése, mivel e szereplőknek kevés tapasztalatuk van ezen a területen;
- a különböző partnerek interakcióján keresztül a mezőgazdasági ágazat átállási és változási folyamatainak, a környezetvédelmi kérdések integrációjának, a vidéki gazdaság diverzifikációjának és a jobb életminőségnek az elősegítése.

A LAG-nak össze kell kapcsolnia a köz- és a magánszféra partnereit, és meg kell valósítania a terület szociális és gazdasági ágazataiból kialakuló helyi érdekcsoportok egyensúlyát és megfelelő képviseletét. A döntéshozatalban a magánszféra partnereinek és az egyesületeknek a helyi partnerség legalább 50%-ával kell rendelkezniük.

A LAG-ok a Leader támogatásaihoz való hozzáféréshez akár eseti alapon, akár előzőleg létrejött partnerségi kapcsolatok alapján működhetnek. A szakemberekből és döntéshozói szerepekből létrejött csapattal támogatott LAG olyan szervezési modellt képvisel, amely jó hatással lehet a szakpolitikák megvalósítására. A tapasztalatok szerint e közös jellemzőkből a különféle regionális és nemzeti politikai és intézményi szervezetformák eredményeként, illetve a projektjövahagyás és a pénzügyi igazgatás tekintetében számos, különböző mértékű autonómiával rendelkező LAG is kialakult. Bizonyos tagországokban a Leader-megközelítés ismertségével párhuzamosan fejlődött a LAG-ok szerepe és felelőssége.

A LAG-ok maguk döntenek a helyi vidékfejlesztési stratégia irányáról és tartalmáról, illetve döntenek a különböző projektek finanszírozásáról. A LAG által kiválasztott projektek alapján való kifizetés gyakran közfinanszírozással foglalkozó fizetési hatóságon, nem pedig közvetlenül a LAG-on keresztül történik.

A helyi kezdeményezésekben legaktívabb vidéki szereplők a következők:

- szakmai szervezetek és uniók (mezőgazdasági termelők képviseletei; termeléssel nem foglalkozó szakmabeliek és mikroállalkozások);
- szakmai szövetségek;
- állampolgárok, lakóhellyel rendelkező magánszemélyek és helyi szervezeteik;
- helyi politikai képviselők;
- környezetvédelmi egyesületek;
- kulturális és közösségi szolgáltatók, beleértve a médiát;
- nőegyesületek
- fiatalok.

A helyi cselekvési csoport feladatai:

- a terület közös projektben érdekelt feleinek meghatározása;
- autonóm döntéshozatal és a helyi források új szemléletére való készség;
- különböző intézkedések összekapcsolása;
- A különböző helyi források vegyítéséből adódó lehetőségek megragadása;

- innovatív ötletekre való fogékonyság;
- különálló ágazati megközelítések összekapcsolásának és egybevonásának a képessége.

A helyi cselekvési csoportok felelősségi körébe tartozik az egyéni műveletekhez kapcsolódó irányítási feladatok jelentős hányada (értsd projektválasztás, kifizetés, felügyelet, ellenőrzés és értékelés). Ugyanakkor a LAG-ok autonomitásának mértéke nagyban változik a tagállam államigazgatási és intézményi keretének függvényében. A globális támogatás a Leader-projektek és fellépések legáltalánosabb formája. Az ilyen – egyrészt az EU, másrészt a nemzeti közalapok által közösen finanszírozott – támogatások a projekt és a terület típusától függően változó arányban fedezik egy-egy projekt pénzügyi szükségleteit.

4. Az innováció elősegítése

A Leader értékes szerepet játszhat a vidéki területfejlesztések új és innovatív megközelítéseinek ösztönzésében. A LAG-ok nagy szabadsági foka és a támogatandó fellépéseket érintő döntéshozatal rugalmassága elősegíti az innovációt.

Az innováció széles értelemben értendő. Jelentheti új termék, új folyamat, új szervezés vagy új piac bevezetését. Az innováció általános meghatározása érvényes csakúgy a vidéki, mint a városi területekre. Ugyanakkor a vidéki területek alacsony népsűrűsége és az emberi és fizikai erőforrások viszonylag alacsony szintje miatt gyengébb a kutatói és fejlesztési központokkal való összeköttetése, így nehézkesnek találhatják a forradalmi újítások megvalósítását, noha ez természetesen lehetséges.

A vidéki területeket érintő innováció máshol kifejlesztett újítások átvételét és kiigazítását, a hagyományos szakismeret modernizációját, illetve az olyan régóta fenálló vidéki problémákra való új megoldások felkutatását is magában foglalhatja, amelyekre más politikai beavatkozások nem tudtak kielégítő és hosszú távon fenntartható megoldást találni. Ez új választ eredményezhet a vidékspecifikus problémákra.

A Leader-megközelítés és hét jellegzetességének a bevezetése teljes mértékű újítást jelenthet a politikai döntéshozatalban, és ez újító fellépéseket valósíthat meg az elfogadott eredeti politikaalkotás által. Például a fent ismertetett, letről felfelé építkező megközelítés olyan új projektek ötletének előtünését segítheti elő, amelyeket azután a LAG azért támogathat, mert nem ütközik előre meghatározott intézkedések egész sorába. Az információs és kommunikációs technológiák alkalmazása a vidéki területeken fontos csatornája lehet a vidéki népesség innovációhoz való széles körű hozzáféréseinek.

5. Integrált és ágazatközi fellépések

A Leader nem ágazati fejlesztési program; a helyi fejlesztési stratégiának több tevékenységi ágazatot integráló ágazatközi megfontolásoknak kell eleget tennie. A helyi stratégiákban szerephez jutó fellépéseket és projekteket össze kell kapcsolni és koherens egészként kell irányítani. Az integráció vonatkozhat egyetlen ágazatban foganatosított fellépésekre, teljes programfellépésekre vagy specifikus fellépéscsoportokra, sőt jelentősebb mértékben a különböző érintett gazdasági, társadalmi, kulturális és környezetvédelmi szereplőkre és ágazatokra egyaránt.

6. Hálózatépítés

A hálózatépítés magában foglalja az eredmények, a tapasztalatok és a szakértelem cseréjét a Leader-csoportok, a vidéki területek, a közigazgatások és az EU-n belüli vidékfejlesztésben szerepet játszó szervezetek között, akár a Leader közvetlen kedvezményezettjei közé tartoznak, akár nem. A hálózatépítés a jó gyakorlat átadásának, az újítás elterjesztésének és a helyi vidékfejlesztésből leszűrt tanulságokra való építkezésnek az eszköze. A hálózatépítés kapcsolatot teremt emberek, projektek és vidéki területek között, továbbá elősegítheti bizonyos vidéki régiók elszigeteltségének a feloldását. A Leader-csoportok közötti kapcsolatfelvétel megteremtésével ösztönözheti az együttműködési projekteket.

A hálózatok különböző formái a következők:

(1) Intézményi hálózatok

Ezeket a szerepüket is meghatározó Európai Bizottság finanszírozza. Az EU olyan európai és nemzeti szintű struktúrák hálózatban történő működését támogatja, amelyek kapcsolatba hozzák egymással a Leader-csoportokat, a közigazgatásokat és a vidékfejlesztésben szerepet vállaló más érdekelt feleket. Az intézményi hálózattípusok 2007-től:

- Európai Vidékfejlesztési Hálózat (European Network for Rural Development) – a Bizottság vezetésével;
- Nemzeti Vidék-hálózat (National Rural Network) – amely minden tagállamban létrejön. A hálózati tevékenységek kezdetben csak a Leaderre összpontosultak, 2007-től azonban egy sor más vidékfejlesztési kérdésre is kiterjednek. Szakszerű támogatásban lesz részük, és olyan gyakorlati tevékenységbe kezdenek, mint a vidékfejlesztés különböző szempontjait bemutató publikációk előkészítése, szemináriumok szervezése, vidékfejlesztési fellépések elemzése a jó gyakorlat megállapítása érdekében, a vidéki területek fejlesztési irányvonalainak felmérése, honlapszerkesztés és a Leader-csoportok segítése a lehetséges partnerek felkutatásában és az együttműködési projektek elindításában. Az Európai Hálózat az európai szintű tapasztalatcsere érdekében a nemzeti hálózatok és a tagállami közigazgatások találkozási pontjaként is működik. A hálózati tevékenységben való részvétel az EU finanszírozásából működő Leader-csoportok számára kötelező érvényű, de más csoportok is részt vehetnek a tudásuknak és tapasztalatuknak a hálózattal való megosztása érdekében.

(2) Nemzeti, regionális és helyi hálózatok

A Leader-csoportok hálózatai vagy egyesületei bizonyos tagállamokban (ld. az ír és a görög csoportok hálózatai), illetve európai szinten (ld. Európai Vidékfejlesztési Leader-egyesület – ELARD – elérhetőségüket ld. a Kapcsolattartó pontok szakaszban) informálisabb formában, helyi, regionális vagy nemzeti szinten is létrejöttek vagy legalábbis megjelentek.

7. Együttműködés

Az együttműködés a hálózatban való működésnél tovább megy. Egy-egy helyi cselekvési csoport más Leader-csoporttal vagy egy másik régió, tagállam, de akár harmadik ország hasonló megközelítéssel dolgozó csoportjával való közös projektjének kivitelezését jelenti.

Az együttműködés a Leader-csoportok helyi tevékenységeinek fellendítésén segíthet. Lehetővé teszi bizonyos nehézségeik megoldását vagy a helyi források értékének növelését. Így például jó módja lehet egy különleges projekt életképességéhez szükséges

erőforrások elérésének vagy éppen a kiegészítő fellépések ösztönzésének: pl. Leader-csoportok közös reklámtevékenysége olyan régiókban, amelyek egyazon különleges termékre (gesztenye, gyapjú stb.) szakosodtak; vagy közös kulturális örökségen (kelta, római stb.) alapuló közös turisztikai kezdeményezések.

Az együttműködési projektek nem egyszerű tapasztalatcserék. Egy meghatározott, lehetőleg közös struktúrában irányított közös projektet foglalnak magukba. A Leader szerint két együttműködés-típus lehetséges:

- területközi együttműködés: egy tagállam két különböző vidéki területe közötti együttműködés. Ez megvalósítható Leader-csoportok között, és nyitott más, hasonló részvételi megközelítést alkalmazó helyi csoportok számára is;
- nemzetek közötti együttműködés: legalább két tagállam Leader-csoportjai közötti vagy hasonló megközelítést követő harmadik országbeli csoportokkal való együttműködés.

3.3.3. A LEADER alkalmazása helyi szinten

A helyi szereplők bevonása azokon a területeken, ahol még nem alkalmazták a Leadert, rendszerint akkor kezdődik, amikor világossá válik, hogy egy tagállam vagy régió a jövőben alkalmazni fogja azt (pl. EU-csatlakozás során), ezért pályázati felhívást kell majd közzétennie az esetleges Leader-csoportok kapcsán.

Ideális körülmények között a következő lépések tartoznak a Leader-megközelítés alkalmazási folyamatához.

a) A képességek kialakítása

Ez az első lépés a Leader-megközelítés helyi szintű alkalmazásakor. Az újító megközelítés sikeres működéséhez a helyi szereplőknek rendelkezniük kell, vagy szert kell tenniük a szükséges kapacitásra a projektgondolások és a szakértelem, a különleges tevékenységek megvalósítására elkötelezett emberi erőforrások és természetesen az e tevékenységek irányításához szükséges pénzügyi jártasság tekintetében.

Régebben ez a folyamat gyakran a gyakorlatban tanulás elve mentén valósult meg. Mára a tapasztalatok elvileg könnyítenek a helyzeten. A hálózat és más kommunikációs eszközök használata nagy segítséget nyújt e kapacitás megvalósításához, mivel nemcsak a Leaderhez kapcsolódó felvilágosítást biztosítja, hanem arra is szolgál, hogy felkeltse a helyi vidékfejlesztési stratégiában és az ehhez kapcsolódó projektekben érdekelt helyi szereplők érdeklődését, megteremtve ezzel a szükséges erőforrásokat. A képességek kialakítása nem egyéni, hanem olyan közösségi tevékenység, amelyben a vidéki érdekelt felek tájékoztatást nyernek a megközelítést és alkalmazását illetően, ezzel lehetővé téve annak elterjesztését, a benne való részvételt és a belőle való nyereségszerzést.

b) A helyi szereplők összekapcsolása

A második lépés gyakran megbeszélések vagy szemináriumok szervezése a helyi területen a legfontosabb érdekelt szereplők összekapcsolása érdekében a célból, hogy új gondolatok merülhessenek fel, és a helyi szereplők biztos alapon vitathassák meg területük szükségleteit. Számos mód nyílik a helyi szereplők összehívására: a szemináriumok és műhelyek, a nyilvános találkozók, a média és a telekommunikáció, végül pedig a vásárok és kiállítások a legáltalánosabb eszközök arra, hogy a helyi szereplők összegyűljenek és megvitassák a kölcsönös érdekeiket, és megismerjék a területük kapcsán felmerülő különböző nézőpontokat és projekteket.

c) Területelemzés

Az érintett vidéki terület részletes elemzése elengedhetetlen. Ennek magja a „területi tőke”, a területben rejlő értékek felmérése (emberek, tevékenységek, táj, örökség, szakértelem): nem leltározásukról, hanem a fejleszthető egyedi jellegzetességeikről van szó. E tényezők elemzésének és a területalapú elemzés során kulcsfontosságú elemek azonosításának a kérdéses vidéki terület számára lehetséges, specifikus helyi fejlesztési stratégiák meghatározásához kell vezetniük. A területalapú elemzés megvalósítása az összes helyi szereplőt a terület közép- és hosszú távú elképzelésének kialakítására kötelezi. Noha a szakértői tudás értékes az elemzés során, fontos, hogy a különböző jövőképek és a terület számára legjobb stratégia elgondolásai lehetőséget kapjanak a nyilvános megbeszélésre, és magas fokú konszenzus alakuljon ki.

d) A létező tevékenységek/ kezdeményezések azonosítása

A területelemzés kapcsán a Leader folyamatának döntő fontosságú lépése a helyi szereplők számára a már létező, végrehajtás alatt álló vagy tervezett vidékfejlesztési intézkedések áttekintése. A már létező kezdeményezések megállapítása alapvető azon döntéshozatalhoz, hogy építeni kell-e rájuk, vagy inkább helyettesíteni kell őket. Ez az esetleges ismétlések kockázatát is csökkenti.

e) A partnerség létrejötte

Az elemzési szakaszban a lentől felfelé építkező megközelítés (tájékoztatáson keresztüli figyelemfelkeltésre és elköteleződésre szólít a vidéki terület erejének és gyenge pontjainak elemzése, illetve a szükségletek és elvárások (részvételi elemzés módszerével megvalósított) meghatározása érdekében. Ez a szakasz az egész közösséget, valamint a folyamatot irányító aktív csoportokat célozza. A terület stratégiaválasztásainak tervezési szakasza során (pénzügyi támogatásra számot tartó, elsőbbséget élvező témák/projektek azonosítása), a lentől felfelé építkező megközelítés különböző érdekcsoportok részvételére tart számot (pl. egyedi munkacsoportok felállítása által).

A helyi szereplők összehívása és a területi elemzés megkönnyíti azok azonosítását, akiket a közszféra és a magánszféra partnerségébe kell vonni, valamint akik a végrehajtást irányítják. Ez esetleg helyi akciócsoport létrejöttéhez vezet. A LAG az a partnerség, amely végrehajtja a közösségen belül meghatározott helyi fejlesztési stratégiát.

f) A helyi fejlesztési stratégia előkészítése

A helyi fejlesztési megközelítést a helyi fejlesztési stratégiai dokumentum önti formába. Ebben található a célkitűzések felállítása, a stratégiai prioritások meghatározása és az elvégzendő lépések rangsora. E helyi fejlesztési stratégia jelenti a LAG-ok – tagállamok vagy Leader-régiók által szervezett ajánlattételi felhívására benyújtandó – támogatási kérelmének alapját. A tagállamok vagy a régiók kiválasztják a megfelelő LAG-okat, és kiutalják számukra a helyi stratégiák végrehajtásához szükséges költségvetést.

3.4. Az USA vidékpolitikája⁴

A mezőgazdaság központi költségvetésből történő támogatása az Egyesült Államokban a Nagy Gazdasági Válságot követően a „New Deal” keretében, az 1930-as években kezdődött el. A támogatás akkori legfontosabb formája a termelőknek juttatott ártámogatások voltak.

Amerika vidéki területei és a mezőgazdaság gazdasági szerepe, a többi fejlett országhoz hasonlóan, az elmúlt évtizedekben azonban jelentősen megváltoztak. Ezek a változások a mezőgazdasági támogatások rendszerének, és a hozzá kapcsolódó vidékpolitika módosulását eredményezte. A változások egyik iránya, hogy a mezőgazdasági tevékenységek mellett egyéb, a vidéken élők életkörülményeit befolyásoló intézkedések támogatása is beépült a hatévente elfogadásra kerülő mezőgazdasági programokba (Farm Bill). A vidékfejlesztési döntések decentralizációja a változások másik iránya. A központi szinten létrehozott egységes vidékfejlesztési politika nem szolgálhatja a rendkívül eltérő gazdasági fejlettségű vidéki térségeket, ezért a politikai döntéshozás jelentős részét az államok szintjére, vagy annál lejjebb kívánják telepíteni.

Az 2002-es Farm Bill vidékfejlesztési csomagja

A 2002-es Farm Bill kilenc fejezetéből a hatodik foglalkozik a vidékfejlesztéssel (Title VI. Rural Development). A vidékfejlesztési programcsomag 4 alfejezetből ill. intézkedéscsoportból áll. Ezek, illetve a bennük megfogalmazott prioritások a következők:

A vidéki közösségek megerősítése program

1. Átfogó és stratégiai regionális tervek készítése és azok kivitelezése.
A Vidéki Stratégiai Beruházások Program keretén belül regionális vidékfejlesztési stratégiákat kidolgozó és megvalósító térségi vállalkozási közösségeket támogatnak.
2. Szennyvíz és vízgazdálkodás fejlesztése
Az intézkedéscsoporton belül kiemelten kezelik a 3.000 fő népességszám alatti településeket, amelyek támogatást kapnak szennyvízkezelés környezetvédelmi és megvalósíthatósági tanulmányának elkészítésére.
Támogatják non-profit szervezetek víz és szennyvíz elvezetés kiépítésére kihelyezhető, vagy a helyi lakók kútásásának támogatására fordítható forgó hitelállományának létrehozását.
3. Telekommunikációs programok
A 20.000 főnél kisebb népességszámú településeken széles hullámhosszú telekommunikációs eszközök kiépítésére, a Nemzeti Vidéki Telemunka Intézet létrehozására és az egyre több kisvállalkozás számára, egyre javuló színvonalú lehetőségeket nyújtó elektronikus kereskedelem kiterjesztésére törekszenek a vidéki térségekben.

A program keretében olyan maximum 30 000 főt számláló vidéki közösségek (települések) pályázhatnak, amelyek a nemzeti átlagtól lényegesen elmaradottabbak, magas munkanélküliséggel sújtottak. A pályázat során a közösségeknek átfogó stratégiai tervet kell készíteniük, a legszegényebb rétegek aktív bevonásával.

A pályázó Vállalkozói Közösségek kétféle támogatásban részesülhetnek: kötvényt bocsáthatnak ki fejlesztési tevékenységük finanszírozására, amelyet kizárólag közcélokra

---

⁴ A fejezet Magyar Tünde 2006 évi kutatási eredményeit felhasználva készült.

fordíthatnak, valamint az itt működő vállalkozások különböző adókedvezményekben részesülnek.

A Vidéki Közösségek Megerősítése Program keretében 1993-ban három vállalkozói övezetet (Enterprise Zone) és 30 vállalkozói közösséget (Enterprise Communities) jelöltek ki. 1998-ra az övezetek (EZ) száma 8-ra, a közösségeké (EC) 50-re nőtt. 1998-ig a program keretében 10 000 munkahelyet sikerült létrehozni ill. megőrizni, 14 000 dolgozó és 25 000 fiatal pályakezdő vett részt különböző képzéseken.

A Vidéki Közösségek Megerősítése Program alapelvei a következők:

Gazdasági lehetőségek: Az elsődleges cél a munkahelyteremtés a vidéki közösségben. Ez új vállalkozások létrehozásának indukálását, a meglévők kibővítését, valamint képzéseket foglal magába.

Fenntartható Közösségfejlesztés: A gazdaságfejlesztés csak akkor lehet hosszútávon sikeres, ha az egy koordinált, átfogó és hosszú távú stratégián alapszik.

Partnerségek létrehozása: A gazdaságfejlesztés és közösségfejlesztés a közösség aktív részvételével történik, amely magába foglalja az üzleti élet, az önkormányzatok, a társadalmi szervezetek, a kisebbségek és a leginkább rászorult alacsony jövedelműek részvételét.

Stratégiai látásmód: A helyi problémák és lehetőségek felmérése által átfogó stratégiai terv készítése, amely gazdaságfejlesztést, a fizikai környezet fejlesztését, emberi erőforrás fejlesztést és közösség fejlesztést tartalmaz.

Általános vállalkozásfejlesztés

1. Vidéki vállalkozások támogatása

Különböző alapok állnak rendelkezésre a vidéki területeken gazdálkodók számára. Vidéki Üzleti Lehetőségek Alap (Rural Business Opportunity Grants), Vidéki Üzleti Vállalkozások Alap (Rural Business Enterprise Grants), Vidékfejlesztési Kölcsönök és Alapok (Rural Development Loans and Grants) és a Vidéki Szövetkezetek Fejlesztési Alapja (Rural Cooperative Development Grant).

2. Vidéki Üzleti Beruházás Program

A program célja a vállalkozások vidéki területeken folyó tőkeberuházásának támogatása, különös hangsúlyt téve a kisvállalkozásokra. A tőkeberuházások mellett támogatást nyújt a működési költségek fedezésére is.

Hozzáadott érték növelése a mezőgazdaságban

A támogatások célja, hogy a termelők tulajdonában lévő feldolgozóipari vállalkozások nagyobb szerephez jussanak az élelmiszerláncokban. Ennek érdekében támogatásban részesülhet:

1. Hozzáadott értékkel rendelkező termékek marketingjének fejlesztése

2. Farmerek képzése az új technológiákról

Vidéki életkörülmények javítása

1. Vidéki tűzoltók és sürgősségi orvosi ellátást biztosítók képzési támogatása

2. Történelmi istállók megőrzésének támogatása

A 2002-es Farm Bill az előzőekhez képest fontosabb és nagyobb szerepet szán a Partnerségnek. Így hozták létre a Nemzeti Vidékfejlesztési Partnerség intézményrendszerét (National Rural Development Partnership, NRDP)

A törvény a következő feladattal ruházta fel a Partnerséget: „az egyes államok és a vidéki közösségek kapacitásának növelése és megerősítése, annak érdekében, hogy helyi szinten a fejlődés befolyásolása és ehhez a megfelelő projektek és tevékenységek kiválasztás által képesek legyenek rugalmas és innovatív választ adni saját vidékfejlesztési szükségükre.” (Ministry of Agriculture, USA, 2003.)

A Nemzeti Vidékfejlesztési Partnerség hierarchikus felépítése a következő:

Állami Vidékfejlesztési Tanács

Az Állami Vidékfejlesztési Tanácsok az egyes államokban a vidékfejlesztés kulcsszereplőit fogják össze. A Tanácsok saját küldetést, saját struktúrát, működési szabályzatot és akciótérvet dolgoznak ki. Ezen kívül az államok szintjén létrehozott tanácsok szoros kapcsolatot ápolnak a kormánnyal és a lakossággal, biztosítva az információáramlást mindkét irányban.

Nemzeti Vidékfejlesztési Tanács

A Nemzeti Tanács az állami tanácsok képviselőit, valamint a közszféra, és a magán szféra egyéb szereplőit fogja össze.

A Nemzeti Partnerség Hivatala

Washingtonban, a Mezőgazdasági Minisztériumban helyezkedik el és a Partnerség igazgatási központja.

A Nemzeti Vidékfejlesztési Partnerség beavatkozási területei:

Mezőgazdaság

Egészségügy

A vidéki életkörülmények javítása

Telekommunikációs politika

Jóléti reform

Munkaerő fejlesztés

A Közösségfejlesztés Pénzügyi Intézményei Alap (Community Development Financial Institutions, CDFI)

Az USA Pénzügyminisztériuma irányítása alatt álló alapot 1994-ben hozták létre azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson az elmaradott városi és vidéki közösségeknek a hitelhez, befektetői tőkéhez és pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzájutásban. Az alap beavatkozási területe két fő részre oszlik: ösztönzi közösségi pénzintézetek létrehozását, valamint támogatást nyújt a „hagyományos” bankoknak is, ha közösségfejlesztésben vesznek részt. Az alaptól olyan intézmények juthatnak tőketámogatáshoz, amelyek elmaradott közösségek, alacsony jövedelemmel rendelkezők számára nyújtanak szolgáltatásokat.

3.5. Vidékfejlesztési politikák különbözőségei

A nyilvánvaló trendek, hasonlóságok ellenére a vidéki térségek fejlesztése érdekében történt beavatkozások országonkénti palettája igen sokszínű. Alapvető elvi különbségek figyelhetők meg az USA és az EU vidékpolitikájában, de az egyes tagállamok között is sok eltérés mutatkozik a tekintetben, hogy a vidékfejlesztési rendelet mely intézkedései és milyen mértékben szerepelnek a vidékfejlesztési programokban.

3.5.1. Az Európai Unió és az Egyesült Államok vidékpolitikájának összehasonlítása⁵

Az EU és az USA a mezőgazdasági termékek világpiaci szereplői között két legnagyobb rivális. Mindketten figyelemmel kísérik egymás agrár- és vidékpolitikájának változásait, és ezeket figyelembe is veszik saját politikájuk kialakításában.

A vidékfejlesztés mind az Európai Unióban, mind az Egyesült államokban az agrárpolitika része. Az USA-ban a vidékfejlesztés az agrártörvények 4 beavatkozási területének egyike, míg az EU-ban, igen nagy politikai hangsúly mellett az agrárpolitika második pillérének nevezik.

Az USA agrárpolitikájának és támogatási rendszerének elsődleges stratégiai célja az alapélelmiszerek biztosítása a lakosság számára.

„Áldott nemzet vagyunk, mert képesek vagyunk arra, hogy saját magunk állítsuk elő élelmiszerünket, és így biztonságban lehetünk. Az a nemzet, amely képes élelmiszerral ellátni a lakosságát nagyobb biztonságban van. A 2002-es Farm Bill biztonsági hálót jelent a termelőknek anélkül, hogy túltermelésre és árszínvonal csökkenésére ösztönözne” (George W. Bush, elnök, 2002)

A vidékfejlesztés ügye, amely elsősorban a vidéki vállalkozások támogatását, infrastruktúra és helyi szolgáltatások fejlesztését jelenti természetesen kisebb szerepet kap. A kritikusok véleménye alapján „mióta visszaemlékszünk, a vidékpolitika az agrárpolitika távoli, nem szívesen látott rokona.” (Centre for Rural Affairs, 2003)

Az EU Bizottsága határozott vidékfejlesztési elképzeléseivel szemben az USA kormánya nem törekedett arra, hogy USA „vidékfejlesztési modellt” dolgozzon ki, általános cél viszont, hogy a vidéken élők és dolgozók semmilyen tekintetben ne legyenek hátrányos helyzetben a városban élőkhez képest.

Ezzel ellentétben az EU Bizottsága egy koherens Európai Agrár és Vidékfejlesztési Modell megteremtésén munkálkodik, amelynek alapját a mezőgazdaság multifunkcionális (környezetvédelem, természetvédelem, tájfenntartás, fogyasztói igényeknek megfelelő élelmiszertermelés) megközelítése adja. Ennek tükrében az EU vidékpolitikájának jelenlegi sarokköve az agrár-környezetvédelem és az élelmiszerbiztonság.

Az Európai Unióhoz viszonyítva a kritikusok véleménye szerint az Egyesült Államoknak nincs koherens vidékpolitikája. Programok csoportja létezik, amelyek hatást gyakorolnak a vidéki területekre, de nincsenek átfogó célok és koordinációs mechanizmusok lefektetve.

Más szempontból nézve viszont azt is állíthatjuk, hogy az EU elsősorban elveket támogat (ami koherensé teszi a politikát), az USA pedig a vidéken, valamilyen szempontból hátrányban élő személyeket támogatja, a személyen túlmutató (esetenként egymásnak ellentmondó) elvek nélkül.

Való igaz, hogy az USA-ban a vidékfejlesztés címszó alatt számos elképzelés kap teret és hangot. 2001-ben a kormány által a vidéki térségek jövőjével kapcsolatos kutatással megbízott Gazdasági Kutató Szolgáltatás pl.: a vidékpolitikának 4 területét különíti el:

4. *Makrogazdasági politika.* Bizonyos funkciókat, a központi kormány tud hatékonyan ellátni, ilyen a gazdasági növekedés makroökonómiai feltételeinek megteremtése, de a központi kormánynak komparatív előnye van a nemzeti és vidéki folyamatok elemzésében és információk nyújtásában, amely a politika irányát is képes formálni.

⁵ A fejezet Magyar Tünde kutatási eredményeit felhasználva készült.

5. *Szektorális politika:* A szektorális politika egyes ipari ágazatok teljesítményét szabályozza. A krízisben történő beavatkozás során azonban protekcionistaává válhat és megakadályozza a vidéki területek gazdasági struktúraváltását.
6. *Területpolitika:* A területpolitika a nemzeti vidékpolitika fő eleme, amely célja, hogy kiegyenlítse a gazdasági aktivitásban, a gazdasági fejlettségben, a vidék és város között megjelenő különbségeket. Figyelembe kell azonban venni, hogy a nemzeti és nemzetközi erők, amelyek a vidéki térségek problémáit előidézik, jelentősen csökkentik a területpolitikai beavatkozások hatékonyságát. Így a hangsúly ezek ellen a politikai beavatkozások ellen van, a szabad piac működése biztosításának az érdekében.
7. *Nemzeti humán erőforrás fejlesztési politika:* Ez a politika lehetőséget ad arra, hogy az emberek felkészülten lépjenek be a munkaerőpiacra, új szakképesítéseket szerezzenek, és növekedjen újrafoglalkoztatásuk esélye.

A kutatási eredmény alapján a négy beavatkozás közül a humán erőforrás fejlesztése a leghatékonyabb.

Az Európai Unió törvény erejű Vidékfejlesztési Rendeletének szinte kizárólagos címzettjei a mezőgazdasági vállalkozók, a vidékfejlesztési rendelet 9 intézkedéséből csupán egy, a 33. cikkelyben szerepelnek nem mezőgazdasági tevékenységek. Az USA 4 vidékfejlesztési intézkedéséből viszont 1 célozza meg a farmereket. Az EU vidékpolitikája bár elismeri a komplex gazdaságfejlesztés szükségességét, a gyakorlatban erősen kötődik az agrár szektorhoz.

3.5.2. Európai Unió tagállamai vidékfejlesztési politikáinak összehasonlítása

Az EU vidékfejlesztési rendelete lehetővé teszi a tagállamok számára, hogy a megadott intézkedésekből a saját prioritásrendszerük alapján állítsák össze a támogatásra szánt intézkedéseket. Az egyedül kötelező érvényű rendelkezés a környezetvédelmi program elkészítése.

Ennek köszönhetően a tagállamok a hasonlóságok mellett eltérő intézkedéskombinációkat fogalmaztak meg a KAP vidékfejlesztési terveikben. Mindez jól tükrözi a Bizottságnak azt a szándékát, hogy a vidékfejlesztési döntések egy részét nemzeti hatáskörbe helyezze, amelyet a Bizottság egy koherens kerettel tart mederben. Ezen a kereten belül azonban a tagállamok „szabadon” mozoghatnak saját elképzeléseiknek megfelelően. Az eltérő agrár-ökológiai adottságok, agrártermelési struktúrák és agrárpolitikai beállítottság az egyes országokban igen markáns különbségeket eredményeztek.

Franciaország például a kezdetektől a KAP legnagyobb haszonélvezője és annak biztonságot nyújtó támogatási rendszerének legerősebb védelmezője. A vidékfejlesztési programokban egyik országban sincs olyan magas a mezőgazdasági beruházások aránya, mint Franciaországban.

A vidékfejlesztési rendelet által megadott intézkedésekből a program 23-at foglal magába, a finanszírozásra szánt összeg alapján azonban csak 5 kapott kiemelt szerepet, (a támogatásra szánt pénzüsszeg százalékos megoszlásával) ezek:

- agrár-környezetvédelem (20%),
- kedvezőtlen adottságú területek (22%),
- mezőgazdasági termékek feldolgozása és értékesítése (22%),
- fiatal gazdálkodók támogatása (15%)
- mezőgazdasági beruházások (14%).

Olyan, gyakran hangoztatott vidékfejlesztési célok, mint a mezőgazdasági tevékenységek diverzifikálása, ill. alternatív jövedelemszerzés, vagy a turizmus és kézműves tevékenységek támogatása 0,4 ill., 1%-al részesültek a keretből.

Az agrártermelés támogatottságát azonban a társadalom számára elfogadhatóvá kell tenni. Ennek érdekében a francia farmereknek lehetőségük van arra, hogy ún. „társadalmi szerződést” kössenek az állammal, amely az állam részéről garantálja a pénzügyi támogatást, a mezőgazdasági termelő pedig vállalja, hogy olyan módon termel, amely a társadalom számára mind környezetvédelmi, mind élelmiszerhigiéniai szempontból elfogadható.

2001-ben Franciaországban 23 000 farmer kötött szerződést az állammal, amely költségeit a vidékfejlesztési program fedezi. Össességében 60 000 szerződés megkötését várják. Az első fázisban megkötött 11 000 szerződés 580 új munkahelyet és 1143 régi munkahely megőrzését eredményezte. A szerződött gazdálkodók fele foglalkozik állattartással. A szerződések 18% található hegyvidéki területeken és 11%-a vállalja a biogazdálkodásra való áttérést.

Az *Egyesült Királyság* a mezőgazdasági termelés liberalizációjának legelkötelezettebb híve. Mindezzel összhangban az egyetlen tagállam, ahol a moduláció tartósan bevezetésre került. (Franciaországban, majd később Portugáliában is bevezették, de azokat később felfüggesztették). Az Egyesült Királyság régóta azon az állásponton van, hogy a kompenzációs kifizetéseket fokozatosan csökkenteni kell. A moduláció keretén belül, erre lehetősége van, ezzel is „jó példát mutatva” a többi tagállam számára.

A moduláció minden gazdaságot érint, a közvetlen támogatásokat univerzálisan, kezdetben 2,5%-al, majd a tervezési időszak végére 3,5%-al csökkentik.

A brit vidékfejlesztési gyakorlat más szempontból is egyedülálló. A brit tervek olyan projekt alapú finanszírozást tesznek lehetővé, amely egyaránt elérhető farmerek és mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatottak számára, és általánosságban nagy hangsúlyt fektetnek a nem mezőgazdasági tevékenységek fejlesztésére.

Nagy-Britanniában Anglia, Skócia és Wales külön készítette el vidékfejlesztési tervét. Mindhárom terv megegyezik abban, hogy előtérbe helyezi a természeti értékek megőrzését és az agrár-környezetvédelmi és a kedvezőtlen adottságú területek intézkedései ölelik fel a költségvetés legnagyobb részét. Bizonyos intézkedések viszont teljesen hiányoznak mindhárom tervből, ezek a korai nyugdíjazás és a fiatal gazdálkodók támogatása

Írország azon tagállamok közé tartozik, ahol a mezőgazdaságnak relatíve nagy szerepe van a vidéki térségek társadalmi és gazdasági folyamataiban. Írország egész területe jelenleg még 1-es célterületnek számít (vagy átmeneti 1-es célterület, vagy az egész programozási időszakra kiterjedően 1-es célterület), így a horizontális vidékfejlesztési intézkedéseket a Nemzeti Fejlesztési Terv részét képező KAP Vidékfejlesztési Program, valamint az ebben nem támogatható intézkedéseket pedig a Nemzeti Fejlesztési Terv egyéb fejezetei tartalmazzák.

Az Ír Nemzeti Fejlesztési Terv vidéki térségeket is érintő fejezetei, al csoportjai és költségvetésből való részesülésük arányai a következő:

I. Termelő szektor operatív programja (7%)

- Élelmiszeripar
- Mezőgazdaság
- Erdészet

II. Foglalkoztatás és humán erőforrás-fejlesztés operatív programja (2,5%)

- Élelmiszeripar
- Mezőgazdaság

- Erdészet
- III. Regionális operatív programok (20%)
- Mezőgazdasági alprogramok
  - Helyi vállalkozásfejlesztési alprogramok
- IV. KAP Vidékfejlesztési terv (70%)
- Vidék környezetvédelme
  - Kompenzációs támogatások a kedvezőtlen adottságú területeken
  - Korai nyugdíjazás
  - Erdészet

Az első három fejezet finanszírozása a Közösségi Támogatási Keretből, a negyediké pedig a KAP Garancia Alapjából történik. A két program együttes vidékfejlesztési intézkedéseinek igen jelentős részét (70%-át) a négy horizontális intézkedés öleli fel, amelyből a környezetvédelem kapja a legnagyobb költségrészt. A mezőgazdasági és egyéb vidéki vállalkozásokat támogató intézkedések régióként kerültek megfogalmazásra és az összes költségvetés 1/5-ét alkotják. Az ír mezőgazdaságnak a KAP reformja miatt számos problémával kell szembenéznie. A Közös Agrárpolitika reform előtti támogatási rendszere (amelyben természetesen szerepet játszottak a természeti adottságok is) a mezőgazdasági termelés egyoldalúságát eredményezte. Az ír mezőgazdaság termelési értékének 80%-a a tej ágazathoz kötődik. A reform során a tej és tejtermékek árai jelentősen csökkenni fognak, a mezőgazdasági termelés struktúraváltásra kényszerül. A vidékfejlesztési programban a struktúraváltás támogatása csak másodlagos szerepet kap a környezetvédelmi intézkedések mellett.

Görögország egész területe 1-es célterület, így két tervdokumentum elkészítésére került sor. A KAP horizontális intézkedéseit tartalmazza a vidékfejlesztési program, amelyben kiemelt szerepet a farmerok korai nyugdíjazása kapott, azzal a céllal, hogy generációváltás és birtokkoncentrációt mozdítson elő.

A Strukturális Alapokból támogatott Közösségi Támogatási Keret intézkedései között mezőgazdaságra ill. élelmiszeriparra történt kiemelés nem található, a prioritások általánosságban, szektorális megkülönböztetés nélkül támogatják a kisvállalkozásokat. Egyetlen szektor, a turizmus szerepel önálló prioritásként a nemzeti programban. Az intézkedések EU forrását az Európai Regionális Fejlesztési Alap és a Szociális Alap jelenti, a Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap Orientációs része csak a LEADER + finanszírozásában vesz részt.

A KAP vidékfejlesztési program prioritásai és támogatásuk megoszlása:

- Korai nyugdíjazás (42%)
- Kedvezőtlen adottságú területek kompenzációja (35%)
- Agrár-környezetvédelem (15%)
- Erdősítés (8%)

Görögország vidékfejlesztési intézkedései a négy horizontális intézkedésre korlátozódnak. Azokat a lehetőségeket, amelyeket a többi választható intézkedés adott (pl.: mezőgazdasági beruházások, vidéki életkörülmények javítása) Görögország nem használta fel vidékfejlesztési programjában. Ennek valószínű nem az az oka, hogy a görög mezőgazdaságnak és vidéknek e tekintetben ne lenne szüksége fejlődésre.

Spanyolországban regionális szinten folyt a vidékfejlesztési programok készítése. Vannak azonban olyan problémák, amelyek közősek az egész ország területén, így ezek kezelésére szánt intézkedéseket országos horizontális programban foglalták össze. A horizontális program egységesen vonatkozik az 1-es és az azon kívüli célterületekre, annyi

különbséggel, hogy bizonyos intézkedéseket a EMOGA különböző részeiből finanszíroznak.

A horizontális intézkedések prioritásai a következők:

- A növényvédőszeres és a öntözővíz felhasználásának racionalizálása
- A fenntartható és környezetbarát termelés által a mezőgazdasági vállalkozások életképességének javítása
- A termelői szektor reorganizációja
- A természeti értékek védelme és az életfeltételek javítása.

A horizontális program intézkedései pedig a következők:

- Agrár-környezetvédelem
- Kedvezőtlen adottságú területek kompenzációs támogatása
- Korai nyugdíjazás
- Mezőgazdasági területek erdősítése
- Mezőgazdasági beruházások
- Fiatal gazdálkodók támogatása
- Öntözés vízfelhasználásnak racionalizálása

A horizontális programon kívül minden régió elkészítette saját vidékfejlesztési programját, amelyek keretén belül a különböző adottságok miatt igen változatos a prioritást nyert támogatások sora.

Spanyolországban a KAP vidékfejlesztés keretében megvalósuló intézkedések sora rendkívül komplex és széleskörű. Országos szinten elsősorban a mezőgazdasághoz kötődő környezetvédelmi, szerkezetátalakítási és fejlesztési támogatások kapnak teret, míg regionális szinteken ezek mellett, sok helyen megjelennek a vidéki lakosság életkörülményeinek javítását szolgáló beruházások és a falusi értékek védelme is.

Az eddigi tapasztalatok alapján a tagállamok igen eltérő módon és eltérő mértékben építkeztek. Ennek számos oka mellett az egyik a vidékpolitika jelentőségének és céljának eltérő értelmezése.

Ajánlott irodalom

- LEADER Tananyag (2005): AVOP LEADER+ készségek elsajátítása tananyag, Promei-Faluműhely Alapítvány – SZRVA – ZRVA
- Az EU tagországok vidékfejlesztési tervei. <http://europa.eu.int/comm/agriculture/> (letöltés: 2002. december)
- Az EU új Közös Agrárpolitikája 2014-2020 – EU Bizottság javaslata
- Buday Sántha Attila 2001: *Agrárpolitika – vidékpolitika*. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- Dorgai László (2010): Az Aktuális vidékpolitika és megvalósítása (az EU vidékpolitikájának főbb összefüggései) Vidékfejlesztés 7. Tankönyv Nyugat-magyarországi Egyetem
- European Commission's Direction Generale of Agriculture and Rural Development <http://europa.eu.int/comm/agriculture>
- Kovách, Imre: LEADER, a new social order, and the Central and East-European Countries. *Sociologia Ruralis*, No. 2, 2000, 181–190
- Kovács Teréz 2003: *Vidékfejlesztési politika*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus
- Magyar Tünde 2003: A vidékfejlesztés helyzete és kilátásai az AGENDA 2000 félidejekor. *Gazdálkodás*, 2. 5-15.
- Sarudi Csaba: 2003: *Térség- és vidékfejlesztés*. A magyar térgazdaság és az európai integráció. Budapest, Agroinform Kiadó

- Charta 1996: *Európai Vidéki Térségek Chartája*

Gyakorlatok:

1. Elemezze Franciaország, Finnország, Ausztria, Írország, az Egyesült Királyság vidékpolitikáját!
2. Rajzolja fel a KAP célkitűzéseinek és intézkedéseinek változásait a főbb korszakok szerint!
3. Keressen nemzetközi példákat sikeres LEADER projektekre, osztályozza őket fő tevékenységük szerint és értékelje őket magyarországi adaptálhatóságuk szerint!
4. Értékelje a kiadott LEADER fejlesztési stratégiák relevanciáját (helyi szükségleteknek, EU vidékpolitikának és a LEADER alapelveknek való megfelelést), megvalósíthatóságát és fenntarthatóságát!

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen tényezők alakítják és hogyan épül fel egy szervezet vidékpolitikája?
2. Milyen jellemző megközelítési módokat követnek a vidékpolitikák?
3. Foglalja össze az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának alakulását és az abban meghatározó tényezőket és folyamatokat a kezdetektől a 90-es évek elejéig!
4. Foglalja össze az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának alakulását és az abban meghatározó tényezőket a 90-es éveket követően!
5. Hasonlítsa össze az EU és az USA vidékpolitikáját!
6. Milyen nemzeti sajátosságok figyelhetők meg az EU tagországainak vidékpolitikáiban?
7. Melyek a LEADER megközelítés alapelvei, miben hozott ez újat a vidékfejlesztésben?
8. Hogyan változott a LEADER megközelítés helye és szerepe az EU politikákban?

4. Vidékpolitika Magyarországon⁶

4.1. A magyar vidék helyzete

4.1.1. Tájhasználat, a természeti feltételek alakulása

A magyar tájakat a felszíni formák **kiegyensúlyozott változatossága** (síkságok, domb és hegyvidékek), a medence jellegű tükröző vízrajzi adottságok, az élővilágnak az ország földrajzi elhelyezkedésével és tagoltságával összefüggő sokszínűsége, a történetileg kialakult, sajátos településszerkezet (pl. alföldi tanyák és mezővárosok, dunántúli aprófalvak, kisvárosok) jellemzik. A tájhasználatot évszázadokig a **helyi előnyök sokoldalú hasznosítása, valamint a korlátokhoz és kockázatokhoz való alkalmazkodás** jellemezték. Ezt a szemléletet és gyakorlatot később (elsősorban a 19. századtól kezdődően) alapvetően új tájhasznosítási koncepció váltotta fel, amely mögött a - viszonyok megváltozása és a technikai lehetőségek bővülése állt. A feltételekhez való alkalmazkodással szemben a feltételeknek az „igényekhez való igazítása”, a kockázatok csökkentése vált hangsúlyossá.

A **tájhasználat változásában** – az általános gazdaságpolitikával szoros összefüggésben – az egyes ágazatokhoz kötődő tevékenységek szempontjai váltak meghatározóvá. A szabályozó és ösztönző rendszerekben a gazdasági szempontok dominanciája hátráltatta, akadályozta az erőforrás és területhasználatban a környezet, természet és tájvédelmi szempontok kiegyensúlyozott érvényesítését.

Az **ország erdősültsége** a honfoglalás időszakában például még mintegy 40%-os volt. Mezőgazdasági hasznosításra elsősorban a szigethegységekkel tagolt medence sík területei voltak alkalmasak. A vízgazdálkodást tekintve természeti adottságokat sokrétűen hasznosító – a természethez alkalmazkodó **ártéri gazdálkodás** volt ebben a korban jellemző. A differenciált termőhelyi adottságok sokoldalú hasznosítást tettek lehetővé, és az **ökológiai viszonyokhoz alkalmazkodó gazdálkodási szerkezet** alakult ki. A területhasznosítást egyre jelentősebb mértékben formálta a külső és belső árupiacokra történő árutermelés és a városiasodás kibontakozása. A 18. századra már nagy területeket sújtott a szikesedés, a mocsarasodás, vagy a pusztásodás. A környezeti feltételekre jelentős hatást gyakorolt az ország középső és peremterületein az erdőtakaró kipusztítása. A művelési ágak szerkezetének nagyobb arányú átrendezése a 17. században kezdődő, de valójában a 19. században a Tisza, a Duna és a Körösök völgyében kibontakozó **ármentesítési és vízrendezési munkálatokhoz** köthető, amelyek következtében **gyökeresen megváltoztak e térségekben a természeti feltételek és a termelés biztonsága**. Ennek, valamint a technikai eszközök teljesítményjavulásának hatására jelentősen bővültek a művelésbe vonható területek és megváltozott a művelési ágak szerkezete (növekvő szántó és csökkenő gyepterületek). A területhasználat nagyszerkezeti változásai mellett ökológiai, tájökológiai hatásában ugyancsak nagy jelentőségű a kis és nagyüzemi termelés szétválása, majd ez utóbbi több évtizedes, máig ható meghatározó szerepe, illetve a rendszerváltozást követő újrastrukturálódása.

Mindezen folyamatok, illetve az intenzív emberi használat hatására az érintett térségek hő és vízháztartása, talajviszonyai lényegesen megváltoztak, a természetes élőhelyek jelentős része megsemmisült vagy feldarabolódott, a természeti területek aránya és a **biológiai sokféleség lecsökkent, az ökoszisztéma-szolgáltatások gyengültek**. Bár a jelentős természetközeli élőhelyek és a fontos természetvédelmi értéket képviselő fajok élőhelye

⁶ A fejezet a magyar Nemzeti Vidékstratégia (2012) fejezetei alapján készült

még az ország területének több mint 30%-át fedi le, a hazánkban előforduló közösségi jelentőségű élőhelyek csupán 11%-ának az állapota mondható kedvezőnek, míg a nálunk előforduló közösségi jelentőségű fajok mindössze 25%-ának természetvédelmi helyzete kedvező. Számos hazai növényfaj, azon belül valamennyi természetes erdőfajta és a hazánkban megtalálható fajoknak megközelítően 2025%-a veszélyeztetetté vált.

Összességében ugyanakkor Magyarország európai viszonylatban is élenjáró még a termőterület nagyságát, a mezőgazdálkodás környezeti feltételrendszerét tekintve, és a természetvédelmi törekvések is alapvetően hozzájárulnak ahhoz, hogy e térségek természeti öröksége fennmaradjon, és a többcélú-többhasznú tájgazdálkodási formák ismét teret kapjanak.

Talaj, termőföld

Az ország területének 80-85%-át mező és erdőgazdasági művelésre alkalmas talajok fedik, ezért a **termőföld az ország kiemelkedően fontos erőforrása, nemzeti vagyona.**

A **talajok állapota összességében kedvező**, azonban a mezőgazdálkodással érintett termőtalajokat funkcióképességük ellátásában akadályozó és termékenységüket csökkentő olyan **degradációs folyamatok veszélyeztetik**, mint az erózió, a defláció, a szervesanyagkészlet csökkenése, a savanyodás, szikesedés, tömörödés, valamint a termőtalajok mennyiségének csökkenése. A talajdegradációs folyamatok számos esetben a helytelen földhasználat, a talajvédelmi szempontokat figyelmen kívül hagyó gazdálkodás miatt alakulnak ki, és a talajpusztulás mellett terméskiesést, továbbá a termelés jövedelmezőségének csökkenését eredményezik. Számos területen problémát jelent, hogy a termőtalaj használata meghaladja a talaj megújulási ütemét.

A mezőgazdasági művelés alatt álló talajok **szervesanyag készlete átlagosan csökken**. A tápanyag gazdálkodásban a szervesanyag felhasználása az elmúlt 50 évben jelentősen lecsökkent (a korábbi 20,5 millió tonnáról 2010-ben 6,8 millió tonnára). Ezt elsősorban az állattármány csökkenése, valamint a műtrágyák használatának elterjedése okozza.

Évente 57 ezer ha nagyságú termőföld kerül véglegesen **mezőgazdasági művelés alól kivonásra beruházások megvalósítása miatt**, miközben jelentős a fejlesztésre alkalmas, használaton kívüli vagy alulhasznált területek száma. Szükséges ezért a meglévő talajkészlet szigorúbb védelme, ami hatékonyabban korlátozza a zöldmezős beruházásokat, támogatva egyben a felhagyott iparterületek ipari, lakó és közösségi funkciókra történő újrahásznosítását, növelve ezzel az állam szerepvállalását a felhagyott, használaton kívüli területek újrahásznosításában.

Vízkészletek, vízminőség

Magyarország és a Kárpát-medence teljes területe a Duna vízgyűjtőjéhez tartozik. **Felszíni vízkészletünk 96%a határainkról túlról érkezik, területi és időbeli megoszlása változó**, ezért különösen átgondolt, tájgazdálkodási keretbe helyezett vízgazdálkodásra van szükség, amely mind a nagyvizek, mind pedig a szélsőségesen kisvizek kezelésére is felkészült.

Nagytavaink (Balaton, Velencei-tó, Fertőtó, Tisza-tó) mellett a hazai vízgazdálkodásban jelentősek a holtágak is, melyeket természetvédelmi, rekreációs, halászati, öntözési és belvíz-befogadási célból hasznosítanak.

A **felszín alatti vízkészlet, melynek térbeli eloszlása egyenletesebb, európai viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű**. A hőerőművek és a halastavak kivételével a gazdaság a felszín alatti vízkészleteket részesíti előnyben, annak ellenére, hogy a készletek ezt éppen fordítva indokolnák. Vannak olyan területek, ahol a felszín alatti vízkészleteket

szinte teljesen kihasználjuk (rétegvizeknél a Duna-Tisza köze és a Nyírség, karsztvizek esetén pedig pl. a Dunántúli-középhegység területén). A Duna-Tisza közti Homokhátságon a talajvízszint süllyedés okoz problémát.

Magyarország gazdag **termálvizek**ben, azonban a hosszú távú, éves utánpótlást meghaladó vízkitermelések vízszintsüllyedést, illetve nyomáscsökkenést és a hévíztárolók lehülését okozhatják. A kitermelt, majd a felszíni vizekbe vezetett termálvíz által okozott sóterhelés vízminőségi problémát, illetve a vízi ökoszisztéma átalakulását eredményezheti.

A felszíni vizek vízminőségi problémáit többnyire a vizek szervesanyag és tápanyag terhelése okozza (pl. szennyvízbevezetés, diffúz mezőgazdasági terhelés következtében). A biológiai minősítés lényegesen rosszabb, mint vizeink fizikai-kémiai vizsgálati eredményei.

A **mezőgazdasági célú vízfelhasználás** (amelyen belül a legfontosabb az öntözés) és a **lakossági ivóvízfogyasztás** az elmúlt években kisebb ingadozást mutatott. 2007-ben az összes felszíni és felszín alatti vízkivétel mintegy 13%-át a közüzemi, 6%-át a mezőgazdasági vízkivétel tette ki. A közüzemi vízművek által szolgáltatott víz minősége az ellátott lakosság 30%-ára kiterjedően (mintegy 2,3 millió fő) néhány paraméter tekintetében nem felel meg az uniós és a hazai előírásoknak.

Ár és belvizek

Az **ár és belvizek által veszélyeztetett területek kiterjedése jelentős**. Gyakori, hogy adott éven belül ugyanazon a területen egyszerre jelentkeznek a vízelvezetési és vízpótlási igény, folyamatosak és jelentősek az ár és belvízkárok. Az árvizek és a belvizek által veszélyeztetett területek együttes kiterjedése 48.000 km², az ország területének 52%-a, a művelt területek kétharmada.

Az ország területének több mint felét teszi ki hegy és dombvidék, melyen nagy intenzitású, rövid idejű, heves záporokból jelentős károkat okozó árvizek alakulhatnak ki. A fővédvonalak mindössze 66%-ának kiépítettsége felel meg az előírásoknak. Az ország egynegyede olyan mély fekvésű sík terület, amelyről természetes úton nem folyik le a víz. A 4,3 millió ha szántóterületnek mintegy 1015%-át gyakran évenként időszakosan belvíz borítja. A síkvidéki vízrendszer 42,5 ezer km hosszú csatornahálózatból tevődik össze, amelynek tulajdonosi és kezelői helyzete meglehetősen összetett. Az ország belvíz által leginkább veszélyeztetett területei a Tisza-völgy, valamint a Duna-völgy mély fekvésű részei.

A **kül és a belterületi vízelvezető rendszerek** nincsenek megfelelőképpen összehangolva, a lakott területek (belterületek) elöntése tekintetében az **ország településeinek közel harmada fokozottan veszélyeztetett**.

Biodiverzitás, természeti területek

Természetföldrajzi adottságaink sokszínű tájak és gazdag természetes élővilág kialakulását tették lehetővé, melyek a **Kárpát-medencében egyedi ökológiai egységet** képeznek. Ezen ökológiai hálózatnak a fenntartása kiemelt fontosságú. Természetes és természetközeli élőhelyeink a mezőgazdasági termelés szempontjából is alapvető ökológiai szolgáltatásokat nyújtanak. A **biológiai sokféleség** azonban **csökken**, az élőhelyek, élővilág veszélyeztetett, a természetes/természetközeli élőhelyek jelentős része mára már eltűnt, területileg feldarabolódott, s ezzel párhuzamosan az agresszív idegenhonos fajok elterjedése jellemző.

Az **országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett természeti területek kiterjedése** az ország területének 9,1%-a, amelynek 42%-a erdő, 26%-a gyepek, 12%-a szántó terület.

Hazánkban 720 növényfaj élvez védeltséget, a védett állatfajok száma 997, amelyek közül számos faj természetvédelmi helyzetét meghatározó mértékben befolyásolja a mezőgazdasági területek és az erdők hasznosításának módja.

A védett természeti területek és értékek megővésének eredményessége szempontjából meghatározó a **természetvédelmi oltalom alatt álló területek tulajdonviszonyainak, vagyonkezelésének, használatának alakulása**. Az országos védeltséget élvező természeti területek 72%-a van állami tulajdonban, 28%-a pedig magántulajdonban. Az állami tulajdonú védett természeti területek 29%-a található a nemzeti park igazgatóságok vagyonkezelésében, melynek felén az igazgatóság saját erővel végzi a természetvédelmi területkezelési feladatokat, felén pedig a természeti értékek megőrzését előtérbe helyező haszonbérleti szerződések útján, bevonva ezzel a helyi gazdálkodókat. A további 43% egyéb állami vagyonkezelők – zömében erdészeti zártkörű részvénytársaságok – kezelésében van, vagy a tulajdonosi jogok gyakorlója által haszonbérbe adással hasznosul, hozzájárulva a vidéki foglalkoztatáshoz.

Az Európai Unió ökológiai hálózata, a Natura 2000 területek hazánkban összesen közel 2 millió hektár kiterjedésű, amelyen belül a gyepek és szántók területek majd 1 millió hektárt tesznek ki, illetve az erdők több mint 800 ezer hektárral részesülnek.

Számos hazai növényfaj, azon belül valamennyi természetes erdőtürsülés és a hazánkban megtalálható fajok 20-25%-a veszélyeztetetté vált. Természeti értékeink nemzetközi összehasonlításban ugyanakkor ma is kiemelkedő értéket képviselnek, mert Európán belül egyediek a Kárpát-medence jelentős részét felölelő Pannon biogeográfiai régió központi területén helyezkednek el.

A hazai **erdők** területe növekszik, természeti állapota javul. Az erdők 63%-a gazdasági, 37%-a pedig közjóléti és védelmi rendeltetésű. Az erdőtelepítések, az erdők állománynevelése, a természetközeli erdőgazdálkodási módszerek terjedése jelentős vidéki foglalkoztatási kapacitást jelent. Gondot jelent, hogy e téren gyenge a közbiztonság, jelentős mértékű a falopás, illegális kitermelés, melynek esetenként nagy értékű erdők esnek áldozatul.

Terület és földhasználat

Bár Magyarország területének jelentős része **kedvező agro-ökológiai feltételekkel rendelkezik**, nem mindenhol az adottságoknak, a környezetérzékenységnek megfelelő a földhasznosítás, a művelés intenzitása. Ezzel összefüggésben pedig folyamatosan jelentkező kockázatok, környezeti és a mezőgazdasági károk. Az ökológiailag (gazdaság és táj szinten) zárt gazdálkodási modellek helyett **nyílt iparszerű rendszerek és folyamatok** jellemzők.

2011-ben az ország 9,3 millió hektár területéből 57,4%-a mezőgazdasági terület (46,5%-a szántó, 8,2%-a gyepek, 2,7%-a pedig kert, szőlő és gyümölcsös), 20,7%-át pedig erdők borítják (KSH).

Levegőminőség, zajterhelés

A vidéki települések átlagos **légszennyezettsége** közepes, azonban az egyes térségek szennyezettsége között jelentős eltérések vannak. A levegő minőségét napjainkban elsősorban a hazai közúti közlekedés és a lakossági fűtés okozta szennyezőanyag terhelés határozza meg, de a meteorológiai helyzettől függően szerepe lehet a nagyobb távolságról érkező szennyezésnek is. Az ipari kibocsátások hatása – a szigorú követelmények életbe lépésével és ezek betartásával – csökkent. A mezőgazdaság (állatállomány, műtrágya

felhasználás) elsősorban az ammónia kibocsátás alakulását befolyásolja, melynél 2000 óta kismértékű emelkedést követően újra csökkenő trend figyelhető meg.

A vidéki területek **zajterhelése** elsősorban a településeken keresztülvezető főutak mentén jelentős, főleg a vidéki nagyvárosokban (Miskolc, Debrecen és Nyíregyháza). A vasúti közlekedésből származó zaj elsősorban helyileg okozhat problémákat. A környezetvédelmi felügyelőségek által 2003 és 2007 között vizsgált, jelentős zajkibocsátást okozó létesítményeknek közel kétharmad része feldolgozó ipari cég volt, ezen belül is az élelmiszergyártás ágazatba tartozó üzemek okozták a legtöbb túllépést (38%). A feldolgozó ipar után a legtöbb zajvédelmi problémát a mezőgazdaság okozta a terményszárító berendezések üzemeltetésével.

Hulladékgazdálkodás

Az elmúlt időszakban jelentős előrelépés történt a korszerű települési hulladékgazdálkodás kiépítése terén, teljes körűvé tétele érdekében azonban további intézkedések szükségesek. A települési hulladékok lerakóktól történő eltérítését szolgálja a **szerves hulladékok** külön gyűjtése és **komposztálása**. A hazai térségi kezelőrendszerek többségében alkalmazzák a komposztálást, azonban a komposzt csak kis arányban kerül vissza a termőtalajba. A hulladékhasznosítást nehezíti, hogy nincs igazából hazai komposzt piac, nem kellően differenciált a szabályozás, kezdetleges a minőségbiztosítás, miközben sok adminisztratív akadály nehezíti a felhasználást. A szerves hulladékok további meghatározó köre a települési **szennyvízkezelésből keletkezett iszap**, melynek mintegy 30%-a mezőgazdasági felhasználásra kerül. További problémát jelent még mindig az **illegális hulladéklerakás**, a hulladékkeletkezés megelőzése tudatosságának hiánya.

4.1.2. A magyar agrárgazdaság történeti folyamatai és aktuális helyzete

A mezőgazdaság iparszerűvé válása hazánkban a birtok és üzemszerkezet változását is eredményezte. E folyamat a növénytermesztésben komplex technológiák, ahhoz szükséges vetőmagvak és egyéb anyagok, gépek és berendezések nyugatról történő behozatalát, az iparszerű mezőgazdasági rendszerek importálását jelentette. Az állattenyésztés esetében a komplex rendszerek elsősorban a baromfi, valamint a sertés ágazatban terjedtek el. A növénytermesztés tekintetében a termelési és ezzel együtt a termékszerkezet rossz értelemben vett egyszerűsödése következett be. Ezen ágazat termékskálája néhány növényfélére egyszerűsödött le, ez pedig az állattenyésztés és a talajhasználat szempontjából is káros hatással járt. A mezőgazdaságban végbement centralizáció igen károsan hatott a tulajdonosi szemléletre. A bérmunkásként kezelt tagok tulajdonosi szemléletének hiánya – amely nem kis mértékben függött össze a termelősövetkezeti összevonásokkal – bizonyíthatóan hatékonyság rontó tényező volt.

Az 1980-as évek végén, az előzőekben vázolt előzmények után és folyamatok eredményeképpen **elhagyatottan érkezett meg a magyar vidék a „rendszer váltáshoz”**. A vidéki parasztságban az évtizedek során megőrződött a remény, hogy egyszer ismét a maguk urai lehetnek. A felelős, „népre tekintő”, rendszerváltó elképzelések éppen ebben – a parasztpolgárság megerősítésében – látták a vidék társadalma megújításának lehetőségét. Olyan minőségi mezőgazdaság jövőképe sejlett fel, amit a Kárpát-medence csodálatos környezeti feltételei és a magyarság ezeréves itt felhalmozott tudása, a földhöz kötődő kultúrája kínál. Ez az **életképes mezőgazdaság az egyéni, családi kis és középbirtokok** meghatározó szerepére épül, mely biztosítja a tulajdonosi szemléletből fakadó „jó gazda gondosságát”, az egymást követő generációk közti felelős viszonyt. Emellett megvalósítja

az össznemzeti jelentőségű igényeket: a foglalkoztatás növekedését, a minőségi élelmiszertermelést és a fenntartható környezet szempontjainak érvényesítését.

Ezt a törekvést erősíti meg az élelmezésbiztonsági kérdésekért felelős legmagasabb globális politikai fórum, a Világélelmezés Biztonsági Bizottság (Committee on World Food Security CFS) is, amely 2011. októberi ülésén hivatalosan ki is jelentette, hogy a fenntartható fejlődés szempontjai szerint a családi gazdálkodási forma előnyösebb, mint a nagyüzemi mezőgazdálkodási módszerek.

Ezt a jövőképet azonban a kezdetektől ellehetetlenítette az **eredeti tőkefelhalmozás** megkésett folyamatának egybeesése azzal a **globalizációs világfolyamattal**, melyet a tőkeérdekeltségek gazdasági erejének és ezzel politikai befolyásoló képességének minden korábbit meghaladó növekedése kísért. Az elmúlt 2025 évben Magyarországon ez a helyzet a közösségek szempontjából fenyegetővé vált. A rendszerváltáskor az állam kezelésében, valamint a még mindig osztatlan közös tulajdonban lévő termőföld mennyisége elérte a 3 millió hektárt. Ezzel a családi gazdaságok földalapja jelentősen megerősödhetett volna, ám a kialakult feltételek a különbségek növekedését eredményezték. Ez a piaci versenyképességre és a tőkemegtérülés hatékonyságára hivatkozó, következményeit tekintve azonban inkább az egyenlőtlenségeket erősítő, monopolhelyzeteket teremtő politika **a társadalom, a vidéki közösségek „szövetének” felbomlásához, összetartó erejének megszűnéséhez vezetett és vezet.**

A magyar mezőgazdaság átalakításával kapcsolatos „rendszerváltás” körüli célkitűzések alapvetően két fő területre – **a földtulajdon viszonyok átalakítására és a mezőgazdaság vállalati rendszerének új alapokra helyezésére** – összpontosultak. Előbbi elsősorban a termőföld magántulajdonba adását, utóbbi pedig a családi gazdaságokon alapuló mezőgazdasági termelés megszervezését jelentette.

4.1.2.1. A mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli szerepe és foglalkoztatási színvonala

A hagyományosan kiegyensúlyozott agrártermelésre alapozó országunk kiváló agro-ökológiai élelmiszertermelési adottságokkal és a mindezekkel élni tudó gazdatársadalom generációk során felhalmozott tudásával rendelkezik. Ennek ellenére a mezőgazdaság mai állapota nem ezt tükrözi.

A termelést megelőző, illetve követő fázisaival együtt a teljes agro-biznisz aránya a GDP termelésben meghaladja ugyan a 10%-ot, viszont csupán **a mezőgazdaságot és az élelmiszeripart vizsgálva, azok GDP-ből és a foglalkoztatásból való részesedése jelentősen csökkenő tendenciát mutat.** 2009ben a mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttes részaránya az önfoglalkoztatás nélkül számított, bérmentes foglalkoztatásból már csak 8% körül alakult, miközben ez az ezredforduló táján még meghaladta a 10%-ot. A GDP-ből való részesedésük csökkenése még ennél is nagyobb arányú volt, 2009-re 5% alá csökkent.

7.táblázat: Az agrárgazdaság helye Magyarország gazdaságában

Év	a foglalkoztatásban2 (%)	a bruttó hazai termék (GDP) termelésben (%)	a beruházásban (%)	a foglalkoztatásban2 (%)	a bruttó hazai termék (GDP) termelésben (%)	a beruházásban (%)
2002	6,2	4	5,5	3,6	3,1	3,1
2004	5,3	4,1	4,3	3,1	2,4	3,7
2008	4,4	3,7	4,8	2,9	2	2,5
2009	4,6	2,5	5,6	2,1	2,1	2,5
2010		2,9			4,8	

Forrás. KSH Évkönyvek

Az agrobizniszen belül a bér munkás foglalkoztatottak 33,2%-a dolgozik a mezőgazdaságban, tehát **minden mezőgazdasági munkahelyre további kettő jut az agrobiznisz egyéb területein**. Három fő komponense közül (a mezőgazdaság, valamint az azt megelőző és követő tevékenységek) a mezőgazdaságot követő szakasz domináns, súlya növekvő, a mezőgazdaságot megelőző tevékenységek részaránya viszont szerény. A mezőgazdaság fejlesztésekor nagy hangsúlyt kell tehát fektetni a követő szakaszra, itt ugyanis a hozzáadott érték, és a foglalkoztatás komoly bővülése érhető el. Az élelmiszeriparnak ezért a vidéki foglalkoztatásban nagyon fontos szerepe van. Ezzel szemben 2002-2009 között az élelmiszeripari beruházások csökkenését lehetett mérni. **Az élelmiszerfeldolgozás jelentőségét az adja, hogy nélküle nincs életképes mezőgazdaság, mezőgazdaság nélkül pedig nincs élő, élhető vidék.**

A **tényleges munkaerő-ráfordításról** akkor kapunk reális képet, ha nemcsak a fizetett bér munkát vesszük számításba, hanem az egyéni gazdaságokra jellemző, a családtagok által végzett nem fizetett munkát is. A gazdasági szervezetekre ugyanis kizárólag **a fizetett (bér)munka**, míg az egyéni gazdaságokra a „**nem fizetett**” önfoglalkoztatás a jellemző, melyet kiegészít a fizetett (bér)munka. Az összes munkaerő felhasználás értéke az **éves munkaerőegységgel (ÉME)** fejezhető ki, amelynek segítségével a néhány órás, illetve időszakos munkavégzés teljes munkaidős munkavégzésre (évi 1800 óra) számítható át. Ennek a **tényleges foglalkoztatási mutató**nak az alakulását szemlélteti a **3. táblázat**.

A **fizetett és a nem fizetett munkavégzést is figyelembe véve 2010ben annyi időt kötött le a mezőgazdasági tevékenység végzése, mintha 436 ezren teljes munkaidőben dolgoztak volna egész évben**. Ezt az éves munkaerőegységgel mért foglalkoztatási kapacitást **2020-ra mintegy 700.000 főre** kívánjuk növelni. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha növeljük az alapvetően önfoglalkoztató egyéni, családi gazdaságok arányát, növelve ezzel a föld eltartóképességét, amely ez utóbbi, **családi gazdálkodási formában átlagosan négyszerese** a bér munkára alapozott, társasági formában működő üzemformáénak.

A gazdák számára átláthatatlan és a gyakori változtatások miatt követhetetlen adminisztratív, jogi, adózási terhekkkel, kötelezettségekkel is összefüggésben magas a nemzetgazdasági ágba a **fekete-gazdaság jelenléte**, az illegális tevékenység aránya.

4.1.2.2. Üzemszerkezet és birtokstruktúra

A tulajdoni szerkezet elaprózott, az üzemszerkezet duális, amelyben nagyszámú kiscgazdaság és kiscszámú, de a termőterület nagy részét használó nagygazdaság „versenyez”.

A mezőgazdasággal foglalkozó – statisztikailag számba vett – egyének/háztartások, egyéni gazdaságok köre rohamosan és folyamatosan csökken. 2003-ban még 766 ezer egyéni gazdaság volt hazánkban regisztrálva, melyek száma az évtized végére 567 ezerre csökkent, annak ellenére, hogy a magyar háztartások közül további 1,1 millió kisebb-nagyobb mértékben még mindig érintett a mezőgazdaság ügyében.

Hiányzik az üzemszabályozás, aránytalanul nagy földterületet birtokolnak a nagygazdaságok. Kétezer gazdaság ezerhektáros átlagterülettel műveli a bejelentett terület közel 40%-át. A nagygazdaságok veszik igénybe a közvetlen támogatások zömét. 2009-ben a területalapú támogatást igénylő közel 185 ezer gazdaságból nagyjából 16 ezer (8,6%) használja a bejelentett mezőgazdasági terület 72%-át és élvezi a támogatások zömét. A kiscgazdaságok halmozott versenyhátrányban vannak, ilyen viszonyok között ellehetetlenülhetnek. Az életképes középüzemi kategória alig jellemző. A termelésben ily módon a nagybirtokok váltak dominánssá, túlkonzentrálttá téve a birtokrendszert.

A társas vállalkozások támogatásokból való részesedése meghaladja az egyéni, valamint a családi gazdaságok támogatottságát (tesztüzemi adatok szerint egy hektárra vetítve másfélszeres a támogatottságuk). Az 5 ezer eurót meghaladó közvetlen támogatási összegben részesülő gazdaságok aránya Magyarországon csupán 7%, míg részesedésük az összes közvetlen támogatásból majd 70%. A rendszerváltáskor eszközök nélkül induló, így a fejlesztésekre, külső segítségekre inkább rászoruló egyéni és családi gazdaságok fejlesztése az elmúlt időszakban háttérbe szorult, segítségük, támogatásuk nélkül versenyhátrányuk megmarad, végső esetben megszűnésükhöz vezethet, tovább súlyosbítva a vidék gazdasági és társadalmi helyzetét.

Az egyéni gazdaságok azonos területre vetítve nagyobb foglalkoztatási kapacitással rendelkeznek, mint a nagygazdaságok. E kisebb mozaikokból építkező, rugalmasabb és színesebb gazdaságszerkezethez lényegesen többféle tevékenység – helyi feldolgozás, vendéglátás, kézművesség, kisipar, vidéki (falusi, tanyasi, öko és egészség) turizmus stb. – társítható, mint az általában leegyszerűsített gazdálkodási szerkezetű nagybirtokhoz. Ezek erősítésével tovább növelhető a vidéki munkahelyteremtés. Az **osztatlan közös földtulajdon** (1,3 millió ha) ésszerű felosztása e célokat is szolgálhatja. A **Nemzeti Földalap vagyoni körébe** 2009ben 1,9 millió hektár földterület tartozott, legnagyobb része erdő és szántó.

4.1.2.3. Szövetkezések, termelői összefogások helyzete

A gyenge szövetkezési hajlam miatt nem elégséges mértékű a termelői összefogás, ebből következően a kiscgazdaságok kiszolgáltatottsága nagy. Alig akad példa olyan együttműködésre, ahol a teljes vertikum (alapanyag-beszerezés, termelés, feldolgozás és értékesítés) termelői tulajdonban lévő szövetkezeti formában valósulna meg. Magyarországon pl. a TЭСZ-ek részesedése a zöldség-gyümölcsáru forgalmazásában 1618%-os, szemben az EU25 tagállamának 44%-os átlagával. Ennek többek közt a bizalmatlanság, az ellenszolgáltatás hiánya, a TЭСZek eladósodottsága az oka. A saját termékeiket önállóan értékesítő termelők teljesen kiszolgáltatottak a nagyobb integrátor és felvásárló szervezeteknek. Az önálló kistermelőknek, családi gazdaságoknak nincs

alkupozíciójuk, nem tudnak maguknak kedvezőbb felvásárlási feltételeket kialakítani. A termelők a felvásárlókkal, a feldolgozókkal és a kereskedelmi láncokkal szemben alárendelt szerepet töltenek be, miután a fenti okok miatt is a termelők árvérvényesítő képessége gyenge, ebből következően termékeiket gyakran nyomott áron értékesítik. Mindeközben a nagyobb nyereséget a kisebb kockázatot vállaló felvásárlók és feldolgozók „fölszik le”.

A közvetlen mezőgazdasági termeléshez hasonlóan **az élelmiszeripart is rendkívül alacsony együttműködési készség jellemzi**, mind horizontális, mind pedig vertikális nézetben is. Az alapanyagtermelés és a feldolgozás közötti, a hagyományokon és az egészséges gazdasági egymásrautaltságon alapuló összhang megbomlott.

4.1.2.4. *A gazdatársadalom demográfiai jellemzői*

A gazdatársadalom, illetve a mezőgazdaságban dolgozó réteg átlagéletkora egyre magasabb, az előregedés egyre látványosabb. **Napjainkban a középkorú és idős korosztályhoz tartozik a mezőgazdasági foglalkoztatottak 62%-a. Mára minden harmadik mezőgazdasági foglalkoztatott 50 évesnél idősebb** (tíz éve még csak minden negyedike volt ez igaz), miközben a 30 évnél fiatalabbak aránya alig éri el a 15%-ot (tíz éve még 18% volt az érték). Az egyéni gazdálkodók életkor szerinti megoszlását tekintve megfigyelhető az 55 év felettiek számának további növekedése. 2000ben az egyéni gazdálkodók 50%-a, napjainkban már több mint 55%-a érte el ezt a korosztályt. Utánpótlás hiányában az egyéni gazdaságok komoly problémák elé néznek, sőt, ha a tendencia nem fordul, néhány év, évtized múlva a mezőgazdaság számára katasztrofális következményei lehetnek az előregedési folyamatnak.

4.1.2.5. *Földhelyzet, földárak alakulása*

Európai viszonylatban nagyon alacsonyak a hazai földárak. **A külföldi és a hazai földárak között – minőségtől függően – ötötvenszeres különbség van.** Ezen különbségekből adódóan, a spekulációs célú földvásárlások és illegális szerződések komoly veszélyt jelentenek a birtok és üzemszerkezetre, hazánk földvagyonára, szuverenitására. Hiányzik az átlátható üzemszabályozás, a földtulajdoni és bérleti viszonyok nem átláthatók.

A magyar szántók alacsony bérleti díja is a mezőgazdasági termelés szerkezetváltásának szükségességét indokolja. **A minőségtől és a területi elhelyezkedéstől függően jelentősek a bérleti ár különbségek.** A gyengébb földért mindössze 10 ezer Ft, a legjobb földekért – régiótól, megyétől függően – akár 70100 ezer Ft éves bérleti díjat is fizetnek hektáronként. A legalacsonyabb (francia) és a legmagasabb (hollandiai) bérleti díjak átlagához viszonyítva másfélszeres, illetve hatszoros a lemaradásunk.

Az urbanizációs folyamatok és az ipar, valamint a szolgáltató szektor fejlesztésének következtében igen gyakran jó minőségű – magas aranykorona értékű – földeket vonnak ki a mezőgazdasági termelésből. A nem nemzetgazdasági érdekek alapján megkötött állami földbérletek a helyi, főként kistermelők földhöz jutási lehetőségeit, ezáltal megélhetési esélyeit rontják. Az NFA és önkormányzati földek lehetőséget nyújthatnak a vidéki foglalkoztatás növeléséhez, a gazdálkodás kiterjesztéséhez, ezért ezek bérbeadását, felhasználását a nemzeti és helyi szükségletekre tekintettel kell bonyolítani.

4.1.2.6. Vidéki vagyonbiztonság

Jelentős problémát okoz a gazdálkodást veszélyeztető rossz vagyonbiztonság. A főleg falvakat, külterületeket, tanyákat érintő betörések, termény és állatlopások egyre gyakoribbak. A gazdák egyes térségekben teljesen kiszolgáltatottá váltak a bűnelkövetőknek. Éjjelente gazdaságaikat őrizniük kell. 2009ben kistérségeink 10%-ban mind a vagyon, mind pedig a személy elleni bűncselekmények százezer lakosra jutó száma meghaladta az országos átlagot. A csak vagyon elleni bűncselekményeket vizsgálva ez már minden negyedik vidéki kistérségünkre igaz. Ugyanakkor számos esetben visszatartó erő lehet a községi, illetve a közösség által szervezett és támogatott polgári tevékenység is.

4.1.2.7. Az agrárium exportszerkezete

A növekvő import ellenére mezőgazdasági termékeink külkereskedelmi egyenlege – részben az import alapanyag feldolgozásából – pozitív. Ugyanakkor **egyre kisebb az exportált agrár és élelmiszeripari termékek hozzáadott értéke.** Egyre inkább tendenciává vált, hogy egyoldalúan mezőgazdasági alapanyagokat, illetve elsődlegesen feldolgozott agrár és élelmiszeripari termékeket exportálunk. 2010ben az élelmiszergazdasági export árbevételből – az AKI agrárjelentése szerint – az alapanyagok részesedése 42%, az elsődleges feldolgozottságú termékeké 19%, a magas feldolgozottságú termékeké 39% volt. Az agrárkülkereskedelem pozitív egyenlegének 74%-át az alapanyagok, 19%-át pedig a késztermékek biztosították.

4.1.2.8. Termelési szerkezet

Agroökológiai adottságaink változatos termékszerkezetet tesznek lehetővé, a szántóföldi növénytermesztés, a kertészet, a rét és legelőgazdálkodás, az állattenyésztés megfelelő fejlesztések esetén komoly potenciállal rendelkezik. Ennek ellenére **a mezőgazdaság termelési szerkezete a két főágazat – a növénytermesztés és az állattenyésztés – tekintetében az utóbbi rovására megbomlott.** Míg 2009ben az állattenyésztés a mezőgazdasági termelési értékből 44%-os részarányt képviselt az EU27 átlagában, Magyarországon nem haladta meg a 40%-ot. 2000-2010 között 38%-ról 29%-ra csökkent a vegyes gazdaságok aránya, a kivonulók szinte teljes egészében az állattenyésztéssel hagytak fel és tértek át csak a növénytermesztésre. **Az állattartás elszakadt a földhasználatától, ami jelentősen mértékben járul hozzá az ágazat visszafejlődéséhez,** a növénytermesztés és állattenyésztés arányának torzulásához. A magas takarmányárak és a keletkezett trágya elhelyezésének problémái jelentős többlet költséget okoznak. Az EU csatlakozással kitettebbé váltunk az állategészségügy területén. A határellenőrzés megszűntével nőtt az állategészségügyi kockázat.

Eközben az agrárium harmadik fő területe, a kertészeti termelés mezőgazdasági kibocsátáson belüli részesedése is jelentősen csökkent.

A termelési szerkezet – üzemstruktúráról függetlenül – a nagyüzemi kultúrák és a tömegtermelés irányába tolódott el, egyoldalú nagyüzemi fejlesztési irányt vett. **Ökológiai, táji adottságaink kihasználása háttérbe szorult. Ezzel is összefügg, hogy a mezőgazdaság egyre kevesebb embernek ad megélhetést.**

Alacsony fokú a diverzifikáció. A kisgazdaságok közel 90%-a legfeljebb három növényi kultúrával foglalkozik, közel felük csupán egyet művel. A 10 hektár alatti gazdaságok

diverzifikációs átlaga 2, a 200 hektár felettieké 6,6 növényi kultúra, míg az átlag 2,5, amiből leszűrhető, hogy a 10200 hektár közöttiek diverzifikációja szintén igen alacsony.

A nagyobb élők munkai igényű ágazatok (állattenyésztés, kertészeti kultúrák termesztése) **viasszaszorulásával**, ezzel egyidejűleg a jól gépesíthető szántóföldi növénytermesztés arányának növekedésével párhuzamosan **csökken a mezőgazdaság élők munkai igénye**. 2009ben az ország összes mezőgazdasági területének közel 80%-án szántóföldi növénytermesztést folytattak.

4.1.2.9. *Ökológiai gazdálkodás*

Az ökológiai gazdálkodás még napjainkban is csak nagyon szűk szeletét jelenti a mezőgazdaságnak. Hazánkban 2004ben 133 ezer hektáron, 2008ban viszont már csak 123 ezer hektáron állítottak elő bioterméket. A 2009es évben jelentős –23 ezer hektáros – növekedés volt tapasztalható az előző évhez képest, de az ellenőrzésbe vont terület nagysága még így is csak 146 ezer hektár volt (az ország mezőgazdasági területének alig több, mint 2%), 2010re pedig ismét 133 ezer hektárra csökkent. Ennek 60%-át rétek és legelők, 15%-át gabonafélék foglalják el. Ökológiai zöldség és gyümölcsstermesztés mindössze 3300 hektáron, az összes gyümölcs és konyhakert terület kevesebb, mint 2%-án folyik. Ezen gazdálkodási mód termékeinek

90%a exportra jut, miközben a hazai igények jelentős részét importált árukból elégítik ki. **Állattenyésztéssel a biotermelők alig tizede foglalkozik**, és többségében csak tejtermelést folytatnak. Az elmúlt évek agrár és támogatáspolitikája következtében Magyarország volt az egyetlen olyan EU tagállam, ahol az ökológiai gazdálkodás területi aránya stagnált illetve csökkent.

4.1.2.10. *Erdőgazdálkodás*

A hazai erdők, és az erdőgazdálkodást közvetlenül szolgáló földterületek kiterjedése meghaladja a 2 millió hektárt, élőfa készlete pedig hozzávetőlegesen 356 millió m³. A körzeti erdőtervekben meghatározott fahasználati lehetőségeket az erdőgazdálkodók jellemzően nem használják ki, így ez a mennyiség évről évre növekszik. Jelenleg éves szinten 7 millió m³ körül alakul a fakitermelés nagysága. Ennek mintegy fele tűzifa minőségű faanyag, amely meghatározóan hozzájárul a megújuló erőforrásokból történő energiatermeléshez. Az erdők a klímaváltozás hatásainak csökkentésében legnagyobb szerepet játszó természeti erőforrásunk, a hazai szénkibocsátás 1215%-át kötik meg. A hazai erdők 57%a állami, 42%a magán, 1%a pedig közösségi (pl. önkormányzati, egyesületi, egyházi) tulajdonban van. Az állami erdőkben folytatott erdőgazdálkodás magas színvonalú. A magántulajdonú erdőkben folyó gazdálkodást töke és eszközszegénység jellemzi. A magánerdők nagyobbik hányada sokszor több tucatnyi személy osztatlan közös tulajdonában áll. Közel 180 000 ha magántulajdonban álló erdőben nagyrészt ezekre az okokra visszavezethetően másfél évtizeddel a tulajdonváltást követően még nem indult be az erdőgazdálkodás. A magánerdőgazdálkodás fejlesztése nagy foglalkoztatási és további nyersanyag és energiatermelési potenciált jelent. Az erdőtelepítések és az erdőgazdálkodás, azon belül kiemelten a természetközeli erdőgazdálkodási módszerek alkalmazása jelentős vidéki foglalkoztatási kapacitást jelent. A képzettséget nem igénylő, kézimunka jellegű erdőgazdálkodási tevékenységek révén az ágazat az elmúlt időszakban jelentős közfoglalkoztatásra is lehetőséget nyújtott.

4.1.2.11. *A hazai élelmiszeripar*

A mezőgazdasági termékek legjelentősebb felvevő piacát jelentő hazai élelmiszeripar a hazai piacról egyre inkább kiszorult. Egyúttal a hazai termékek is kiszorulóban vannak a kiskereskedelmi láncok polcairól. A hazai élelmiszeripar belföldi értékesítése 2002-2009 között közel 30%-kal esett vissza, miközben már alapvető élelmiszerekből is részben importáló országgá váltunk. Az élelmiszerek nagy többségére alkalmazott 25%-os, sőt újabban 27%-os ÁFA EU összehasonlításban a legmagasabb. Az ebből fakadó versenyhátrány – különösen a német és lengyel termékek 47%-os adóterhelésével szemben – számottevő. Ezen különbség ellehetetleníti hazai agrárgazdaságunkat és élelmiszeriparunkat. Magyarországon az eddigi stratégiák az alapanyagtermelés fejlesztésére koncentráltak, elhanyagolva, magára hagyva az élelmiszeripart. Az élelmiszeripar folyamatos és minőségi alapanyagellátására a termelők nem voltak képesek, az élelmiszeripar tőkeereje alacsony maradt, technológiai előrelépés nem volt, a fejlesztések elmaradtak, ezért az import szabadon szerzett piacot.

Az élelmiszeriparon belül a foglalkoztatás 2002-2009 között 25%-kal csökkent. Az ágazat teljes nemzetgazdaságon belüli részesedése ezen időszak alatt a foglalkoztatás területén 0,6 százalékponttal, a GDP termelés területén 1 százalékponttal, míg a beruházások területén 0,6 százalékponttal esett vissza.

4.1.2.12. *Élelmiszerbiztonsági kockázatok*

Az élelmiszer a lakosság egészségét és életminőségét leginkább befolyásoló tényező, stratégiai cikk. Ezért nemzeti érdek, hogy képesek legyünk a lakosság biztonságos, jó minőségű, értékes, szermaradványmentes élelmiszerral történő ellátását elsősorban hazai forrásokból biztosítani, az élelmiszerönrendelkezés elvének megfelelően. Magyarország jelenleg is mintegy 120%-os önellátásra képes az alapvető élelmiszerekből. Ez a szint termelési potenciálunk ésszerű és fenntartható fejlesztésével 150%-ra növelhető, ami a globális élelmiszerigény várható jelentős emelkedésével komoly nemzetgazdasági előnyt jelentene az ország számára.

Az „élelmiszer” meglehetősen tág fogalma, az élelmiszereknek az „árúk szabad áramlása” kategóriába sorolása, valamint az eltérő szabályozások miatt is egyenlőtlené tett verseny, és a tömeges vásárlói réteg gyenge fizetőképessége lehetőséget ad arra, hogy a feldolgozók nemcsak az olcsó, de a gyenge, esetenként kétes minőségű és eredetű alapanyagokat is „élelmiszerré” dolgozzák fel. A boltok polcairól a kereslet egyre szűkösebb fizetőképességét kihasználva sajnos többnyire ezen termékek kerülnek a vásárlók kosarába. Eközben többek között **az egészséget nem támogató élelmiszeralapanyagok** használata és a nem megfelelő tápanyagösszetételű, egészségtelen étrend miatt is romlik a népesség egészségi állapota.

Az árúk nem elhanyagolható hányada a feketegazdaságban a járulékok meg nem fizetése vagy az előírások be nem tartása miatt árelőnybe kerülnek a jó minőségű – többnyire hazai – termékkel szemben, amit nem tud kiszűrni a hatósági ellenőrzési rendszer. A biztonságos, jó minőségű élelmiszerforgalmazásra garanciát jelenthető **élelmiszerláncfelügyeleti** hatóság szervezete, irányítása, finanszírozása a hatékonyság, a tevékenység átláthatósága, az adminisztratív terhek csökkentése érdekében további átszervezésre szorul.

4.1.2.13. *Értékesítési és jövedelmezőségi nehézségek*

A mezőgazdaság jövedelemtermelő képessége az egyes évek tekintetében meglehetősen szeszélyesen alakul. Ennek oka nem minden esetben a szélsőséges időjárásból következő termékíngadozásra vezethető vissza. **A mezőgazdasági termékek piaca egyes években meglehetősen szűk, a felvásárlási árak a felvásárlók összefogása és egyes esetekben magas profitkulcsa miatt meglehetősen „nyomott”.** Az agráriumban képződő jövedelmek összességében elmaradnak az elvárható szinttől, főleg a teljes „agrobiznisz” alsóbb, a gazdálkodás, az élelmiszeripari alapanyagok előállításának szintjén. A termékáncban a legkiszolgáltatottabb – részben az összefogás hiánya miatt – a termelő, akinek élő, a biológia törvényeit fölül nem írható áruját kötött időben értékesítenie kell, s ezzel kényszerhelyzetbe hozható.

4.1.2.14. *Helyi feldolgozás, helyi értékesítés*

A helyi termelés, feldolgozás és értékesítés, a helyi termékek szervezett bejuttatása a kiskereskedelem rendszerébe helyi és nemzetgazdasági szinten is számottevő piaci szegmenst jelenthet. Mégis, **jól menedzsel, védjeggyel ellátott helyi termékek csak elvétve találhatók. A helyi feldolgozás és helyi értékesítés a legtöbb térségben helyi piacok hiányában ugyancsak nem megoldott.** Az áru többszörös közvetítói láncolaton és nagy szállítási távolsággal, ily módon meglehetősen drágán jut el a fogyasztókhoz. A helyi termelők, ha termékeiket nem tudják értékesíteni, tönkremennek, fölthagynak a termeléssel. Az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás Magyarországon 175 ezer Ft/fő/év volt 2010ben (KSH). Ezen belül Budapest esetében 185 ezer Ft/fő/év, míg a vidéki községek esetében 167 ezer Ft/fő/év volt. A saját termelésű élelmiszerek aránya ezen összegen belül átlagosan 10%, a főváros esetében 1%, míg a községek esetében 19%. A következő években kiemelt figyelmet kell fordítani, hogy a saját termelésű élelmiszerek aránya növekedjék.

A szállítási távolság növekedésével a vonalas infrastruktúrák közelében a légszennyezőanyagkibocsátás is fokozódik, káros és felesleges környezetszennyezést okozva. A közúti közlekedés és teherszállítás légszennyezőanyagkibocsátásának mértéke az elmúlt években összességében növekedést mutatott. Csak az ebből származó széndioxidkibocsátás növekedésének mértéke 2003-2007 között közel 20%os volt hazánkban. **A gyermek, iskolai és közétkeztetésben az esetek többségében sem az étkezés körülményei, sem a feltálat ételek mennyisége és minősége nem felel meg a gyermekeink egészséges fejlődését szolgáló táplálkozásnak.** A közétkeztetés jellemzően nem az egészségileg is jobban ellenőrizhető, termelés szempontjából is jobban tervezhető, gazdaságosabban előállítható helyi termékekre épül.

4.1.2.15. *Külső tényezőknek való kiszolgáltatottság*

A mezőgazdaság sem pénzügyi, sem hitelfedezeti tartalékkal nem rendelkezik, **magas az ágazat külső tényezőknek való kiszolgáltatottsága.** A hitelezés növekedését ma már jóformán csak a támogatások nyújtotta fedezet teszi lehetővé. Ennek hiányában a gazdák alig jutnak már hozzá a szükséges fejlesztéseikhez nélkülözhetetlen hitelhez. Még inkább érinti ez az egyéni és családi gazdaságokat, akik a társas vállalkozásoknál is **nehezebben jutnak hitelhez.** Az ágazat bankoknak, hitelintézeteknek való kitettsége, ebből következően sérülékenysége emiatt igen nagy. Egyes természeti csapások, egykét éven át tartó alacsony termésátlagok és értékesítési nehézségek – tartalékok hiányában –

teljesen tönkretelhetik a gazdálkodókat, a gazdaság méretétől függetlenül. A Natura 2000 területek általában a jobb ökológiai állapotú, magasabb természeti tőkés területek közé tartoznak, mégis (pl. hitelfedezetként való felhasználás során) az „értékcsökkent” kategóriába esnek, miután a föld ára határozza meg a hitelfedezeti értéket, ami ma alapvetően a jövedelemtermelő képességtől függ.

A mezőgazdaság Európai Unió támogatásfüggősége rendkívül nagy, a támogatások dominánsan meghatározzák a termelést, a fejlesztést és ebből következően a jövedelmezőséget is. A megfelelő nemzeti mozgástér nélküli támogatási rendszer, s ennek következményeként magának a tevékenységnek is hosszú távú fenntarthatósága legalábbis kérdéses. Magyarország nem támogatja a támogatások megvonását, viszont sürgeti annak, s magának a Közös Agrárpolitikának reformját, tekintettel a kérdéskör az Unió egészét is érintő nemzetgazdasági és nemzetbiztonsági következményekre.

Az ország egészéhez hasonlóan az agrárágazat is külföldi **energiafüggőségben** szenved. A vidék fenntartható energiagazdálkodásának alapjai fontossági és időbeli megvalósítási sorrendben: az energiaigény jelentős abszolút mértékű csökkentése (energiatakarékosság); az energiahatékonyság lehető legmagasabb fokának megvalósítása mind az energia előállítása, mind a szállítása, mind pedig a felhasználása során; olyan megújuló energiaforrások minél szélesebb körű használata, amelyek az adott tájba környezetileg, társadalmilag és gazdaságilag is megfelelően illeszkednek.

A gazdálkodáshoz szükséges **input termékek** (műtrágya, gép, növényvédőszer, keveréktakarmány, állategészségügyi termékek) forgalmazása koncentrált, jelentős része külföldről származik. Emiatt az a saját forrás és támogatás, amelyet ezek beszerzésére fordítanak, jelentős részben kiáramlik az országból.

4.1.3. Faluhálózatunk történeti folyamatai és aktuális jellemzői

A Kárpát-medence településtörténete megszakításokkal és mesterséges behatásokkal teli, melynek következtében **változatos településszerkezet** alakult ki. Ennek nyomán a falvak, a vidéki kisvárosok sem egyformák; számos típus megtalálható az aprófalutól, a mesterségesen létesített, tervezett községtől, a tanyavilágon át a mezővárosig. A magyar vidék településhálózatának erőteljesebb differenciálódása a XIX. század végétől vette kezdetét, majd a II. világháborút követő szocialista tervgazdálkodás évtizedeiben gyorsult fel igazán. E két időszakban előbb a gazdasági, majd később a politikai tényezők is egyre erőteljesebb szerepet kaptak. Eleinte azon vidéki települések – addig jobbára falvak – indultak fejlődésnek, ahol a környező mezőgazdasági termékek feldolgozó üzemei létesültek, majd azok, amelyeket közvetlenül érintett a vasúthálózat fejlődése.

A vidéki településhálózat legerőteljesebb differenciálódása az '50es, '60as évek gazdasági folyamataival, tervezett politikai intézkedéseivel gyorsult fel igazán. Az Alföldi tanyavilágban tanyaközpontokat, falvakat szerveztek, sok tanyát azonban felszámoltak, a lakosságot a faluba vagy a városba kényszerítve. A mezőgazdaság kollektivizálása, a vidéki ipar és a szocialista városok fejlődése nyomán fellépő folyamatok, mint a mezőgazdasági munkával való felhagyás, a szocialista városokba irányuló migráció, valamint a településkörzetesítés eltérő hatást gyakoroltak vidéki térségeinkben. Azon falvak, kisvárosok, amelyek kedvező adottságú mezőgazdasági területen helyezkedtek el, azok előbb a TSZek által biztosított rendszeres jövedelmek, majd később – ezzel párhuzamosan – az ún. falusi második gazdaság jövedelmei révén fejlődésnek indultak. Fejlődött az infrastrukturális állapotuk, nőtt az életszínvonaluk. Ugyanez a fejlődés jellemezte azokat a vidéki, alföldi, észak-dunántúli kisvárosokat, amelyek a 60as, 70es

évek vidéki könnyűiparosítási hullámnak a célpontjai lettek. A másik oldalon pedig a kevésbé jó adottságú földterületekkel rendelkező falvak és a könnyűipar által nem érintett vidéki kisvárosok álltak, amelyek fejlődése megrekedt, megtorpant. Ezen utóbbi települések társadalmi-gazdasági perifériákká kezdtek átalakulni. Jobbára ez jellemezte a határ menti zóna településeit, a hegyvidéki kistelepüléseket.

A rendszerváltás gazdasági és társadalmi folyamatai **a vidéki települések differenciálódásának új hullámát, új irányát indították el.** A TSZ-ek felszámolásával, a hazai könnyűipar, főleg az élelmiszeripar leépülése, az agrárium erőteljes szerepvesztése a vidéki települések többségét igen kedvezőtlenül érintette. A vidéki települések fejlődésének új motorjává a relatív földrajzi elhelyezkedés (nagyváros, nyugati határ, autópálya közelsége), valamint egyes természeti erőforrások közelsége (termál és gyógyvíz, szép természeti környezet) léptek. **Néhány településcsoport társadalmi-gazdasági fejlődése indult meg:** amelyek a prosperáló nagyvárosok mellett szinte csak alvófunkcióval rendelkező szuburbán településekké váltak; a szép környezetben található települések közül azok, amelyekben előbb a nyugat-európai, majd később a hazai módosabb értelmiség vásárolt tömegével régi, jobbára parasztházakat; és azok, amelyek valamilyen neves turisztikai látványossággal, idegenforgalmi nevezetességgel rendelkeznek és ezt képesek is voltak kihasználni. A hasonlóság e vidéki települések között, hogy fejlődésüket nem az eredeti funkciójuk, a mezőgazdasági termelés és élelmiszeripar eredményeinek köszönhetik, ugyanis **a funkcióváltás hatására teljesen elvesztették korábbi szerepkörüket.** A **hagyományos agrárszerepkörrel rendelkező,** más funkcióval nem rendelkező, vagy „kedvezőtlen” fekvésű **települések,** vidéki térségek többsége azonban nem volt képes a rendszerváltást követően talpra állni, **gazdasági létalapjukat lényegében elveszítették.** A prosperáló nagyvárosoktól távol lévő, a mély válsággal sújtott **társadalmi-gazdasági külső perifériákon** (az ország keleti, északkeleti, déli részén), illetve a **belső perifériákon** (pl. a Közép-Tiszavidéken) elhelyezkedő településeken a munkanélküliség, az elvándorlás, a társadalmi-gazdasági (gyakran etnikai) szegregáció, valamint hosszabb távon az e folyamatokból egyenesen következő kiürülés jelent komoly fenyegetettséget. Emellett megfigyelhető a városból az olcsóbb megélhetés reményében falura, tanyára irányuló népességmozgás is.

4.1.3.1. Vidék-város kapcsolat

A kölcsönös egymásra utaltságon alapuló, munkamegosztásra épülő **klasszikus vidékváros kapcsolat napjainkra alapjaiban megváltozott.** A világméretű, nagy rendszerek kiépülése, a helyi termelési, piaci lehetőségek tévutas fölszámolása a vidék városellátó funkciójának leépüléséhez vezetett. A városok mára már nem közvetlen vidéki környezetükből szerzik be a mezőgazdasági termékeket, hanem nagy távolságból érkező árukkal helyettesítik ezeket. A vidéki települések vagy be tudtak kapcsolódni az egyre nagyobb térségre kiterjedő árukereskedelembé, vagy pedig elvesztették mezőgazdasági, alapanyag és élelmiszerellátó funkciójukat. Az így városi piacukat veszített, termékeiket reális áron értékesíteni képtelen vidéki települések egyoldalú függőségbe, kiszolgáltatott helyzetbe kerültek a környező városaik ellátó rendszerekkel szemben. E folyamatnak elsősorban a nagyobb központoktól távolabb fekvő vidéki térségek, különösen az aprófalvas térségek a vesztesei. Az aprófalvak létét ma leginkább az fenyegeti, hogy a települések, város és vidék közötti munkamegosztásban egyenlőtlen félként vesznek részt.

4.1.3.2. *A vidék hagyományos és új funkciói*

A vidék hagyományos településformája a falu. Hazánkban 2009ben 2846 községi jogállású település volt, ami a teljes településállomány pontosan 90%-át jelenti. Az összlakosság 36%-a él falvakban, s több mint 20%-a az 1000 főnél kisebb falvakban. A falvak közel 40%-a 500 főnél kisebb lélekszámú aprófalú. Az apró és kistelepülésszerkezet leginkább Baranya (84%), Vas (84%), Zala (83%), Veszprém (72%), Somogy (71%) és BorsodAbaújZemplén (61%) megyék településeire jellemző. A falvak hagyományos – termelő – szerepköre egyre inkább visszaszorult, ezzel egyúttal gazdasági létalapjuk is jelentősen meggyengült. A szolgáltatások jelentős része (közlekedés, oktatás, egészségügy, kereskedelem, posta, egyéb szolgáltatások) tekintetében is romlik a helyzetük. Ugyanakkor a vidék táji szépsége, környezeti minősége, önellátási és a megélhetés adottsága miatt ma is lehetőséget ad az egészséges autonóm és fenntartható életmódra.

Az aprófalvakat is nagymértékben érintő funkcióváltás és a gazdasági átalakulási folyamatok hatásaira az aprófalvak egy része mára már elsősorban csak lakóhelyként funkcionál, ahol viszonylag kevesen találnak helyben megélhetést nyújtó munkát akár a mezőgazdaságban, az iparban, vagy esetleg a szolgáltatás területén.

A funkcióváltás a – főleg Alföldre jellemző jellegzetes település és életformát jelentő – tanyákat is elérte. A tanyákat korábban jellemző kizárólagos mezőgazdasági szerepkör egyre inkább háttérbe szorult. Mára a tanya egyre kevésbé jelenti a lakó és munkahely szerves egységét. Az utóbbi évtizedekben számuk is jelentősen lecsökkent, azonban még így is mintegy 280 település tekinthető tanyásnak.

A falusi porták kihasználatlanok a mezőgazdasági árutermelés, az önellátás szempontjából. A falusi állattartás, háztáji gazdálkodás nyomokban is alig lelhető fel. Ezen káros jelenségnek – a falusi életforma megváltozása mellett – gyakran okai azon helytelenül meghozott – már a falvakra is egyre inkább jellemző – helyi rendeletek, amelyek az állattartást gyakorlatilag ellehetetlenítik.

4.1.3.3. *A vidéki térségek foglalkoztatási helyzete*

A vidéki munkahelyek száma évek óta csökken, ezzel párhuzamosan a munkanélküliség folyamatosan növekszik. Vidéki térségeinkben 2009re – főleg az ország keleti, északkeleti és déldunántúli térségeiben – összefüggő zónákat alkottak a kiugróan magas munkanélküliséggel rendelkező térségek. Egyes kistérségekben ez 2025% körül alakult, miközben pl. a fővárosban ennek nagyjából az ötöde ez az érték.

A lakosság foglalkoztatási aránya egyes régiókban – főként Európai Unió összehasonlításban – már vészesen alacsony. 2002-2009 között országos arányban is csökken a mutató értéke, azonban az Alföldön, ÉszakMagyarországon és Közép, valamint NyugatDunántúlon erős visszaesés volt jellemző. Az EU27 átlagától négy régiónk is legalább 1114 százalékponttal maradt el 2009ben.

A munkalehetőségek csökkenésével – és egyre jellemzőbben a támogatási rendszerek kihasználásával – a rendszeres szociális segélyben részesítettek aránya növekszik. 2009ben egyes társadalmigazdasági szempontból perifériális térségekben a lakoságnak már negyedeötöde részesült rendszeres szociális segélyben, miközben a fővárosban, valamint a prosperáló északdunántúli térségekben 1000 emberből csupán kevesebb mint 15 fő.

Ahol a hosszú távú munkavállalás jószerivel lehetetlen, ott a támogatott, másodlagos munkaerőpiac által kínált lehetőségekért éles küzdelem folyik a településen élő

munkanélküliek egyes csoportjai között. Ezekben a térségekben a **közfoglalkoztatás** elsődleges célja és szerepe a szociális feszültségek csökkentése, a társadalmi béke megőrzése, a családok mindennapi megélhetésének biztosítása.

A munkalehetőségek szűkülésével **a működő vállalkozások arányának csökkenése is kimutatható**. 2003-2009 között kistérségeink 90%-ában csökkent az 1000 főre jutó működő vállalkozások száma. 2009ben ez csak 69 db működő vállalkozást jelentett 1000 lakosonként. Pedig vidéken a vállalkozási aktivitás kiemelkedően fontos, a helyi gazdaság működésének középpontjában a helyi vállalkozások állnak, szerepük számos csatornán keresztül érvényesül. A közvetlen pénzügyi hatás a helyi adóbevételeken keresztül érzékelhető, míg a lakosság körében a vállalkozások foglalkoztatási szerepe a legjelentősebb. E foglalkoztatás révén jut a helyi lakosság egy része jövedelemhez, amellyel a fogyasztói keresletet generálják. Ha a fogyasztás nagyobb hányadát sikerül a településen tartani (az emberek a helyi vállalkozásoknál vásárolnak vagy tőlük rendelnek meg szolgáltatásokat), a helyi gazdaság önfinanszírozó képessége javul. A vállalkozások csökkenése ezen folyamatok ellen hat.

Vidéken összességében lényegesen alacsonyabbak a jövedelmek, mint a fővárosban, valamint a prosperáló nagyobb városainkban. 2009ben közel két és félszeres volt az egy lakosra jutó nettó jövedelem a fővárosban és térségében, mint a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozó vidéki kistérségek (az ország keleti, északkeleti kistérségei) esetében.

A vidéki gazdaságra jellemző a rugalmas munkaszervezés (a gazdaság egyik legrugalmasabb szezonális, illetve alkalmi foglalkoztatója), amely továbbra is fontos eszköze a foglalkoztatás bővítésének. A vidéki gazdaság terén a magas munkaerőigény mellett a bevételek szezonális, illetve a relatíve magas be nem jelentett munkaerő arány jellemző, ami a közteherviseléssel összefüggésben különösen fontos kérdés. A vidéki foglalkoztatás bővítéséhez szükséges a potenciálisan alkalmazottak képzettségének, illetve a kitorési pontokat jelentő gazdasági tevékenységek igényeinek összehangolása.

Az utóbbi években egyre fontosabb szerep jutott a **falusi, tanyai turizmusnak és vendéglátásnak**. A vidéki jó levegő, valamint a természet közelsége felértékelődött az utazni, pihenni vágyók számára. 2009ben közel 214 ezer vendég mintegy 744 ezer vendégéjszakát töltött el és vett igénybe különféle szolgáltatásokat a falusi szállásadás szállásférőhelyein. A vidéki gazdag építészeti örökség, mint pl. a várak, kastélyok jelentős történelmi értéket képviselnek, amelyek a vidéki turizmus egyik kitorési pontjává válhatnak. A **népművészeti, kézműves és kismesterségi hagyományokat művelő mesterek** száma egyre kevesebb, holott a népművészet és a kézművesség nem csupán hagyomány, örökség, hanem foglalkoztatási kapacitással rendelkező, használati tárgyakat helyi alapanyagból, magas örökségértéket képviselő motívumkinccsel előállítani képes gazdasági ág is. E szakterületen is nagy gond az utánpótlás, ami főként azért probléma, mert e mesterségek kihalásával az általuk őrzött tudás, hagyomány is elveszik.

4.1.3.4. A vidéki települések infrastrukturális helyzete

Bár az ország műszaki infrastruktúrájának fejlettsége és állapota az elmúlt két évtizedben nagymértékben javult, az egyes elmaradottabb vidéki térségek még mindig jelentős hátrányban szenvednek. Jellemző ez a közműellátottság terén is. 2010ben a hazai lakásállomány 42%-a volt vidékies településen, a **vezetékes gázzal** fűtött lakásoknak 40%-a, a **közüzemi ivóvízhálózatba** kapcsolt lakásoknak 42%-a, míg a **közcsatornahálózatba** kapcsolt lakásoknak mintegy 31%-a volt ezen vidékies térségekben. Vezetékes vízellátási hiányosságok a lakosság 1%-át – főként a különálló belterületi településrészekben vagy a

települések külterületi részén, tanyákon élőket – érintik. Az erre vonatkozó adatokat a **7. táblázat** foglalja össze.

8.táblázat: **A vidéki települések infrastrukturális helyzete, 2010**

Megnevezés	Lakásállomány 2010	Közüzem ivóvíz-hálózatba bekap-csolt lakások	Közcsatorna-hálózatba bekap-csolt lakások	Vezetékes gáz-hálózatba kap-csolt lakások
Összes településen (ezer db)	4 349	4 133	3 154	3 396
Ebből vidékies* településen (%)	42,0	42,4	30,9	40,0

*: Az ÚMVP lehatárolás szerint

Forrás: KSH

A vonalas **közlekedési infrastruktúra** fővárostól távoli vidéki térségeket jellemző gyengébb minőségének következtében **jelentős térségek szenvednek elérhetőségi problémákkal**. Szinte minden régióban található olyan perifériális vidéki térségek, ahol a megye/régióközpont közötti elérhetősége még napjainkban is meghaladja a 150 percet, de egyes megyeszékhelyek (Kecskemét, Miskolc, Nyíregyháza) esetében is meghaladja a 100 percet.

A vidéki lakosság **információs társadalomba** történő bevonásának kiemelt eszköze a 2003ban indított e-Magyarország program, melynek célja az internetelés kiterjesztése az ország teljes területén, főként az internet-hozzáféréssel kevésbé, egyáltalán nem ellátott területekre (hátrányos helyzetű települések) fókuszálva. Akiknek otthonában technikai, motivációs vagy anyagi okokból nincs szélessávú internet-hozzáférésük, ott a pontok kiépítése, fenntartása biztosíthatja ezt. Cél, hogy minél szélesebb körben lehetővé váljon, így például az e-közszolgáltatások igénybevétele esetén ingyenes az internet használata. Az országos lefedettség elérése céljából javasolt az e-közszolgáltatások terjesztését kiemelt eszköznek tekinteni. A hazai felnőtt lakosság 40%a digitálisan írástudatlan, különösen jellemző ez a kistelepülésen élőkre (Magyar Infokommunikációs Jelentés, 2011.). Az információs társadalom fejlesztésének ezért a használatra való motiváció felkeltése a fő célja, mely az e-Magyarország pontok hálózatára és a helyi, kisközösségekre épülő, e-Tanácsadók által koordinált programokra épülhet.

4.1.3.5. *A vidéki települések épített környezete, kulturális öröksége*

A történelmileg kialakult településközpontok hagyományos, – a gazdálkodás és a takarékos életvitel hagyományaihoz illeszkedő – struktúrájának megőrzése és az értéket képviselő – sokszor helyi védelmet is élvező – épületek örökségvédelme nem csak a kedvezőtlen gazdasági környezet, hanem a szabályozási és a hatósági gyakorlatnak is köszönhetően, jelentős értékvesztést szenved. **Ez a problémakör nem pusztán esztétikai vonatkozású.** Támogatás és a műemlékvédelem feladatkörének korábbi zsugorítása

következtében a helyi védelemre jelölt lakó és középületeken kívül nagyütemben vesznek el az örökségvédelemre méltó gazdasági épületek, épületegyüttesek és a hozzá fűződő tudás is a falvakban. **Ezek a kulturális és gazdasági veszteségek további kedvezőtlen folyamatokat generálnak.** Jelentős tényező továbbá, hogy az önkormányzatok szemléletben és képzettségben – megbízóként – gyakran nem tudnak a településtervező partnerei lenni a hosszútávra előrettekintő környezettudatos és komplex vidékfejlesztésszemléletű településtervezési célok megfogalmazásában és végrehajtásában sem. Az önkormányzatok sokszor nem teszik meg a kellő lépéseket az épített környezet minőségének védelméért és fejlesztéséért, pedig vidéki térségeink gazdag kulturális örökségének megőrzése, az épített környezet, építészeti örökség, népi építészeti értékek megóvása közös érdek. Fontos továbbá, hogy a még fellelhető építészeti hagyományok újraalkalmazásával a faluképek ismét jellegzetessé váljanak, valamint a faluképet negatívan befolyásoló infrastrukturális elemek (pl. „kábel földemek” létrejötté vezetőkekből) megszűnjenek.

A magyarországi épített örökségállomány színvonalát, értékeit tekintve európai, nemzetközi rangú, azonban helyzete, állapota, tudományos igényű helyreállításainak hiánya, a nagyközönségnek való bemutatást jelenleg képviselő állomány csekély aránya elmarad az európai, illetve a nemzetközi átlagtól. Magyarország nem használja ki a kulturális örökségben rejlő erőforrásokat. Ezt a felzárkózást, az ismételt rangba helyezést, a szunnyadó értékek kibontakoztatását kitaróan szorgalmazni kell. Szükség van a kulturális örökségi helyszínek fejlesztésére, kibontakoztatására, a nagyközönség számára való bemutatására, ezáltal az örökség turizmusba való minél szélesebb körű bekapcsolására.

Az elmaradott településeken, térségekben sok esetben a kulturális örökség, illetve az annak bázisán működő turizmus lehet az egyetlen kitörési pont mind a gazdaságfejlesztés, mind a munkahelyteremtés vonatkozásában.

Probléma, hogy a fejlesztések többségükben elsődlegesen nem az értékvédelmet, az értékek erősítését és a nagyközönség számára való folyamatos hozzáférés biztosítását szolgálják; másrészt a projektek pontszerűen valósulnak meg, holott a fenntarthatóság a kulturális örökség elemek vegyes bemutatásával, programcsomagokba szervezésével biztosítható. Szellemi, tárgyi és épített örökségünk bemutatása, hasznosítása olyan energiaforrás, amely a múlt emlékeire és értékeire alapozva alkalmas a jövő építésére, továbbá gazdasági jelentőségén túl a közösségépítésben is fontos szerepet tölt be, egyben a kulturális sokszínűség forrása.

4.1.3.6. A hagyományos vidéki közösségek

Magyarországon, így a vidéki térségekben is **az egykor még hagyományosnak tekinthető helyi közösségek megbomlóban vannak.** Az együttműködési készség általánosan alacsony, ennek szemlélete, technikái is alapvetően hiányoznak. A helyi közösségekben csökken a társadalmiállampolgári **részvétel.** A vidéki – főleg a képzett – lakosság elvándorlása következtében egyes térségekben a falvak, tanyák kiürülése figyelhető meg, az **értelmiség** nagyon kis számban van jelen. Sok vidéki településen **a helyi aktivitás nagyon gyenge,** csökken az önszerveződés, a közösségi munka társadalmi ereje, pedig ez a helyi társadalmak erejét, lehetőségeit nagymértékben befolyásolja.

4.1.3.7. A vidéki népesség demográfiai helyzete

A népesedési helyzet katasztrofális képet mutat, a vidéki térségek többségét elöregedés sújtja. Országban belül az „előregedés” problematikájával leginkább küzdő területek Zala, Vas, Tolna, Nógrád, Békés, Csongrád, BácsKiskun megye egésze, illetve JászNagykunSzolnok, Veszprém és GyőrMosonSopron megye déli része, valamint Heves megye északi része.

2009ben a településeket népességkategória szerint vizsgálva minden kategóriát folyamatos természetes fogyás jellemzett. Ebből következően 2009ben a társadalom korösszetételéből 14,7%-ot tettek ki a 14 évnél fiatalabbak, 68,6%-ot a 15–64 évesek, 16,6%-ot a 65 évesnél idősebbek. 2009ben az öregkorúak (60 év feletti) arányának országos átlaga közel 22% volt, miközben minden negyedik vidéki településen már minden negyedik lakos öregkorúnak számított. A népességszám csökkenésének elsődleges következménye, hogy egyre kisebb létszámú generációk követik egymást, romlik a népesség kor szerinti struktúrája, rosszabb az aktív és a már nem aktív korcsoportok aránya. **Egyes térségeket és településtípusokat elnéptelenedés fenyeget.** A vidéki településekre történő, ezredforduló környékén tapasztalható odavándorlás (főként Közép és NyugatMagyarország nagyvárosainak vonzáskörzeteibe történő kiköltözés) 2005re megfordult. 2008ra a vidékinek minősülő településekről történő **elvándorlások** száma jóval meghaladta az odavándorlást, a vándorlási különbözet csaknem 27 ezer fő volt a vidéki térségek rovására. Ezer főre vetítve 6,6 fő hagyta el 2008ban a vidéki településeket, szemben a 2001-es 3,3 fős odavándorlással. A településeket népességkategória szerint vizsgálva, minden 10 000 főnél kisebb népesség kategóriát összességében vándorlási veszteség jellemzett. Az 1000 főnél kisebb népességű településeken átlagosan 10 fő elvándorló jutott 1000 lakosra. Jellemző, hogy bár megtalálható hazánkban az a fiatal réteg, akik jövőjüket vidéken, a mezőgazdaságban, illetve egyéb vidéki gazdasági tevékenységben képzelik el, ennek feltételei nem minden esetben adóttak. Ebből kifolyólag inkább a **fiatalok vidéki térségekből történő elvándorlása** mutatható ki. Általánosságban elmondható, hogy a **vidéki térségekből történő elvándorlás főként az aprófalvakat, perifériákat és a keleti országrészt érinti súlyosabban.** Ennek oka a vidéki településeken, a fent említett perifériákon egyre komolyabban jelentkező foglalkoztatási és jövedelmi viszonyokkal magyarázható. Kedvező jelenség ugyanakkor, hogy vannak olyan (városi) fiatalok, akik jövőjüket vidéken, és a megélhetés lehetősége esetén a mezőgazdaságban, egyéb vidéki gazdasági tevékenységekben képzelik el.

4.1.3.8. A vidéki népesség egészségi állapota

Az egészségi állapotot és annak meghatározó tényezőit tekintve **jelentős a területi, illetve társadalmigazdasági tényezők szerinti egyenlőtlenség hazánkban.** Az egészségi állapotban észlelhető egyenlőtlenségek a társadalmigazdasági fejlettség egyenlenségei mellett, az egészségügyi ellátás területileg eltérő színvonalával, elérhetőségével és a megelőzés hiányosságaival magyarázhatók.

Magyarországon a születéskor várható átlagos élettartam mutató 73,3 év, amely **lényegesen elmarad 30 OECD ország átlagától (79,1 év).** Magyarország ebben a rangsorban a 29. helyen áll. A 65 éves életkorban még várható élettartam nőknél 17,3 év, férfiaknál 13,4 év. Megyei szinten vizsgálva a 2006-2008-as időszakot, jelentős területi különbségek figyelhetők meg: a férfiak körében a legalacsonyabb érték

BorsodAbaújZemplén megyében figyelhető meg (67,4 év), míg a legkedvezőbb Budapesten (71,5 év). Nők körében szintén BorsodAbaújZemplén megyében a legalacsonyabb a születéskor várható élettartam (76,5 év), míg a legkedvezőbb GyőrMosonSopron és Zala megyében (79 év).

Annak ellenére, hogy Magyarországon az utóbbi majd egy évtizedben mintegy ötödével **csökkent az egészségügyi ellátáshoz köthető – elkerülhető – halálozás, e halálokok mégis jelentős mértékben járultak hozzá a hazai társadalmi veszteségekhez.** A legmagasabb halálozási kockázatot pedig hazánk északi, keleti, valamint a délnyugati részének településein lehetett megfigyelni.

A területi különbségek a hazai **csecsemőhalálozásban** is kifejezettek, a legalacsonyabb és legmagasabb értékek között közel háromszoros a különbség.

A háziiorvosi ellátás működésének és pénzügyi feltételrendszerének ellenőrzéséről szóló Állami Számvevőszéki jelentés (a továbbiakban: ÁSZ jelentés) ellenőrzései során visszaigazolódta azok a nemzetközi és hazai adatok, melyek szerint **az 1000 fő alatti népességszámú települések egészségmutatói és a születéskor várható élettartamok rosszabbak, mint az ennél nagyobb lakosú települések esetében.** Hazánkban a kistelepülések kárára a többlethalálozásban az országos átlaghoz viszonyított 12% többlet az okok vizsgálatát igényli még akkor is, ha a nemzetközi szakirodalom egyetért abban, hogy a lakosság egészségi állapotát a környezet és az életmód nagyobb arányban befolyásolja, mint az egészségügy helyzete. Az ÁSZ jelentés megállapította, hogy a kis lakosságszámú, jellemzően vegyes praxis által ellátott településeken a lakosság megbetegedési és halálozási mutatói rosszabbak a városi lakosságénál. Ezt mutatja az **5. ábra**, amely a 19 évesnél idősebb lakosság országos átlaghoz viszonyított többlethalálozását mutatja be a települések lakószáma szerinti összehasonlításban, ahol látható, hogy a relatív halálozási többlet a településnagysággal fordított arányban nő. A 20 ezer fő alatti lakosságszámú településeken a többlethalálozás aránya 1,5% és 12% között változik.

Az ÁSZ jelentés szerint több vizsgálat kimutatta **a halandósági többlet túlnyomó része a 10 000 főnél kisebb településeken jelentkezik.** 2009ben e településeken a halálozási többlet az országos átlaghoz viszonyítva 4633 haláleset volt. A halandóságban mutatkozó területi különbségek jelentősek Magyarországon. Az összhálaezés tekintetében hátrányos helyzetű térségekben, a főbb halálokok közül különösen a keringési betegségek a krónikus májbetegség, májzsugor, valamint a daganatos betegségek okozta halandósági többlet jelentős.

Fentiekén túl az ÁSZ jelentés megállapította, hogy az epidemiológiai adatokkal összehasonlítva az a kedvezőtlen kép rajzolódik ki, hogy **a magas halandósággal és krónikus betegségek gyakoribb előfordulásával bíró hátrányos térségekben a legmagasabb a betöltetlen háziiorvosi praxisok aránya.**

4.1.3.9. A vidéki települések működési és intézményfenntartási helyzete

A vidéki helyi önkormányzatok akut működési problémákkal küzdenek. Kötelező feladataikat, oktatásnevelési, egészségügyi, szociális intézményeik fenntartását egyre nehezebben látják el. A kis és aprófalvakat az **általános iskolai ellátás** megszűnése is elérte, illetve egyre inkább fenyegeti. A Dunántúl nyugati és déli részén, valamint északkeleten a szlovák és az ukrán határ mentén tömegesen vannak kis és aprófalvak működő általános iskola nélkül. Összesen több mint 1200 faluban (az ország településeinek

közel 40%-ában) nem működött nyolc osztályos általános iskola 2008ban! E tekintetben megoldást jelenthet, hogy a helyi önkormányzatok ellátásában lévő bizonyos feladatok és az azokhoz kapcsolódó intézmények 2013-tól az államhoz kerülnek (pl. az óvodák kivételével a köznevelési intézmények), javítva a fenntartás és a fejlesztés lehetőségét.

A **képzettség** vidéken jellemzően lényegesen alacsonyabb, mint a városokban. Az értelmiség lakóhelye jellemzően nem a falu – bár egyre több magasan képzett ember választja állandó lakóhelyéül –, a falvakból jellemzően hiányzik a helyi értelmiség. **Általánosságban elmondható, hogy csökken a képzés színvonala, nem elég rugalmas az oktatás és az iskolarendszerű képzés.** Számos **kisipari hiányszakma** alakult ki, mert ezek, valamint a **mezőgazdasági, élelmiszeripari szakmák presztízse alacsony**, emiatt nem vonzóak a gyerekek, fiatalok számára. Jelentős a lemaradás a társadalmi kirekesztődés veszélyeinek különösen kitett, speciális képzést igénylő fiatalok – köztük a romák és a fogyatékkal élők – beilleszkedését segítő oktatásban. A cigánygyerekek esetében már maga az általános iskolába járás, a lemorzsolódás is gondot okoz. Az oktatási rendszer nem képes a hátrányos helyzetű diákok esélyeinek növelésére. Az alacsonyabb iskolai végzettségű, szegényebb családok gyermekei öröklik a hátrányokat, s ismereteik a vidéki léthez tartozó munkák elvégzéséhez sincsenek meg.

Az egészségügyi és szociális ellátáshoz való hozzáférés szintén nagyon fontos területe a vidéki népesség számára. A falvak, tanyák szociális ellátásában kitüntetett szerepet töltenek be a falu és tanyagondnoki szolgálatok.

A kistérségi együttműködések, az önkormányzati társulások rendkívül eltérő fejlettségi fokon állnak, nem minden esetben képesek hatékonyan működni, legtöbb esetben munkájuk nagy részében az életben maradásukért küzdenek, miközben nincs erejük fejlesztéseket véghezvinni, elérni.

4.1.3.10. A vidéki cigányság helyzete

A cigányság létszáma nő, miközben többségüknek **nincs munkája, lakhatási körülményeik rosszak**. A legutóbbi népszámlálás adatai alapján az ország 175 kistérsége közül 44ben (az ország területének kb. egyötödén, leginkább az ország délnyugati és északkeleti részén) meghaladja a magát cigány etnikumhoz tartozónak vallók aránya az országos átlag (2,02%) kétszeresét.

Ezen kistérségekben összesen 1,4 millió fő él. A munkanélküliségi ráta átlaga 2008ban ezekben a kistérségekben elérte a 15%-ot (az országos átlag két és félszeresét), 8 kistérségben a 20%-ot is. A hátrányos társadalmi helyzet az egy főre jutó nettó jövedelem értékeiben is tükröződik: 2008ban az országos átlagnak ez mindössze 71%-a, 470 ezer Ft volt. Az 1000 lakosra jutó rendszeres szociális segélyben részesülők évi átlagos száma 2008ban e térségekben 62 fő volt, szinte pontosan háromszorosa az országos átlagnak (21 fő). Ezen térségek többnyire igen elmaradott infrastrukturális helyzetben is vannak, mind a közműellátottság, mind a közlekedési, elérhetőségi jellemzők tekintetében.

Az egyre növekvő szegregáció következtében településrészek, egész települések, egyes esetekben már térségek (Ormánság, Cserehát, Bodrogek) szakadnak le, válnak a vidék társadalmi-gazdasági perifériájává, ami a társadalmi konfliktusok jelentős növekedésével jár együtt.

Az elmúlt két évtizedben mintegy 150 milliárd forintot fordítottak roma programokra. **A programok a cigányság egészén az elvárt mértékben nem segítettek,** pedig e társadalmi réteg körül kialakult feszültség megoldása nemcsak szociális, de komoly nemzet és

gazdaságpolitikai kérdés is. Az adott tájhoz alkalmazkodó munka, megélhetés biztosítása jelenthet a cigány közösségek számára előrelépést.

4.1.4. Az Európai Unió tagságból következő kötelezettségek

Az Európai Unió legfontosabb működési alapelve az egységes belső piac biztosítása a személyek, áruk, szolgáltatások és a tőke szabad áramlásának biztosításával. Ez egyszerre jelent lehetőséget és veszélyt is a magyar vidék, kiemelten az agrár és élelmiszergazdaság számára. Az európai egységes belső piac ugyanis a magyar áruk számára igen jelentős **piaci lehetőséget** jelent, ugyanakkor **fokozódó versenyhelyzetet** is, amelynek hatása az élelmiszerimportban tetten érhető.

A legkritikusabb helyzet a **termőfölddel** kapcsolatban jelentkezik. Magyarországnak az Európai Unióhoz történő csatlakozásáról szóló szerződés X. melléklete tartalmazza a tőke szabad áramlása mint belső piaci alapelv érvényesülése alól átmeneti mentesség lehetőségét biztosító rendelkezést. Az átmeneti mentesség “standstill” szabályozása értelmében az EGT-állampolgárokra és vállalkozásokra vonatkozó termőföldszerzési szabályokon Magyarország nem szigoríthat az átmeneti mentességi idő lejártáig. Az uniós jogban a termőföld olyan tőkebefektetésnek minősül, amely megszerzésének korlátozása csak indokolt esetben, közrendi vagy közbiztonságra hivatkozó kényszerítő okból lehetséges, Magyarország is csak ennek megfelelően gyakorolhatja a termőfölddel kapcsolatos szabályozási jogkört. A külföldiek termőföld vásárlási moratóriumának 2014. áprilisban történő lejártára tekintettel kiemelt kormányzati feladat az egyes tagállamok termőföldszerzési mintáinak, termőfölddel kapcsolatos szabályozásának tanulmányozása, és az uniós acquisval összhangban lévő, EU-konform nemzeti preferenciák magyar jogrendszerbe történő átvétele.

4.1.5. A korábbi vidékfejlesztési gyakorlat értékelése, tapasztalatok

Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) támogatási elveiben alapvetően a SAPARD program és a 20042007 között érvényes Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP) gyakorlatára épült. ÚMVP keretben mintegy 5 milliárd euró, azaz közel 1 300 milliárd Ft-nak megfelelő támogatás áll rendelkezésre 20072013 között. A teljes ÚMVP-n belül eddig meghirdetett jogcímekre 20072010 között közel 155 ezer támogatási kérelem érkezett.

Az ÚMVP támogatásai eredményeként számos területen történt előrelépés, ugyanakkor a 2010ben készített félidei értékelésének megállapításai szerint a programnak **összességében csekély hatása volt eddig a vidéki munkalehetőségek bővülésére, az élet és környezetminőség javítására**. A megítélt támogatások nagy hányada kisszámú nagygazdasághoz került, melyek a pályázatokból a munkaerő létszám leépítését eredményező technológiai fejlesztéseket hajtottak végre. A családi gazdálkodók, fiatal gazdák megerősítése, a termékszerkezet átalakítása, a mikro-vállalkozások támogatása, a falufejlesztés, agrárkörnyezet-gazdálkodási célok megvalósítását támogató intézkedések a keretek allokálásánál háttérbe szorultak. A programnak a mezőgazdasági termékszerkezet átalakítására vonatkozó törekvése a gyakorlatban csak kis mértékben valósult meg. Hátrányt jelent, hogy az intézkedések lebonyolítása többnyire országos programok keretében történik, a **térségi különbségek kezelésére**, a térségi igények képviselőire és érvényesítésére csak korlátozottan van lehetőség. A fejlesztéssel kialakított **kapacitások**

kihasználása sem mindig biztosított. A vidéki térségeket inkább szociális kényszerek és az alapvető infrastrukturális szükségletek, mintsem a vállalkozásfejlesztés igénye vezérli.

A monitoring jelentés szerint a program **I. tengelye** esetében megnyitott intézkedések közötti forráselosztás és az egyes jogcímek követelményrendszere nem megfelelően reagált a magyar agrárium gondjaira. Az állattenyésztés megerősítését szolgáló intézkedések esetében mérhető nagyfokú területi koncentráció szintén nem a hatékonyság irányába mutatott.

A **II. tengely** agrárkörnyezet-gazdálkodási intézkedései esetében a támogatások nagyobb részéhez nem a leginkább arra alkalmas területek jutottak. Az integrált szántóföldi termelést támogató jogcím túlzott dominanciája miatt más, a környezetkímélő gazdálkodás szempontjából nagyobb hatású intézkedések nem részesültek elegendő forrásban.

A **III. tengely** foglalkoztatás növelésre gyakorolt hatása a célokkal szemben meglehetősen kicsi volt. A mikro-vállalkozások létrehozását és fejlesztését megcélzó intézkedésre benyújtott pályázatok elbírálási ideje – az újraértékelések miatt – a kezdeti években meglehetősen nagy volt. Ez az intézkedés elvárt hatékonyságát jelentősen rontotta.

A **IV. tengely (LEADER)** hatékony működését nehezíti a kidolgozásakor meghatározott bonyolult eljárásrend, melynek egyszerűsítése érdekében az elmúlt időszakban számos intézkedés történt. A térségek közötti együttműködések megvalósítása a félidei értékelés elvégzéséig nem kezdődött el, azonban látható, hogy a komplex térségfejlesztési projektek bírálata esetében magas a normatív szempontok aránya, valamint ezzel párhuzamosan alacsonyak a helyismerettel rendelkező helyi akciócsoportok szempontjainak érvényesülési lehetőségei.

A fenti jelentős problémákat egyrészt a jelenlegi ÚMVP megvalósítása során, másrészt a következő, 2014-2020-as időszak vidékfejlesztési tervezésekor meg kell oldani.

4.2. A vidékfejlesztés céljai és prioritásai Magyarországon

4.2.1. Alapelvek

4.2.1.1. Az állam közösségi és környezeti érdekeket érvényesítő szerepvállalása, átláthatóság

A stratégia megvalósítása a közjó szolgálatában álló, méltányos, a közösségi és környezeti érdekek szerint beavatkozó, azaz az társadalmi, gazdasági és ökológiai érdekeket összehangoló **piacgazdasági modellt követő erős államot feltételez**. Ennek jegyében megfogalmazódó értékközpontú a természeti és épített környezetet a közösségi, kulturális értékeket megbecsülő, fenntartó, építő vidékpolitikai szemléletre van szükség, melyben a gazdaságfejlesztést a társadalmi és ökológiai kérdések egészével együttesen kezeljük. Az erős állam felelős és következetes: érvényesíti a – családtól a nemzetig terjedő – **helyi közösségek érdekeit**, továbbá a **környezethasználat helyes módját** (elővigyázatosság, megelőzés), a felelősség vállalását (szennyező fizet), a közérdekből fakadóan az **átláthatóságot és a tisztaságot** a támogatási rendszer működésében (tájékoztatás, nyilvánosság) és a gazdaságban (fehér gazdaság). A vidéki térségek fejlesztéséhez, a kistelepülések megmaradásához, **intézményeik, ellátásuk biztosításához, gazdasági alapjaik megerősítéséhez** nélkülözhetetlen az állam szerepvállalása.

4.2.1.2. *Közösségi hasznosulás, méltányos elosztás*

A vidék és agrárpolitikai beavatkozásoknak, különösen a támogatáspolitikai eszközök, a **közpénzek felhasználásának közösségi érdeket** kell szolgálniuk, **közösségi hasznokat** kell eredményezniük. A támogatásmaximalizálás önmagában nem cél, állandó és jelentős külső támogatásokra nem lehet fenntartható jövőt alapozni. A támogatások közjó szempontú hatásvizsgálatára sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetni. Fontos továbbá, hogy a támogatásokhoz az érintett célcsoport **széles köre** jusson hozzá, hogy ilyen értelemben is társadalmi hasznót eredményezzen egyegy vállalkozás kiemelt támogatása helyett. Nemcsak egyegy vállalkozás versenyképességét, hanem a település, a térség versenyképességét kell szem előtt tartani. A támogatásokat átláthatóan, a jogszabályoknak megfelelő lehető legkisebb **adminisztrációval**, egyszerűen kell célba juttatni.

A **közpénzekkel támogatott versenyképességet** a közösségi hasznok, eredmények tükrében kell értelmezni. Ehhez megfelelő fogalmi keretet ad az Európai Unió, amely a KAP reform során az **életképes mezőgazdaságot** helyezi középpontba, amely természetesen magában foglalja, jelenti a versenyképességet is. A stratégia alapján biztosított pénzügyi és egyéb eszközöknek ezért egyaránt kell szolgálniuk a magyarországi agrár és élelmiszergazdaság versenyképességi tényezőinek megerősítését és az ezek révén elérhető közösségi célokat.

A magyarországi agrár és élelmiszergazdaság versenyképességi tényezői:

- a versenyképességhez szükséges természeti erőforrások, kiemelten a talaj és a vízbázisok mennyisége, állapota;
- az agrártermelés biológiai alapjai;
- az agrár és élelmiszergazdaság, vidékfejlesztés emberi tényezői (szaktudás, szemlélet, innovativitás, együttműködési készség);
- korszerű technológia;
- magas hozzáadott érték;
- sokszínű, alkalmazkodóképességgel rendelkező termelési szerkezet;
- hálózatos együttműködés, piacra jutást biztosító szövetkezeti rendszer;
- a helyi gazdaságba ágyazott működés.

A vidék és agrárpolitikai beavatkozásokkal elérhető közösségi célok:

- vidéki életminőség javítása;
- vidéki foglalkoztatás biztosítása;
- a megélhetés biztonságának növelése;
- egészséges és elegendő élelmiszerek előállítás;
- a vidéki helyi közösségek megerősítése;
- a vidéki kulturális örökség megőrzése, továbbá, mint gazdasági és társadalmi erőforrás fenntartható fejlesztése, értékeinek kibontakoztatása, nagyközönség számára való hozzáférhetővé tétele;
- a természeti erőforrások mennyiségi és minőségi védelme és fenntartható használata.

4.2.1.3. *Rendszerszemléletű megközelítés*

A vidék fejlődésének egyik legnagyobb gátja, hogy a fejlődést biztosító, befolyásoló **szakterületek és szakpolitikák** egymással nemcsak, hogy nem kellően **összehangoltan**,

de gyakran ellentétes célokat megfogalmazva működnek. Ezért mind nagyobb teret kell kapnia a teljességre törekvő megközelítésnek (összefüggések vizsgálata, hatásfolyamatok feltárása), a rövid, közép és hosszú távú szempontok egyidejű figyelembe vételének. A vidékstratégia végrehajtásának kulcsfeltétele a **támogatási rendszerek összehangolása**, az a **szakpolitikai**, ágazati álláspontok és a megoldások egy irányba mutató **közelítése**. Ennek egyik kulcsterülete a **fenntarthatóság**, tájaink terhelhetősége és az ökoszisztémák regenerációs képessége figyelembe vétele, a környezetterhelés és – szennyezés visszaszorítása, a természeti erőforrások bölcs hasznosítása. Másik kulcsterület a **területiség, mint átfogó rendező elv** figyelembe vétele, a fenntartható térhasználat és az egymást kedvező irányban erősítő területi folyamatok és hatások elősegítése, az egyes térségek környezeti, társadalmi és gazdasági adottságaihoz illeszkedő beavatkozások kialakítása. A rendszerszemlélet a fenntarthatósággal összefüggésben megköveteli a tevékenységek valamennyi várható hatásának megismerését és mérlegelését, beleértve a helyi, a regionális, nemzeti és a globális összefüggéseket.

4.2.1.4. *A helyi gazdaságra és a hálózati jellegű együttműködésekre építkezés*

A **helyi gazdaság és társadalom megerősítése** és azzal összefüggésben a **hálózati gazdaság kialakítása** a vázolt jövőkép elérésének kulcskérdése. A helyi adottságokat, erőforrásokat a helyi közösség által ellenőrzött módon, a helyi közösség javát szolgálva hasznosító, kis léptékű, nagy központok nélküli hálózati gazdaság csökkenti a társadalom kiszolgáltatottságát, működésének, élelmezésének – raktározási, hűtési, szállítási, kereskedelmi, hirdetési („*tranzakciós*”) – költségeit. Azzal, hogy közel hozza a termelőt a fogyasztóhoz, növeli a közösség élelmezési és élelmiszerbiztonságát, jelentősen csökkenti az energia, a csomagolóanyag és az adalékanyag felhasználást, ezzel védi a környezetet. A globalizáció kiegyensúlyozására a kis területi egységek gazdasági önszerveződése, önrendelkezése és együttműködése, ennek feltételeként a helyi közösségek újjászerveződése jelentheti a járható utat.

4.2.1.5. *Helyi közösségi részvétel, együttműködés*

A kormányzati vidékpolitikai célkitűzések megvalósítása nagyrészt a helyi szereplőkön múlik, ezért kiemelten fontos a helyi társadalom „felrázása”, bekapcsolása a vidéki települések, térségek jövőjének megtervezésébe, alakításába. Együttműködésre, partnerségre van szükség, amelynek keretében az állam, az önkormányzatok és a helyi lakosság, a tudomány és a gazdaság szereplői, a város és a vidék közösen, a kölcsönös érdekeltség és egyúttal a szolidaritás talaján segíti elő a vidék fejlesztését. Mindez a szubszidiaritás elvének következetes érvényesítését, a helyi kezdeményezések ösztönzését és felkarolását, az egyéni és közösségi felelősség, az öngondoskodásra való készség, ugyanakkor a rászorulóknak önkéntes támogatására való hajlandóság erősítését teszi szükségessé. Fontos a helyi közösségek együttműködése – határon innen és túl – egyrészt közös (pl. kistérségi, határ menti) fejlesztési programok, másrészt az információáramlás, kapcsolatrendszer, harmadrészt a jó példák megismertetése, tapasztalatcsere révén. Az alapelv érvényesítésében a LEADER megközelítésnek, módszertannak fontos szerepet kell játszania.

4.2.2. Célkitűzések

4.2.2.1. Átfogó célkitűzés

A stratégia átfogó célkitűzése: Vidéki térségeink népességeltartó és népességmegtartó képességének javítása.

Ezen átfogó célkitűzés jegyében cél egy olyan vidékfejlesztési program megvalósítása, amely az emberek és a közösség értékeire építve, a hagyományokat ápolva, a táji és épített környezet értékeit megőrizve, a természeti erőforrásokkal fenntartható módon gazdálkodva, a mezőgazdaságot és a nem mezőgazdasági tevékenységet folytató vidéki vállalkozásokat fejlesztve nyújt esélyt a **vidéki élet megbecsültségének és vonzerejének helyreállítására**, a **vidéken élők életminőségének átfogó javítására**, a vidék, és általa az ország felemelkedésére.

Stratégiánk legfontosabb célja, hogy a **vidék ne jelentsen életminőségi hátrányt**. A vidéki élet választható életforma legyen, ne az anyagi kényszerek, korlátok tartsák falun, tanyán az embereket, hanem a **vidéki környezetben elérhető életminőség és a megélhetés biztonsága legyen a vidéki élet alapja**. Ehhez nemcsak a gazdasági és fizikai életesélyeket szükséges kiegyenlíteni, javítani, hanem azt a szemléletet is szükséges megváltoztatni, amely a vidékhez, a faluhoz, a tanyához a lemaradást, a hátrányos helyzetet köti. A stratégia központi eleme annak tudatosítása, hogy a **vidék érték**, a mezőgazdaság értékteremtő tevékenység.

4.2.2.2. Horizontális szempontok

Az átfogó cél eléréséhez a stratégia megvalósítása során az alábbi **három horizontális szempont érvényesítését** kell szem előtt tartani:

- *Fenntarthatóság*

Esélyegyenlőség és szolidaritás a jelen és a jövő nemzedékekre tekintettel; természeti és kulturális örökségünk védelme és a méltányos jóllét biztosításához az erőforrások fenntartható, bölcs használata, minőségének megőrzése; környezeti, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt kiegyensúlyozott fejlődés.

- *Területi és társadalmi kohézió*

A hátrányos helyzetű, leszakadó vidéki térségek társadalmigazdasági felzárkóztatása a helyi adottságokra, sajátosságokra építve, a környezeti értékek megőrzése mellett; együttműködés, közös célok a helyi identitás megőrzésével, kiegyenlítő életesélyek a vidéki térségekben.

- *Városvidék kapcsolatok*

Város és vidéke egymásra utaltságának tudatosítása, harmonikus egyenlőségen, kölcsönösségen alapuló kapcsolatának helyreállítása, térségi együttműködések.

4.2.2.3. Stratégiai célok

A stratégia a fenti átfogó célkitűzés elérése érdekében az **alábbi öt stratégiai célt fogalmazza meg**:

1. Tájaink természeti értékeinek, erőforrásainak megőrzése

Célunk a táji sokféleség, az élővilág sokféleségének, a gazdálkodás szempontjából is kulcsfontosságú természeti erőforrások, vagyis a talaj és a vízkészletek, vízbázisok védelme, mennyiségi és minőségi megőrzésük, mindezzel összefüggésben a környezetbiztonság növelése. A környezeti és gazdasági szempontok ellentétbe állítása helyett célunk a táj és a benne élő, a tájat gondozó ember együttműködésének helyreállítása. A mással nem pótolható biológiai és ökológiai alapok és a jó környezeti minőséget „szolgáltató” környezeti rendszerek megőrzése, fejlesztése az egészséges és jó minőségű mezőgazdasági termékek és élelmiszer biztosításának is feltétele.

2. Sokszínű és életképes agrártermelés

Célunk az agrár és élelmiszergazdaság életképességének növelése, piaci pozícióinak javítása, a növénytermesztés és az állattartás egyensúlyának helyreállítása, a tájfenntartást és az erőforrások megőrzését biztosító, a hazai és a helyi biológiai alapokra támaszkodó gazdálkodás, kiemelten az ökológiai gazdálkodás térnyerésének elősegítése. Fontos cél az ágazat foglalkoztatási szerepvállalásának növelése, a foglalkoztatást biztosító tevékenységek és üzemszerkezeti formák erősítése, a nemzeti földtulajdonlás védelme, az életképes gazdálkodást biztosító föld és birtokpolitika megvalósítása, továbbá az alulról szerveződő együttműködések ösztönzése. Cél, hogy a fiataloknak jövőjük szempontjából megérje a mező és élelmiszergazdaságot életpályául választani.

3. Élelmezési és élelmiszerbiztonság

Célunk az élelmiszerek jó minőségére és sokféleségére törekvő, a hazai és a helyi alapanyagokra támaszkodó, fenntartható, a környezeti szempontokat szem előtt tartó élelmiszertermelés, a jó minőségű és elegendő, az exportunkat is szolgáló élelmiszerek előállítására. Az ország élelmiszertermelési adottságaira alapozva, a hozzáadott érték növelésével a bel és külpiaci jelenlét növelése, a magyar élelmiszer presztízsének javítása.

4. A vidéki gazdaság létalapjainak biztosítása, a vidéki foglalkoztatás növelése

Célunk a vidéki térségek, települések, kiemelten a falvak és a tanyák gazdasági létalapjának megerősítése, újjászervezése, a vidéki gazdaság több lábra állítása, mindezzel a megélhetés biztosítása, a munkahelyek megőrzése és a foglalkoztatás növelése. Ehhez a helyi közösségek által megfogalmazott, a helyi adottságokra, sajátosságokra, erőforrásokra építő helyi gazdaságfejlesztési programok nyújthatnak keretet, magukban foglalva a mező, erdő és élelmiszergazdaság, a helyi feldolgozás és értékesítés, a kézműves, kisipari és szolgáltatási tevékenységek, a helyi erőforrásokra és rendszerekre is támaszkodó helyi energiatermelés és ellátás szervezését. Különösen fontos a vidéki településeken élő romák számára megélhetést és jövedelmet biztosító gazdasági tevékenységek és vállalkozási formák létrehozása, erősítése, a romák bevonása a mezőgazdasági munkavállalók közé. Ahol a hosszú távú munkavállalás lehetetlen, ott a közfoglalkoztatás támogatásával szükséges a családok mindennapi megélhetését biztosítani értékteremtő munkavégzés lehetőségének megteremtésével. A kulturális örökség érték alapú fejlesztése, bekapcsolása a turizmus rendszerébe egyre inkább az egyetlen kitörési pont lehet az ipar és a mezőgazdaság eltűnése miatt szegénységbe sodródó települések, régiók számára.

5. A vidéki közösségek megerősítése, a vidéki népesség életminőségének javítása

Célunk a vidékről történő elvándorlás megállítására, a fiatalok számára a helyben maradásra, az iskolák, az egyetem elvégzése után a hazatérésre ösztönző feltételek kialakítása, képzett, világlátott fiatalok vidékre költözésének segítése, a gazdálkodás és a vidéki élet vállalásával összekötött gyerekvállalás segítségével a demográfiai egyensúly helyreállítása. Kiemelt cél a vidéki népesség egészségi állapotának javítása, a területi különbségek csökkentése. Célunk, hogy a falu, a tanya korszerű lakóhely és életforma legyen, vidéken is egyenlő esélyekkel lehessen élni, tanulni, dolgozni, elérhetőek legyenek az alapvető szolgáltatások, szerveződjenek újjá, erősödjének meg a helyi közösségek. A vidéki életminőség fontos része a természeti és épített környezet minőségének javítása. Fontos cél, hogy a fenntarthatóság, a tájgazdálkodás, az önfenntartó gazdálkodás, az egészségbarát táplálkozáskultúra, a táj és helyismeret épüljön be az oktatásba, a szakoktatásba, biztosítsuk ehhez a magas színvonalú szaktanácsadást, a bemutató gazdaságokat, a közösségi gazdálkodás színtereit. Szellemi, tárgyi és épített örökségünk bemutatása, hasznosítása olyan energiaforrás, amely a múlt emlékeire és értékeire alapozva alkalmas a jövő építésére, továbbá gazdasági jelentőségén túl a közösségépítésben is fontos szerepet tölt be. A kultúra által közvetített értékek, a múlt és a tradíciók ápolása iránt érzett alapvető felelősségérzet, továbbá az új iránti természetes emberi igény mind szükségesek egy ilyen összetett, komplex program megvalósításához. A tudományos igényű helyreállítás és hasznosítás lényeges szempontja éppen ezért, hogy a megvalósuló fejlesztés a meglévő helyi értékeket ne csak figyelembe vegye, hanem hosszú távon megtartsa, sőt fejlessze és erősítse is azokat.

4.3. A vidékfejlesztés eszközei

A stratégia megvalósításában kiemelt szerepe van a megfelelő **pénzügyi eszközök** (pl. támogatások, fejlesztési és beruházási hitelek) biztosításának és a vidékfejlesztést segítő, ösztönző **szabályozási környezet** kialakításának. A vidékstratégia céljait a környezetpolitika, az agrár és élelmiszergazdasági politika, valamint a vidékfejlesztési politika egészében érvényesíteni kell, az alábbiak szerint:

- a támogatási rendszert – beleértve a fejlesztéspolitikai eszköztárt, az értékelési és bírálati rendszert és az eljárásrendet – meg kell újítani, tovább kell fejleszteni, amelynek során a vidékstratégia szakmai céljaihoz történő hozzájárulást, a nemzeti és helyi közösség számára hasznos teljesítmények elismerését, az egyszerűsítést, az ügyfélbarát, problémamegoldó és fejlesztésorientált megoldásokat kell érvényre juttatni;
- a környezetügyre, agrár és élelmiszergazdaságra és a vidékfejlesztésre rendelkezésre álló uniós forrásokat a vidékstratégia céljaira és a vidékstratégiai nemzeti programokban megfogalmazott feladatokra tekintettel kell tervezni és felhasználni. A 2014-2020 közötti uniós költségvetési időszakkal kapcsolatos magyar tárgyalási álláspontot és tervezési folyamatokat a vidékstratégia céljaira és szempontjaira kell építeni;
- az éves nemzeti költségvetésben figyelembe kell venni a vidékstratégia nemzeti és térségi programjaiban megfogalmazott feladatokat, amelyek megvalósítását nemzeti forrásból is segíteni szükséges;
- a vidéki települések, térségek intézményrendszerét, infrastruktúráját, elérhetőségét érintő ágazati és területfejlesztési programokban figyelembe kell venni a vidékstratégia nemzeti és térségi programjaiban megfogalmazott szempontokat és feladatokat;

- a vidékstratégiai célkitűzések elérése érdekében az uniós fejlesztési programok kapcsolódó intézkedéseit és az elkülönült nemzeti fejlesztési előirányzatokat, egyéb állami pénzeszközöket összehangolva, a vidékstratégia szempontjaira tekintettel kell működtetni;
- a közigazgatás és az államháztartás reformja során elő kell segíteni, hogy az állami és decentralizált szervezetek, intézmények szakmai feladataik ellátása során hangsúlyosan vegyék figyelembe a vidékstratégia nemzeti és térségi programjaiban megfogalmazott feladatokat;
- a közigazgatás reformja során elő kell segíteni, hogy a területfejlesztési koordinációs feladatok a vidékstratégia térségi összehangolást kívánó szempontjaira, térségi programjaiban megfogalmazott feladataira tekintettel valósuljanak meg;
- a közigazgatás reformja során erősíteni kell a helyi önkormányzatokat abban, hogy a vidékstratégiában megfogalmazott célok eléréséhez helyi eszközökkel és forrásokkal hozzájáruljanak.

4.3.1. A vidékstratégia megvalósítását segítő pénzügyi eszközök

A vidékstratégiai célok megvalósításához az agrár és vidékfejlesztést, környezet, természetvédelmet és vízügyet szolgáló nemzetközi, uniós és a nemzeti költségvetésben biztosított hazai pénzügyi eszközrendszer összehangolt, a vidékstratégiában megfogalmazott szakmai célrendszer megvalósulását segítő működése szükséges.

4.3.1.1. Nemzetközi pénzügyi eszközök

A Nemzeti Vidékstratégia megvalósításának elsődleges és közvetlen pénzügyi eszközét a Közös Agrárpolitika (KAP) keretében rendelkezésre álló források jelentik, az alábbi támogatási rendszerekkel:

- teljes mértékben uniós finanszírozású, jelenleg az Európai Mezőgazdasági Garancia Alapból (EMGA) biztosított KAP 1. pilléres támogatások: a közvetlen és az agrárpiaci támogatások;
- a hazai társfinanszírozással megvalósuló, jelenleg az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) biztosított KAP 2. pilléres vidékfejlesztési támogatások.

A 2014–2020-as időszakra vonatkozó uniós költségvetésre tett bizottsági javaslatok a KAP kiadásokat várhatóan a 2013-as nominál értéken tartják. A Bizottság által közétett jogszabálytervezetek ismeretében arra következtethetünk, hogy a Magyarországnak jutatott közvetlen földalapú támogatások (I. pillér) nominál értéken nem változnak, de reálértéken csökkenéssel kell számolnunk. A II. pillér és a többi támogatás tekintetében még nem állnak rendelkezésre tagországi szintű adatok.

A KAP forrásait kiegészítik a Közös Halászati Politika keretében, valamint a kohéziós és regionális politika keretében Magyarország számára rendelkezésre álló, hazai társfinanszírozással kiegészített források

A Nemzeti Vidékstratégia megvalósítása érdekében szükséges igénybe venni azokat a további uniós és nemzetközi forrásokat, amelyek elősegítik a kormányzati, illetve a helyi szereplők fejlesztési tevékenységeinek finanszírozását, többek között:

- az Európai Unió LIFE+ természetvédelmet, biodiverzitás megőrzését, környezetvédelmet célzó forrásai;
- EU kutatási keretprogramok forrásai.

4.3.1.2. Nemzeti források

A Nemzeti Vidékstratégia megvalósításának fontos eszközt képezik a nemzeti költségvetésben biztosított források, melyek megalapozhatják, kiegészíthetik és segíthetik az uniós források hatékony felhasználását, továbbá biztosítják a nemzeti szakpolitikai feladatok ellátását, az alábbiak szerint:

- a Nemzeti Vidékstratégia vidékstratégiai nemzeti programjaira a Darányi Ignác Terv keretében, a nemzeti költségvetésben nevesítve biztosított fejlesztési források, mint például a Tanyafejlesztési Program előirányzat;
- a Darányi Ignác Terv keretében megvalósuló, agrár és vidékfejlesztési célokat szolgáló további, a nemzeti költségvetésben biztosított notifikált vagy „de minimis” támogatások, mint például az Iskolatej vagy az Iskolagyümölcs program;
- a Darányi Ignác Terv keretében biztosított agrárkárnyhítési és biztosítási, finanszírozási eszközök;
- a környezetvédelmi feladatokra a nemzeti költségvetésben biztosított működési és fejlesztési források;
- a természetvédelmi feladatokra a nemzeti költségvetésben biztosított működési és fejlesztési források;
- a vízügyi, vízgazdálkodási feladatokra a nemzeti költségvetésben biztosított működési és fejlesztési források;
- a vidéki térségek fejlesztését is segítő terület és településfejlesztési feladatokra a nemzeti költségvetésben biztosított fejlesztési források;
- a vidéki térségek fejlesztését is segítő foglalkoztatáspolitikai feladatokra a nemzeti költségvetésben biztosított források;
- a nemzeti költségvetésben a szakigazgatási és szakmai intézmények működtetésére, feladataik ellátására biztosított intézményfinanszírozási források.

A nemzeti finanszírozás, illetve társfinanszírozás költségvetési forrásfedezeteit az alábbiak biztosíthatják, fokozatosan növelve az agrár és vidékpolitika költségvetési mozgásterét:

- az adózási eszközök továbbfejlesztése, különös tekintettel a foglalkoztatás ösztönzésére, az egészséges ételmezőgazdaság biztosítására, valamint a környezethasználat szempontjaira;
- az állami földek esetében megszabott reális földbérleti díjak, a földhöz és a mezőgazdasági ágazatokhoz, valamint az ételmezőgazdasághoz kapcsolódó illetékek, járulékok, bírságok;
- a csökkenő társadalmi költségekből (munkanélküli segély, egészségkassza kiadásai, szociális segélyek, közbiztonsági kiadások) származó megtakarítások;
- a visszaszerezhető nemzeti vagyonelemek és közpénzek.

4.3.1.3. *A vidékstratégia helyi és térségi pénzügyi eszközei*

A Nemzeti Vidékstratégia megvalósításához nélkülözhetetlen, hogy az **önkormányzatok és társulásaik**, a vidékfejlesztési feladatokat ellátó **települési és térségi szervezetek** rendelkezzenek olyan pénzügyi eszközökkel, amelyekből a helyi fejlesztési feladatokat finanszírozni képesek. A vidékstratégia helyi és térségi eszközei elsősorban az alábbiak lehetnek:

- a vidéki települési önkormányzatok településfejlesztési, helyi gazdaságfejlesztési pénzeszközei;
- az uniós kohéziós és regionális politika, valamint a hazai területfejlesztési politika keretében a vidéki térségek fejlesztését segítő, decentralizált területfejlesztési források.

4.3.1.4. *A vidékstratégia megvalósításához szükséges forráskoordináció*

A vidékstratégia céljainak hatékony megvalósítása érdekében a költségvetés és az egyes szakpolitikai programok tervezése, végrehajtása során a vidékstratégiában rögzített célokat figyelembe kell venni. Kiemelten szükséges az összehangolás érvényesítése:

- az adópolitikában;
- a foglalkoztatáspolitikában;
- a gazdaságpolitikában és a vállalkozásösztönző programokban;
- az energiapolitikában;
- az oktatásügyben és a kulturális politikában;
- az egészségügyben és a szociális politikában;
- a köz és vagyonbiztonság javításában;
- a kutatási és innovációs politikában;
- a térségi közlekedésfejlesztésben;
- az önkormányzati szabályozásban;
- a területpolitikai és területfejlesztési szabályozásban.

4.3.2. **A vidékstratégia megvalósítását segítő szabályozási eszközök**

A vidékstratégiai célok megvalósításához elengedhetetlen a szakmai és támogatáspolitikai célok érvényesülését segítő szabályozási környezet megteremtése, a helyi fejlesztéseket, a helyi gazdaság, a vidéki közösségek fejlődését gátló szabályok felszámolása. A vidékstratégia céljainak elérése érdekében a **hazai jogalkotás és az alkotmányozás keretében** az alábbi szempontok érvényesítése szükséges:

- a jogalkotási tevékenység során figyelembe kell venni a vidékstratégiában megfogalmazott szakmai célokat és a vidékstratégiai nemzeti programok végrehajtásához szükséges feladatokat;
- az adópolitika eszközeivel – például az élelmiszerek ÁFA-jának csökkentésével, a kistermelői, mikrovállalkozási és kézműves tevékenységekre adott kedvezményekkel – elő kell segíteni a vidékstratégia nemzeti programjainak megvalósítását;
- egyszerűsíteni kell a termelésre, feldolgozásra, értékesítésre, valamint a vidéki gazdaság működésére, településfejlesztésre, a támogatások igénybevitelére vonatkozó

szabályozást, csökkenteni kell a bürokráciát, az élelmiszerbiztonsági és a környezeti célok csorbulása nélkül;

- a vidékstratégia szempontjából kulcsfontosságú általános alapértékek védelmét, így az egészséghez, az egészséges környezethez és élelmiszerekhez való jogot, a biológiai sokféleség megőrzését, a vidéki környezetben található természeti erőforrások, a föld, a vízbázisok, a nemzeti kulturális örökség részét képező tájak, gazdálkodási, települési értékek megőrzését, a fenntarthatóságot, a jövő nemzedékek jogait jogszabályokkal elő kell segíteni;
- az ágazati szakpolitikák szabályozási rendszereinek összehangolása szükséges, különösen a mezőgazdaság, a környezet és természetvédelem és a vízgazdálkodás terén.

A fenti jogalkotási feladatokon túl **kiemelten az alábbi törvények, jogszabályok felülvizsgálata és módosítása, illetve megalkotása szükséges:**

- a földtörvény további módosítása a földvédelemre, a földvásárlási és földbérleti szabályokra, a zsebszerződések felszámolására, a birtokrendezésre, a mezőgazdasági termőterületeket veszélyeztető zöldmezős beruházások korlátozására tekintettel;
- a földvagyongazdálkodás és földrendezés helyi közösségekhez történő közelebb vitele érdekében a Nemzeti Földalapot, a Nemzeti Vagyongazdálkodás Tanácsot és a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő ZRt.t, továbbá a helyi birtokrendezési bizottságokat és azok működését érintő joganyag áttekintése, újrafogalmazása;
- a korszerű üzemgazdasági szabályozás megteremtése, a családi gazdálkodó, östermelő, kistermelő stb. kategóriák újradefiniálása;
- a kereskedelmi törvény helyi feldolgozást és kereskedelmet, helyi piacokat, az áruk jelölését (eredet, összetétel, GMOtartalom, CO₂kibocsátási egyenérték, stb.), a hazai termékek arányának növelését (minőségellenőrzés, visszatérítések, stb.) érintő elemeinek újraszabályozása ösztönzésük érdekében (a témáért felelős minisztérium által meghatározott ütemezésben);
- a kistermelői élelmiszerelőállítás, feldolgozás és értékesítés feltételeit, valamint a piacok rendjét szabályozó rendeletek további módosítása e tevékenységek ösztönzése érdekében;
- a magyar élelmiszerkönyv felülvizsgálata az egészséges táplálkozás erősítése érdekében;
- a „magyar termék” rendeleti szabályozása a hazai alapanyagok élelmiszeripari felhasználásának ösztönzése érdekében;
- az agrárkamaráról szóló törvény megalkotása a korszerű gazdasági köztestületi önkormányzatiság és az agrárium teljes vertikumának összefogása érdekében;
- a hungarikumokról szóló törvény megalkotása a nemzeti értékek rendszerszerű gyűjtése, védelme és támogatása érdekében;
- a közbeszerzés szabályainak felülvizsgálata a közétkeztetés helyi termékekre való építése érdekében (a témáért felelős minisztérium által meghatározott ütemezésben);
- a szövetkezetekre vonatkozó törvény, joganyag áttekintése a szövetkezés – beleértve a szociális szövetkezeteket – elősegítése érdekében (a témáért felelős minisztérium által meghatározott ütemezésben);
- a mezőgazdasági, agrárvidékfejlesztési, valamint halászati támogatásokhoz és egyéb intézkedésekhez kapcsolódó eljárás egyes kérdéseiről szóló törvény, valamint a földrendező és a földkiadó bizottságokról szóló törvény felülvizsgálata.

4.4. A vidékfejlesztés intézményrendszere

A stratégia végrehajtásának kulcseleme a **hatékony, az emberekhez közelebb álló és az ügyintézési folyamatot leegyszerűsítő, kevésbé bürokratikus végrehajtó intézményrendszer, és szellemi infrastruktúra**. A stratégia megvalósítása érdekében az agrár és vidékfejlesztés, az élelmiszergazdaság, valamint a környezet, természetvédelem és a vízgazdálkodás intézményrendszerének megerősítése, továbbfejlesztése szükséges. Ki kell alakítani azokat a koordinációs mechanizmusokat, szervezeti megoldásokat, amelyekkel a stratégia nemzeti programjai hatékonyan és eredményesen végrehajthatók. Ez egyaránt kíván szemléleti megújítást, intézmény és szervezetfejlesztési, valamint eljárásrendi feladatokat.

A hatóságok és területi szervek működését számos esetben forráshiány és ebből adódóan kapacitásproblémák nehezítik. Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program félidei értékelése a **vidékfejlesztés intézményrendszerének** értékelésére is kitért. Az intézményrendszer funkcionális értékelése alapján megállapítható, hogy minden funkció működőképes ugyan, de egyes funkciók nem működnek elég hatékonyan. Ilyen pl. a monitoring adatgyűjtési és a folyamat közbeni értékelési tevékenység, amelyek szervezeti és szervezési háttere kiépült, de a vizsgált időszakban háttérbe szorult.

A vidékfejlesztési program végrehajtásának hatékonyságát csökkenti a támogatási rendszer, az eljárásrendnek bonyolultsága és a bürokrácia. Az ehhez kapcsolódó **intézményi kapacitásmenedzsment problémák** (bár ezek terén volt javulás) és az elmúlt évek erőltetett menetű forráskihelyezése miatt a kiírások átfutási idői az indokoltnál lényegesen hosszabbak voltak, továbbá nem jut erőforrás a szolgáltató szemlélet érvényesítésére, az ügyféltájékoztatásra, valamint az egyedi ügyfélproblémák kezelésére. A rendszer nem használja ki azokat az eszközöket, amelyek alkalmazásával az intézmények közötti együttműködés javítható lenne, pl. megfelelő képzés és felkészülési idő biztosítása új jogcímek esetén, a nyílt kommunikáció, az MVH iránymutatásainak a HACSok számára történő elérhetővé tétele, a kérelemkezeléssel kapcsolatos nyilvános „gyakran ismételt kérdések” felület működtetése, vegyes munkacsoportok létrehozása. Az Irányító Hatóság szerepének megítélésében kirajzolódott a felülről történő direkt irányítás, a szankcionálás, valamint az ezek miatt érezhető, a **hatóságnak kiszolgáltatott ügyfél viszony**, a partnerség helyett. A megvalósítás rendszere a központosított, normatív kontrolra épül, hiányzik belőle a megfelelő szintű partnerségi, bizalmi elv.

A LEADERmegközelítés az európai vidékfejlesztési politika alappillére, amely a jövőben nemcsak megmarad, hanem várhatóan erősödni fog. Ennek részeként 2008ban 96 Helyi Akciócsoport alakult, területük az ország teljes vidéki területét lefedi. Számos olyan helyi akciócsoport működik, amely a projektgenerálás, a komplex programok lebonyolítása terén kiváló munkát végez. Ezekre a jövőben is építeni lehet és kell a vidékfejlesztésben.

Az összes szereplő információs és együttműködési hálózatba szervezése, tevékenységének összehangolása érdekében létrejött a Magyar Nemzeti Vidékfejlesztési Hálózat. A hatékony hálózati működés érdekében az elmúlt időszakban számos intézkedés történt, azonban még továbbiak meghozatala szükséges.

A **szakigazgatási és élelmiszerláncfelügyeleti szervek** – beleértve az állat és növényegészségügyi intézményeket – működését irányítási, forrás és kapacitásproblémák nehezítik. Szükség van a falugazdász hálózat és a szaktanácsadói hálózatok működésének stabilizálására. Az Agrárkamarát úgy kell átalakítani, hogy a teljes élelmiszerláncot összefogja, megteremtse a kiegyensúlyozott tagi érdekérvényesítés lehetőségét. Az ágazati és szakterületi szakmai szervezetek működését (pl. szakmai kamarák, terméktanácsok) forrás és kapacitáshiányok nehezítik, a magas színvonalú szakmai munka érdekében

tevékenységük, szerepük erősítése szükséges,. Egyre több civil szervezet kapcsolódik be a vidékfejlesztés feladataiba, erősítésük, működésük segítése fontos vidékpolitikai érdek.

Az **állami tulajdonban lévő földterületek vagyongazdálkodói** (nemzeti park igazgatóságok, vízügyi igazgatóságok, állami tulajdonú erdészeti zrtk) jelentős szerepet töltenek be a természeti értékmegőrzésben és a vidéki foglalkoztatottság növelésében. A hátrányos helyzetű térségekben sok esetben ezek a szervezetek a legmeghatározóbb munkaadók. Szerteágazó tevékenységi körük és feladataik (pl. ökoturizmus előremozdítása, közfoglalkoztatottak alkalmazása, fejlesztési programok lebonyolítása) következtében mind az adott térség gazdasági életének, mind a vidékfejlesztés lehetőségeinek fontos alappillérei.

A vidéki élet és környezetminőség megfigyelésére kiterjedt monitoring rendszerek állnak rendelkezésre, amelyek működését, továbbfejlesztését finanszírozási problémák nehezítik. Az **információs rendszerek, a szakterületi adatbázisok** összekapcsolódása számos esetben hiányos. Az alkalmazott **monitoring tevékenység** terén – a begyűjtött monitoring adatok konzisztenciájának megteremtése, elemezhetőségének biztosítása érdekében – további jelentős fejlesztésekre van szükség.

Ajánlott irodalom:

(1) a vidék átalakulása

- Kulcsár Viktor (szerk.) (1976) *A változó falu*. Budapest, Gondolat.
- Enyedi György (1983): A magyar falu átalakulása in: Enyedi György: Földrajz és társadalom. Magvető Könyvkiadó 1983. pp. 199-229.
- Harcsa István-Kovács Imre-Szelényi Iván (1994): A poszt szocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. Szociológiai Szemle 1994/3. 15-43
- Kovács Imre (2003): A magyar társadalom „parasztlanítása” – európai összehasonlításban Politikatudományi Szemle 2003/3. szám 41-65 old.
- Kovács Imre (szerk.) (2006): Társadalmi metszetek, Napvilág Kiadó, Budapest
- Kovács Imre (szerk.) (2007): Vidék- és falukép a változó időben Budapest : Argumentum; MTA Politikai Tudományok Int., 2007.-304 p.
- Váradi Mónika Mária (szerk.) (2008): Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó

(2) földkérdés

- Paster, Adolf (1997): *A föld szerepe a természetes gazdasági rendben*. Elhangzott Máriabesnyőn, az 1997. április 24-27. között megrendezett "Új ökológiai és ökonómiai lehetőségek a 21. század küszöbén" című közigazdasági szemináriumon
- Romány Pál: *Földbirtok-politika és földtulajdon Magyarországon* Magyar Tudomány, 2005/1 94. o.
- Szabó Gyula (2010): Föld- és területrendezés. Tankönyv. Nyugat-magyarországi Egyetem www.tankonyvtar.hu

(3) agrárgazdaság

- Csáki Csaba - Jámbor Attila (2012): Az európai integráció hatása a közép-kelet-európai országok mezőgazdaságára. Közgazdasági Szemle, 59(7-8): 892-910
- Kiss Judit (2002): *A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgástere*, Akadémiai Kiadó, Budapest

(4) *vidéki vállalkozások, szövetkezetek*

- Kun István (2007): Az őstermelés mítosza. *Mozgó Világ* (33. évf.) 10. sz. 96-107. old.
- Simon Sándor (2007): *Nyugat-Európa legelterjedtebb szövetkezeti modelljei* In: Somai József (szerk) Szövetkezetek Erdélyben és Európában Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2007 317-348
- Szabó G. Gábor (2007): *Az európai mezőgazdasági szövetkezeti modellfejlődés Dánia és Hollandia példáján keresztül bemutatva* In: Somai József (szerk) Szövetkezetek Erdélyben és Európában Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2007 349-366
- Gazdag László (2008): *Szövetkezés nélkül bérmunkások leszünk - a mezőgazdaság lehetőségei* 2008. július 31. 12:25
- Harcsa István - Kovách Imre (1996): *Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók.* in: Társadalmi riport 1996, Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Századvég. Pp. 104–134.
- Szeremley Béla (2008): A dán modell. *Valóság*. 2008. december LI. évfolyam 12. szám 6 o.

(5) *biogazdálkodás, erdők, élelmiszer önrendelkezés*

- *A fenntartható fejlődés agroökológiája - Cselekvési program a fenntartható mezőgazdaságért*
- Dover , Michael J. –Talbot, Lee M. (1987): *To feed the Earth: Agro-Ecology for Sustainable Development.* Washington, 1987, World Resources Institute
- *Biogazdálkodás Magyarországon Vélemények különböző nézőpontból* <http://www.okotaj.hu/szamok/02/teszt.html>
- Sárközy Péter: A biogazdálkodás szabályozása az EU-ban. www.omgk.hu
- *Biogazdálkodás Statisztikai Tükör III. évf. 67. sz. 2009*

(6) *falusi turizmus*

- Fehér István – Kóródi Márta (2007): A vidéki turizmus diverzifikációs sajátosságai A Falu, 2006. tél.
- Fehér István – Kóródi Márta (2008): A vidéki turizmus fejlesztése Szaktudás Kiadó Ház
- Glatz Ferenc (szerk.) (2009): A falusi turizmus helyzete és gazdasági kérdései. MTA Társadalomkutató Központ Budapest
- Kóródi Márta- Fehér István (2012): A vidéki turizmus illúziói és realitásai. In.: Agrár-vidékfejlesztési és élelmiszer-marketing trendek (Szerk.: Csete László-Fehér István) SZIE Kiadó, 152-160.p.
- Kovács Dezső (2003): Falusi vendéglátás Magyarországon. – Bp. : Agroinform Kiadó (Vidékfejlesztők kiskönyvtára)
- Szabó Géza (2012): A vidéki turizmus Magyarországon. In: Aubert A (szerk.) Magyarország Idegenforgalma: Szakkönyv és atlasz Budapest: Cartographia Kft. pp. 38-41.

(7) *vidéki munkanélküliség*

- Bódi Ferenc – Obádovics Csilla: 2000. Munkanélküliség a vidéki Magyarországon. In: Területi statisztika, 2000. január.
- Czagány László – Fenyővári Zsolt (2008): Inaktivitás és mezőgazdasági munkavégzés a vidéki Magyarországon Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.) 2008: Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 167-173. o.
- Laki László: 1996. A falusi munkanélküliség néhány problémája. In: Bogyó Tibor (szerk.): Agrárátalakulás, stabilizáció, modernizáció. MTA Agrárközgazdasági Bizottság, Budapest 176-185
- Táll Éva (2000): *A falusi munkanélküliség társadalmi szerkezetváltozásai 1990-1997 között*. Területi Statisztika 2000. 1. számában (KSH).
- Szarvas Zsuzsa (2007): *A migrációs folyamatok hatása a helyi tradíciókra. IX. Közművelődési Nyári Egyetem - 2007*
- Czagány László: *Munkaerőpiaci tendenciák a vidéki Magyarországon*
- Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.) (2008): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 167-173. o.
- Hamza Eszter - Miskó Krisztina - Székely Erika - Tóth Erzsébet (2002): *Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra*. AKI http://www.akii.hu/kiadvany/intezeti_kiadvanyok/magyar/AKII_TANULMANYOSSZEFOGLALOK/2002-4_foglalkoztats.htm

(8) *népesség, közösségek, szegénység*

- Bass, L., Ferge, Zs. and Márton, I. (2003) *Gyorsjelentés a szegényedéstről 2000–2003* (Flash Report on Poverty, 2002–2003). Budapest, Szociális Szakmai Szövetség.
- Durst Judit (2004): „Az biztos, hogy ebben a faluban senki nem lesz hajléktalan” A lakáshelyzet változása a láposi cigányoknál (1850–2004) Beszélő 9. évf. 11. sz.
- Ferge Zsuzsa (2001): A magyarországi szegénységről. Info – Társadalom – Tudomány 54.
- Kertesi Gábor (2005): A társadalom peremén. Budapest: Osiris Kiadó
- Kovács, Katalin (2003): Vidéki kaleidoszkóp: eltérő esélyek, eltérő remények az uniós csatlakozás előtti falusi Magyarországon. In Kovács, T. (ed.) *VI. Falukonferencia, A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság. 53–66.
- Ladányi, J. and Szelényi, I. (2004) *A kirekesztettség változó formái (Changing Forms of Social Exclusion)*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Laki László (2007): Vidék, falvak és a szegénység. A FALU 2007. XXII. ÉVF. 4. SZ. 17-25
- Cserti Csapó Tibor: *Területi-szociológiai jellemzés a Magyarországi cigány népesség körében*

(9) *település (falu) megújítás, kulturális örökség*

- *Magyarországi Falumegújítási Díj 2007*. Kazári Élet és Szó. 2008. októberi különszám Megjelenik 1200 példányban Kazáron
- Keresztes Sándor (2004): *Reményt keltő indítás volt...A hazai falumegújítás múltja és jövője* ÖN-KOR-KÉP 14. évfolyam, 10-11. szám * 2004. október-november
- Keresztes Sándor – Tétényi Éva (2005): *A hazai falumegújítás múltja és jövője* Győr, 2005. május 15.

(10) *infrastruktúra, szolgáltatások*

- Horváth M Tamás (2002): Helyi közszolgáltatások szervezése, Budapest: Dialóg Campus Kiadó
- Mihály Ildikó (2000): *Vidéki környezet – vidéki iskolák – Van-e létjogosultságuk a kisiskoláknak?* Új Pedagógiai Szemle 2000/5 65-72
- Starr Karen – White Simone (2008) The Small Rural School Principalship: Key Challenges and Cross-School Responses. Journal of Research in Rural Education, 23
- Imre Anna (2003) Kistelepülési iskolák eredményessége. Iskolakultúra, 1. 74-79.p
- Forray R. Katalin (1998): A falusi kisiskolák helyzete. Educatio Füzetek Oktatáskutató Intézet Budapest
- Bódi Ferenc (szerk) (2001): Helyi szociális ellátórendszer vidéken. Agroinform Kiadó
- Bódi Ferenc – Fábián Gergely (2011): . Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon Debreceni Egyetemi Kiadó

(11) *vidékpolitika, a vidékfejlesztés eszközei és intézményei*

- Ángyán József (2010): Merre tovább magyar agrár-, környezet- és vidékpolitika? A FALU 2010. XXV. ÉVF. 1. SZ.
- Csité András (2005): REMÉNYKELTŐK - Politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990–2002 között. Századvég Kiadó 2005
- Csatári Bálint (2009): Kistérségi – vidéki kételyek két évtized elteltével. A FALU 2009. XXIV. ÉVF. 4. SZ.
- Lentner Csaba (2004): *A magyar agrárfinanszírozás néhány jellemzője (a piacgazdasági átmenetben illetve) az Eu -csatlakozás küszöbén.* Gazdálkodás 2004/1. 69-78
- Juhász Pál–Mohácsi Kálmán (1999): A mezőgazdaság működését szolgáló főbb intézmények Közgazdasági Szemle, XLVI. évf., 1999. március (231–244).
- FVM (2004): *Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garanciarészleg Intézkedéseire – Magyarország Végleges változat.* Budapest, 2004. JÚLIUS 19.
- *Új Magyarország Vidékfejlesztési Program* Budapest 2007. szeptember

Gyakorlatok:

1. Vázolja fel a magyar falufejlődés korszakait, az azokban jellemző folyamatokat és bekövetkezett változásokat!
2. Elemezze a magyar mezőgazdasági birtok-, üzem- és szervezeti struktúra alakulását jellemző adatsort és foglalja össze a jelenlegi helyzet jellemzőit!
3. Készítsen esettanulmányt egy működő mezőgazdasági szövetkezeetről!
4. Hasonlítsa össze a földárakat és a földhöz jutás szabályait három tetszőlegesen kiválasztott európai országban és Magyarországon!
5. Vizsgálja meg az öko- és nem öko-termékek közötti fogyasztói árkülönbségeket legalább három termék estében! Készítsen ár-érték elemzést!
6. Keressen és mutasson be jó példákat a vidéki építészeti hagyományok megőrzésére! indokolja választását!
7. Rajzolja meg egy vidéki település foglalkoztatási helyzetképét az elérhető statisztikai adatok segítségével!
8. Állítson össze egy 3 napos vidéki turisztikai programajánlatot Miskolc 100 km-es körzetében!
9. Készítse el a szikszói járás szolgáltatási térképét!
10. Rajzolja meg a magyar vidékfejlesztési intézményrendszer gráfját!

11. Végezzen számításokat arra vonatkozóan, hogy mekkora európai uniós támogatásra számíthat egy 40 hektáros földhasználó, ha 10 ha területe a NATURA 2000 alá tartozik?
12. Keressen vidékfejlesztési jó gyakorlatokat (min. 10 db-ot), röviden foglalja össze őket egy adatbázisban!
13. Fogalmazzon meg három vidékfejlesztési projekt ötletet és azonosítsa be, hogy mely OP, mely prioritásának, mely intézkedéséhez kapcsolódva kaphatna Eu-s támogatást!
14. Gyűjtse össze a vidékfejlesztésben meghatározó jogszabályokat!
15. Állítsa össze címlistát a helyi vidékfejlesztő közösségeket segítő szakmai szervezetekről és hálózatokról, ezek elérhetőségéről!

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen természeti környezeti keretek között történik a magyar vidék átalakulása?
2. Hogyan alakul a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar teljesítő képessége és nemzetgazdaságon belüli szerepe?
3. Milyen változásokat hozott a rendszerváltás a magyar mezőgazdaság számára?
4. Miért szükséges a mezőgazdasági integrációk kialakulása, milyen módjai lehetnek és mik a legfőbb leküzdendő akadályok?
5. Milyen szerepe van a földnek a vidék és a vidékiek életében?
6. Mi a különbség a bio- és az ökológiai gazdálkodás között?
7. Milyen keresleti és kínálati lehetőségekkel bír a biogazdálkodás Magyarországon?
8. Milyen szerepe van az erdőknek a vidék életében?
9. Mit jelent az élelmiszer önrendelkezés elve és hogyan teljesül ez Magyarországon?
10. Milyen kritériumoknak kell megfelelnie az ökogazdálkodóknak?
11. Mit értünk falumegújítás alatt?
12. Mit nevezünk vidéki turizmusnak és milyen termékcsoportok tartoznak hozzá?
13. Milyen társadalmi csoportokhoz tartozók alkotják a falusi turizmus potenciális fogyasztói körét?
14. Milyen sajátosságai vannak a vidéki munkanélküliségnek?
15. Miért mondhatjuk, hogy a szegénységnek vidéki arca van?
16. Milyen megoldások léteznek a közszolgáltatások kistélepüléseken való biztosítására?
17. Hogyan épül fel a magyar nemzeti vidékstratégia célrendszere?
18. Milyen alapon és mekkora támogatáshoz juthatnak a magyar gazdák?
19. Mely földrajzi területek jelentik a vidékstratégia kiemelt célterületeit?
20. Melyek a vidékfejlesztés jogi kereteit meghatározó alapvető jogszabályok?

5. A vidékfejlesztés stratégiai területei

5.1. Helyi termékek és közösségi mezőgazdálkodás

5.1.1. A helyi termék fogalma

A helyi termék fogalmának megközelítése két irányból lehetséges. Egyrészt – a termék helyhez kötöttségét és tájjellegét hangsúlyozva – helyi termékek tekintjük a helyben megtermelt vagy összegyűjtött alapanyagokból, helyben kialakult eljárások (receptek) alkalmazásával, többnyire kisüzemi keretek között előállított, esetleg csomagolásukban is helyi anyagokat, helyi kulturális elemeket felhasználó - ily módon a hely sajátosságait megjelenítő - termékeket. Másrészt a helyi munkaerővel a helyi – kb. 50 km sugarú körön belüli – lakossági igényeket kielégítő termékek sorolhatók ebbe a körbe. Mindkét értelmezésben a globalizációval szemben a helyi termelés és értékesítés felértékelődése jelenik meg. Az első megközelítésben az egyediségen, a másodikban a külső behozatal kiváltásán, a helyi ellátáson van a hangsúly. A két megközelítés egyesítésére ad lehetőséget az 50 km-es körön belüli lokalizáltság mellett a helyben hozzáadott érték, tehát az alapanyag, illetve emberi munka 50%-nál magasabb részesedésének megkövetelése.⁷ A fenntartható fejlődés koncepciója minden esetben visszatükröződik. A helyi erőforrások megőrzve hasznosítása, a hozzáadott érték helyi munkaerő általi növelése, a szállítási költségek csökkentése, az egészséges, ellenőrzött eredetű – közvetlenül az ismert termelőtől vásárolt - termékek fogyasztási szerkezetünkben való növekedése, a helyi kulturális elemek megőrzése, a térségi összetartozás erősítése képviselik az ökoszociális értékeket.

5.1.2. A helyi termék típusai

A helyi termékek körében jellemzően élelmiszerek és kézműves technikával előállított használati tárgyak jelennek meg. A helyi termékcsoportok lehetnek pl. a következők (a teljesség igénye nélkül):

A helyi termékek csoportosítása	
1. Élelmiszerek	
1.1. Feldolgozás nélkül árusított élelmiszerek	
Növényi eredetű termékek:	
	gyümölcs (szőlő, alma, cseresznye, dió ...)
	zöltség (paprika, burgonya, káposzta, karfiol)
	erdei termékek (erdei gyümölcs, gomba)
	gyógy- és fűszernövények
Állati eredetű termékek	
	tojás
	tej (tehéntej, kecsketej)
	tőkehús
	baromfihús
1.2. feldolgozott élelmiszerek	
Növényi eredetű termékek:	

⁷ A kistermelői élelmiszertermelés-, előállítás és értékesítés feltételeiről szóló 14/2006 (II.16.) FVM-EüM-IcsSzEM együttes rendelet módosításának tervezete szerint a helyi termékek árusítása az előállítás helye szerinti megye és az azzal szomszédos megyék területén lenne lehetséges.

<p>gabona őrlemény (búzaliszt, rozsliszt) tésztafélék, pékáruk, sütemények (szárzészta, kenyér, péksütemény, pogácsa, perec, rétes, leveles tészta,) sajtolt vagy préselt olajak (tökmagolaj) savanyúság konzervált zöldség, gyümölcs (lecsó, lekvár, gyümölcsle) aszalt gyümölcs fűszerek, tinktúrák</p> <p>Állati eredetű termékek húskészítmények (szalámi, szalonna, tepertő) tejtermékek (sajt, vaj, túró, író) méz, méztermékek</p> <p>készétel különlegességek (kenyér lángos, mézeskalács, szalonnába tekert zöldbab, gombóc) ásványvíz, szikvíz alkoholos italok borok pálinkák</p> <p>2. Nem élelmiszerként hasznosított mezőgazdasági termékek virág kertészeti termékek (balkonnövény, virágpálánta, szőlő oltvány, facsemete) tűzifa</p> <p>3. kézműves termékek</p> <p>3.1. Fából készült termékek kádár termék (boros hordó, dízhordó) asztalos termék (kisbútor, faintarzia faműves termék (faragás, faedények)</p> <p>3.2. Kőből készült és kőműves termékek (kemence, kőedény, kőfaragás)</p> <p>3.3. Vasból készült termékek (öntött- és kovácsoltvas)</p> <p>3.4. Kerámia és üvegműves termékek fazekas termékek cserépkályha üvegfestés</p> <p>3.5. Textilipari termékek fonás, csomózás szövés kézimunka (csipke, hímzés, horgolás, gobelin) selyemfestés viseletkészítés</p> <p>3.6. Fonott termékek (szalmafonat, csuhé, vesszőfonat)</p> <p>3.7. Virágkötészeti termékek (koszorú, virágkompozíció, ikebana)</p> <p>3.8. Viaszból, fagyúból készült termékek (viaszfigura, viaszgyertya, szappan)</p> <p>3.9. Egyék dísz tárgyak (festett tojás, szaru tárgy)</p> <p><i>(saját szerkesztés)</i></p>
--

5.1.3. A helyi termék szerepe a vidékfejlesztésben

A helyi termék előállítása és értékesítése kedvez:

- a termelőknek: lehetőséget ad termékeik értékesítésére, ezzel jövedelemszerzési lehetőségeik kiszélesítésére, anyagi biztonságuk növelésére,
- a fogyasztóknak: a fogyasztáshoz közeli termelésből következően kevesebb tartósító szert tartalmazó, egészséges, megbízható, a hagyományos ízelet, formákat nyújtó, minőségi terméket kínál úgy, hogy közben megismerheti az előállítás folyamatát, ill. a

- termelőt, társadalmi felelősség érzetét erősítve gyakorolhatja a szolidaritást és szabadidős programmal is összekapcsolhatja a vásárlást,
- c. a helyi munkavállalóknak: kiszeseíti a helyi munkavállalási lehetőségeket, a lakóhelyhez közeli, az idősebbektől átvett helyi tudást kamatoztató, társadalmilag hasznos és egyben legális, a társadalombiztosítási jogviszonnal járó munkát biztosít az alacsonyabb iskolai végzettségűeknek is,
  - d. a turisztikai szolgáltatóknak: a szállás- vagy vendéglátóhelyet egyedivé tevő kézműves tárgyakhoz, a gasztronómia élmény nyújtásához elengedhetetlen alapanyagokhoz juttat hozzá, bővíti a turisták számára ajánlható programkínálatot és ezzel együtt javítja a szolgáltatás versenyképességét és a kiadások csökkentése mellett növeli a bevételeket,
  - e. a települési önkormányzatnak: javítja a foglalkoztatottságot, ezzel csökkenti a segélyezési igényt, emellett növeli a helyi adóbevételek nagyságát, ezzel a település fejlesztésére fordítható forrásokat, egyedi arculatot ad a településnek,
  - f. a kistérségi közösségnek: erősíti a térségi turisztikai vonzerőt, a beszállítókon keresztül térségi szinten tovább növeli a foglalkoztatottságot és a térségi jövedelmeket, segít a kistérségi egyedi arculatának megalkotásában és ezzel a képzett népesség elvándorlását visszafogó, a fiatalok letelepülését ösztönző térségi identitástudat erősítésében, a kiveszőfélben lévő használati tárgyak, technológiák, motívumok megőrzésével ápolja a térség kulturális örökségét és ezzel stabilitást és egyben lehetőséget biztosít a társadalom megújulásához.

A helyi termékek előállításának növelése tehát térség/vidékfejlesztési szempontból fontos, mert:

- hozzájárul a térségben élők, a termékek előállításába és értékesítésébe bekapcsolódó lakosok megélhetésének, a helyi foglalkoztatás és a térségi jövedelemtermelő képesség növeléséhez,
- az egészséges, környezetbarát termékek fogyasztásán keresztül javítja a lakosság életminőségét,
- programot, ajándéktárgyakat biztosít a térségbe látogató turisták számára, ezzel javítja a térség turisztikai kínálatát,⁸
- hozzájárul a térség arculatát formáló, a térséggel azonosítható szimbólumrendszer formálásához, a térség önazonosságának erősítéséhez.

A fenti előnyök érvényesülésének feltétele azonban, hogy a termék valós fogyasztói igényeket elégítsen ki, kifogástalan minőséget képviseljen, beazonosítható legyen a helyi sajátosság, elérhető áron, a lakóhely / turisztikai desztináció közelében lehessen beszerezni.

A legfontosabb azonban a fogyasztói kereslet megléte. A helyi termékek melletti szemléletformáló kampányokban is jól hasznosítható a www.elestar.hu internetes lapra 2009. február 8-án feltöltött, a helyi termékek megvásárlása mellett érvelő 10 pont.

---

⁸ Maguk a turisztikai szolgáltatások is besorolhatók a helyi termékek, ill. szolgáltatások körébe, mint ahogyan más szolgáltatások is minősülhetnek helyiinek, ám jelenleg kimondottan a termékek előállítására koncentrálnunk.

10 ok, amiért érdemes a helyi termékek, élelmiszerek mellett dönteni

1. **A helyi termék vásárlása előnyösen hat a lokális gazdaságra.** Tanulmányok szerint a helyben elköltött 100 Ft a helyi gazdaság szereplői számára 200 Ft bevételt jelent. Amikor az értékesítő vállalkozás nem helyi tulajdonú, a profit garantáltan elhagyja a helyi közösséget.
2. **A helyben termesztett zöldség, gyümölcs frissebb.** Míg a nagyáruházak polcain található zöldségeket, gyümölcsöket éretlenül szedték le, esetenként hetekig, hónapokig szállították, majd valahol hűtve tárolták, addig a helyi zöldségek a piacon nagy valószínűséggel az ez eladást megelőző 24 órában kerültek betakarításra. Ez nem csak a frissességére van hatással, hanem a beltartalmára is, hiszen az idő múlásával ezen élelmiszerek táplálkozási értéke csökken.
3. **A helyi élelmiszernek jobb az íze.** Kóstolj meg egy kerti paradicsomot, frissen a növényről letépve és egy importot a boltból. Érezhető a különbség!
4. **A helyi zöldségek, gyümölcsök tovább érnek.** Mivel ezek a termékek helyben kerülnek értékesítésre nem kell elviselniük a hosszú hajóutat, a szállítás gyötrelmeit és a hosszú hűtőházi tárolást. Ezért nem kell, hogy éretlenül szüreteljék be őket.
5. **A helyi termékek fogyasztása kevésbé szennyezi a környezetet.** Annak köszönhetően, hogy a helyi termék lényegesen kevesebbet utazik (általában max. 60 km-t), a fogyasztásuk jelentősen csökkenti a környezet terhelését. Sajnos nagyon importigényes biotermék esetén a hozzávalók szállítása során bekövetkező környezetszennyezés nagyobb mérvű lehet, mint az ökológiai termesztés során elért előny.
6. **A helyi élelmiszer segít minket az évszakokkal harmóniában élni.** Az évszakoknak megfelelő zöldségek és gyümölcsök fogyasztása hozzásegít minket ahhoz, hogy átélve ezt a harmóniát akkor fogyasszuk a ezeket, amikor a legjobb ízűek, legnagyobb mennyiségben kaphatóak és a legolcsóbbak.
7. **Minden helyi termékhez tartozik egy helyi történet is.** A piaci árusok, a helyi zöldség és gyümölcsstermesztők, állattartók és élelmiszer feldolgozók mind-mind rendelkeznek egy saját, családi (siker)történettel. Különösen igaz ez akkor, ha az előállítás során a hagyományos családi recepteket, módszereket alkalmazzák. Azzal hogy megvesszük ezeket a termékeket, a történet részeseivé válunk.
8. **A helyi élelmiszer kevesebb vegyszermaradványt tartalmaznak.** Azzal, hogy kevesebbet kell az élelmiszereket szállítani, nincs szükség jelentős tartósításra. A helyi termékkel kapcsolatos probléma esetén a helyi termelő gyorsabban, hatékonyabban felelősségre vonható. A termelőnek pedig érdeke a minőségi termék, hiszen gyakran a saját becsülete, az arca, az a brand, amit értékesít.
9. **A helyi termékek értékesítése hozzájárul a diverzításhoz.** Azzal, hogy nem kell a termelőnek jól tárolható, jól szállítható, magas profittal kecsegtető nagyipari fajtákat termesztetni, megmaradhatnak olyan ősi hazai fajták, melyek termesztése egyre inkább a feledébe merül.
10. **Helyi termékek vásárlásával a saját környezetünket támogatjuk.** Azzal hogy a helyi termékek mellett tesszük le a voksunkat hozzájárulunk ahhoz, hogy a településünk, a kistérségünk, vagy a régió gazdaságilag fejlődjön, életképes, élhető és sikeres maradjon.

<http://www.elestar.hu/2009/10/28/10-ok-amiert-erdemes-helyi-elelmiszert-vasarolni/>

A helyi termékek előállítása és a turizmus kölcsönösen erősíthetik egymást. A termékek számára a turisztikai szolgáltatókon keresztül vagy közvetlenül a turisták piacot jelentenek, míg a turizmus számára a helyi termékek előállítása a programkínálatot bővítő

bemutatókat, a gasztronómiai kínálatához alapanyagot és tájjellegű terítéket, valamint reklámanyagként is használható, a térségi kínálatot népszerűsítő ajándéktárgyakat biztosítja.

Az egészséges és harmonikus együttműködés keretében a két terület szolgáltatói egymás termékeit, ill. szolgáltatásait kölcsönösen népszerűsíthetik. A helyi termékek előállítói joggal várhatják el a termékeik felhasználását és kiejánlását a turisztikai fogadóhelyeken (szálláshelyen, vendéglátásban), ugyanakkor a termék-előállítóknak a termék magas minőségi színvonalának tartása mellett a telephely bemutathatóságát garantáló rendezettséget, a látogatók fogadásához szükséges alapkörülményeket illik biztosítani.

A helyi termékek előállítói legtöbbször tehát maguk is szolgálatnak, vendéget fogadnak és eközben ők ajánlhatják vendégeiknek a szállásadókat, éttermeket, egyéb programokat.

A különböző helyi termékek előállítói akkor tudják eredményüket maximalizálni, ha egymással is együttműködnek az alapanyagok biztosításában, a feldolgozó kapacitások kiaknázásában, a termék szettek, többmesterséget érintő termékek összeállításában, a csomagolásban, a minősítési eljárásokban és az értékesítésben. Pl. a fazekas edények – szöttes terítők – kovácsolt vas gyertyatartók – gyertyák - fonott kosarak jól összehangolt készletben is megjeleníthetők, vagy az egyik kézműves által előállított termék felhasználható a mezőgazdasági termékek csomagolására (csupor a méznek, tasak a magoknak, kosár a zöldségnek ...)

5.1.4. A helyi termék előállításának és értékesítésének jogi keretei

A helyi termékekre termékcsoportonként más és más jogi szabályozás vonatkozik.

Az élelmiszerek előállításához és értékesítéséhez kapcsolódó jogszabályok jegyzéke különösen kiterjedt. Ebben a körben az általános szabályok mellett az egyes terméktípusokra vonatkozó speciális szabályozásra is ügyelni kell.⁹

A kimondottan a házi, kisüzemi keretek közötti termeléshez kapcsolódó jogszabály a **52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről**. Eszerint a kistermelő a végső fogyasztónak:

- a) nem állati eredetű alaptermékeket, mézet, méhészeti terméket és élő halat saját gazdaságának helyén, Magyarország területén működő valamennyi piacon, vásáron, rendezvényen és engedélyezett ideiglenes árusítóhelyen,
- b) egyéb állati eredetű alaptermékeket, általa levágott baromfit és nyulat, általa kifogott halat, általa megtermelt alaptermékből előállított egyéb élelmiszert (sertés, juh, kecske, szarvasmarha, strucc és emu húsának kivételével) saját gazdaságának helyén, a régióon belül (saját megye és Budapest) vagy a gazdaság helyétől légvonalban számított 40 km távolságon belül működő piacon, vásáron, rendezvényen és engedélyezett ideiglenes árusítóhelyen,
- c) saját gazdaságában nevelt és közfogyasztás céljára engedélyezett vágóhídon levágott sertés, juh, kecske, szarvasmarha, strucc és emu húsát saját gazdaságának helyén értékesítheti.

⁹ Az élelmiszer előállítás termék specifikus szabályai közül kiemelendők a gyümölcsborokra, a jövedéki termékekre, a szeszesitalokra, a pálinkára, a baromfi-húsról, a tojásra, a kenhető zsiradékokra, a tej és tejtermék megnevezések védelmére, a friss fogyasztásra szánt gyümölcs-zöldségre, a termék vizsgálati módszerekre vonatkozó előírások. (Élelmiszerekre vonatkozó jogszabályok jegyzéke. Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal Élelmiszer- és Takarmánybiztonsági Igazgatóság 2012. 04.20.)

A kistermelő az előző pontokban felsorolt termékeit a régió belül (saját megye és Budapest) vagy a gazdaság helyétől légvonalban számítva 40 km távolságon belül működő **kiskereskedelmi, vendéglátó és közétkeztetési létesítményeknek is értékesítheti.**

A kistermelő az általa megtermelt vagy előállított, és - kiegészítő alapanyagként – vásárolt élelmiszer felhasználásával falusi vendégasztalt üzemeltethet. A termelési, előállítási és értékesítési mennyiségek nem haladhatják meg az 1. melléklet A. részében meghatározott mennyiségeket.

A kistermelő falusi vendégasztal keretében a 15. pontban bemutatott hatósági állatorvosi igazolással rendelkező állományából származó sertés, 30 hónaposnál nem idősebb szarvasmarha, továbbá 18 hónaposnál nem idősebb birka vagy kecske húsból készített ételeket is felszolgálhat a saját gazdaságába ellátogató vendégeknek. Évente legfeljebb 12 saját sertést, 24 juhot, 24 kecskét és 2 szarvasmarhát dolgozhat fel falusi vendégasztal keretében.

A kistermelői élelmiszer értékesítését a kistermelőn kívül a vele közös háztartásban élő személyek, a kistermelő házastársa, hivatalosan bejegyzett élettársa, nagykorú gyermeke, testvére, szülője, nagyszülője is végezheti.

A kistermelő köteles tevékenysége megkezdését, tevékenységének lényeges megváltozását, szüneteltetését és megszűnését írásban benyújtani a gazdaság helye szerint illetékes Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatal (MgSzH) kerületi hivatalához.

A kistermelő nem köteles bejelenteni a kis mennyiségű nem állati eredetű alaptermék termelését, valamint vadon termő alaptermékek összegyűjtését és betakarítását, **azonban a forgalomba hozatalukat már igen!**

A kistermelőnek nyilvántartást kell vezetnie az általa előállított termékek mennyiségéről, az előállítás idejéről, az értékesített mennyiségről és az értékesítés helyéről, idejéről. A nyilvántartást vagy annak másolatát a kistermelőnek az árusítás helyén kell tartania. A kistermelő köteles a nyilvántartást 2 évig megőrizni.

A kézműves termékek előállításához és értékesítéséhez kapcsolódó jogszabályok közül meghatározók lehetnek az *Adótörvények (SZJA Tv., ÁFA Tv.) adószámmal rendelkező természetes személyekre vonatkozó rendelkezései*, valamint a termékek zsúrizására és minősítésére vonatkozó *12/2004. (V. 21.) NKÖM rendelet a népi iparművészettel kapcsolatos állami feladatok végrehajtásáról*, amely biztosítja a zsúrizett kézműves termékek tárgyi áfa-mentességét. A *Nemzeti Kulturális Alapról szóló 1993. évi XXIII. törvény módosítása* rendelkezik a kulturális járulék megfizetésének kötelezettségéről.¹⁰ A *4/1997. (I.22.) Kormányrendelet az üzletek működéséről és a belkereskedelmi tevékenység folytatásának feltételeiről* szerint közterületen kizárólag zsúrizett népi iparművészeti, valamint népművészeti, iparművészeti, képzőművészeti, fotóművészeti termékek árusíthatók.

Minősített (zsúrizett) népi iparművészeti alkotásnak az az alkotás, termék (a továbbiakban: alkotás) nevezhető, amelyet a Hagyományok Háza főigazgatója „A” vagy „B” kategóriába besorolt, valamint jelölés nélküli zsúrizszámmal ellátott népi iparművészeti alkotásnak minősít. A népi iparművészeti tárgyak minősítésének feltételei: a tárgy tartalma - néprajzi hagyománya és esztétikai értékei -, egykori és a jelenlegi funkciója, valamint az alkalmazott technika és a kivitel minősége.

- „A” kategóriába sorolt népi iparművészeti alkotás - olyan egyedi jellegű, kiemelkedő művészi értékű népi iparművészeti alkotás, amely magasabb esztétikai színvonalon

¹⁰ A kulturális járulékfizetésre kötelezett termékek köre: Fa anyagú dísz tárgyak, Üveg-és kerámia dísz tárgyak, Fém dísz tárgyak, Ékszerutánczat, Érme. Kizárólag kézzel készített másolat műalkotás (festmény, rajz, pasztellkép, kollázs, dekoratív tábla, metszet, nyomat, szobrászművészeti alkotás) alapján.

fejleszti tovább a magyar népművészet hagyományait, technikai megvalósítása kifogástalan.

- „B” kategóriába sorolt népi iparművészeti alkotás - a magyar népművészet jellegzetességeit magán viselő, a népi iparművészeti tárgyak minősítési értékrendjének megfelelő, technikai szempontból is színvonalas alkotás.
- Jelölés nélküli zsűriszámot kap a színvonalas ajándéktárgynak minősülő - az „A” vagy „B” kategóriában nem sorolható - alkotás.

A „Népi Iparművész” minősítéshez szükséges alkotások kategóriánkénti megoszlása

Minden műfajban az 5 db „A” kategóriát elért tárgy, valamint

1. Bognármunkák, kerék és kocsi	B 15 db
2. Börműves-tárgyak	B 30 db
3. Cserépkályha és kemence	B 15 db
4. Csipke	B 30 db
5. Építmények és köztéri alkotások: épületdísz, kapu, kerítés, játszótér, emlékoszlop, síremlék, nád-, zsúpszalma, fazsindely tető stb.	B 20 db
6. Festett, faragott bútor	B 20 db
7. Faragott fa, csont, szaru	B 30 db
8. Fazekas munka	B 30 db
9. Fonott és szőtt használati tárgyak: vessző, gyékény, csuhé, nád	B 30 db
10. Halászháló, kötél	B 15 db
11. Hímes tojás	B 30 db
12. Hímzés	B 30 db
13. Kádár és pintér munkák	B 15 db
14. Képfestő textíliák	B 30 db
15. Kalap	B 20 db
16. Kés	B 30 db
17. Kovács- és rézműves termékek	B 30 db
18. Lószerszámok, nyergek (komplett felszerelés)	B 15 db
19. Mártott gyertya	B 30 db
20. Mézeskalács	B 30 db
21. Naiv szobrok	B 30 db
22. Nemez	B 30 db
23. Népi ékszer (rekesz zománc, gyöngy)	B 30 db
24. Népi hangszer	B 15 db
25. Népi játék	B 30 db
26. Népviseleti baba	B 25 db
27. Papucs, bocskor, csizma, cipő	B 20 db
28. Paszomány és kötött gomb	B 20 db
29. Szücs- és szűrmunkák	B 15 db
30. Szűrrátét	B 30 db
31. Szóttas	B 30 db
32. Viselet	B 25 db
33. Ajándéktárgyak	Nem népi iparművész címre jogosító kategória

6. számú melléklet a 12/2004. (V. 21.) NKÖM rendelethez <http://net.jogtar.hu>

A 2008. évi XLII. Törvény a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény, valamint egyes kapcsolódó törvények módosításáról és a 2008. évi XLVII. Törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról főként az étkezésekhez, gyermekekhez kapcsolódó kézműves termékekre írnak elő KERMI engedélyezési, ill.

tanúsítási kötelezettségeket, valamint megszabják a forgalmazás során a fogyasztók tájékoztatása érdekében követendő feladatokat.

A helyi termékes piac, vásár szervezésének jogi feltételeit jelenleg az **55/2009. (III. 13.) Korm. Rendelet a vásárokról, a piacokról, és a bevásárlóközpontokról** szabályozza.

A korábbihoz képest rugalmasabb szabályozást hozott a **vidékfejlesztési miniszter 51/2012. (VI. 8.) VM rendelete a helyi termelői piacokon történő árusítás élelmiszer-biztonsági feltételeiről**.

A helyi termékes vásárok engedélyezésének menete

1. Területhasználati engedély beszerzése a piac területének tulajdonosától, vagy kezelőjétől, valamint megegyezés a szolgáltatási, infrastrukturális igényekről, a díjazásról, a terület megközelítéséről.
2. Kötelezettségvállaló nyilatkozat kitöltése, melyben a szervező nyilatkozik arról, hogy – a vásár, illetve piac befogadóképességének határáig - mindazok számára lehetővé teszi a vásári (piaci) árusítást, akik részére azt a jogszabály megengedi, továbbá érvényt szerez e jogszabályban meghatározott előírásoknak és tilalmaknak, valamint ellenőrzi a vásár, illetve a piac rendjét
3. Levél küldése az illetékes jegyzőnek a nyilvántartásba vétel és az alkalmi vásár engedélyezése ügyében. Be kell nyújtani a bírósági nyilvántartásba vételt igazoló dokumentumot, vagy a cégkivonatot. Továbbá be kell csatolni a kötelezettségvállaló nyilatkozatot és a terület tulajdonosa, illetve kezelője által kiadott területhasználati engedélyt. A kérelemben jelezni kell, hogy milyen típusú vásárt, piacot kívánnak rendezni. A Kormányrendelet 1§ (3) bekezdése és a Melléklet értelmezi a piacok, vásárok jellegét. Amennyiben nem rendszeres helyi piacot szervezünk, hanem egyszeri jelleggel, egy másik rendezvényhez kapcsolódóan, úgy az alkalmi (ünnepi) vásárnak minősül.
(Az engedélyezés során az ügyintézési határidők miatt akár 2 hónapot is igénybe vehet a folyamat.)
4. Amennyiben helyi termelők állati eredetű terméket árulnak, úgy a szükséges engedélyeket nekik kell beszerezni, illetve bemutatni a vásár szervezőjének.
A nem élelmiszer jellegű, saját előállítású termékek döntő többsége a helyi termékes piacon értékesíthető. (A kivételek közé tartozik a nemesfém-ből készült termék, akkor is ha saját előállítású; látást javító szemüveg, kontaktlencse; mérgező és veszélyes anyag. Bővebben: Kormányrendelet 3§ (2) bekezdés.)
Aki élelmiszert magánszemélyként állít elő, az csak kis mennyiségű, nem állati eredetű termékeket (zöldséget, gyümölcsöt, virágot stb.) árulhat, illetve nem állati eredetű, feldolgozott termékek közül lekvárt, szörpöt és savanyúságot is. További előírás, hogy magánszemélyként kizárólag saját terméket kínálhat eladásra, másét nem. A feldolgozott termékekre rá kell írni a termék nevét; az előállító nevét, elérhetőségeit; tartalmát; szavatosságát, továbbá nettó és töltő tömegét, vagy súlyát.
Magánszemélyként csak akkor árusíthat, ha ezt alkalomszerűen teszi (alkalmi vásáron való megjelenés annak minősül). Amennyiben ebből a tevékenységből származó bevételei éves szinten eléri a 400.000 Ft-os határt, akkor SZJA-bevallásban szerepeltetnie kell, és adóznia kell utána. Az árusítás során füzetet kell vezetni, amelyben az árusító felírja, hogy mit, mennyiért, kinek és mekkora mennyiségben adott el.

(Kelemen Zoltán: Tanácsok helyi termékes vásárok szervezéséhez Magosfa Alapítvány 2007-12-09)

5.1.5. A helyi termékek iránti kereslet trendjei

A Kaposvári Egyetem az Agrármarketing Centrum megbízásából 2009-ben felmérést készített azzal kapcsolatban, hogy a fogyasztók hogyan viszonyulnak tradicionális magyar termékekhez. A felmérés eredményei alapján a magyar lakosság körében a hagyományos és tájjellegű élelmiszerek bizalmi terméknek jelennek meg. A vásárlók tudatában pozitív képzettársítások élnek szinte valamennyi, általuk ismert hungarikum „típusú” élelmiszerről, a tradicionális termékek napjaink rohanó élettempójával szemben a lassítást, a „gyökerek” keresését, a szabadidő aktív, baráti társasággal eltöltött értékes idejét ígérlik. Ugyanakkor általános az a nézet, hogy az ide sorolható termékek fogyasztói ára meghaladja a közönséges élelmiszerekét, ez az ár azonban többletértéket és magasabb presztízst hordoz. *Erős az elutasítás a külföldi gyártókkal szemben*, vagyis külföldi se hazánkban, se az ország területén kívül ne állítson elő ilyen termékeket. Ezt erősíti az a kijelentés is, amely szerint a fogyasztók a termékör megvásárlásával *támogatni szeretnék a hazai élelmiszergazdaságot*. A felmérés eredménye szerint a megkérdezettek 80%-a előnyben részesítené a védjeggyel ellátott hagyományos magyar termékeket és 20 %-kal többet is hajlandók lennének fizetni érte (különösen bor, pálinka esetében mutatható ki ez a fizetési hajlandóság.)

2009 folyamán az Ipsos Zrt. több hullámban felmérte a lakosság és a vállalatok körében a válsággal kapcsolatos véleményeket, félelmeket és tapasztalatokat. A kutatás legutóbbi hullámai kiemelten foglalkoztak a magyar termékekkel: mely termék kategóriákban fontos, hogy a termék magyar származású legyen? A lakosság körében mi számít magyar terméknek? Mi alapján ítélik meg egy termékről, hogy az magyar-e?

A kutatás eredményeként megállapítható, hogy a lakosság mindenekelőtt a különböző élelmiszerfélések esetében ragaszkodik a magyar áruhoz, ezek közül is külön kiemelve a hús- és hentesárut, a tejet és tejtermékeket, illetve a zöldség- és gyümölcsféléket.

Magyar terméknek a válaszadók szerint elsősorban az számít, amit magyar alapanyagokból készítettek, illetve amelyik védjeggyel ellátott. Nem elhanyagolható szempont ezek mellett az sem, hogy magyar tulajdonú vállalat gyártja-e az adott terméket, illetve az, hogy az egy régi, hagyományos terméknek számít-e.

Élelmiszer vásárlásakor az ár a legfontosabb szempont, ezt követi a minőség, az akciók és a kedvelt íz. A termék származása az 5. helyen áll a prioritások között.

A válaszadók kétharmada szerint a magyar és külföldi termékeket nehéz megkülönböztetni egymástól. A termék származási helyéről a csomagolás árulkodik, a válaszadók 85 százaléka is ezt tartja a megfelelő információforrásnak. A márkanév 31, a név maga pedig 21 százalékban járul hozzá ahhoz, hogy el tudjuk dönteni, honnan származik az adott termék.

Ha teheti, a megkérdezettek 52 százaléka magyar terméket emel le a polcra, míg 40 százaléka a terméktől függően dönti el, hogy a magyart vagy inkább a külföldit preferálja. A maradék nyolc százalék általában nem részesíti előnyben a magyar termékeket. A válság következtében a válaszadók ötöde vásárol gyakrabban magyar terméket, 69 százalék ugyanolyan mértékben, míg 11 százalék vásárlásai során ritkábban választja a válság kezdete óta a magyar termékeket. A magyar eredet tehát minősíthető egyértelmű termék előnynek, önmagában azonban még nem záloga a sikernek.

(Forrás: [Inforádió](#))

Mindezekkel együtt is a helyi termékek magyarországi fogyasztása lényegesen elmarad a vezető nyugat-európai országokétól. Ennek oka részben a még mindig érzékelhető

mennyiségben megjelenő saját termék előállításban rejlik, másrészt a magyar vásárlási szokásokban a hipermarketek térhódításából adódik. A nyugatról „begyűrűző” tudatos vásárlás, a helyi termékek előnyeinek, egészségügyi, környezeti, kulturális, közösségi és foglalkoztatási kedvező hatásainak felismerése és versenyképes áron elérhető kínálat megjelenése setén a hazai fogyasztói kereslet belátható időn belül megtöbbszörözhető.

A piac méretének felméréséhez segítséget adhatnak a hazai háztartások élelmiszerfogyasztásának adatai és az azok alapján a fogyasztásban kirajzolódó tendenciák.

9.táblázat: A magyar háztartásokban fogyasztott élelmiszerek éves mennyisége (2000-2009)
(kg, ill. liter/fő)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2009
Kenyér	62,0	62,5	62,7	57,1	53,7	50,3	47,9	46,1	42,8
Péksütemény	8,8	9,2	10,0	9,8	10,1	10,3	10,5	10,6	10,1
Marha- és borjúhús	1,3	1,0	1,1	1,2	1,1	1,1	1,0	1,1	1,0
Sertéshús	17,8	16,8	17,2	17,0	16,2	17,0	17,0	16,8	16,1
Baromfihús	18,4	20,9	21,4	20,1	18,4	19,0	18,4	17,7	16,7
Húskészítmények	17,1	17,8	17,9	17,3	18,3	18,8	18,9	21,4	20,4
Hal és tengeri állat	5,0	1,9	1,7	1,8	1,7	1,8	1,8	1,6	1,6
Tej	67,6	66,6	66,4	63,0	61,8	60,5	58,6	56,9	53,5
Joghurt, kefir, tejföl	7,4	8,7	9,9	11,0	11,7	11,7	12,1	12,6	12,3
Tejkonzerv, tejpör, sajt, túró	8,0	8,0	4,9	5,2	5,6	5,7	5,8	5,7	5,5
Tojás	180	185	195	174	169	175	167	163	148
Vaj, -krém, margarin	4,0	4,3	4,4	4,4	4,4	4,3	4,2	4,2	4,3
Oliva olaj, étolaj	8,5	9,5	9,8	9,6	9,7	9,8	10,0	9,7	9,2
Állati zsiradék	7,5	7,0	7,3	5,8	4,4	4,1	4,4	3,4	3,7
Gyümölcs	60,1	60,4	48,1	52,4	48,5	45,1	44,6	44,9	42,2
Zöldség	61,2	59,3	62,7	56,3	60,0	57,9	53,9	53,5	51,6
Burgonya	42,9	43,5	42,6	37,7	36,6	36,9	33,5	32,6	30,0
Cukor	17,4	17,7	16,2	15,9	14,8	14,5	13,8	13,6	13,9
Ásványvíz					38,3	43,6	52,3	59,1	59,0
Gyümölcslevek, zöldségivólevek			15,8		15,2	14,2	15,1	15,4	12,6

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek 2000-2009.

5.1.6. Helyi termék védjegy és a földrajzi árujelző

Védjegy

A védjegy az árujelzők legfontosabb fajtája. A védjegy, mint árujelző, az egyes áruk és szolgáltatások azonosítására, egymástól való megkülönböztetésére, a fogyasztók tájékozódásának előmozdítására szolgáló jogi oltalom. A gazdasági verseny alapvető eszköze, kiemelkedő szerepet játszik a marketing és a reklám területén.

Védjegy lehet szó, szóösszetétel, beleértve a személyneveket és a jelmondatokat, betű, szám ábra, kép, szín, színösszetétel, hang- vagy fényjel, hologram, sík vagy térbeli alakzat, beleértve az áru vagy a csomagolás formáját, és ezek kombinációja, ha

- megkülönböztetésre alkalmas és grafikailag ábrázolható,
- nem áll fenn a lajstromozásával szemben feltétlen kizáró ok (pl. általánosan használják az áru megjelölésére), vagy
- viszonylagos kizáró ok (pl. más javára azonos vagy azzal összetéveszthetőségig hasonló védjegy már oltalmat nyert).

Védjegyoltalmat szerezhethet bármely természetes és jogi személy, valamint jogi személyiség nélküli gazdasági társaság, függetlenül attól, hogy folytat-e gazdasági tevékenységet.

A védjegyjogosultnak kizárólagos joga van arra, hogy a védjegyet az árujegyekben szereplő árukkal kapcsolatban használja, illetve használatára másnak engedélyt (licencia) adjon.

Földrajzi árujelző

A földrajzi árujelzők fogalmát általánosságban mindazoknak a megjelöléseknek a gyűjtőneveként alkalmazzuk, amelyeket a forgalomban a termékek földrajzi eredetének azonosítására használunk. Iparjogvédelmi oltalom alá azonban csak meghatározott feltételek teljesítése esetén, hatósági eljárás eredményeképpen kerülhetnek. A földrajzi árujelzők oltalmának lényege, hogy - a termékek minőségi jellemzői és származási területük között bizonyíthatóan fennálló kapcsolatot elismerve - fellépési lehetőséget biztosít mindazokkal szemben, akik az adott megjelölést jogosulatlanul használják. (Ennek legjellemzőbb példája, ha az adott termék nem a megjelölt földrajzi területről származik, de ide tartozik az az eset is, ha nem felel meg a termékleírásban foglalt egyéb követelményeknek).

A földrajzi árujelzőre oltalmat szerezhethet bármely természetes és jogi személy, valamint jogi személyiség nélküli társaság, amely az árujelzőben feltüntetett földrajzi területen olyan terméket termel, dolgoz fel, vagy állít elő, amelynek megjelölésére a földrajzi árujelzőt használják [Vt. 107.§ (2)- (4)]. Fontos látni, hogy nem csupán a bejelentők jogosultak az oltalom alatt álló földrajzi árujelző használatára, hanem bárki, aki az érintett földrajzi területen - amennyiben a termékleírás is feltétele az oltalomnak, úgy annak megfelelően - állítja elő a megjelöléssel ellátott terméket.

Az oltalom birtokosa jogosult a földrajzi árujelzőt a termékjegyzékben [16/2004. (IV.27.) IM rendelet 5.§ (1) d) pont] meghatározott termékek vonatkozásában használni, használati engedélyt (licenciát) azonban harmadik félnek nem adhatnak [Vt. 109.§.(1)]. A földrajzi árujelző bitorlása (Vt. 110.§) esetén bármely jogosult felléphet a bitorlással szemben.

5.1.7. A védjegyzetetés jogszabályi feltételei

Védjegy

Magyarországon védjegyoltalom szerezhető:

- A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalhoz benyújtott védjegybejelentéssel,
- Európai közösségi védjegybejelentéssel,
- Külföldiek számára nemzetközi bejelentéssel a védjegyek nemzetközi lajstromozásáról szóló Madridi Megállapodás és a Madridi Jegyzőkönyv alapján is.

Külföldi bejelentőknek belföldi lakóhellyel rendelkező képviselőt kell megbízniuk képviselőjükkel. Hazai bejelentőknek nem kötelező képviselőt megbízni, de szükség esetén a bejelentés elkészítésében a szabadalmi ügyvivők vagy ügyvédek nyújtanak segítséget.

A védjegy bejelentés formai követelményei:

- a bejelentő neve és címe
- az áruk vagy szolgáltatások meghatározása (Nemzetközi Osztályozás)
- ügyvédi meghatalmazás (hitelesítés nélkül, utólagos benyújtása megengedett)
- a megjelölés képe (ábrás, illetve összetett védjegyek esetén)
- elsőbbség igénylése esetén az elsőbbséget igazoló dokumentumot a bejelentést követő 3 hónapon belül be kell csatolni, határidő hosszabbításra nincs lehetőség.

Az oltalom, amely a lajstromozással keletkezik a bejelentés napjára visszaható hatállyal és a bejelentéstől számított tíz évig tart. A jogosult kérésére további tíz-tíz éves időtartamokra megújítással meghosszabbítható.

Földrajzi árujelző

Az Európai Unióhoz való csatlakozást követően (illetve a közelmúlt közösségi jogalkotási folyamatainak eredményeképpen) a földrajzi árujelzők - attól függően, hogy milyen terméktípushoz kötődnek - négyféle rendszerben kerülhetnek oltalom alá, s ezt a Lisszaboni Megállapodás szerinti nemzetközi oltalomszerzés egészíti ki.

- A mezőgazdasági termékek és élelmiszerek földrajzi árujelzői kizárólag az 510/2006/EK rendelet szerinti közösségi (azaz az egész Európai Unió területére kiterjedő) oltalmat élvezhetik.
- A szeszes italokhoz kapcsolható földrajzi árujelzők a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalánál lajstromozott nemzeti oltalom mellett, ezen oltalom alapján (a 110/2008/EK rendelet szerinti feltételek megvalósulása esetén) közösségi oltalomban is részesülhetnek.
- A szőlészeti és borászati termékek eredetmegjelölései és földrajzi jelzései a 479/2008/EK rendelet alapján - 2009 augusztusától, az élelmiszerekéhez hasonló rendszerben - szintén csupán közösségi lajstromozás tárgyát képezhetik.
- A fennmaradó (elsősorban ipari) termékek megjelöléseire pedig nemzeti úton, a Vt. XVI-XVII. fejezeteinek rendelkezései szerint lehet - Magyarorszag területére kiterjedő - kizárólagos jogot szerezni.

A nemzeti szakaszra vonatkozó szabályokat a Vt. és a 124/2007. (V. 31.) Korm. rendelet állapítja meg, a közösségi eljárásról a fent említett közösségi jogszabályok rendelkeznek.

A földrajzi árujelzőknek a származás feltüntetése mellett a minőséggel is szoros kapcsolata van, éppen ezért e megjelölések használatára csak azok szerezhettek jogot, akiknek termékei az előírt követelményeknek [Vt. 107.§. (1)] megfelelnek. A mezőgazdasági termékek, az élelmiszerek, a szeszes italok, valamint a szőlészeti és borászati termékek földrajzi árujelzőire vonatkozó oltalom további feltétele, hogy a termékleírás megfeleljen a

követelményeknek [124/2007. (V. 31.) Korm. rendelet]. Ennek ellenőrzésére külön jogszabály [124/2007. (V. 31.) Korm. rendelet] alapján kerül sor, végrehajtása a jogszabályban kijelölt szerv hatáskörébe tartozik.

Oltalom a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalához benyújtott bejelentéssel [16/2004. (IV.27.) IM rendelet 4.§] szerezhető.

A bejelentés formai követelményeit a védjegybejelentés és a földrajzi árujelzőre vonatkozó bejelentés részletes alaki szabályairól szóló 16/2004. (IV.27.) IM rendelet 4.§ és 5.§-ai tartalmazzák.

Földrajzi árujelző bitorlása (Vt. 110 §.) miatt a földrajzi árujelző jogosultja illetve jogos használója pert indíthat a bíróság előtt és a törvényben meghatározott igényekkel léphet fel.

A termékleírást is igénylő földrajzi árujelzők jogosulatlan használata ellen nem csupán a jogosultak léphetnek fel, hanem azok a hatóságok is, amelyek a jogszabály alapján a termékleírásnak való megfelelést ellenőrzik.

Az oltalom, amely a lajstromozással keletkezik a bejelentés napjára visszaható hatállyal, korlátlan ideig tart.

A földrajzi árujelzőt törölni kell, ha annak ellenére került lajstromozásra, hogy nem felelt meg (Vt. 105-106. §.) valamely oltalomképességi feltételnek. Ekkor a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala törli [Vt. 111.§. (2)] a lajstromból.

Megszűnhet a földrajzi árujelző akkor is, ha a jogosultak megsértik a termékleírásban [124/2007. (V. 31.) Korm. rendelet] előírt követelményeket.

5.1.8. A védjegyztetés lehetséges menete

A védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló módosított 1997. évi XI. törvény alapján a védjegyztetés menete a következő:

1. A bejelentés benyújtását követő vizsgálat

A védjegybejelentés benyújtását követően a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (a továbbiakban Hivatal) megvizsgálja, hogy a bejelentés megfelel-e a bejelentési nap elismeréséhez előírt feltételeknek (vagyis tartalmazza-e az utalást a védjegyoltalom iránti igényre, a bejelentő azonosítására alkalmas adatokat, a megjelölést és az árujegyzéket), továbbá megfizették-e a bejelentési díjat, valamint külföldi bejelentések esetében benyújtották-e a magyar nyelvű árujegyzéket.

1.1. A bejelentés napja

Az elismert bejelentési napról a Hivatal értesíti a bejelentőt. Ha a bejelentési nap nem ismerhető el, a Hivatal felhívja a bejelentőt a hiányok harminc napon belül történő pótlására. A hiányok határidőben történő pótlása esetén a bejelentés napja a hiánypótlás beérkezési napja lesz. Ellenkező esetben a bejelentést visszavontnak kell tekinteni.

1.2. Bejelentési díj

A bejelentési díj három áruosztály esetén 74.800 Ft, minden további osztály után újabb 32.000 Ft osztályonként. A bejelentési díjat a Hivatal költségvetési elszámolási számlájára kell befizetni az ügyszám és a rendeltetés feltüntetésével. Ha a bejelentési díjat a bejelentés napját követő két hónapon belül nem fizetik meg, a bejelentést visszavontnak kell tekinteni.

A földrajzi árujelző bejelentésének díja, a bejelentésben jelölt áruosztályok számától függetlenül, 107.000 Ft.

1.3. Magyar nyelvű árujegyzék

Ha az árujegyzék idegen nyelven készült, a magyar nyelvű árujegyzéket a bejelentés napjától számított négy hónapon belül kell benyújtani. Ennek elmaradása esetén a bejelentést visszavontnak kell tekinteni.

2. Észrevétel

Bárki észrevételt nyújthat be a Hivatalhoz arra vonatkozólag, hogy a megjelölés a törvény 2- 3.§-aiban meghatározott valamely okból nem részesülhet védjegyoltalomban. A Hivatal az észrevételt a bejelentővel közli, és a kifogásolt feltételre kiterjedő vizsgálat során figyelembe veszi, továbbá az észrevételt tevőt az észrevétel eredményéről értesíti.

3. Alaki vizsgálat

Ha a védjegybejelentés megfelel a bejelentési nap elismeréséhez előírt feltételeknek, megfizették a bejelentési díjat, illetve benyújtották a magyar nyelvű árujegyzéket, a Hivatal megvizsgálja a bejelentést abból a szempontból, hogy az kielégíti-e az előírt alaki követelményeket. A bejelentés alaki vizsgálata során észlelt hiányok miatt a Hivatal végzésben hívja fel a bejelentőt a hiányok pótlására, illetve a bejelentés megosztására, és ennek alapján folytatja az eljárást. Ha a bejelentő a hiánypótlási felhívásra a kitűzött határidőben nem válaszol, a védjegybejelentést visszavontnak kell tekinteni.

4. Kutatás

Ha a védjegybejelentés megfelel az alaki vizsgálat során vizsgált törvényi feltételeknek, a Hivatal elvégzi a törvény 4.§-ában meghatározott korábbi jogokra vonatkozó kutatást, és a megjelölés alapján - figyelemmel az árujegyzékre - kutatási jelentést készít, és azt megküldi a bejelentőnek.

A Hivatal a kutatási jelentésben feltüntetett korábbi jog jogosultját, védjegylajstromba bejegyzett használatát - kérelemre és az előírt díj megfizetését követően - értesíti a kutatási jelentés másolatának megküldésével arról a későbbi védjegybejelentésről, amelynek kutatási jelentésében korábbi jogát feltüntették. (lásd: Díjtáblázat 4. pontja)

5. Érdemi vizsgálat

Ha a védjegybejelentés megfelel az alaki vizsgálat során vizsgált törvényi feltételeknek, a Hivatal elvégzi a védjegybejelentés törvényben meghatározott feltételekre előírt érdemi vizsgálatát. Az érdemi vizsgálat során észlelt hiányosságok miatt a Hivatal végzésben hívja fel a bejelentőt - a kifogás természete szerint - hiánypótlásra, illetve nyilatkozattételre. A védjegybejelentést a Hivatal egészében vagy részben elutasítja, ha az a hiánypótlás, illetve a nyilatkozat ellenére sem elégíti ki a vizsgált követelményeket. Ha a bejelentő a felhívásra nem válaszol, a bejelentést visszavontnak kell tekinteni.

6. A védjegybejelentés meghirdetése

A kutatási jelentésnek a bejelentő részére történő megküldése után a Hivatal a védjegybejelentést a hivatalos lapjában a Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítőben meghirdeti, és erről a bejelentőt értesíti.

7. Felszólalás

A törvény alapján a felszólalásra jogosultak - a törvény 4- 6. §-aiban meghatározott okból - a védjegybejelentés meghirdetésének napjától számított három hónapon belül, valamint a bejelentés módosításáról vagy megosztásáról történő hatósági tájékoztatás közlésétől számított három hónapon belül is, a bejelentett megjelölés védjegyként való lajstromozásával szemben felszólalhatnak. A felszólalás díjköteles, a díj a kérelem

benyújtásától számított egy hónapon belül fizethető meg. (lásd: Díjtáblázat 5. pontja)Ha a felszólalás nem felel meg az előírt feltételeknek, a Hivatal felhívja a felszólalót a hiányok pótlására, ha pedig a felszólalás díját nem fizették meg, figyelmeztetést ad ki a díj megfizetésére. Ezek elmaradása esetén a felszólalást visszavontnak kell tekinteni.

A Hivatal írásbeli előkészítés után - szükség esetén szóbeli tárgyaláson - dönt az oltalomképességről.

8. Gyorsított eljárás

A Hivatal a lajstromozási eljárást a törvényben előírt feltételek esetén a bejelentőnek a bejelentés napjától számított egy hónapon belül benyújtott kérelmére gyorsítottan folytatja le.

A kérelem díjköteles. A díjat a kérelem benyújtásától számított egy hónapon belül kell megfizetni (lásd Díjtáblázat 6. pontja).

Ha a bejelentő nem fizeti meg a kérelem díját, a Hivatal figyelmezteti a díj megfizetésére. Ennek elmaradása esetén a kérelmet visszavontnak kell tekinteni.

Ha a kérelem hiányos, a Hivatal hiánypótlásra, illetve nyilatkozattételre hívja fel a bejelentőt. A hiánypótlás, illetve nyilatkozat elmaradása esetén a kérelmet visszavontnak kell tekinteni. A kérelmet el kell utasítani, ha a kérelem a felhívás, illetve nyilatkozat ellenére sem felel meg az előírt feltételeknek.

A Hivatal a gyorsított eljárást végzéssel rendeli el.

Amennyiben az ügyfél elektronikus úton, a törvény 46/D. §-ában foglaltak szerint ügyfélkapun át nyújtja be a kérelmét, úgy a Hivatal a továbbiakban elektronikus úton közli vele az eljárás során hozott döntéseket.

9. Különleges gyorsított eljárás

Ha a bejelentő a gyorsított eljárás iránti kérelmében ezt külön kéri, a Hivatal a védjegybejelentés meghirdetésével egyidejűleg a bejelentett megjelölést védjegyként lajstromozza azzal, hogy a védjegy lajstromozása csak a felszólalás benyújtására előírt határidő elteltével válhat jogerőssé.

A különleges gyorsított eljárás iránti kérelem csak a gyorsított eljárás iránti kérelem benyújtására előírt határidőn belül (8. pont) terjeszhető elő.

A kérelem díjköteles. A díjat a kérelem benyújtásától számított egy hónapon belül kell megfizetni (lásd Díjtáblázat 7. pontja).

Ha a bejelentő nem fizeti meg a kérelem díját, a Hivatal figyelmezteti a díj megfizetésére. Ennek elmaradása esetén a Különleges gyorsított eljárásra irányuló kérelmet visszavontnak kell tekinteni.

Ha a kérelem hiányos, a Hivatal hiánypótlásra, illetve nyilatkozattételre hívja fel a bejelentőt. A hiánypótlás, illetve a nyilatkozat elmaradása esetén a kérelmet visszavontnak kell tekinteni. A kérelmet el kell utasítani, ha a kérelem a felhívás, illetve nyilatkozat ellenére sem felel meg az előírt feltételeknek.

A Hivatal a különleges gyorsított eljárást végzéssel rendeli el.

Amennyiben az ügyfél elektronikus úton, a törvény 46/D. §-ában foglaltak szerint ügyfélkapun át nyújtja be a kérelmét, úgy a Hivatal a továbbiakban elektronikus úton közli vele az eljárás során hozott döntéseket.

10. Módosítás - Belső elsőbbség

A védjegybejelentésben nem változtatható meg a megjelölés, valamint az árujegyzék úgy, hogy bővebb legyen annál, mint ami a bejelentés napján benyújtott bejelentésben szerepelt.

A bejelentő eredeti bejelentése napjától számított hat hónapon belül - belső elsőbbség igénybevételével - új bejelentést tehet, amelyben az eredetinel tágabb árujegyzékre igényelhet oltalmat.

11. Megosztás

Aki egy bejelentésben több megjelölés oltalmát igényelte, illetve az árujegyzék szétválasztásával külön-külön igényelne oltalmat ugyanarra a megjelölésre, a védjegy lajstromozása kérdésében hozott döntés meghozatalának napjáig megoszthatja bejelentését, módosíthatja az árujegyzéket a bejelentési nap és az esetleges korábbi elsőbbség megtartásával. A megosztásra irányuló kérelem díjköteles (lásd Díjtáblázat 9. pont). A díjat a kérelem benyújtásától számított két hónapon belül meg kell fizetni, ellenkező esetben a megosztási kérelmet visszavontnak kell tekinteni.

12. Határidők - Határidő-hosszabbítás - Igazolás

A védjegy törvény által meghatározott határidők (lásd 1.1., 1.2., 1.3., 7., 8, 11 és 14. pont) nem hosszabbíthatók meg. Elmulasztásuk jogkövetkezményei külön figyelmeztetés nélkül is bekövetkeznek. Ahol a törvény nem állapít meg határidőt, a Hivatal felhívásában kitűzött határidő lejártá előtt kérni lehet a határidő meghosszabbítását. A kérelem díjköteles (lásd Díjtáblázat 8. pont). A kérelemmel egyidőben meg kell fizetni az előírt igazgatási-szolgáltatási díjat. Ennek elmulasztása esetén a határidő-hosszabbítási kérelmet be nem nyújtottnak kell tekinteni. A védjegyügyekben az elmulasztott határnaptól, illetve az elmulasztott határidő utolsó napjától számított tizenöt napon belül igazolási kérelmet lehet előterjeszteni. Ha a mulasztás az ügyfélnek később jutott tudomására, vagy az akadály később szűnt meg, a határidő a tudomásra jutástól vagy az akadály elhárulásától számít. Az elmulasztott határnaptól, illetve az elmulasztott határidő utolsó napjától számított hat hónapon túl igazolási kérelmet nem lehet előterjeszteni.

13. A védjegy lajstromozása

Ha a megjelölés és a védjegybejelentés megfelel a vizsgálat körébe tartozó valamennyi követelménynek, a Hivatal a megjelölést védjegyként lajstromozza. A Hivatal a védjegy lajstromozásáról védjegyokiratot ad ki a jogosultnak, ehhez hozzáfűzi a lajstromkivonatot.

14. A védjegyoltalom időtartama, megújítás, megosztás

A védjegyoltalom a bejelentés napjától számított tíz évig tart.

A védjegyoltalom további tíz-tíz éves időtartamra megújítható.

A megújítást legkorábban az oltalmi idő lejártá előtt tizenkét hónappal, legkésőbb a lejárat napjától vagy - ha ez későbbi - a lajstromozástól számított hat hónapon belül lehet kérni.

A megújítási kérelem díjköteles (gyakorlatilag megegyezik az első bejelentés díjával - lásd Díjtáblázat 10. pont). A Hivatal a védjegyoltalom megújításáról okiratot ad ki a jogosultnak, ehhez hozzáfűzi a lajstromkivonatot.

A védjegyjogosult - az árujegyzék szétválasztásával meghatározott áruk, illetve szolgáltatások tekintetében - megoszthatja a védjegyoltalmat. A megosztási kérelem díjköteles (lásd Díjtáblázat 11. pont).

15. Kétirányú elektronikus kommunikáció

Amennyiben az ügyfél elektronikus úton, a törvény 46/D. §-ában foglaltak szerint ügyfélkapun át kezdeményez bizonyos eljárásokat, akkor a Hivatal elektronikus úton közli vele az eljárás során hozott döntéseket.

Az elektronikus úton benyújtott kérelem megérkezéséről az SZTNH elektronikus érkeztető számot tartalmazó automatikus értesítést küld a bejelentőnek. A beadvány az elektronikus

érkeztetésről szóló automatikus visszaigazolásnak az ügyfél részére történő elküldésével tekintendő benyújtottnak, kivéve, ha az SZTNH a kapott dokumentum értelmezhetetlenségét állapítja meg, és erről az ügyfelet elektronikus levélben értesíti. Az értelmezhetetlen dokumentumot beküldő ügyfél ennek az értesítésnek a visszaigazolására köteles. Ha az ügyfél az értesítés átvételét 15 napon belül nem igazolja vissza, a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala postai úton továbbítja számára az iratot.

Kétirányú elektronikus kommunikációra az alábbi ügyekben van lehetőség:

- Megújítási kérelem
- Változásoknak a védjegylajstromban való feltüntetésére irányuló kérelem
- Gyorsított eljárás és a különleges gyorsított eljárás
- Lajstromkivonat igénylésére vonatkozó kérelem
- Iratbetekintésre vonatkozó kérelem.

5.2. Vidéki turizmus

5.3. Falumegújítás, örökségvédelem

5.4. Szolgáltatásszervezés

5.5. Vidékfejlesztési célú térségi közösségi együttműködések

A vidéki térben a legkülönbözőbb kooperációknak lehetünk tanúi. Egyének, családok, vállalkozások, intézmények, hatóságok gazdasági, környezeti, társadalmi, vagy éppen komplex célok által vezérelten gondolkodnak és cselekszenek közösen. A vidéki kooperációkat vizsgálhatjuk azok célja, szereplői, nagyságrendje, más együttműködésekhez való viszonyulása, stb. szerint. Ebben a tanulmányban térbeni-területi megközelítést követünk.

A geográfiai megközelítés alapja, hogy az együttműködések egy csoportja kimutat a vidéki térségekből, éppen ezeknek a tágabb, mondhatjuk, hogy a globális térbe való illeszkedését szolgálja, míg mások a vidéki szereplők közötti viszonyokat, ezzel magát a vidéki teret rajzolják ki. Ez utóbbiak között említhetjük a vidéki tér különböző lokális pontjaihoz kötődő társadalmi csoportok közötti együttműködések, melyek nem csupán a társadalmi és a gazdasági tér építőelemei, de a földrajzi teret is formálják. A települési közösségek közötti kooperációk egyszerre segítik a települési közösségek előtt álló problémák megoldását és hoznak létre a további működésüket meghatározó struktúrákat.

A vidéki közösségek együttműködései a tér alkotásának fontos eszközei. Az együttműködések, azok feltétel- és hatásrendszerének tanulmányozása jelentőséggel bír a térfolyamatok megértése és azok tudatos befolyásolása, tágabban értelmezve a vidéken élők életlehetőségeinek formálása szempontjából.

Hipotézisként állítjuk, hogy az államszocialista múlt, annak öröksége az együttműködéshez sajátos környezetet nyújtott. Ellentmondásosan segíti, de főképp gátolja a partnerségi viszonyokon nyugvó települések közötti együttműködések. Ez az örökség az Európai Unióban egységes vidékpolitika keretei között is a nyugat-európaiktól eltérő tartalmat és formációt eredményez.

A tanulmány négy témakört dolgoz fel: (1) vizsgáljuk a vidéki települési közösségek közötti együttműködések indokait és (el)várható előnyeit. Ennek tükrében áttekintjük (2) az együttműködések alakító magyarországi folyamatokat és (3) az együttműködések jelenlegi helyzetét és nyugat-európaiktól eltérő sajátosságait. Mindezen információk és tapasztalatok bázisán (4) kísérletet teszünk a jövőbeni folyamatok forgatókönyveinek felvázolására.

5.5.1. A vidéki települési közösségek közötti együttműködés indokai

A vidéki települési közösségek közötti együttműködések szükségességét a vidékiség lényegéből fakadó okok mellett politikai indokok is alátámasztják, és egyben megszabják a települési közösségek közötti együttműködések kereteit.

5.5.1.1. A vidéki települési közösségek immanens sajátosságai

Települési közösségként az emberek lakóhely szerinti, a mindennapi szükségletek kielégítésében egymással közösséget vállaló, saját önkormányzattal rendelkező csoportját

értelmezzük. A helyben élők szükségleteinek kielégítéséhez a szociálgeográfia jellemzően hét települési funkciót azonosít be. Ezek: (1) lakás, (2) munkavégzés / jövedelemszerzés, (3) tanulás, (4) vásárlás, (5) kommunikáció (benne közlekedés), (6) szabadidő eltöltése és (7) közösségekben élés. (Partzsch in Berényi 1997) A lokális szükségletek kielégítésének szervezése döntő mértékben települési keretekben történik. A szubszidiaritás elvének (Pius XI 1931) megfelelően a család és a szomszédság által kielégíteni nem tudott szükségletekhez kapcsolódó funkciók szervezését – a regionális és országos szabálykeretek között – a helyi önkormányzatok végzik. (Pálné 2008)

Magyarország településhálózatára jellemző a kisebb települések magas száma. Az ország lakosainak 8%-a a településállomány 54%-át kitevő 1000 fősnél kisebb településen él. A városhálózaton belül is meghatározó, 45%-os részarányt képviselnek a 10 ezer fősnél kisebb városok. Az összességében nem túl nagy (93 ezer km²) területű ország településszerkezetét tekintve négy részre osztható: (1) Alföld, (2) Dunántúl, (3) Északi-középhegység, (4) Budapest agglomerációja. Az Alföldre a kevesebb számú, de nagyobb méretű falvak és mezővárosok, a Dunántúlra és az Északi-középhegység területére a sok aprófalú, kisvárosok és felduzzasztott ipari városok a jellemzők, míg az ország közepét Budapest agglomerációja uralja. Mindez témánk szempontjából azért érdekes, mert Magyarországon a településhálózat egy az egyben visszatükröződik a közigazgatási rendszerben, amennyiben minden település lakossága saját önkormányzattal rendelkezik. Így Magyarország esetében települési közösségen az adott településen élők együttesét értjük.

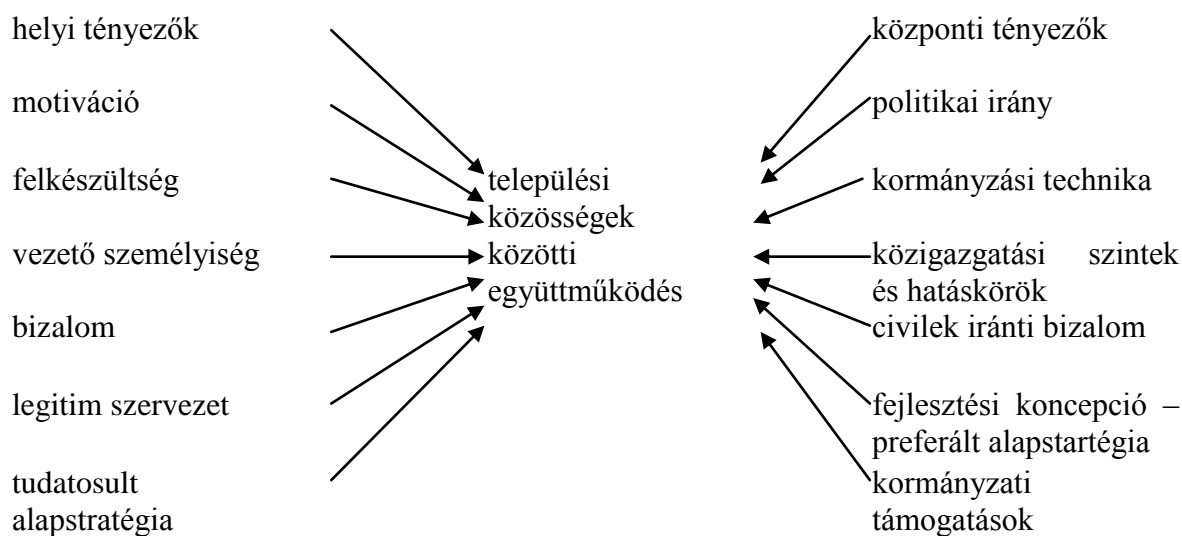
Ahhoz, hogy a lakosok eredményesen szervezzék saját életüket, a helyi legitimációval rendelkező, ugyanakkor az állam által elismert önkormányzat létezése szükséges, de nem elégséges feltétel. Shortall és Shucksmith (2001), valamint Lister (2000) szerint a sikeres együttműködés alapfeltételei a bizalom, a komplementer erősségek, a közös döntéshozatal, a kétirányú információcsere és a kölcsönös elszámoltathatóság. Lister még hangsúlyozza az előre lefektetett közös célok, az egyenlő módon megosztott költségek és hasznok, a felelőségek tiszta lehatárolása és a közös munka iránti hosszú távú elkötelezettség jelentőségét. Emellett azonban elsősorban motiváltaknak kell lenniük saját sorsuk alakítására, a szükségleteik szélesebb körben történő kielégítését erősítő változtatásokra. Másodsorban tudniuk kell, hogy pontosan mit is akarnak, milyen célok érdekében kívánnak tevékenykedni. Harmadsorban ismerniük kell a céljaik eléréséhez vezető utat és módszereket. Negyedsorban rendelkezniük kell a megvalósításhoz szükséges forrásokkal, beleértve a saját forrásaik feletti rendelkezést és a közösség területén lévő erőforrások feletti kontroll lehetőségét. Végül, jó, ha tevékenységükhöz kívülről is kapnak támogatást, vagy legalábbis külső tényezők nem akadályozzák őket. A fenti öt követelményt a helyi erőforrásokra épülő, helyiek részvételével, helyi kontroll alatt megvalósuló területi beavatkozásként értelmezhető helyi fejlesztés¹¹ alapfeltételeinek is tekinthetjük. (G.Fekete 2007)

---

¹¹ A helyi és általában a bottom up fejlesztés fogalmának meghatározásában, elméletének és nyugat-európai gyakorlatának tárgyalásakor alapműnek tekintem Myrdal, Galtung, Stöhr és Brugger írásait.

2. ábra: A települési közösségek közötti együttműködés modellje

forrás: saját szerkesztés

A települési közösségek közötti együttműködés feltételei között is az első a valós helyzetből fakadó indokokon és azok felismerésén alapuló motiváltság.

Már csak a települési közösségek lényegéből és működésük körülményeiből adódóan is egy sor indok szól a térben szomszédos közösségek összefogása mellett. Különösen igaz ez a vidéki térségek kistelepülései esetében.

A vidékiséget jellemző négy alapvető kritérium (G.Fekete 2009) mindegyikéből következnek a települési közösségeket az együttműködés irányába hajtó indokok:

- (1) A kisebb méret és alacsony koncentráció (a népesség, a vállalkozások, az intézmények, az épületek sűrűségében) miatt vannak olyan funkciók, melyek a települési közösségen belül nem működtethetők, mert az adott méretben nem gazdaságos a funkciót kiépíteni, vagy mert hiányoznak a szükséges anyagi, munkaerő, szellemi források. A nehézség áthidalásához több települési közösség összefogására van szükség.
- (2) A természeti környezethez való közelség, ami a gazdasági tevékenységekben csakúgy megmutatkozik, mint az életformában, a települési határokon átnyúló környezeti hatások jelentőségére mutat rá. A természeti tényezők csak ritkán korlátozódnak egyetlen településre, a természeti erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás, a környezeti fenntarthatóság biztosítása a települési határokon átnyúló együttműködések követel.
- (3) A centrumtól való távolságból adódó periféria problémák a szomszédos településeket egyformán érintik. A távolság (földrajzi periféria) áthidalásához szükséges infrastruktúra (közlekedés, kommunikáció), az érdekek érvényesítéséhez (társadalmi periféria) szükséges képviselő, a globális gazdaságba való bekapcsolódáshoz (gazdasági periféria) szükséges piaci súly kialakítása egyaránt területi integrációt feltételez.
- (4) A relatíve lassabb kulturális változások következtében megőrzött kulturális értékek könnyebben tudatosíthatók, őrizhetők és hasznosíthatók, ha a hasonló örökségű közösségek összefognak, illetve, ha az egyedi kulturális vonások egy tágabb közösség sokszínűségében válnak láthatóvá. A kulturális örökség és diverzitás részint gazdaságilag hasznosítható erőforrást, részint a helyi identitás alapjaként a közösséget összetartó erőt képvisel. Ez utóbbi a helyi társadalom alakítójaként a lakóhelyválasztásban, a népesség megtartásában és vonzásában is kimagasló szerephez

jut. A kulturális örökség gazdasági hasznosításában a piaci törvényszerűségek miatt célszerű a települési közösségeknek együttműködniük, míg az eltérő helyi identitásokból kirajzolódó sokszínűség láthatóvá tételéhez, a „kínálat összehangolásához” szintén kooperációra van szükségük.

5.5.1.2. *Az együttműködés politikai indokai*

A vidéki települési közösségek közötti együttműködés fenti indokai a lokalitás és a vidék területi szerepének a legutóbbi időkben tapasztalt változásával erősödtek fel és egészültek ki politikai indokokkal.

Az európai modernizáció kiteljesedését követően hosszú időn keresztül a politikában a lokális közösségek területi fejlődésben¹² játszott szerepének csökkenésével, a vidéki erőforrások leértékelődésével kellett szembesülnünk. (*Polányi 2001*) Ebben a modernizáció alapját képező ipari termelés erősödő koncentráció és szervezettség igényének a rurális terek alacsony népsűrűségével és öröklött agrár meghatározottságával való találkozása játszott szerepet. Az 1980-as évektől (egyres országokban már lényegesen korábbról) azonban valami megváltozott. (*Woods 2010*) Ezek a változások az ökológiai és kulturális tényezők szerepének újrafelfedezését (*Gibbs 1998, Ray 1994*), a társadalom és a gazdaság lokális szintjének felértékelődését, a lokalitások megerősödését (*Cook, 1990*) és a vidék, a város-vidék kapcsolatok átértékelését (*Buller-Hoggart 2001*) hozták magukkal. A területi politikákban lejátszódó paradigmaváltás (*Barca et al 2012*) egyik alaptényezője a fejlesztés lokális dimenziójának és participatív jellegének felértékelődése, ami együtt járt a lokalitás fogalmának – a helyi közösségek integrációján alapuló – kiszélesedésével is.

Az 1980-as évektől kezdődően az állam viszonya a lokalitáshoz alapvetően megváltozott. A korábbi iparosítási politika hatástalanná és tarthatatlanná vált, új regionális politikai célok fogalmazódtak meg a kisvállalkozások létrehozásának támogatására és a létező vállalkozások racionalizálására (termékfejlesztés, marketing, stb.) A 80-as években a jóléti állam terjeszkedése a közszolgáltatások biztosításában is lelassult, súlyos nyomás nehezedett a költségvetésekre, veszélybe kerültek a korábban – főként falusi térségekben – nagyszámban létrehozott munkahelyek. A “helyi erőforrások használata” szlogent kezdték el alkalmazni a gazdaságpolitikában és a közszolgáltatások terén is. (*Oksa 1991*) Kiútként az alternatív fejlesztési stratégiák, köztük pl. a helyi szükségletek kielégítését a helyi erőforrások mobilizálásával, a külső támogatások felhasználásának helyi szervezésével és kontrolljával elérni kívánó *önerős fejlődés* modelljének alkalmazása kínálkozott. (*Galtung 1980, Brugger 1986*)

A lokalitás hangsúlyozása megjelent a nemzetközi fejlesztéspolitikában is. A fentebbiek mind hozzájárultak ahhoz, hogy az 1980-as évektől rendre fogalmazódtak meg az új nemzeti területpolitikák, melyekben a területfejlesztési döntéshozás decentralizációja, a szubszidiaritás, a helyi kezdeményezések fontosságának elismerése alapelveként jelennek meg. (*OECD 2010*) A fejlett országokban is jellemzővé váltak a különböző közösségi gazdaságfejlesztési és szolgáltatási programok és szervezetek. A helyi fejlesztést a nemzeti kormányzatok, az EU és az OECD programjai segítették. Közülük példaértékű helyi fejlesztési eredményeket értek el a foglalkoztatási célú ILE (Initiatives of Local Employment) és a vidékfejlesztési LEADER, majd újabban a határon átnyúló EGTC csoportok. Ezen csoportok számára a lendületet a helyi kezdeményező erő adja, az adott

---

¹² Területi fejlődés alatt egy térség azon képességének változását értem, mely lehetővé teszi a térségben élők szükségleteinek a korábbinál szélesebb spektrumban és/vagy szélesebb társadalmi körben történő kielégítését oly módon, hogy közben mások (beleértve a jövő generációkat is) életlehetőségei ne szűküljenek. (*Burton 1990*)

támogatási programon belül a siker elsősorban a helyi fogadókészségtől, innovativitástól függ.

5.5.1.3. *Az együttműködés jellemző területei és paradoxonjai*

A vidéki települési közösségek közötti együttműködések az előzőekben érzékeltetett helyi fejlesztés és egyben a lokalitás térbeni kiterjesztését valósítják meg. A környezeti, a társadalmi és a gazdasági tér alakítását egyaránt befolyásolhatják, mint ahogyan a korábban felsorolt települési alapfunkciók bármelyikét is érinthetik.

Az együttműködések a helyi fejlesztés dualitásának (*Pike et al 2007*) megfelelően a térségi önellátást és a globalizációs folyamatokba való intenzív bekapcsolódást egyaránt szolgálhatják. A két helyi fejlesztési alapstratégia különböző arányban kaphat helyet a települési közösségek céljaiban és tevékenységében. Az önellátásra törekvést hangsúlyosan kezelők körében az együttműködés fő területei: munkamegosztás a helyi termékek előállításában és értékesítésében, a helyi közösségek és a helyi identitás megerősítése, a belső piac és a belső kommunikációs hálózatok építése. Míg a globális, az áramlások terébe való integrálódásra törekvés a verseny és a versenyképesség területeit, így a külső kommunikációs és üzleti kapcsolatokat, a külső tőke bevonását, a legkorszerűbb technológiák bevezetését állítja az előtérbe. Az együttműködést akadályozhatja, ha a szomszédos közösségek más-más helyi fejlesztési alapstratégiát követnek és nem találják meg a közös érdekeltséget. (Önmagában az eltérő alapstratégia még nem akadály a együttműködésnek, de nagyobb kihívást jelent a partnerség kialakítása és működtetése.)

A lokalitás politikai felértékelődése következtében a települési közösségek közötti együttműködésekre is kiható két paradoxonnal szembesülünk.

(1) A politikai és kulturális tevékenységek lokalizálódása a globalizálódó gazdaság „helyvesztése”, az emberek, tevékenységek és döntések közötti kapcsolatokon alapuló „áramlások tere” működése közben, részint annak hatására megy végbe. (*Castells, M. – Henderson, J. 1987*) A lokálisan értelmezett szervezetek és mozgalmak „hely-specifikus” tapasztalatai ellentmondásba kerülnek a magasabb területi szinteken jelentkező érdekekkel. Ennek következtében, minél inkább uralják a globális tényezők a lokalitást, annál több helyi intézmény, szervezet és ember dolgozik a lokalitás egyediségének megjelenítésén és növelésén. (*Stöhr 1988.*) A regionális és helyi identitás együtt nő a globális orientációval. (*Brugger 1986*) A helyi közösségek fejlesztő tevékenysége két ágra szakad. Egyik irányban a globalizáció további specializációs érdekeit szolgálja, annak fő áramához próbálnak csatlakozni, a másik irány szerint pedig éppen a globalizációs ártalmak kivédése érdekében kívánják a lokalitást megerősíteni. Mindkét alapstratégia túllép a lokalitás határain és ezzel a fenti kettősség rányomja bélyegét a települési közösségek közötti együttműködések formálódására is.

(2) A helyi fejlesztés további paradoxonja szerint a helyi fejlesztésben legaktívabbnak látszó, a nemzetközi és nemzeti politikákhoz leginkább alkalmazkodó, az Európai Unió fejlesztési politikájában egyre hangsúlyosabban szereplő koncentrációs és partnerségi elveknek és az ezekből következő programok által közvetített elvárásoknak leginkább megfelelő és ezáltal a támogatási források megszerzésében jeleskedő helyi szervezetek könnyen elveszíthetik lokális legitimitásukat. A külső források eléréséhez szükséges feltételrendszereknek való állandó megfelelési kényszer hozhatja magával a helyi közösségtől való elszakadást. Így a szervezet hosszú távon már nem képes betölteni eredeti hivatását, elveszíti legnagyobb erősségét: a helyi legitimitációt. (*Galtung 1980, Green et al 1993*)

5.5.2. A vidéki települési közösségek közötti együttműködések magyarországi alakulása

5.5.2.1. A rendszerváltás előtt (1980-as évek)

Miközben a nyugat-európai országokban a 80-as évektől sorra alakultak a helyi fejlesztés szervezetei, az *államszocialista rendszer keretei között*, a központilag vezérelt területpolitikában csak kisebb hangsúlyeltolódások következhetek be. A totalitárius állam monolitikus fejlődésfelfogása és diktatórikus berendezkedése nem tűrte, sőt kimondottan gátolta a helyi közösségek megerősödését.¹³ A fokozatosan puhuló diktatúrában a központi kormányzat a fejlesztési döntések helyi legitimálásának formális megköveteléséig, majd a 80-as évek társadalmi vitái és az állami fejlesztési források rohamos csökkenése nyomán a helyi közösségi kezdeményezések fontosságának kimondásáig jutott el.¹⁴ Ez is elég volt azonban ahhoz, hogy helyi csoportok – gyakran külső értelmiségi támogatással¹⁵ - összeszerveződjenek és megfogalmazzák saját fejlesztési céljaikat. Anyagi források hiányában ezen célok megvalósításáért sokat tenni azonban nem tudtak, tevékenységüket kénytelenek voltak a kulturális rendezvényekre, a népi hagyományok őrzésére korlátozni, ill. ezekbe burkolni.¹⁶ A felülről irányított tanácsi rendszer nem engedte az életkörülmények és főként a gazdaság fejlesztésébe a helyi kezdeményezéseket beépülni¹⁷, de a településen belül megvívott csaták jó felkészülést jelentettek a rendszerváltás utáni időkre, amikor ezek a csoportok legitim civil szerveződéseké alakulhattak.¹⁸

A rendszerváltás előtti, helyenként jelentkező helyi fejlesztő kezdeményezéseket tehát a *települési bázis*, az ebből következő *területi elszigeteltség*, a *kulturális szférával való erős kapcsolat* és a *hivatalos fejlesztő politikán való kívül rekesztettség* jellemezte. Az államszocialista rendszer utolsó szakaszában a helyi fejlesztő kezdeményezéseket már nem a tiltás és nem csak a rendszerbe beépített közvetlen akadályok gátolták, hanem a negyvenéves működés során kialakultak a közvetett fékek is. Ezek közül a legfontosabb a paternalista hatalomgyakorlás és a polgári értékek megnyilvánulásának üldözése következtében az önállóság, az *egyéni kezdeményező készség elvesztése*. A negyven év alatt sikerült elérni, hogy az emberek tömegei leszokjanak az önálló gondolkodásról, a saját erejükre építő stratégiák felállításáról.¹⁹ Másrészt súlyos örökségnek bizonyult a

¹³ A nyugati demokráciák és az államszocializmus területpolitikája egyaránt felülről vezérelt volt, csak hogy ez utóbbi kifejezetten gátolta a helyi mozgásokat és a helyi közösségekre, mint a központi hatalmat fenyegető veszélyforrásra tekintett és ezért nem is engedte azokat szerveződni, míg az előbbi a források hatékony felhasználásának jegyében törekedett a helyi erőforrások bevonására, a döntések helyi legitimálására. (Böhm 1988)

¹⁴ A 80-as években az aprófalvak elnéptelenedése hívta fel a figyelmet a csakis a központok fejlesztésére koncentrááló központi fejlesztési politika hibáira. Széles társadalmi körben indult vita a növekedéspólus-elméleten nyugvó területpolitika helyességéről. A viták egyik eredményeként felerősödött a helyi közösségek megerősítését célzó – akkor még a hivatalos politikával sokszor és sok helyen összeütközésbe kerülő – közösségfejlesztő mozgalom. (Varga and Vercegy 1991)

¹⁵ Közép-Európa társadalmában, ahol a 19.sz. polgári forradalmainak megkésettége gyarmati elnyomással is párosult, az értelmiségnek sajátos szerepe van. Az értelmiséghez tartozni nem csupán magasabb iskolai végzettséget jelent, de a fogalom a nemzeti küldetésstudattal is átszíneződött.

¹⁶ A leggyakoribb akciók ekkor a népzene, a néptánc újrafelfedezését jelentő táncházak, a közösségi művelődés keretei közé illeszthető klubok voltak. Az sem véletlen, hogy a helyi szerveződések motorjai a művelődési házakban dolgozó népművelők voltak és a helyi művelődési házak a helyi politikálás központjaivá váltak.

¹⁷ A fejlesztés logikáját az iparosítás primátusa és a lakossági közszolgáltatásoknak az ipartelepítésekhez, valamint a településhierarchiában elfoglalt pozícióhoz való kötése jellemezte. (Enyedi 1997)

¹⁸ A társadalmi szervezetekre vonatkozó, azok alakítását lehetővé tevő törvény 1989-ben lépett életbe.

¹⁹ Ez a jelenség nem szocialista „vívmány”, az angol közösségfejlesztők is gyakran panaszkodnak a paternalizmus eme következményére. (Gilchrist 2000)

hiánygazdálkodás keretei között megvalósuló település- és területfejlesztési gyakorlat következtében a városok és vidékük, a központi és társközségek, a települések és a megyei tanácsok között *kialakult ellentétek létezése*.²⁰ Az örökség harmadik elemét pedig a korábbi területpolitika hatására kialakult, meglehetősen *nagy területi különbségekkel* és alapvető infrastrukturális hiányosságokkal rendelkező településrendszer adta.

Bár a 20.század elején a magyarországi vidéki teret is sűrűn átszötték települési közösségek közötti családi, gazdasági, közösségi kapcsolatok, az államszocialista rendszer sajátosságaiból adódóan a rendszerváltás előtti időszakban a vidéki közösségek között önkéntes, egyenrangúságon alapuló együttműködésekről nem beszélhettünk. Az intézményes, állam által kontrollált kapcsolatoké volt a főszerep. Több olyan mechanizmus is kialakult, melyek a későbbiekben (maig) meghatározzák az együttműködés motivációit és jellegét. Így (1) a helyi fejlesztés lehetetlensége, (2) a körzetesítés, (3) a paternalizmus.

5.5.2.2. *A rendszerváltást követő spontán szerveződés (1989-1996)*

A rendszerváltó kormány egyik fő törekvése a negyven év sérelmeinek orvoslása, a vesztesek kárpótlása volt. Az említett örökség következtében a demokrácia, ezen belül a helyi közösségek autonómiájának visszaállítása csak települési bázison jöhetett létre. A szomszédos települések közötti ellenségeskedés nem tette lehetővé a közigazgatási körzetek megőrzését. Magyarország több mint háromezer települése mind önálló önkormányzati státuszba került.²¹ Az önállóság mellé európai szinten is erős, ráadásul a település méretétől független hatásköröket kaptak. (Pálné 2008) A feladatokhoz a korábban látottnál több, de – mint később kiderült – a megvalósításhoz elégtelen forrásokat rendeltek. (Horváth M. 2002) A rendszerváltás létrehozta és kompetenciákkal megerősítette a helyi fejlesztés egyik szereplőjét, a *helyi önkormányzatot*. (A magyarországi átalakulás sajátosságaként a helyi vállalkozások és a civil szerveződések létrehozásának törvényi lehetősége már a politikai váltás előtt adott volt.)²²

Az első demokratikus kormány nagyhorderejű társadalom- és gazdaságfejlesztési célokkal igen, kiforrott területpolitikával azonban nem rendelkezett. Így 1993-ig helyi fejlesztésről sem beszéltek. Elindultak azonban a kistépelüléseknek kedvező, az alapinfrastruktúra tetemes lemaradásán javítani kívánó, ám továbbra is a monolitikus fejlődésfelfogásra épülő nagy infrastruktúrafejlesztési projektek, melyek címzettjei legtöbbször a helyi önkormányzatok lettek.

A helyi gazdaságban az állami, a tanácsi és a szövetkezeti vállalatok összeomlása jelentős, a foglalkoztatásra és a kistermelők integrálására alapvetően kiható úrt hozott létre. Más gazdálkodó szervezet nem lévén, a helyi önkormányzatok kerültek vállalkozási kényszerbe. A *vállalkozóönkormányzat*-konceptiót a saját bevételek iránti igény is erősítette.

A helyi önkormányzati rendszer létrehozása, valamint a vállalkozó önkormányzat koncepció átmeneti felerősödése után a források újraelosztásában a pályázati rendszerek bevezetése számít a következő mérföldkönek a helyi gazdaságfejlesztés szempontjából. A központi források allokációjának eme elterjedt módja rövid idő alatt a helyi fejlesztési elképzelések megvalósításának egyetlen pénzügyi forrásává vált. Az általános tőkehiány

²⁰ A 70-es években jelentős körzetesítés zajlott Magyarországon, minek következtében a települések többsége társközségi státuszt kapott. A települések státusza, a településhierarchiában elfoglalt helye az 1972-től alkalmazott, a fejlesztési forrásokat a hierarchiában elfoglalt hely alapján leosztó fejlesztési politika miatt lett sorsdöntő. E politika alkalmazását a kisebb településeken élők úgy élték meg, hogy az értelemszerűen jobban fejlődő, sok esetben mesterségesen kijelölt központi települések tőlük veszik el a forrásokat. A források újraelosztásának mindenható urát pedig számukra a megyei tanács testesítette meg. (Vági 1982)

²¹ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról

²² 1989.évi II. (Egyesületi) törvény, 1988.évi VI: (Társasági) törvény

következtében a helyi törekvések mellé rendelt saját pénzügyi források a legtöbb esetben legfeljebb papíron léteztek. A helyi magántőke mozgósítása a közcélú beruházásokhoz csak vágyalom maradt, az önkormányzatok saját bevételekkel alig rendelkeztek.²³ Az egyoldalú forrásösszetétel egyoldalú függőséget, a pályázatok kiíróinak, leggyakrabban a központi akaratnak való kiszolgáltatottságot erősítette. *A magyar helyi fejlesztés cél-intézmény- és eszközrendszerét a mai napig alapvetően meghatározza, hogy a támogatók mit tartanak kívánatosnak.*

1993-ban indult a PHARE²⁴ kistérségi programja, mely kimondottan a helyi fejlesztést, ezen belül a helyi gazdaságfejlesztést akarta megerősíteni. A program innovatív kezdeményezésekhez adott támogatást, amennyiben azok több település önkormányzatainak, vállalkozóinak és civil szervezeteinek önkéntes összefogásán alapultak és egy hosszabb távú stratégiába illeszkedtek. A program hatására több mint 70 új kistérségi fejlesztő szervezet jött létre, dolgozta ki stratégiáját. A PHARE-program által elindított folyamatot erősítette az Országos Foglalkoztatási Alapítvány²⁵ helyi gazdaságfejlesztési stratégiák kidolgozásának támogatásával. Más szervezetek támogatásaival együtt összességében mintegy 130 kistérségi együttműködés kapott támogatást.

5.5.2.3. *A területfejlesztés intézményesülése és a települések közötti együttműködések szervezeteinek burjánzása (1996-2001)*

1996-ban az Országgyűlés elfogadta a Területfejlesztési Törvényt²⁶. A területfejlesztésben megtörtént a területpolitika paradigmaváltása. Ennek részeként a gazdaságfejlesztés, ezen belül a helyi gazdaságfejlesztés felértékelődött. A területfejlesztés alapegysége a funkcionális kistérség, míg a tervezés és statisztikai adatgyűjtés egysége a statisztikai körzet lett.²⁷ A Törvény a kistérségek fejlesztési koncepcióinak kidolgozását és a kistérség megyei képviselőjét az önkéntesen szerveződött, de csak helyi önkormányzatokból álló kistérségi területfejlesztési önkormányzati társulások hatáskörébe utalta. A megyei fejlesztési tanácsokban a kistérségek túlreprezentálásának elkerülése végett a kistérségi képviselők számát a statisztikai adatgyűjtési céllal létrehozott térségek számához kötötték.

A Törvény végrehajtása érdekes túlkapásokat hozott. Egyrészt a korábban már létrejött, helyi szereplők minden típusát átfogó kistérségi fejlesztő szervezetek vagy kizárták tagjaik közül a nem önkormányzatokat, vagy új szervezetet hoztak létre. Másrészt elindult a statisztikai körzetekhez való területi igazodás. Az új szervezetek már mind ezen a területi bázison, tisztán önkormányzati részvétellel jöttek létre.

A kistérségi gondolat hamar népszerű lett nemcsak a területfejlesztés, de minden ágazati irányító szervezet körében. Nem véletlen, hiszen 3200 önálló települési kormányzattal együttműködni, hatékony területi irányítási rendszert működtetni nem lehet. A különböző tárcák sorra hirdették meg a kistérségi együttműködések ösztönző programjaikat. Lehetett pályázni kistérségi turisztikai iroda, ifjúsági referens, vállalkozói

²³ A helyi önkormányzatok saját bevételeinek aránya általában 30-40 %, de a kisebb településeken 10% alatt marad. (Temesi 2000)

²⁴ Az Európai Unió előcsatlakozási programja 1989-től Lengyelország, Magyarország, majd a további kelet-európai országok számára.

²⁵ Az OFA-t 1992-ben hozták létre azzal a céllal, hogy a munkaerő-piaci folyamatokat indukáló, a foglalkoztatáspolitikai aktív eszközeinek bővítését szolgáló innovációkat projektek finanszírozásával erősítse.

²⁶ 1996. évi XXI. (Területfejlesztési) törvény

²⁷ A Központi Statisztikai Hivatal a tervezés és a statisztikai adatgyűjtés számára határolt le vonzáskörzet-típusú, 30-60 ezer fős körzeteket. Az első időszakban ezek száma 150 volt, majd, ahogyan nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a forráselosztás területi bázisai is, helyi nyomásra a számuk 168-ra növekedett.

központ indítására. Ezek mögött minden esetben helyi önkormányzatok csoportjai álltak, vagy valamely gesztor önkormányzat, vagy egy már formalizált kistérségi társulás vezetésével.

A civil szervezetek száma másfélszeresére növekedett, de a helyi fejlesztés kistérségi civil szervezetei nem nőttek már ilyen mértékben.²⁸

1998-ban módosították a területfejlesztési törvényt, minek következtében a megyei fejlesztési tanácsokban való kistérségi képviselőket korlátozták, az megszűnt motivációs tényező lenni. A korábban csak ezért létrejött szervezetek tevékenysége kiürült, a kistérségi aktivitás mérséklődött. Új szervezetek alig alakultak. A meglévők a már említett pályázati rendszerekben próbáltak forrásokhoz jutni.

A helyi fejlesztő kezdeményezésekben további megtorpanást hozott az, hogy a kormányzat 2000-ben a helyi fejlesztő kapacitások megerősítésének ígéréssel, de tisztán politikai szándékkal és a helyi véleményeket figyelmen kívül hagyva létrehozott egy kistérségi megbízotti hálózatot. Az ország mind a 150 statisztikai kistérségébe kineveztek egy, a legtöbb esetben sem területfejlesztési szakembernek, sem a helyi szervezetek tevékenységébe bekapcsolódó aktivistának nem tekinthető valakit, akinek a fő feladata a központ és a kistérség közötti információáramlás biztosítása volt. A helyi szervezetek ezen intézkedést nagy csalódással vették tudomásul, hiszen ők saját irodáik és munkatársaik megerősítésére számítottak és nem egy új, tőlük idegen, sok esetben még általuk támogatandó szereplő belépésére.

2000-ben a kistérségi szerveződések közösségi vonalát erősítő intézkedések is történtek. A SAPARD előcsatlakozási alap forrásainak felhasználására való felkészülés folyamatában az egész vidéki társadalmat átfogó tervezés indult. Ennek egyik szegmenseként a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium frissen megalakult Vidékfejlesztési Programok Főosztálya kezdeményezésére és támogatásával több mint 200 kistérségi vidékfejlesztő csoport jött létre és kezdett bele saját, a tervek szerint a SAPARD programhoz kapcsolódó vidékfejlesztési stratégiai és operatív programjának kidolgozásába.

5.5.2.4. *Erősödő állami kontroll és egységesítés (2002-2010)*

A területi irányítási rendszerben egyre tarthatatlanabbá vált az atomizáltság, de a sok szálon elindult, egymással átfedésben lévő, az egész országot le nem fedő kistérségi szerveződések sem jelenthettek megoldást. A közigazgatás logikájából adódóan az egész országot lefedő, egymással át nem fedő, hasonló nagyságrendű, országosan 150-180-nál nem több térségi formációra volt szükség.²⁹ A tervezési, statisztikaiadat-gyűjtési céllal létrehozott körzetek és az egyre inkább ezekhez igazodó területfejlesztési önkormányzati társulások kapóra jöttek. A közigazgatásireform-gondolatok egyik hangsúlyos részévé váltak a kistérségek. Szakmai és döntéshozói körökben megfogalmazódott, hogy olyan kistérségi szervezetre van szükség, mely egy személyben gazdája a térségi hatósági ügyek intézésének, a különféle közszolgáltatások térségi koordinációjában való ellátásának és a területfejlesztésnek.³⁰ Az önkormányzatok számára az Alkotmány és az Önkormányzati

²⁸ 1998-ban bár már közel 260, egymással átfedésben lévő, eltérő nagyságú és kompetenciájú kistérségi fejlesztő szervezet létezett, ezek 2/3-a a területfejlesztési törvényhez illeszkedő önkormányzati társulásként határozta meg magát. Az 1996-ban és azután alakult szervezetek között már csupán 8% a társadalmi szervezetek aránya. Ekkor 16 olyan kistérségről tudunk, ahol egymás mellett ugyanarra a térségre többféle jogi státuszú szervezet is létezett. (G.Fekete 2001)

²⁹ Megjegyzendő, hogy a XIII. század végétől 1984-ig Magyarországon létezett hasonló területi szint, amit járásnak neveztek.

³⁰ A gondolat megszületésében jelentős szerepe volt a francia modellnek, ahol a társulásoknak és a helyi kezdeményezések állami struktúrába való beépítésének nagy hagyományai vannak, a helyi önkormányzatok

Törvény által juttatott erős autonómia, s a fenti törvények megváltoztatásához szükséges 2/3-os parlamenti többség adott politikai helyzetben való elérhetetlensége miatt ez a kistérségi intézmény csak a települési önkormányzatok önkéntes társulásával és bizonyos jogaik és hatásköreik önkéntes átengedésével volt létrehozható.³¹ A Kormányzat annyit tehetett, hogy pályázati rendszer keretében ösztönözte a települési önkormányzatokat ilyen többcélú kistérségi társulások létrehozására.³² Az első körben 72 többcélú kistérségi társulás jött létre.

Majd 2004-ben megjelent a Törvény a többcélú kistérségi önkormányzati társulások létrehozásáról³³ és 2005 elején már 123 többcélú társulás létezett. A jogszabály szerint ezek átvették a korábbi társulásoktól a területfejlesztési funkciókat. 2004 más szempontból is emlékezetes marad a kistérségi fejlesztés történetében. Megszületett a Területfejlesztési Törvény második módosítása. Ez alapvetően érintette a kistérségeket. Előírta, hogy a NUTS IV-es, majd LAU I-es szintté előlépett statisztikai kistérségenként Kistérségi Fejlesztési Tanácsokat kell alakítani. A Tanács kompetenciájába tartozott a kistérség területfejlesztési koncepciójának, programjának kidolgozása, azok megvalósításának ellenőrzése, a kistérség területéről beadott pályázatokról vélemény kialakítása, véleménynyilvánítás a megyei és regionális programokról, források gyűjtése, a kistérség területfejlesztési szereplői közötti együttműködések koordinálása, szakmai munkaszervezet működtetése. Tagjai a települési önkormányzatok vezetői, tanácskozási joggal vesznek részt munkájában a gazdasági kamarák, a megyei területfejlesztési tanács, a munkaadói és a munkavállalói szervezetek, az iparosok és kereskedők országos szakmai érdekvédelmi szervezetei, a civil szervezetek, a megyei közigazgatási hivatal, az államkincstár képviselői.

Az önkormányzati tagságú kistérségi fejlesztő szervezetek sorsa ezzel a két 2004-es intézkedéssel úgy látszott, hosszú távra meghatározott. Sikerült az egész országra egységes, szabályozott rendszert kialakítani. A döntéshozói jogkörrel rendelkező Fejlesztési Tanácsok munkaszervezeteinek létrehozását sem bízta a kormányzat a

---

akár tucatszámú társulásban is részt vesznek. A különböző céltársulási formák után a 90-as évek elejére érett meg a helyzet a komplex fejlesztési feladatokat kistérségi szinten felvállaló, önkormányzati jogkörökkel is rendelkező társulások megszervezésére. Ebben a kitüntetett társulási formában az önkormányzatok feladatokat és kompetenciákat adnak át egy tőlük intézményileg teljesen elkülönülő szervezetnek. Beleértve ebbe az adókiadás jogát is. A társulások a saját adóbevételek bázisán látnak el intézményműködtetői és területfejlesztési feladatokat. Ez utóbbiak közül kiemelkedik a programozás és a minden irányban egyeztetett, ezáltal egyben finanszírozhatóvá tett programokban szereplő projektek effektív megvalósítása.

Megjegyzendő, hogy a francia modellben is a helyi szereplők három alapvető konfliktusról beszélnek. Ezek:

- a választott tisztségviselők és a professzionista, ill. önkéntes fejlesztők közötti ellentétek
- az adminisztratív területi egységek és a funkcionális területek lehatárolásának különbözőségei
- a gazdasági és a civil szféra bevonásának elégtelensége a helyi fejlesztési folyamatokba és az ehhez kapcsolódó döntés-előkészítésbe.

³¹ Magyarországon a helyi önkormányzatok 2012-ig Nyugat-Európában sehol sem tapasztalt mértékű autonómiával rendelkeztek. A lakosok számára nyújtandó közszolgáltatások biztosításából és a hatalom helyi gyakorlásából adódó feladatok zöme őket terhelte. A megyei önkormányzatok kompetenciájába főként a települések erejét meghaladó, körzeti feladatokat ellátó a intézmények működtetése, bizonyos megyei hatókörű hatósági feladatok ellátása, valamint a területfejlesztéssel összefüggésben a megyei területrendezési terv elkészítése és elfogadása, a megyei területfejlesztési koncepció véleményezése, a megyei területi információs rendszer felállítása és működtetése tartozott. A helyi önkormányzatok kompetenciája csakis azok önkéntes átadása esetén volt csökkenthető. 2013. január 1-vel új közigazgatási szint jelent meg. A járási hivatalok a települési önkormányzatoktól vontak el hatásköröket és feladatokat. Ezzel a települések közötti együttműködésekben az önkormányzatok érdeklődése csökkent.

³² A 6/2004 (IV.15.) Kormányrendelet alapján meghirdetett pályázatban a kistérségi célok megvalósításához nyújtott 80-120 millió Ft elérésének feltétele volt, hogy legalább 3 évre vállalják az együttműködést, kizárólag egy közös munkaszervezetet hoznak létre, a területfejlesztési feladatokat a statisztikai kistérség minden településére ellátják.

³³ 2004.évi CVII. Törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról

véletlenül vagy a helyiekre. Pontosan meghatározott, a közigazgatás részét képező, a városi polgármesteri hivatalokhoz rendelt kistérségi hivatalok irányába mutató előírásokhoz kötötték a működés támogatását. Ezen a vonalon végbe ment tehát – erős központi ráhatással - az intézményesülés, létrejöttek a nemzeti területpolitika helyi, a közigazgatási rendszerbe beágyazott lábai.

Eközben a vidékfejlesztési tárca tovább élte a *vidékfejlesztési menedzserek hálózatát*. Az 1999-ben elkészült 210 db kistérségi fejlesztési program uniós csatlakozás utáni helyzetre való aktualizálása adott pénzügyileg is támogatható munkát 190 helyi menedzsereknek. A számukra biztosított, bérük és működési költségeik töredékét kitevő, de biztos támogatással sikerült őket megtartani és ezáltal a vidéki térségekben a helyi fejlesztéshez emberi erőforrásokat biztosítani. A központi döntéshozóknak azonban szemet szűrt a helyi munkacsoportokhoz kapcsolódó hálózat egyenetlensége és immár itt is követelményként jelent meg a statisztikai körzetekhez való igazodás. A támogatáshoz való hozzáférés reményében ezek a korrekciók meg is történtek, közben azonban a támogatás megszűnt.

A kormányzati szintről támogatott kistérségi fejlesztő kapacitások a támogatások egyszerűsödésével átláthatóbbá, de ugyanakkor uniformizálttá is váltak. Végbement egy átrendeződés, minek végén a települések közötti együttműködések közül csak a statisztikai kistérségi önkormányzati társulások maradtak lábon. Az önkormányzati dominancia erősödése a helyi gazdaságfejlesztésre is kihatott, tovább erősödött az infrastruktúrafejlesztés súlya a foglalkoztatást, a megélhetés feltételeinek javítását közvetlenül segítő projektekkel szemben.

Az Európai Unióhoz csatlakozván, a Strukturális Alapok támogatásaihoz való hozzáférés erős helyi/kistérségi kapacitásokat igényelt. Ezek elvben az önkormányzatinál szélesebb szakmai háttérrel és szervező erőt, valamint közösségi beágyazottságot követeltek. A rendszerváltást követően felfutott, majd visszaesett non-profit szektor (*Kuti 2008*) segítségére is szükség volt. A LEADER program egyenesen megkövetelte a helyi partnerséget és a döntéshozó testületben a nem önkormányzati szereplők többségét. (*Kovach 2000*) Mindez várhatóan az önkormányzati dominancia oldásához vezethetett. Ugyancsak várható volt, hogy a körön kívül maradt csoportok is várhatóan előbb-utóbb aktivizálódnak. A kérdés csupán az volt, hogy ezt a folyamatot mennyire gátolják majd az egyébként elkerülhetetlen további közigazgatási reformlépések és a kormányzat érezhető bizalmatlansága a civil szférával szemben. Az utóbbi hatására a települések közötti együttműködésekben a széles közösségi összefogáson alapuló szervezetekkel szemben az önkormányzati alapítású non profit gazdasági társaságok (*Bocz 2009*) szerepe nőtt meg.

A települések közötti együttműködés szervezeti palettája egyszínűbbé, erősen a pályázati rendszerektől függővé vált. Erre a folyamatra a koronát a többcélú önkormányzati társulások 2007-ben kialakított, más együttműködési formákat diszkrimináló rendszere tette fel.³⁴ 2010-re a több települést átfogó együttműködésekben gyakorlatilag nem maradt a többcélú önkormányzati társulásokon és az azok által alapított vagy kontrollált szervezeteken kívüli szereplő. Ez két következménnyel járt: (1) az együttműködések bürokratizálódtak, hivatali kereteken belül maradtak, (2) megmaradt az erős települési fókusz, valós térségi kezdeményezésekre alig, inkább az egyes települések kezdeményezéseinek kapcsolódás nélküli egymás mellé rendelésére került sor. Harmadik, az előző kettőt meghatározó sajátosságként említhetjük, hogy a települési közösségek térségi együttműködéseinek formálódásában továbbra is pályázati kiírások, az általuk közvetített központi elgondolások játszották a legnagyobb szerepet.

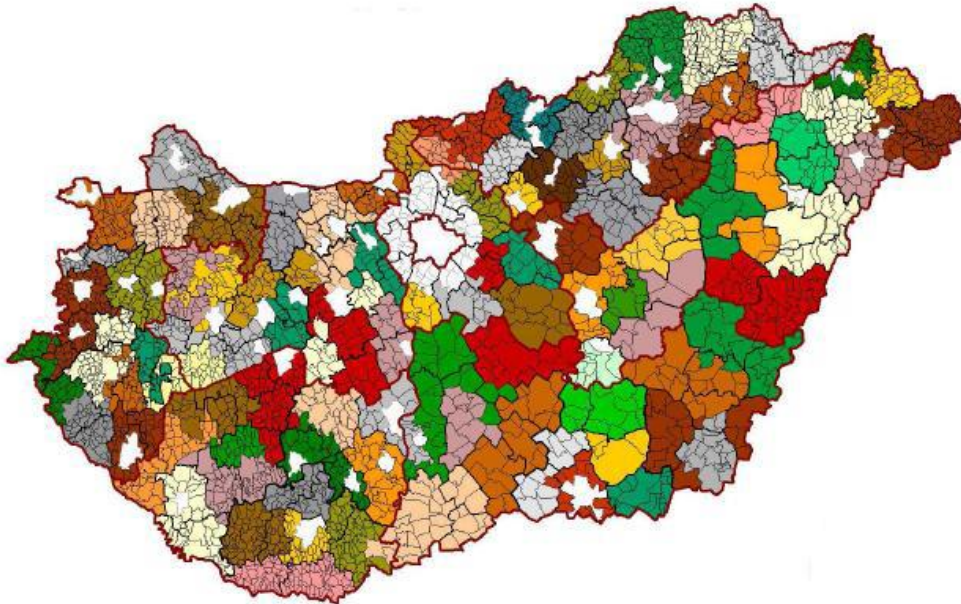
³⁴ Az Országgyűlés 2007. szeptember 10-én fogadta el a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény módosítását. Ennek eredményeként - Budapest kivételével, ahol a Fővárosi Önkormányzat látja el a feladatokat - mind a 173 kistérségben létrejött a kistérség összes települését magába foglaló többcélú kistérségi társulás. Ezzel hosszabb távon egységesen szabályozható és támogatható rendszer alakult ki a települési önkormányzatok ösztönző de önkéntes részvételével.

5.5.2.5. A központosítás további mélyülése

A 2010-es kormányváltás az élet sok területén gyökeres változásokat hozott Magyarországon. A folyamatok egyik legmarkánsabb vonása a centralizáció. 2013. január 1-vel új fejezet indult a területi közigazgatásban. A járási hivatalok a települési önkormányzatoktól és a továbbiakban már nem támogatott és megszüntetett többcélú kistérségi társulásoktól vettek át hatásköröket és feladatokat. A kistelepüléseken alapfokú oktatás állami, ill. sok helyen egyházi, de mindenképp a helyi önkormányzatitól különböző hatáskörbe került. A települések közötti együttműködések szervezésében korábban egyeduralgódóvá vált, már eleve igazgatási szemléletű társulások kormányzati támogatása megszűnt, ezzel sok helyen fel is bomlottak. Néhány megmaradt az önkéntes társuláson alapuló önkormányzati együttműködések közül, ezek még futó projektjeik megvalósítása érdekében projektszervezetté alakultak.

Az előzőekben vázolt folyamatok eredményeként mára a vidéki települési közösségek közötti együttműködések formája letisztult, jellemzően csak a LEADER program helyi akciósportjai sorolhatók ebbe a körbe. A szinte a kezdetektől fennmaradt, civil szervezetként működő együttműködések száma alig egy tucatra tehető.

A települési közösségek közötti együttműködésben a LEADER szervezetek csak részben képviselnek folytonosságot. A 2007-ben megalakult 96 LEADER szervezetből is csak kb. 1/5-ük létezett már korábban, és ezzel együtt kb. 80%-ukban volt valamilyen előzménye a közösségi együttműködésen alapuló helyi fejlesztésnek. A fennmaradó 20%-ban azonban ilyen előzmények nem voltak, egyértelműen a 2007-től megnyíló vidékfejlesztési támogatások hívták őket életre. (*Kis and Szekeres 2010*)

3.ábra: Az ÚMVP LEADER Helyi Akciósportok 2007-2013 között
Forrás: ÚMVP Monitoring Bizottság, 2010, 106.p.

5.5.3. A vidéki települési közösségek közötti együttműködések jellemzőinek változása és a jövő lehetséges forgatókönyvei

A települési közösségek közötti együttműködések különböző korszakokban jellemző intézményesült formáinak jellemzői közül csupán a szervezeti forma, a földrajzi terület, a méret és a fő tevékenységek összehasonlítását végezzük el, de már ebből is érzékelhető az állam befolyásának és az ebből fakadó következmények érvényesülése.

5.5.3.1. Az együttműködések formai jellemzői

Az együttműködések mérete a települések és a népesség száma szerint is egyre erősebb koncentrációt mutat. A kezdetben, spontán kezdeményezésre létrejött társulások több mint $\frac{3}{4}$ -e 20 településnél kevesebbet fogott össze, majd a kistérségi társulások jellemzően 15-25, a LEADER HACS-ok 30 települést tömörítnek. Az átlagos népességszám kezdetben 46 ezer, majd 34 ezer fő, a LEADER csoportokban ismét 40 ezer fő körüli³⁵.

Az együttműködés földrajzi kerete idővel szinte teljes mértékben az adminisztratív körzetekhez igazodott. Az első szervezetek földrajzilag homogén vagy funkcionális térségekben alakultak meg. A 2002 előtti önkormányzati társulásoknak is csak 18%-a felelt meg teljes egészében a statisztikai körzetbesorolásnak, 37%-uk annál kisebb földrajzi területet fogott át. A többcélú társulások már egy az egyben az adminisztratív körzetekhez igazodtak. A LEADER csoportoknak pedig már csak szintén 20%-uk működési területe egyezik meg a statisztikai körzettel, ám 40%-uk két, további 40%-uk pedig három vagy annál több körzetet fed le.

10.táblázat: A települések közötti együttműködés szervezeti változásainak áttekintése

szempont	1995	1999	2001	2008	2011
domináns együttműködési forma	spontán szerveződések	területfejlesztési társulások	vidékfejlesztési programozási térségek	többcélú önkormányzati társulások	LEADER csoportok
szervezetek száma	134	184	210	175	96
méret / átlagos népességszám (ezer fő)	46	34	28	47	40
méret / települések átlagos száma	10-20	15-25	10-20	20-25	30
adminisztratív körzethez képest(%)					
kisebb		37	50	0	0
egyenlő		18	40	100	20
nagyobb		45	10	0	80
város tagja %		70	40	100	40
szervezeti forma %					
nem jogi forma	29	0	80	0	0
önkormányzati társulás	39	66	0	100	0
társadalmi szervezet	32	34	20	0	100

³⁵ Földrajzi területük alapján még nagyobb népességszámot is várhatnánk, de az adott földrajzi terület 10 ezer fősnél népesebb városai nem tartozhatnak a LEADER együttműködéshez.

forrás: saját szerkesztés

A *szervezeti forma szerinti* besorolás nem csupán adminisztratív jelentőséggel bír. A szervezeti keretek a helyi fejlesztésben vállalt feladatokra és a fejlesztés során alkalmazott módszerekre és kihatnak. A társadalmi szervezetként működők általában szélesebb társadalmi partnerséget működtetnek, míg az önkormányzati társulások között gyakoribbak a tevékenységükben beszűkültebb, formálisnak tekinthető együttműködések. Ugyanakkor ez utóbbi formában erősebb a kormányzattal való együttműködésre való hajlandóság. A kizárólag önkormányzati tagokból álló társulásokkal szemben a LEADER szervezetek vegyes tagsággal bírnak és társadalmi szervezetként működnek. A települési önkormányzatok mellett a vállalkozói és a civil tagok jelenléte azonban sokszor mesterkéltné, alkalmanként a program által adott korlát³⁶ miatt az elnökségből kimaradó polgármesterek más színekben való megjelenését szolgálja. Az egy szervezetben tömörült tagok száma még úgy is számottevő, hogy az utóbbi években sokan lemorzsolódtak. Egy települést átlagosan három tag képvisel a szervezetben, ami szervezetenként több száz tagot is jelenthet. (Kassai 2012)

5.5.3.2. *Az együttműködések tartalmának változásai*

*Az együttműködés témáiban*³⁷ a települési és térségi infrastruktúra fejlesztése, a települések fejlesztésének koordinálása és a térségi turisztikai fejlesztések minden korszakban hangsúlyosak voltak. Ezek mellett az 1994-2001 közötti időszakban szembetűnő a tervezés és az érdekképviselés szerepének változása. 1996 után részint a Területfejlesztési Törvénynek, részint az annak nyomán elérhetővé vált támogatásoknak köszönhetően a tervezés a rangsorban az élre került és ebben az időszakban az előzőhöz képest megfordult a tervezési és beruházási projektek aránya³⁸. Mindez összefügg azzal, hogy a korábbi "vállalkozó önkormányzat" koncepcióval szemben a "vállalkozásbarát önkormányzat" koncepció erősödött fel. Ennek megfelelően került az előtérbe a vállalkozásokat vonzó, erősítő infrastruktúrafejlesztés és a települést, a térséget kiejánló marketing és PR tevékenység. 2000-re a tervezés szerepe ismét lecsökkent, hogy az uniós csatlakozással majd ismét felerősödjön.

11.táblázat: A kistérségi fejlesztő tevékenységek hangsúlyainak változásai 1994 és 2001 között

<i>1994 (99 db-os minta)</i>	<i>1997/98 (110 db-os minta)</i>	<i>2000/2001 (118 db-os minta)</i>
Térségi, települési infrastruktúrafejlesztés	Tervezés	Területfejlesztés koordinálása
Területfejlesztés koordinálása	Területfejlesztés koordinálása	Térségi turisztikai programok megvalósítása
Térségi turisztikai programok megvalósítása	Érdekképviselés	Térségi, települési infrastruktúrafejlesztés
Vállalkozásélénkítés, gazdaságfejlesztés	Térségi infrastruktúrafejlesztés	Tervezés
Érdekképviselés	Marketing és PR tevékenység	Térségi információs rendszer kiépítése és működtetése

³⁶ Az akciócsoportok összetételének meg kell felelnie az 1698/2005/EK tanácsi rendelet 62. cikkének (b) pontjában lefektetett követelményeknek.

³⁷ A kistérségi munkában megjelenő feladatok súlyára vonatkozóan 1994-ben, 1997/98-ban és 2000/2001-ben végeztünk felmérést.

³⁸ A legelső időszakban a közös projektek 77%-a volt beruházási jellegű, majd ez 33%-ra csökkent.

Tervezés	Térségi turisztikai programok megvalósítása	Természet- és környezetvédelem
Természet- és környezetvédelem	Térségi információs rendszer kiépítése és működtetése	Vállalkozásélénkítés, gazdaságfejlesztés
Foglalkoztatási programok közös szervezése	Vállalkozásélénkítés, gazdaságfejlesztés	Képzés
Térségi információs rendszer kiépítése és működtetése	Természet- és környezetvédelem	Marketing és PR tevékenység
Marketing és PR tevékenység	Önkormányzatok szakmai segítése	Település-felújítás
Hagyományőrzés	Foglalkoztatási programok közös szervezése	Foglalkoztatási programok közös szervezése
Nemzetközi kapcsolatok építése	Hagyományőrzés	Közösségfejlesztés
Önkormányzatok szakmai segítése	Közösségfejlesztés	Ifjúsági programok
Önkormányzati feladatok közös ellátása	Önkormányzati feladatok közös ellátása	Hagyományőrzés
Szociális programok megvalósítása	Szociális programok megvalósítása	Szociális programok megvalósítása
Közösségfejlesztés	Nemzetközi kapcsolatok építése	Önkormányzatok szakmai segítése

Forrás: saját szerkesztés

2007 után a többcélú önkormányzati társulások tevékenysége eltolódott a közös önkormányzati feladatok (orvos ügyelet, iskola, közművelődés, belső ellenőrzés) és az ezekkel összefüggő települési fejlesztési projektek közös szervezése irányába. A pusztán önkormányzati tagság és a központi fejlesztési források megszerzése mint legfontosabb cél létezése nem tette sem szükségessé, sem kívántá a térségi közösségek fejlesztését, a nem önkormányzati kapcsolatok építését, de a területfejlesztés intézményrendszerének további változásával³⁹ az érdekképviselet is elveszítette korábbi jelentőségét.

A LEADER együttműködések legfőbb tartalma – értelemszerűen – a vidékfejlesztés. Ezen belül kiemelt szerepet kap az infrastruktúra közös fejlesztése, a természetvédelem közös szervezése, a gazdasági kooperációk kialakítása és a társadalmi fejlesztések koordinálása.

Napjaink jellemző együttműködésen alapuló projektjei a szociális gazdaság fejlesztéséhez, a helyi termékek termeléséhez és értékesítéséhez, a turizmus fellendítéséhez és különböző, a térségben élőket a közös célok elérésére képessé tévő képzések szervezéséhez kapcsolódnak. Ezek a témák az európai uniós programokból egyértelműen következnek. Az együttműködés lényegét mutatja az a felmérési eredmény, mely azt mutatja, hogy a HACS-ok mit tartanak a legfontosabb feladataiknak.

12.táblázat: A HACS-ok feladatai az általuk meghatározott fontossági sorrendben

Sorszám	Feladat megnevezése	Átlagos pontérték
1	Támogatási források nyújtása, odaítélése	2,2
2	A helyi gazdaság élénkítése információk áramoltatásán keresztül	2,9
3	Térségi kapcsolatok erősítése, partnerségépítés a térségi szereplők körében (a helyi szereplők összehozása)	3,3
4	A helyi szereplők ösztönzése közös projektek, multiszektorális tevékenységek létrehozására, szinergikus hatás kiváltása	3,9

³⁹ A megyei, majd regionális fejlesztési tanácsokból a kistérségi képviselet folyamatosan háttérbe szorult.

5	A helyi szereplő kapacitásépítése	5,1
6	Konzultáció, véleménycsere biztosítása	5,3
7	Fenntartható fejlődés koncepciójának elterjesztése és gyakorlatba való átültetésének előmozdítása	5,4
8	A jó gyakorlatok megosztása és elterjesztése	5,6
9	Hálózatépítés más térségekben működő akciócsoportokkal	6,9

Forrás: Kiss and Szekeres 2010

5.5.3.3. Az együttműködés módszereinek változásai

A spontán együttműködések idején a szereplők ösztönösen, önkéntesekre és más feladatra alkalmazottak pluszmunkájára alapozottan kezdték tervezni és szervezni a több települési közösséget érintő tevékenységeket. Idővel, a témához kapcsolódó hazai kutatásoknak és a kibontakozó szakképzésnek is köszönhetően kialakult a professzionális menedzsment. A települési közösségek és azok vezetői hamarosan a térségi szervezőkre bízta az együttműködések szervezését.

A helyi szakemberek nem maradtak sokáig magukra. A térségi együttműködések központi politikai irányítása központi szakmai irányítást is magával hozott, illetve a szakmai irányítás megalapozta az időnként a helyi szakembereket is cserélgető politikai irányítást. A tervezésben a helyi szereplők központi módszertanokat követtek, a működés finanszírozásán keresztül központi irányelvek határozták meg a menedzsment feladatait. (Jellemzően a magyar HACS-ok EUs szinten a legrosszabbra értékelték a helyi döntéshozás és irányítás (a szubszidiaritás) érvényesülését saját munkájukban. (Kis and Szekeres 2010) A leginkább közösségeknek szánt LEADER szervezetek túlbürokratizálttá váltak, elszakadtak a helyi közösségektől.

A fejlesztői munkában – a jellemző tevékenységekkel összhangban – a társadalmi / közösségi tevékenység jóval lemaradt a „kemény” fejlesztések, az infrastrukturális beruházások menedzselése mögött. A fenti elvárásokhoz igazodó helyi fejlesztésben mindaddig ez nem jelentett tömeges problémát, míg felülről diktált követelménnyé nem lépett elő a partnerség fejlesztése, illetve maguk meg nem tapasztalták, hogy a továbblépés legfőbb akadálya a települések közötti együttműködési készségek hiánya.

Kassai Zsuzsa PhD dolgozatában (2012) a vidékfejlesztési partnerségek tényezőit és a jelenlegi kedvezőtlen magyar helyzet okait vizsgálta. Kutatásai során úgy találta, hogy a LEADER HACS-ok a csoporton belüli az alacsony együttműködési készséget azzal magyarázzák, hogy:

- A közösségi összefogás tradíciói hiányoznak a térségben, a partnerek többsége nem is ismerte egymást a HACS felállítása előtt, és azóta még nem alakult ki közöttük az együttműködéshez szükséges bizalom.
- A tagok közötti konfliktusok nem teszik lehetővé az összefogást. Egy szűk mag kisajátította a saját céljaira a HACS-ot, a többi partner ezért nem látja értelmét a velük való kooperálásnak.
- A tagok elveszítették a belső motivációjukat az összefogásra a működésüket ellehetetlenítő jogszabályok, bürokratikus akadályok miatt. Úgy érzik, hiába fektetnek be a partnerségbe pénzt, időt és energiát, nem kapnak cserébe ellenszolgáltatást. (Kassai 2012)

Ugyancsak az együttműködési deficitre utal, hogy egy más felmérésben a HACS-ok által lefedett térség fejlődését akadályozó tényezők sorrendjében a tőkehiányt és a támogatások hiányát követően rögtön az együttműködési készségek hiányát jelölték meg. Csak ezt követi a az ismeretek hiánya, vagy a jogszabályok korlátok. (Kis and Szekeres 2010)

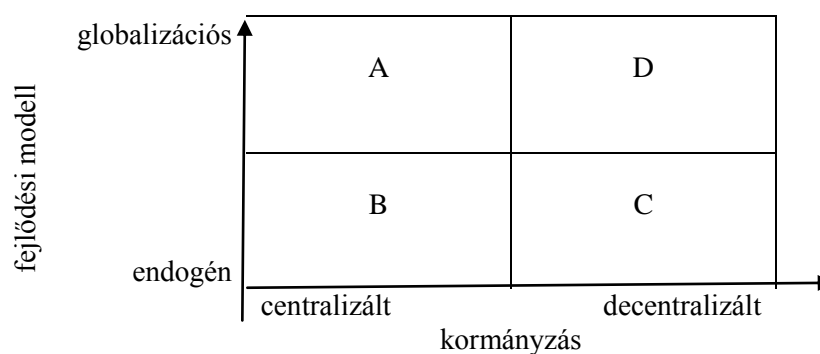
A vidéki térségekben a települések közötti együttműködések mára talpon maradt egyetlen formáját, a LEADER közösségek sérülékenységét mutatja, hogy a HACS-ok $\frac{3}{4}$ -ében úgy látják, hogy forrás nélkül a HACS biztosan megszűnne, mivel működését nem tudná más forrásból finanszírozni. és csak egy olyan volt, amely biztosan fennmaradna, mert a működéshez szükséges pénzüsszeget más forrásokból is biztosítani tudná. (Kis and Szekeres 2010)

5.5.3.4. Az együttműködések jövőbeni alakulásának lehetséges forgatókönyvei

Az együttműködések alakító helyi és központi tényezők modellje (1.ábra) alapján a jövő forgatókönyveit a következő kérdésekre adott válaszok változó kimenetei formálják:

(1) A helyi szereplők érzik-e, belátják-e az együttműködés szükségességét, felismerik-e a közös cselekvés stratégiai területeit és találnak-e a közös ügyszökhöz karizmatikus vezetőt? (2) Feléled-e a civil, a központi és a helyi kormányzattól független szféra és képessé válik-e a társadalmi tőkét hasznosítva önálló stratégiákat megfogalmazni és megvalósítani és hozzájárulni ahhoz, hogy legyen helyben az elhatározások végig viteléhez elegendő szellemi, anyagi, társadalmi tőkeforrás? Amit jelentős mértékben befolyásol az is, hogy (3) a kormányzat milyen belső irányítási modellt követ és folytatódik-e a helyi önkormányzatok hatásköreinek csökkentése, az „államosítás”, ill. hogyan viszonyul az állam a civil szektorhoz, leküzdje a jelenlegi bizalmatlanságot? (4) A kormányzat hogyan alakítja viszonyát az Európai Unióhoz és ezáltal a globalizációs (kifelé orientált) és az endogén (befelé orientált) helyi fejlesztési alapstratégiák közül melyiket támogatja?

Az államszocializmusból öröklött paternalizmus és az erőforrások hiányával indokolt centralizáció következtében a települési közösségek közötti együttműködések alakulásában Magyarországon – a rendszerváltás ellenére – a központi kormányzati akarat játszik meghatározó szerepet. Ezen belül is két változó az, melynek értékei mentén a jövő forgatókönyvei kirajzolhatók. Az egyik a centralizálttól a decentralizált felé mozgó „kormányzási mód”, a másik az endogéntól a globalizált világban való teljes feloldódásig, a gazdasági bezárkózástól a teljes nyitottsáig terjedő „preferált fejlődési modell”.

4.ábra: A települések közötti együttműködések forgatókönyvei a központi kormányzati akarat változása szerint
forrás: saját szerkesztés

A két tengely mentén négy lehetséges forgatókönyv adódik.

„A” / „Kiszorító” forgatókönyv szerint: Továbbra is csak központi fejlesztési programokhoz kötött, az állam által közvetlenül irányított települések közötti együttműködési formákkal találkozhatunk. Ezek céljait és feladatait a központi, a gazdasági nyitást és az unión belüli alkalmazkodást erősítő programok vezérlik. Működésük uniformizált és bürokratikus, következésképp kevésbé innovatív. A centralizált irányítás és az általa fenntartott paternalizmus a térségek önállóságát csökkentik, az erős

helyi közösségeket nem föltétlenül igénylik. A központ által preferált közösségek kiemelkedhetnek, a kevésbé kedveltek lemaradnak. A lemaradók számára a versenyelőnybe kerülőkkel való együttműködés jelenthet esélyt a felzárkózásra, de abban az utóbbiak nem érdekeltek, legfeljebb központi nyomásra készek kapcsolataikat a perifériák felé építeni. A települési közösségek közötti együttműködések vertikális (város és vidéke, centrum és periféria) rendszerben, alá-fölrendeltségi viszonyt létrehozva és konzerválva alakulnak ki. A centralizáció azonban a versenykényszer érzékelésével együtt a helyi szereplőkből ellenállást is kiválthat. A számukra előnyösnek tartott településközi kapcsolatok építésére – a 90-es évek elejét jellemző állapothoz visszatérve – elindulhat egy újabb spontán, végsősoron a decentralizáció erősítését követelő szerveződési folyamat.

„B” / „Hamis LEADER” forgatókönyv szerint: Az erős központi irányítás az endogén fejlődést priorizálja, az általa irányított településközi együttműködéseknek rendel alá. A helyi erőforrások maximális hasznosítása érdekében az erős, az ország teljes területét lefedő csoportokban együttműködő helyi közösségekre szüksége van. A befelé, az európai integrációtól és az abból adódó fejlesztési forrásoktól elforduló központi politika azonban a települési közösségek közötti együttműködések jelenlegi fő motivációs alapját, a fejlesztési forrásokhoz való hozzáférést, alapjaiban ingathatja meg, gyengítve ezzel az együttműködések. Erős motiváció lehet viszont az adminisztratív kényszer. A nemzeti és nemzetközi források bevonásával megerősített helyi közösségek azonban nem sokáig tűrik a centralizált irányítást, más forgatókönyvre térhetnek át.

„C” / „LEADER” forgatókönyv szerint: A települési közösségek maguk is az endogén fejlődés mellett teszik le a voksukat, kialakíthatják saját stratégiájukat. Vélhetően hamarosan felismerik, hogy a belső erőforrásokra alapozott fejlődés feltételei települési méretekben nem biztosítottak és maguk eldöntik, hogy mely más települési közösségekkel kívánnak együttműködni. A központi kormányzat magát az együttműködést ösztönzi, de nem szabja meg annak földrajzi területét és részletes szabályait. A települések közötti együttműködés horizontális rendszerben, partnerségi alapon, a kormányzattal együttműködve, de általa nem uralva történik.

„D” / „Versenyorientált CLLD” forgatókönyv szerint: A települési közösségek maguk is versenyképességük növelésén dolgoznak, ehhez keresik a lehetséges partnereket. A verseny meg akadályozhatja, vagy meg is mérgezheti a települések közötti együttműködések, felértékeli a vertikális kapcsolatokat. Előtérbe kerülhetnek a város és vidéke típusú, a tágabb térbe való integrálódást elősegítő együttműködések. A

A politikai irányok eddig tapasztalt forgandósága miatt egyik forgatókönyv valószínűsége sem nagyobb a másikonál, bár most talán a „B” változathoz állunk közelebb. Az idő eldönti, hogy melyik, illetve melyek milyen sorrendben érvényesülnek.

5.5.4. Összegzés

A települési közösségek közötti együttműködés a természeti, mint a társadalmi-gazdasági adottságok települési határokat átlépő jellege és ebből következően a problémák megoldása és a lehetőségek kiaknázása szempontjából egyaránt elkerülhetetlen. Az államszocialista rendszerben mindenféle közösségi, állam által nem kontrollált rendszer tiltott volt, a települések közötti kapcsolatokat a kényszerű közigazgatási összerendelések, valamint a területi munkamegosztás és házasodási szokások alakították. A rendszerváltás után elindult a települések közötti alulról szerveződő, fejlesztési célú együttműködések formálódása, ám ezek hamarosan ismét állami kontroll alá kerültek, intézményesülésük módját, formáját, az együttműködések tartalmát legerőteljesebben a közigazgatási reformtörekvések, a

szakpolitikai területi integrációs szándékok, illetve ezekkel összhangban a kormányzati, majd európai uniós pályázatok formálták.

A fokozatos központosítási lépések következtében mára a települések közötti együttműködések egyetlen jellemző formájaként a LEADER helyi akciócsoportok maradtak meg. Az európai mozgalom tagjai azonban sajátos formát öltenek Magyarországon. A LEADER alapelvek több ponton sérülnek és az Európa-szerte tapasztalt problémák szinte mindegyikével találkozhatunk. A csoportok nagy, a hagyományos területi kapcsolatoknál kiterjedtebb mérete, a túlzott központi irányítás, a (párt)politikai befolyás, a túlzott bürokrácia, a működés forráshiánya, az alacsony fokú innovativitás, a helyi társadalmi tőke gyengesége egyaránt akadályozza a területi megközelítésre, decentralizációra és szubszidiaritásra, a partnerségre, az innovációra, az integrált intézkedésekre, valamint a hálózatosodásra (együttesen a LEADER alapelvekre) épülő működést. Csak elvétve jelennek meg olyan közösségek, melyek valóban közösségek, túl tudtak lépni a településenkénti érdekek és fejlesztési szándékok egyszerű halmazba foglalásán és valóban felismerték a térségi együttes érdekeket, majd erre építették fel közös, partneri viszonyokra épülő cselekvésüket. Éppen ezért a tér alakításában a vártnál kisebb szerepet játszanak, a számukra mesterségesen alakított földrajzi kereteken belüli integráltságukban azonban jelentősek a különbségek.

A 90-es évek elején indult, a kormányzat által támogatott intézményesülési folyamatokból kimaradt, de mindenféle ügyeskedések által fenntartott, civil szervezeti formában működő települések közötti együttműködési csoportok száma csekély, megmaradásukat az erős helyi elkötelezettségen túl általában valamilyen európai uniós (zöld, határ menti, társadalmi befogadási) programhoz való kapcsolódásuknak köszönhetik. A legerősebb közös, a túlélést lehetővé tevő vonásuk azonban a „megszállott”, ugyanakkor felkészült, a saját szűkebb települési érdekein felülemelkedni képes, politikai szempontból nem kikezdzhető vezető politikai ciklusokon átívelő tevékenysége.

A vidéki települési közösségek együttműködésének minden szintje konfliktusokkal terhelt, bár ezt a benne élők nem föltétlenül élik meg konfliktusként. A *települési közösségeken belül* a választott képviselők és a civilek – nem minden esetben felvállalt – konfliktusai nehezítik az együttműködést. A *települési közösségek között* a korábbi és a kialakuló új, a közigazgatási átszervezések által erősített alá-fölé rendeltségből és az intézmények központosításából származó konfliktusok gyengítik az összefogás erejét. A város-vidék ellentétek speciálisan a városoknak a térségi együttműködésekkel való – a LEADER program által erősített - kimaradásához, „középen lyukas térségek” kialakításához vezettek. A *települési közösségek együttműködései közötti* konfliktusok forrása a központi / európai uniós fejlesztési forrásoktól való erős függőség és ebből fakadó verseny. Bár a LEADER Programban ez a verseny kevésbé domináns, sőt a program kimondottan ösztönzi a HACS-ok közötti együttműködést, ezzel a lehetőséggel viszonylag kevesen élnek. A legerősebb konfliktus erővonalai *az együttműködések és az állam között* feszülnek. De valójában ez az ellentét a központi állami akaratnak megfelelő együttműködési formák talpon maradása és szinte kizárólagos létezése, a paternalizmus mindkét oldal általi elfogadottsága következtében nem vezet valós konfliktushoz. Viszont gátolja az újabb, öntevékenyebb, az előző konfliktusfajtákon felülkerekedő együttműködések kialakulását.

A települési közösségek közötti együttműködések jövőbeni alakulását a közösségek belső tulajdonságai mellett a központi hatalom decentralizációjának ténye és mértéke, valamint a (helyi) fejlődés endogén vagy exogén jellegéről alkotott elképzelés formálja. az ezek alapján kirajzolódó foratókönyvek közül bármelyik életbe léphet a 2014 utáni Magyarországon.

5.6. Aprófalvak fejlesztése⁴⁰

5.6.1. A aprófalvak öröksége

A 80-as évek második felében felélénkülő aprófalvas vitákban résztvevők⁴¹ az aprófalvak legfontosabb sajátosságaiként a rohamos elnéptelenedést; a fiatalabbak elvándorlása és a természetes szaporodás lecsökkenése miatt jelentkező elöregedést; a munkahelyek hiányát; a meglévő munkahelyeken belül a mezőgazdaságiak dominanciáját, az ipar és a szolgáltatások szinte teljes hiányát; az ingázók nagy arányát; a közszolgáltatások leépülését; az értelmiségi réteg teljes elvesztését; az ország falvainak átlagától is jócskán elmaradó infrastruktúrát; az elavult lakásállományt; a társközségi létben a központnak és a központi település döntéshozóinak való teljes alárendeltséget, az öngazgatás lehetetlenségét emelték ki. Mindezen bajokért elsősorban a mezőgazdaságot háttérbe szorító erőltetett iparosítást és a települési hierarchia mentén felülről alulra megvalósuló központi fejlesztési politikát, abban az aprófalvak mint megszüntetendő elemek kezelését tették felelőssé. Csak néhányan voltak (BELUSZKY P. 1987, 1988., ENYEDI GY., 1980.), akik a fenti okok mellett a településhálózat formálódására - a termelőerők átalakulásából fakadó - objektív folyamatok hatását hangsúlyozták. Az objektív okok között elsőként a nagyüzemi agrártermelésnek a kisparaszti gazdálkodás igényeinek megfelelően kialakult vidéki településhálózatra gyakorolt hatását: a mezőgazdaság munkaerőigényének nagyfokú csökkenését, a foglalkozási átrétegződést, a termőterületen és az üzemi központokban jelentkező élőmunka-igény közötti arány előbbi kárára történő eltolódását, a tulajdonviszonyok gyökeres átalakulása következtében a paraszti közösségek kereteinek fellazulását említik. Másik objektív okként a kistalvak intézményhálózatának alakulásában korábban kényszerű okként megjelenő közlekedési elzártság oldódását jelölték meg. A közlekedési lehetőségek megteremtődése az alapellátás helyben való kiépülésének kényszerét feloldotta, ugyanakkor az igények növekedése is a nagyobb, differenciáltabb intézmények kialakítását ösztönözte. Úgy látták, hogy a közlekedés fejlődése új perspektívákat nyújthat az aprófalvakban élők számára, bár elismerték, hogy a nyitás veszéllyel is jár, mivel a tapasztalatok szerint a kistalvakból kivezető utak egyirányúak, csakis a kifelé vagy felfelé irányuló mobilitást erősítik. (BELUSZKY P., 1988.)

A vitákban hangot kaptak a kistalvakat a modernizáció oltárán feláldozó, a méretgazdaságosság egyoldalú érveit hangsúlyozó vélemények (KOLTA J. 1979) és a másik póluson a 19. századi falu romanticizált képét felidéző, a sosem volt falusi idillt visszakívánó nézetek is.

A rendszerváltás kezdetén az aprófalvak gazdaságát az országos viszonylatban is leginkább elavult technikai feltételek, versenyképtelen termékszerkezet, rendkívül alacsony hatékonyság és közvetve a keleti piacoktól való erős függés jellemezte. Az aprófalvakból ingázók jelentős része a rejtett munkanélküliséget erősítette. Az alapellátás intézményei ekkorra már szinte teljesen leépültek. A 70-es évek körzetesítési politikája nyomán feszültségek halmozódtak fel az önállóságukat elvesztett kistalvak és körzetközpontjuk között. Ugyanakkor a demokratikus intézmények működéséből kiesett negyven év, a generációk szocializációját meghatározó egyoldalú ideológiai nyomás, a felülről vezérelt, az öntevékenységet blokkoló és alattvalói szerepbe kényszerítő társadalmi berendezkedés, a folyamatosan felbomlott paraszti értékrend és az elvándorlások következtében erősen

⁴⁰ A fejezet az „Aprófalvak és aprófalusiak” kutatás eredményeit felhasználva készült.

⁴¹ Az 1984-ben február 3-4-én Pécsen rendezett „Aprófalvak közelete és ifjúsága” konferencia átfogó keresztmetszetet nyújt az aprófalvakra vonatkozóan megfogalmazott nézetekből. (SÜKÖSD F. szerk., 1985.)

torzult demográfiai szerkezet miatt az aprófalvak híján voltak a szükséges változások végigvitelére képes népséggnek.

A 90-es évek elejére kialakult településállomány továbbra is megőrizte a településrendszer duális, az Alföld és a hegy- és dombvidéki területek erősen eltérő sajátosságát, sőt minden korábbi erőfeszítés ellenére az aprófalvak irányába a 60-as évektől megfigyelhető eltolódás tovább folytatódott. Bár csak a népesség 2,7%-a él aprófalvakban, de a településállomány 1/3-át ez a kategória teszi ki és úgy az aprófalvak, mint az aprófalvakban élők száma növekszik. A települések számának településméret szerinti megoszlásában a mai összetétel és az 1870-es között alig van eltérés.

13. táblázat: Az aprófalvak népességének alakulása 1787 és 2001 között

Évszám	Települések			Népesség			Átlagos településméret
	Összesen	Aprófalvak		Összesen	Aprófalvak		
		Száma	Aránya		Népesség száma	Aránya	
1784/87	3360	1883	56,0	2427411	470111	19,4	722
1870	3103	1011	32,6	5011310	492322	9,8	1615
1920			24,2	7986875	279541	3,5	
1930			22,0	8685109	251868	2,9	
1949	3264	603	18,5	9204799	209011	2,3	2820
1960			18,2	9961044	199610	2,0	
1970	3211	718	22,4	10322099	216764	2,1	3215
1980	3121	831	26,6	10709463	252733	2,4	3431
1990	3070	950	30,9	10374823	265729	2,6	3379
2001	3135	1020	32,5	10198315	277902	2,7	3253

Forrás: Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787) KSH, KSH Népszámlálási kötetek

Az aprófalvak számának növekedése a 90-es években egyrészt a korábbi községegyesítések felbontásából, saját identitásukat megfogalmazó városrészek leválásából adódott.⁴²

Miközben országosan a települések száma 1990 és 2001 között a különböző szétválások, leszakadások következtében 65-tel nőtt, az aprófalvak száma 70-nel emelkedett. A 70-ből csak 24 jött létre az átszervezések miatt, 46 a korábban magasabb népességkategóriából került az aprófalvak sorába.

⁴² A felszaporodó községleválások és az ezek nyomán tovább aprózódó igazgatási struktúra kényszerítette ki a helyi önkormányzat minimális méretére vonatkozó, a rendszer indulásakor hiányzó előírás megszületését. A törvény 1994-es módosításával az új községalakulások feltétele, hogy a lakosság szám legalább 300 fő legyen, és az önkormányzat alkalmas legyen az önkormányzati törvény által megszabott kötelező feladatok teljesítésére.

14. táblázat: Települések főbb területszervezési változásai

Településkategória fő	települések száma 1990	Új települések	Megszűnt települések kegy terepures	megszűnt és 2 új nevű település lett	via is hitegrevo településekből kivált 2-nél több település	1990+új települések - megszűnt települések + több kiválás egy	Átszervezések összesen	Települések száma, 2001-ben	települések számának változása átszervezés nélkül
0-99	70	0	0	0	0	70	0	103	33
100-249	331	3	0	0	0	334	3	343	9
250-499	549	13	0	3	5	570	21	574	4
aprófalvak	950	16	0	3	5	974	24	1020	46
500-999	713	11	-1	6	5	734	21	685	-49
1000-2999	941	10	-5	7	4	957	16	952	-5
3000-4999	197	2	-2	1	0	198	1	202	4
5000-9999	129	1	0	4	0	134	5	134	0
10-250 ezer	140	0	-3	1	0	138	-2	142	4
ÖSSZESEN	3070	40	-11	22	14	3135	65	3135	0

Forrás: Saját kigyűjtés KSH Népszámlálási kötetek, KSH A Magyar Köztársaság Helységnevtára 2001.alapján

Nem csak a települések száma, de az aprófalvakban élők száma is nőtt kb. 12 ezer fővel, közel 4,6%-kal, mialatt az ország egészének népessége 176 ezer fővel, azaz 1,7%-kal csökkent. Ez a növekedés a 70 új aprófalva belépéséből származott és nem a ma 500 főnél kisebb települések tízéves tényleges szaporodásából. A legnagyobb mértékű településszám- és népességszám-növekedés is a legkisebb, 100 főnél kisebb településkategóriában jelentkezett, ahová 1990-hez képest 33 újabb település került. Megfigyelhető tehát a településállomány aprózódása.

2001-ben 1020 aprófaluban 278 ezer lakos élt, 189 településsel és 25 ezer lakossal több, mint az aprófalvak sorskérdéseire fokozottan figyelő 80-as években. Aprófalvaink száma - főként az 500-999 lakos közötti települések népességszámcsökkenése miatt – várhatóan tovább nő és az aprófalvakra jellemző új népesedési trendek miatt az aprófalvak élők számának és arányának növekedésével is számolhatunk. Emiatt az aprófalvas problémák még élesebben jelentkeznek.

5.6.2. A 90-es évtizedben az aprófalvak gazdaságára és társadalmára ható folyamatok és azok hatásainak áttekintése

A 90-es évek mozgalmas évtizednek bizonyult Magyarország történelmében. Az időszak változásait az előző korszak nehéz öröksége, az ekkorra végérvényesen „betörő” globalizáció, a kommunista blokk felbomlásából adódó kelet-közép európai folyamatok, a rendszerváltás hazai történései, majd az Európai unióhoz való csatlakozásból adódó követelmények együttesen alakították. (ENYEDI GY. 1996.)

Az időszakra jellemző folyamatok egy része az aprófalvakat egyformán érintette és az aprófalvak településrendszeren belüli helyzetét módosította, míg egy másik része az aprófalvas állományon belüli differenciálódást indította el, ill. erősítette fel.

5.6.2.1. *Az aprófalvakon belül homogénizáló, de a településrendszeren belüli polarizációt erősítő tényezők és hatásuk az aprófalvakra*

A tőkés piacgazdaságra való áttérés, ezen belül a privatizáció, a mezőgazdasági termelő szervezetek felszámolása, az ingázási lehetőségek beszűkülése és a szolgáltatásokban a méretgazdaságossági szempontok fokozott érvényesülése, valamint a gazdasági és kulturális globalizáció akadálytalan érvényesülése az aprófalvak 80-as években kialakult válságos helyzetét tovább rontotta, a településhálózaton belül a méret alapján kirajzolódó fejlettségi lejtőt még meredekebbé tette.

Az aprófalvak népessége egyértelműen vesztesen került ki az állami és szervezeti vagyont újraosztó *privatizációból és kárpótlásból*. Részint, mert ezeken a településeken alig volt újraosztható vagyon, s ha volt is, a döntően idősek vagy alacsony iskolai végzettségű lakosok az újraosztásnál nem tudtak kedvező pozíciókat elérni. Ennek is tulajdonítható, hogy hiányoznak a helyi erőforrásokra épülő gazdaság szervezésére képes *vállalkozások*. A 90-es évtized elején a vállalkozások száma gyorsan feljutott, de ezek jórésze nem, vagy csak rövid ideig működött. Az aprófalvakban az átlagosnál nagyobb a regisztrált és a működő vállalkozások közötti különbség. Annak ellenére, hogy a közeledés az évtized második felében gyorsabb volt az országos ütemnél. A vállalkozási sűrűség rendkívül alacsony (44%-a az országos átlagnak) és az is kedvezőtlen, hogy – mint más településkategóriák esetében is – magas (85% feletti) a jogi személyiséggel rendelkező vállalkozások aránya.

A meglévő vállalkozások is jórészt munkahelyüket elvesztő szervezeti dolgozók és korábbi ingázók által létrehozott, a mezőgazdasági szervezetek megszűnésével és a kereskedelmi szolgáltatások magánosításával keletkező résekbe benyomuló kényszervállalkozások. A szervezetekből és az ipari centrumokból elbocsátott munkaerőt a létrejött helyi (kényszer) vállalkozások nem voltak képesek felvenni, de átmenetileg javították a lakosság – főként kereskedelmi - ellátását. Az aprófalvak élelmiszer jellegű üzleteinek száma nagymértékben nőtt, több mint 50 %-al a vizsgált időszakban. Ennél is nagyobb mértékű volt a kiskereskedelmi üzletek (un. vegyes boltok) számában bekövetkezett közel 86 %-os növekedés. A gyógyszertárak száma a vállalkozóvá válást követően sem változott, összesen csak 27 aprófaluban épült ki és maradt meg ez a szolgáltatás. Postahivatal is csak néhány aprófaluban volt, mára pedig talán csak az egyetlen, telepostaként működő jósavfői fiók maradt meg.

A gazdasági szerkezetátalakulásra jellemző, hogy vidéken az ipar képviselte továbbra is a gazdaságot dinamizáló erőt. (KISS J. 1998.) Az aprófalvakban azonban az ipar hagyományosan nincs jelen. A kis népességkoncentráció és az infrastruktúra fejletlensége miatt legfeljebb csak a kézműipar előretörésére számíthatunk, ám az alacsony szakképzettséggel és kisméretű önállósággal bíró munkaerő miatt ebben sem történt érzékelhető változás.

*A mezőgazdaságban a szervezeti tulajdon megszüntetése a rendszerváltás időszakában a politika központi kérdésévé lépett elő. Az átalakulás közben a szervezetek által megművelt földterület nagysága 30%-kal csökkent. 1993-ban a szervezetek gazdálkodása gyakorlatilag összeomlott és ez egybeesett a tagok alkalmazására irányuló kötelezettség jogszabályi megszüntetésével, ami a vidéki munkanélküliség alakulásában meghatározó jelentőségűvé vált. (HARCSA-KOVÁCH-SZELÉNYI, 1994). A magyar falvak modernizációjában korábban nagy szerepet játszó, munka mellett végzett háztáji gazdálkodás alapfeltétele, a piaci kapcsolatokat biztosító, a *nagyüzem és a kistermelő közötti munkamegosztást* szervező integrátor is eltűnt a szervezetek felbomlásával. Az 1,7 millió átlagosan 1-1,5 ha-on gazdálkodó egyéni gazda, köztük az aprófalvak 1996-ban*

101 ezer, majd 2000-re 80 ezer főre csökkenő kistermelője magára maradt, az árutermelésbe való bekapcsolódásuk reménye is megszűnt. Mindezzel együtt is az aprófalvakban a gazdaság meghatározó ágazata maradt a mezőgazdaság. A mezőgazdasági vállalkozások száma és aránya az évtized második felében még emelkedett is. (1996-ban 1663 db (18,4%), 2000-ben 2279 db (23,3%) volt a működő mezőgazdasági vállalkozások száma, ill. aránya.) A mezőgazdasági munkahelyek aránya is még mindig meghaladja a 25%-ot. Az egyéni gazdálkodók száma az aprófalvakban nem csökkent olyan mértékben, mint a nagyobb településeken, de még így is látványos, 21%-os a csökkenés. Az aprófalvakban ma minden 3. lakos gazdálkodik, míg országosan ugyanez minden 11. lakosról mondható el. Az aprófalvak gazdái jellemzően csak saját településük határát használják.

Az aprófalvak belső piacára építő szolgáltató vállalkozások száma bár gyorsan felfutott, közülük sokan a piacgazdaság törvényei között gyorsan ellehetetlenültek. A fokozatosan el-, vagy tovább szegényedő munkanélküliek és inaktívak fizetőképes keresletet nem jelentettek, a vállalkozások fenntartásának adminisztratív és pénzügyi terhei pedig folyamatosan nőttek. Úgy a helyi, mint a külső szolgáltatók elkezdtek szolgáltatásaikat az aprófalvakból kivonni, vagy a minimumra redukálni. A boltok egy része bezárt, ill. a szolgáltatásokban feketén üzi tovább az ipart, más része a helyi fizetőerőnek megfelelően választékot, minőséget csökkentett. A postahivatalok teljes mértékben kivonultak az aprófalvakról.

Az ingázási lehetőségek a 90-es évtizedben az egész országban beszűkültek. Ennek ellenére az aprófalvak 2/3-ra csökkenő munkavállalóinak 70%-a most is más településen jut munkához. Abban, hogy hányan, vagy milyen arányban ingáznak más település munkahelyeire az aprófalvak lakói, a falu elérhetőségének viszonylag kis szerep jut. A város közelségénél sokkal fontosabb, hogy milyen gazdasági erővel rendelkezik az a város. Gyakori a kisterületek közötti ingázás is, amit az is mutat, hogy a helyi munkahelyeket 40%-ban más települések lakói töltik be. A *táv munka* kiterjedtsége ma még minimális. Sokkal inkább tekinthető az aprófalvakba kiköltöző fiatalok, mint a jelenlegi lakosok munkalehetőségének.

A közszolgáltatások váltak az aprófalvak fő foglalkoztatóivá. A foglalkoztatottak 43%-a a szolgáltató ágazatban, ezen belül több mint 80% valamely közszolgáltató intézményben dolgozik. Munkáltatója a legtöbb esetben a helyi önkormányzat.

A munkanélküliség lett az aprófalvak általános és legmarkánsabb, az országos átlagokat 80-100%-kal felülmúló problémája. 1991 elején a mai aprófalvakban a regisztrált munkanélküliek száma közel 4 ezer fő volt, ami 2001-re 15 ezer főre duzzadt.

A KSH adatai szerint 2004-re az országos munkanélküliségi ráta 6,0%-ra csökkent és a munkanélküliek 46%-a egy éve vagy annál régebben keresett állást. Az aprófalvakban egy jelentős részében a munkanélküliségi ráta még mindig 20-25%-os és a tartós munkanélküliség 90% feletti. A tényleges munkanélküliség azonban még magasabb.

Felgyorsult *a társadalmi átrétegződés*. A tulajdon- és a foglalkoztatási viszonyok átalakulása alapvetően átrendezte az egyes társadalmi csoportok jövedelmi és vagyoni arányait, ami területi sajátosságokat is mutat. Az újonnan kialakult nagyvállalkozói-tulajdonosi réteg és a mellette megjelent, mintegy száz-százezres nagyságrendű, a rendszerváltás előtti helyzeténél jobban élő menedzseri középvezetői és kisvállalkozó-szolgáltató réteg a nagyobb településeken koncentrálódik. Az aprófalvakban a szociálisan hátrányos helyzetű, szegény rétegek feldúsulása figyelhető meg.

A jövedelmi egyenlőtlenségek növekednek, míg 1995/96-ban hétszeres különbség volt a legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelmű rétegek átlagos jövedelme között, 2001/2002-ben már csaknem nyolcszoros. A lakosság 12-15%-a él az átlag jövedelem fele alatti jövedelemből, valamint a népesség körülbelül egyharmada tengődik a létminimum alatt. A szegény családok negyede, kb. 2-300 ezer család él kizárólag szociális juttatásokból. A társadalmi különbségek egyben területi különbségeket is indukáltak. A szegénység alapvető okai: az alacsony iskolázottság, szakképzettség hiánya mellett megjelentek a regionális különbségek is. (FERGE ZS. 2001.) Az aprófalvak gazdaságának jövedelmezőségét és egyben a népességeltartó erőt is tükrözi, hogy népességarányuknál kisebb mértékben fizetnek személyi jövedelemadókat. Az 1 adófizetőre jutó befizetett SZJA átlagosan csak fele az országos átlagnak és kisebb minden más településkategóriában előállítottátnál. Korrelációs számítások alapján az aprófalvak személyi jövedelemtermelő képességét egyértelműen a más településen való munkavállalás mértéke határozza meg. ($r=0,7396$) Az aprófalvak népességének közel 30 %-a szociális segélyekből és alacsony nyugdíjából él. Az elszegényedés és a társadalmi kirekesztés szélsőséges méreteket öltött. (SZALAI J. 2002.)

A globalizáció kiteljesedése következtében a legkisebb faluban is elérhetővé váltak ugyanazok az anyagi és szellemi termékek, mint a nagyobb városokban és mára sajnos a legkisebb falvak lakói is a multinacionális bevásárló központokban elégítik ki zöldség, hús és tejtermékszükségletüket. Kinyílt a világ, ugyanakkor el is vezett egy része. A falvakban élők még markánsabban szembesülhettek saját közösségük zártságával, a lakóhelyük által kínált lehetőségeknek a médian keresztül erősített értékek szerinti szegénységével. Ugyanakkor arra is lehetőség adódott, hogy az elzártabb területeket mások is megismerhessék és a külső szereplők ezek adottságait a posztmodern értékrenden keresztül megmérve valódi értéként ismerjék el. Azaz kiderült, hogy a modernizációs értékrend alapján elmaradottnak ítélt kistelepüléseken is vannak a külső világ által elismert értékek.

A demokratikus intézmények visszaállítása és a társadalmi igazságosság iránti igény településpolitikában való realizálódása ezzel szemben új lendületet adott a korábban már halálra ítélt kistelepüléseknek. A demokrácia kiszélesedéséből az önkormányzati autonómia visszaállítása volt az aprófalvakra a legnagyobb hatással.

A rendszerváltozás részeként minden településen megalakultak a *helyi önkormányzatok*. Az 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról évtizedek után újból a legkisebb településnek is biztosította az önrendelkezési jogot és a saját hatáskörben felhasználható költségvetési forrásokat. Az időszak elején a legkisebb települést is megillető 2 millió Ft-os költségvetési juttatás és a vidéki infrastruktúra fejlesztéséhez nyújtott célzott támogatások felszabadították a helyi kezdeményező készséget. (BÖHM A. 1998.)

A pártok és a civil szervezetek megjelenése ebben a település csoportban nem jellemző. (SZOBOSZLAI ZS. 2002) A civil szerveződések terjedésében ún. hierarchikus diffúzió figyelhető meg (RECHNITZER 1998.). Az évtized második felében kisebb falvakban is jellemzően 1–3 önszerveződés található, melyek többsége tűzoltó vagy sportegyesület. (NÁRAI M. 2004.)

A vidéki településfejlesztés kiemelt támogatása révén az *alpinfrasztruktúra* a legkisebb településeken is óriási lépést előre. A műszaki infrastruktúra rendszerei közül az 1990-es években a távközlési ágazatban végbement fejlesztések eredményezték a leglátványosabb javulást. A 100 főre jutó telefonvonalak száma az aprófalvakban is az 1990 évi 10-ről 1999-re 26-ra emelkedett. Az *internethasználat* a kisebb településeken a legalacsonyabb mértékű, és a *teleház-mozgalom* az aprófalvakban még éppen csak megjelent. Az országos

szinten működő kb. 500 teleházból és E-pontból 66 működik aprófalvakban, az aprófalvas népesség 8%-hoz eljuttatva ezzel a korszerű kommunikációs technológiát.

A települések *vezetékes ivóvízzel* való ellátása az 1980-as években elindult program befejezésével 1999-re közel 100%-ossá vált. A *szennyvízelvezetés* kiépítésének mérsékelt üteme következtében azonban a közműolló tovább tágult. Az aprófalvaknak csupán 7,3%-a rendelkezik csatornázással. A *vezetékes gázhálózatba* 548 aprófalut sikerült bekötni. Az alternatív szennyvíz- és energiagazdálkodási megoldások alig vannak jelen.

A közművek állam által támogatott fejlesztésétől jelentős mértékben elmaradt a lakások modernizációja. Ezt mutatja, hogy az aprófalvakban a lakásállomány továbbra is elöregedett, jelentős felújításra szorul. 1945 előtt épült a *lakások* 46,4 %-a az országos 26,5 %-al szemben. A lakásépítések üteme az 1990. és 1999. közötti időszakban sem gyorsult fel. A közel 10 év alatt mindössze az 1999. évi lakásállománynak 3,4%-a épült, míg országosan ez az arány 6%. Az aprófalvas települések közműellátottsága is jóval az országos átlag alatti értékeket mutat.

A *vezetékes ivóvízhálózatba bekötött lakások* aránya bár a duplájára nőtt és megközelítette a 70%-ot, még mindig lényegesen elmarad az országos 90%-tól. A csatornahálózattal rendelkező településeken is csak a lakások 5,2%-a volt 2001-ben *közcsatorna hálózatba bekötve*. *Vezetékes gázzal* a hálózatba bekapcsolt települések lakásainak 23,4%-a csatlakozott a rendszerre.

Az intézményi ellátásra rányomta bélyegét, hogy a *helyi igazgatási egységek* száma - a tanácsrendszer csúcspontján az összes tanács kétharmadát alkotó közös tanácsok felbomlásával - megkétszereződött Magyarországon. A települési önkormányzatok egyedülállóan sok helyi közügy önálló intézésére kaptak felhatalmazást az államtól. (Pfeil E. 2002.) Így a helyi önkormányzatokra bízta az egészségügyi, az oktatási, a szociális és kulturális alapellátás biztosítását. Az újonnan megszületett önkormányzatok együttműködésének kérdése is abszolút mértékben a társulási szabadság alapelveire helyeződött. Miközben az aprófalvakban a feladatok önálló ellátásához elegendő eszközökkel nem rendelkeztek, az önkéntes társulásnak sok helyen a korábbi ellentétek és a saját források feltétele szabtak gátat. Az évtized elején az országos politika is támogatta a „visszakörzetesítési” törekvéseket, növelve a települések közötti elhidegülést és megnehezítve az évtized végén uralkodóvá vált társulási szemlélet korábbi elterjedését.

Ezzel együtt is a közszolgáltatási helyek és férőhelyek – az óvodai ellátást kivéve - az aprófalvakban csökkentek. Az *egészségügyi ellátásban* az orvosok számát, körzeti betegápolók létszámát tekintve is csökkenés történt (11%, ill. 3%-os). A változás elsősorban a 100-249 fős településkategóriát érintette. Az *idősek klubja működő férőhelyeinek* számában is 3%-os csökkenés történt, míg az *óvodai férőhelyek* száma - az országos tendenciával szemben – 13%-kal növekedett. Az évtized elejének felbuzdulását tükrözi, hogy az *általános iskolák* osztálytermeinek száma 3%-kal növekedett, ami azonban nem jelenti a körzetesítéssel elvitt iskolák tartós visszatelepítését, mivel ugyanakkor a főállású pedagógusok létszáma 10%-kal csökkent. A legnagyobb, 50%-ot meghaladó mértékben a 100 és 249 fő közötti településeket érintette ez a létszámcsökkenés. A művelődési jellegű intézményekkel kapcsolatosan pozitív és negatív tendencia is jellemezte a kilencvenes éveket. A *könyvtárak* állománya drasztikusan, könyvtárak tucatjainak bezárását feltételező mértékben csökkent az aprófalvakban. A *művelődési jellegű otthon* azonban az 1990. évi 421 településsel szemben 1999-ben 596 településben létezett. A változás lényegesen nagyobb mértékű volt, mint az 500 fő feletti településekben.

5.6.2.2. *Az aprófalvakat differenciáló tényezők és hatásuk*

A privatizáció és a kárpótlás, valamint nyomukban a tulajdonviszonyok átrendeződése nem egyformán érintette az aprófalvakat. Mivel az egykori földművesek örökösei 2/3 részben városlakók voltak, a kárpótlás során a kistelepülések legfőbb erőforrása, a föld, az erdő, a korábban tsz tulajdonban lévő gazdasági épületek és eszközök jelentős, falvanként változó mértékben külső kézbe kerültek. Ugyancsak különböző mértékű tulajdonkoncentrációk jöttek létre. Egyes kistelepülések határában a túl sok tulajdonos okoz gondot, máshol a falu kül-, sőt esetleg belterületi ingatlanjainak egyetlen, netán külső kézbe kerülése teremt sajátos helyzetet. Ez a helyzet kedvez a régi *uradalmi falvakat* idéző struktúra kialakulásának.

A gazdasági szerkezet átalakításának részeként már a 80-as években elkezdődött a termőhelyi adottságoknak a korábbinál megfelelőbb mezőgazdasági szerkezet ki- ill. visszaalakítása. A döntően hegy- és dombvidéki aprófalvak földhasználatában az erdő részesedése dominál. Az uralkodóan állami kézben lévő erdészeti melletti a rét, legelő nagyobb aránya az állattartás nagyobb jelentőségére utal. Annak ellenére, hogy az állattartás az utóbbi években országosan is, és ezen belül az aprófalvakban is jelentősen visszaesett, a kistelepüléseken kiugróan magas az állatsűrűség. A 90-es évek pozitív változásának tekinthető a gyümölcsösök területének és területi részarányának növekedése az aprófalvakban. Úgy az állattartás, mint a szőlő és gyümölcsstermesztés szempontjából 60-60 olyan aprófalut emelhetünk ki, ahol ezek a tevékenységek piaci méretekben vannak jelen. Ezen települések egy részében egy-két nagygazdaság, más részében több kisgazdaság keretében folyik a termelés.

A gazdasági szerkezetváltás másik elemeként a 90-es években a *turizmus* az ország legdinamikusabb ágazatává vált. Igaz, időnként túlzott elvárások is megfogalmazódtak az ágazattal kapcsolatban, de teljesítménye, hatása a helyi társadalmakra, a települések arculatának formálódására vitathatatlan. A 90-es évtizedben az aprófalvakban a mezőgazdaságiak mellett a turisztikai vállalkozások száma és aránya is emelkedett. Úgy a kereskedelmi, mint a magán szállásadás férőhelyeket tekintve az aprófalvak kategóriájában mutatkozott a legdinamikusabb növekedés. A falusi turizmus egyelőre csak az aprófalvak 1/5-ében jelent többé-kevésbé kiépített kapacitásokat. A kapacitások bővülése nem járt együtt a vendégszám növekedésével, a szálláshelyek kihasználtsága alig éri el a 10%-ot. A vendégek 77%-ban belföldiek. A turisztikai kapacitások alapján is 68 települést emelhetünk ki az aprófalvak köréből, ezekben az aprófalvak *turisztikai szolgáltató* típusát alkotják.

Az urbanizáció új szakasza teljesedett ki az országban. Az egyközpontú térszerkezet ugyan fennmaradt, és Budapest továbbra is kiemelkedik népességi és azt is meghaladó gazdasági súlyával, központja a globális kapcsolatrendszerekbe integrálódó új tevékenységeknek, az átformálódó pénzügyi és információs tereknek, a tudományos és kulturális innovációnak, a nemzeti és nemzetek feletti igazgatási, politikai intézményi szerepeknek, de más növekedési tengelyek is megjelentek. (RECHNITZER J.) A fővárosból a hét fő közlekedési tengely mentén kirajzolódó innovációs tengelyek és a nagyvárosok közelében fekvő aprófalvak dinamizálódhattak, mint lakóhely és mint termelő vagy logisztikai terület is keresetté válhattak. A városokból a környező falvakba irányuló népesség, kisebb részben vállalkozások és munkahelyek kiáramlása a *szuburbán aprófalvak* típusát hozta létre.

A városi szegények falura menekülése is megjelent a szuburbanizáció posztindusztrialista társadalmakban klasszikus folyamatai mellett. (LADÁNYI J., 2003.) Hátterében a fokozódó megélhetési nehézségek, magas lakbérek és közüzemi díjak állnak. A falvakat, köztük az aprófalut az alacsony ingatlanárak, a saját kezűleg megtermelhető élelmiszer által csökkentett megélhetési költségek teszik vonzóvá a városi – gyakorta faluról betelepült – lakosok számára. Ebben a folyamatban már nem a városokhoz közeli, hanem kimondottan a távolabbi kistalvjak jelentik a célpontot. A kiköltözők azonban általában hamar felélik tartalékaikat, nehezen tudnak berendezkedni a falusi öneltartó életmódra, a település nem tud elegendő támogatást nyújtani, a visszaköltözés pedig reménytelen. (BASS-FERGE-MÁRTON, 2003.) Az aprófalvakban új társadalmi csoport alakult ki, a „falusi underclass”. Ezt a réteget olyanok alkotják, akik az állami nagyipar szinte korlátlan kvalifikálatlan munkaerő-szükségletének megszűnése következtében egyszerűen „feleslegessé” váltak a munkamegosztás kialakuló, új rendszerében. (LADÁNYI-SZELÉNYI, 2004.) A romák aránya ebben a csoportban népességarányuknál jóval magasabb. A körükben megszokott, az állami népesedéspolitika által is ösztönzött magas természetes szaporulat és a migráció együttesen egyes aprófalvakban a halmozottan hátrányos helyzetű csoportok koncentrációját eredményezték.

Ezzel a 90-es években Magyarországon a társadalmi kirekesztés egy új formája jelent meg – a gettósodó település. Az ország néhány kistérségében újabb és újabb *gettósodott települések* alakultak ki és a területi szegregáció immár térségi méreteket öltött. (KOVÁCS K. 2003.) Ezekben a térségekben az aprófalvak népessége lassan kicserélődik. Az egyértelmű fogyás helyett a népesség fiatalodásának lehetünk tanúi a magas természetes szaporodással jellemezhető, jellemzően nagyarányú roma népességet befogadó kistelepülésekben. Az elnéptelenedés visszafordulása miatt érzett örömet azonban eloszlatja az a tény, hogy a népességszám növekedése egyben a halmozottan hátrányos helyzet bővített újratermelését jelenti. A folyamat kiterjedtségét mutatja, hogy miközben az egész ország egészének népessége fogy, az aprófalvak elnéptelenedési üteme lelassult, sőt egyes kistelepülésekre a népesség növekedése jellemző.

A második otthon, az üdülők 70-es évek végétől kezdődő elterjedése a 80-as évektől érte el az aprófalvakat. Éppen a már idézett társadalmi viták hatására fordult a figyelem a szép természeti környezetben fekvő, csendes kistelepülések olcsón megszerezhető parasztházai felé. A kilencvenes évek társadalmi átrétegződésében az új középosztály megerősödésével és az ingatlanpiac szélsőségeinek növekedésével ez a folyamat új lendületet kapott. A városi értelmiségi réteg kimondottan keresni kezdte az aprófalvak nyugodt kikapcsolódásra, a városi környezetben asztmássá, allergiássá vált gyerek kúrálására, aktív pihenésre alkalmas házait. A példán felbuzdulva, a jó környezetben fekvő, kiürülő szülői házat egyre kevésbé érte meg a városi örökösöknek értékesíteni, inkább meghagyták hétvégi háznak. Aprófalvaink egy része *üdülőházas faluvá* alakult.

A fenntartható fejlődés globális világproblémák tudatosulásával felerősödő koncepciója az aprófalvakat érzékenyen érintette. A korábbi modernizációs folyamatok következtében a nagyobb népességkoncentrációkban a fenntarthatóságot veszélyeztető mértékben megnövekedett „ökológiai lábnyom” csökkentése, az erőforrások használatának korlátozása és területi „visszaegyenlítése” a vidéki térségekre, ezen belül a legkisebb környezeti károsodást szenvedett és méretei miatt legkönnyebben átforgalmazható aprófalvakra terelte a figyelmet. Megszaporodtak az ökológiai gazdálkodás követői, megjelentek a különböző *ökofalu* kezdeményezések.

A privatizáció körülményei, a társadalmi átrétegződés, a gazdasági szerkezetváltás adta lehetőségek és a szuburbanizáció sajátosságai - mint objektív tényezők mellett, az aprófalvak differenciálódásában a helyi közösség kezdeményezőkétségében rejlő szubjektív tényezők is szerepet játszottak. Hasonló hatások által befolyásolt, akár szomszédos aprófal és aprófal között is jelentős különbségek mutatkoznak.

A helyi önkormányzati vezetés hozzáállása, felkészültsége, a faluközösség összetartása, mozgósíthatósága, az elszármazottakkal való együttműködés formáinak megtalálása, a kooperációs képesség (újból) településfejlesztő tényezővé léptek elő. Az előző 40 év központi ideológiája csak nem egyformán hatott, csak nem egyformán sikerült az önálló kezdeményezőkétséget kipusztítani, lenevelni az önálló gondolkodásról. Az eltérő magatartások mögött az 1945 előtti társadalmi szerkezet lenyomatai és néhány kiugró személyiség hatása fedezhető fel.

5.6.3. Az aprófalvak jellemző típusai

Az aprófalvak tipizálására különböző felfogások mentén több ízben is sor került már.

Erdei Ferenc a 30-as évekre jellemző társadalmi viszonyok közepette Magyarország legkisebb településeit gazdálkodásuk jellege és az ebből fakadó társadalmi sajátosságaik mentén paraszti kistelepülésekre és uradalmi falvakra osztotta. (ERDEI, 1940.)

A 70-es években Körmenyi Klára és Kulcsár Viktor a falvak nagyságrendi típusai között foglalkozott a 2000 lakosnál kisebb kistelepülésekkel és ezen belül az 500 lelkesnél kisebb aprófalvakkal. Az aprófalvak csoportján belül funkcionális típusokat nem különítették el, csupán az összes falura meghatározott gazdasági típusok megfelelőit keresték az apró és kistelepülések körében is. (KULCSÁR V. 1976.) *Lettrich Edit* az aprófalvak felső határát 1000 főnél húzta meg és felhívta a figyelmet az aprófalvas vidékek tájankénti különbségeire. (LETTRICH E. 1982)

A 80-as évek elején készült el Beluszky Pál falutípológiája, mely matematikai statisztikai módszerekkel és a szerző gazdag országismeretére alapozottan 7 fő falutípust határozott meg. Ezekből a tipikus kistelepülések (gyorsan fogyó népességű, alapfokon ellátatlan, kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó, egysíkú funkciókkal rendelkező kis- és aprófalvak) típusán belül 5 altípust különböztetett meg. (BELUSZKY-SÍKOS T., 1982)

Ebben az osztályozásban, ill. az egyes típusok magyarázatában a már megszokott gazdasági funkciók és demográfiai folyamatok mellett hangsúlyos helyet foglal el a természeti adottságok értékelése, az életkörülmények minősége és a települési önállóság léte.

A 90-es évek közepén Tóth József tekintette át az 1000 lakosnál kevesebb lakossal rendelkező kistelepülések helyzetében bekövetkezett – főként demográfiai jellegű – változásokat és tapasztalatai alapján a kistelepülések 7 típusát határozta meg. Ez az osztályozás erősen kötődik a 70-es években megalkotott típusokhoz, de egyben utal közben történt változásokra és a szempontok közé beveszi a (központokhoz, infrastrukturális vonalakhoz, országhatárhoz viszonyított) fekvést és az etnikai sajátosságokat. (TÓTH J. 1996.)

A 90-es évek végére jellemző állapot (demográfiai, gazdasági, idegenforgalmi, életminőségi és a közlekedés helyzetre utaló) mutatói alapján készítette el a *Bajmóczy Péter-Balogh András* szerzőpáros 2002-ben az 500 fősnél kisebb aprófalvak matematikai statisztikai elemzéseken nyugvó tipizálását. Összesen 7 clustert határoztak meg. (BAJMÓCZY-BALOGH, 2002)

A 90-es években érvényesülő - az előző fejezetekben bemutatott – folyamatok az aprófalvak új sajátosságait erősítették fel és szükségessé tették a tipizálás újragondolását. A települések tipizálásakor fő rendező elvként az erőforrások foglalkoztatást megalapozó hasznosításában meglévő különbségek kifejezését tekintettük.

Kutatási eredményeink és tapasztalataink alapján a 21.század eleji Magyarországon az aprófalvak alábbi típusait tudjuk beazonosítani:

1. Típusos aprófalvak
2. Gettósodó, erőforrásaikat felélő aprófalvak
3. Hétvégi, üdülőházas falvak
4. Turisztikai szolgáltató falvak
5. Uradalmi falvak
6. Szuburbán és kedvező közlekedési helyzetű lakófalvak
7. Öko- és más, alternatív életlehetőséget kínáló falvak

A különböző aprófalvú típusok más-más fejlesztési igényt jelenítenek meg általánosan, és speciálisan a foglalkoztatás terén is.

5.6.3.1. *Típusos aprófalvak*

Az aprófalvak legjellemzőbb, az állomány kb. 2/3-ára kiterjedő típusa. A tőkés gazdálkodás kialakulásakor elindult, majd az állam-szocialista rendszer idején felgyorsult leépülési folyamatok folytatódnak. A korábbi gyors elvándorlás után a vándorlási negatívumok mérséklődtek, a természetes fogyás a népességszám alakulásának meghatározó tényezője.

A helyben élő, egyre idősödő, illetve a munkanélküliség elől az inaktív státuszba menekülő még munkaképes korú népesség értékelhető gazdasági teljesítményre nem képes. A földek nagy része műveletlen, az állatállományból csak a könnyebben gondozható aprójószágok maradtak meg. Az idős gazdák által előállított javak nagyobb részben elhagyják a települést, a városban élő gyermekekhez vándorolnak vagy élelmiszer, vagy pénz formájában.

A határt, az erdőt egyre inkább más településekről művelik.

A népesség előregedése és a gyermekek távolélése miatt fokozott igény jelentkezik a szociális ellátásokra, ezen belül a házi gondozásra, közétkeztetésre, a mentális gondozásra, a lakóházak karbantartására, kertművelésre és az időszakos elhelyezéssel megoldható ápolásra.

A lakóházak alacsony komfortúak, hiába vezették be a faluba a vizet, a gázt, csak kevés rákötés van. A lakásépítések és felújítások száma minimális, arra a lakók önerőből nem is képesek. A közintézmények a faluból kivonultak, az épületek üresen állnak, omladoznak.

A szolgáltatások elérését a falugondnoki szolgálat segíti.

Ezek a falvak jellemzően szegények, a nyugdíjából nem futja fejlesztésre, sokszor még a napi megélhetésre sem. A következő településtípustól eltérően azonban a falvak mégis gondozottabbak, ha már az erő nincs is meg hozzá, de az igény él a rendezettségre. További különbség az is, hogy az elköltözött gyerekek révén a faluban élőknek vannak külső kapcsolatai és potenciálisan bevonható pénzügyi többletforrásai.

A falu képén meglátszik a lakók korábbi társadalmi státusza. A korábbi jobbágy- és uradalmi falvak sokkal elhanyagoltabb képet mutatnak, mint a korábban szabados paraszti falvak. Ez utóbbiakban a tartás még mindig érezhető, a lakóházak és a közterület rendezett, virágosított, inkább voltak képesek a korábbi szolgáltatásokat is megőrizni, apróbb fejlesztéseket megvalósítani.

A fejlesztéseknek az anyagi erő mellett gátat szab a kezdeményező készség és az ötletek hiánya is. Az előbbi a fiatalok nélküli torz társadalom jövő iránti közömbösségével, az utóbbi a falvak elzártságával, az ötleteket inspiráló ingerek hiányával függ össze.

Ezen falvak jövője a lassú elmúlás, vagy a jelenlegi idős lakosság számára humanitárius szempontok alapján kötelezően, állami támogatással és a családok bevonásával nyújtott szolgáltatásokra és a meglévő föld és épületvagyon gondozására épülő tevékenységek talaján, az ezek végzésére letelepült fiatalabb lakosok által megújult társadalom lehetőségeit kiaknázó új gazdaság kialakulása. A második út nem egyéb, mint a jelen települési kategóriából való kilépés és a megfiatalodás révén valamilyen hosszú távon életképes funkció megtalálása.

5.6.3.2. *Gettósodó, erőforrásaikat felélő aprófalvak*

Az aprófalvak egy jelentős (10-15%-ot kitevő), főként a roma népesség dominanciájával jellemzett körében önpusztító társadalmi és gazdasági folyamatok hatnak. Mára ez már korántsem etnikai probléma, mivel a kilátástalanságból táplálkozó életmódot követők vagy az ezzel veszélyeztetettek száma lényegesen meghaladja a romákét és fordítva is igaz, nem minden roma sorolható ebbe a kategóriába.

A falusi szegénységnek egy végletes, óriási társadalmi konfliktusokat hordozó fajtája jelent meg ezekben a településekben.

Ezen aprófalvak szembeűnő sajátossága a népesség számának növekedése. A 90-es évek óta felgyorsult társadalmi polarizáció sajátos termékeként ezekben a falvakban koncentráldtak és bővítetten termelődnek újra a társadalom periferiáján élő családok. A képzetebb lakosság ugyan itt is elvándorolt, illetve nyugdíjas lett, de ugyanakkor a városban munkahelyüket elvesztő, ellehetetlenülő kereső korúak vissza- vagy bevándorlása, valamint a családi jövedelemszerzési stratégiák egy fajtájaként a legszegényebb családokban megnövekedett természetes szaporodás következtében fokozatosan nő az alacsony iskolai végzettségű, jelentős részben roma népesség jelenléte.

Az aktív keresők körében a munkanélküliség szinte 100%-os. A megélhetés fő forrását a segélyek, a gyermekek neveléséhez adott népesedéspolitikai támogatások, törvénytelenég határát sokszor súroló, vagy át is lépő fekete munka, illetve a faluban még meglévő erőforrások felélése jelenti. A magántulajdon veszélyeztetettsége és a települések képében is visszatűkrözűdű igénytelenség a még megmaradt „űslakosokat” is elűzi, így napjainkban szinte teljesen homogénné válik e falvak népessége.

A növekvű népességszám a bemutatott életműddal párosulva a fizikai környezet teljes leromlását hozza magával. A szükségletek pillanatnyi kielégítésére kialakult stratégiák következtében kiirtották a környezű erdűket, egyik űres házbűl a másikba költűzve teljesen lelakták az épűleteket.

A faluban az eladhatű és eltűzelhető részek nélküli, de teljesen le nem bontott, torzűn meredű házak látványával uralt képet tovább rontja a szociálpolitikai támogatásbűl elkezdett, vagy be is fejezett, de azűta már visszabontott épűletek látványa. A kertek és a határ jű része gondozatlanok, az emberek életűk egy jelentűs részét az utcán élük. A világ nagyvűrosaibűl és a harmadik világ falvaibűl ismert, de ezidűig nálunk szokatlan kép elevenedik meg a látogató elűtt.

Ellentűtben a típusos aprűfalvakkal, itt a fiatalos demográfiai összetűtel, a szűletések magas száma a problémák a bővített űjratermelűdését hozza magával.

Jellemzűen az Ormánságban és Észak-Magyarországon találhatunk erre a típusra példákat.

5.6.3.3. Hétfégi, üdülőházas falvak

Jellemzően tavak, vízi sportokra, fürdőzésre alkalmas természetes vizek közelében, vagy eldugott domb- és hegyvidéki erdős környezetben fekvő, de azért jól megközelíthető kistalvák, ahol magas az üdülőházak és az üdülőházzá alakított lakóházak száma és aránya. Az elnéptelenedő településen a városiakat hétfégi házaik kialakításában és működtetésében a nyugodt, csendes környezet, az egyre elterjedtebb allergiás és asztmatikus megbetegedések tüneteinek csökkentése, a felgyorsult élet lassítására irányuló törekvés, a valós vagy olvasmányélményekből felépített gyermekkor iránti nosztalgia, a panelből, zsúfolt városi környezetből való kiszakadás, a szabad tér utáni vágyódás motiválja.

Házaikat azonban – a dolog jellegéből adódóan – csak hétféteken és a szünidőben használják. Ekkor a település népessége megsokszorozódik.

Az időszakos használat a közművek, a kereskedelmi és egyéb szolgáltatások iránti igény időszakosságát is jelenti. Létezik tehát egy biztos, címhez, névhez köthető kereslet, de az szezonális, állandó szolgáltatásokat erre telepíteni nem éri meg. Ezért sok helyen nem is alakulnak ki ezek a szolgáltatások. A városi családok lakóhelyükön szerzik be és szállítják ki hétfégi házukba a szükséges javakat. Kivételt képeznek a közüzemi és a porta karbantartásához kapcsolódó szolgáltatások, melyek máshol be nem szerezhetők, vagy legalább is gazdaságtalan a más településről való megoldásuk. Főként amerikai példák alapján azonban felvetődik a jelenleg megfordításának lehetősége is, azaz bizonyos javakat – elsősorban élelmiszereket – a család a faluban lévő östermelőktől is beszerezhet nem csak helyi felhasználására, de a városban töltött életükhöz is. Azaz a hétfégi lakosok által generált időszakos kereslet kitolható és folyamatossá tehető.

A betelepülő idegenek a falu számára a belső piac bővülésén kívül jelentős szellemi kapacitás-kiegészítést jelentenek. Az előregedő, képzett fiataljait elvesztő aprófaluban ismét iskolázott népesség jelenik meg – ha csak időszakosan is. Új értékeket hoznak be, melyek jellemzően egyrészt a fogyasztói társadalom uniformizált életstílusát jelenítik meg, de egyre gyakoribb a tradicionális falusi értékek, a természet tiszteletén és védelmén alapuló ökológiai szemlélet kívülről történő újraélesztése. Napjaink paradox jelensége, hogy a falu értékeit a városiak jobban kezdik értékelni, fontosabbnak tartják azok megőrzését, illetve újjáélesztését, mint az ott élők.

A kulturális különbségek miatt gyakori, de nem törvényszerű az állandó lakosok és a hétfégház tulajdonosok elszigeteltsége. A két népességcsoport között éles konfliktusok alakulhatnak ki, melyek jellemzően a helyi önkormányzatnál érnek össze. A „hétfégiek” általában csak lassan, de előbb-utóbb megszerveződnek és szervezeten nyújtják be követeléseiket. Részt akarnak venni az őket, a faluban felhalmozott magántulajdonukat érintő döntésekben. A falu érdekeinek kifelé való képviseléséhez pedig a helyieknél lényegesen jobb feltételekkel és érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. A konfliktusok helyi kezelését és a párbeszéd kialakulását azonban gyakorta akadályozzák a kommunikációs nehézségek, az eltérő élettempó és a helyiek teljes elzárkózásra építő védekezési stratégiája. Másik végletként a külsők teljesen át is vehetik az irányítást, olyannyira, hogy közülük kerül ki a falu polgármestere is.

Az elnéptelenedő kistelepülések régi és időszakos új lakói közötti konfliktusoknak és kezelésüknek a nyugati szakirodalomban már könyvtárnyi anyaga született, nálunk még csak nyomokban fordul elő.

Az aprófalvak településfejlődésének ezzel az útjával 40-50 aprófalú esetben találkozhatunk.

5.6.3.4. *Turisztikai szolgáltató falvak*

A szolgáltató falu abban tér el az üdülőházas falutól, hogy az időszakos lakosok számára a szállásférőhelyek kereskedelmi szálláshelyeken biztosítottak és nem azok saját ingatlanjain. Ebből adódóan a vendégek nem biztosak, a turisztikai piacon kell versengeni értük. A versenyben pedig az a falu lehet sikeres, ahol:

- minőségi szolgáltatásokat nyújtanak kedvező áron
- komplex, a vendéglátást és a programszolgáltatást is magába foglaló kínálatot tud felmutatni
- képes magát és szolgáltatásait széles körben ismertté tenni, a célcsoport számára vonzóan megjeleníteni.

A turisztikai szolgáltató aprófaluban régi parasztházakból kialakított szállás- és vendéglátóhelyek működnek. Lehetőség van a hagyományos gazdálkodás megismerésére, abba való bekapcsolódásra. Kirándulások tehetők a természeti és kulturális értékek bemutató helyeihez, kipróbálható a kézművesség és gasztronómiai élményekben is részesülhet a vendég. A klasszikus falusi turisztikai kínálat helyett kivételes esetekben valamilyen domináns attrakcióra épülhetnek fel a szolgáltatások. Ilyen speciális termék lehet pl. magas hegységek esetén a hegymászás, jelentősebb vizek (Balaton!) mellett a víziturizmus.

A sok kis apróbb szolgáltatás indításának és működtetésének csak a fantázia korlátai szabnak gátat. A nem nagy profit, de kiegészítő jövedelem vagy a más területen jelentkező haszon növelése reményében sok tevékenység bekapcsolható.

A hatás természetesen csak akkor tökéletes, ha a falu külső arculata is illeszkedik a turisztikai termékhez. Az épületek rendben vannak, stílusosak, a közterületek gondozottak és parkoló helyekkel, információs pontokkal is felkészültek a vendégek fogadására. A környezet alakításában a turisztikai vállalkozók közvetlenül érdekeltek, így annak formálásával őket is segítik, illetve más oldalról, ők is bevonhatók ezekbe a fejlesztésekbe. Tekintve, hogy a mai falusi lakásállományból minőségi szálláshelyeket kialakítani, a kapcsolódó szolgáltatásokat létrehozni és vállalkozói alapon működtetni, valamint hatékony marketinget folytatni innovatív, vállalkozói affinitással és tudással rendelkező lakosok tudnak, ilyen típusú aprófalvak a legtöbb esetben külső be- illetve visszatelepülők munkája révén működnek. A régi és az új tulajdonosok, a hagyományos gazdálkodást és a turisztikai szolgáltatás végző régi és gazdák között érdekellentétek, konfliktusok léphetnek fel. Ugyancsak konfliktusforrás a faluba látogató idegeneknek a helyiekétől elütő életmódja, viselkedése.

Úgy a méretgazdaságosságra, mint a szolgáltatások sokszínűségére, a kínálat komplexitására és a folyamatos minőségellenőrzésre a megoldás a térségi összefogás lehet. Aprófalvas térségekben, ha egy kis faluban nem is, de 4-5 szomszédos faluban már teljesíthetők a bevezetőben megjelölt feladatok.

5.6.3.5. *„Uradalmi” falvak*

A földtulajdonviszonyok újrarendezésével régi/új jelenség ütötte fel a fejét aprófalvaink egy részében. Ezekben a település határa 50 év után ismét lényegében csak 1-2 vállalkozó kezébe került. Ők vagy tulajdonosként, vagy bérlőként rendelkeznek a falu talán legfontosabb erőforrása, a termőföld felett. A helyiek nekik dolgoznak, döntően nem állandó foglalkoztatottként, hanem napszámban, kevés bérért, gyakorta feketén. Ez a megoldás a lakosok és az önkormányzat szegénységét egyaránt konzerválja, sőt elmélyíti.

A dolog még érdekesebb, ha ez az egyetlen „uraság” messziről jött, netán külföldi. A helyhez, a helyiekhez való kötődésből adódó erkölcsi gátak sem működnek ez esetben, a település és lakói kiszolgáltatottsága még erősebb.

A rendszerváltást követően az aprófalvak egy részébe kimondottan preferálták az „egyirtokos” modellt, tehetetlenségükben az „uraság” visszatérésében reménykedtek. A tsz-rendszerrel sem állt túl messze ez az elképzelés, hiszen akkor egyetlen cég irányításával, alkalmazotként művelték a határt az ott dolgozók. Az önálló, paraszti vállalkozó erő általános hiánya mellett a más térségekben kialakult földéhség, vagy a helyi elit erőszakossága kellett ahhoz, hogy ez a remény be is teljesüljön.

Pozitívabb változatban az „új földesúr” a neki dolgozók közösségeért is tesz valamit, a gazdaságstervezés mellett a volt tsz-től annak közösségi funkcióit is átveheti. Így pl. közvetlenül átvállalja a falu pénzéből soha meg nem építhető infrastrukturális beruházás helyi költségeit, vagy valamilyen közszolgáltatás, pl. az óvoda működtetését, netán ösztöndíjjal támogatja a fiatalok továbbtanulását.

Az, hogy az uradalmi faluban az „uraság” tisztán kizsákmányoló, vagy mecénás típusú, csupán annak személyiségétől függ. A falu lakóinak, az önkormányzatnak ebbe nem sok beleszólása van.

Ezekben a falvakban a monokultúras gazdálkodás is veszélyt jelent. A gyümölcsstermesztésre, állattenyésztésre specializált gazdaságokban alkalmazott intenzív technológiák környezeti veszélyt, a piaci sérülékenység pedig gazdasági veszélyt rejtnek magukban. A vállalkozás piaci érdekei az élömunka csökkentését követelik meg, ami a foglalkoztatási veszélyhelyzetet is előre vetíti.

Egyik oldalról a mecenatúra, a másik oldalról az érdekérvényesítésre való képtelenség segít a helyi konfliktusok elfojtásában is. A helyi önkormányzat gyakorta fel sem ismeri a veszélyt és megelégszik a kapott támogatással, a viszonylag jelentős adóbevétellel és azzal, hogy van valaki, aki a helyi gazdaságot szervezi.

A jövőben a piac által megkövetelt birtok- és üzemi koncentráció miatt valószínű, hogy egyre több aprófalú határa fog tartozni csupán 1-2 vállalkozóhoz.

5.6.3.6. Szuburbán és kedvező közlekedési helyzetű lakófalvak

A nagyvárosok és innovációs tengelyek közelében fekvő, jó közlekedési adottságokkal rendelkező kistelepülések. Kedvező forgalmi helyzetüknek köszönhetően lakóingatlanjaik keresettek. A kereslet növekedését az ingatlanárak is követik, de még mindig alatta maradnak a városi áraknak.

A középosztálybeliek kiköltözése révén megfiatalodik és a képzettebb rétegek felé mozdul el a demográfiai szerkezet, ugyanakkor a fizetőképes kereslet megalapozza a helyi szolgáltatások fejlődését és a lakások modernizációját.

Az aktív keresők főként ingáznak, de a helyi szolgáltatások is egyre több embernek biztosítanak megélhetést. A mezőgazdasági tevékenység jelentősége lecsökken, bár a városi piac közelsége a mindennapos fogyasztásra szánt, gyorsan romló mezőgazdasági termékek (zöldség, gyümölcs, tej, virág) termeléséhez kedvező piaci feltételeket biztosít.

A falu képe urbanizálódik, hagyományos falusi portákat városias családi házak, parkszerű kertek váltják fel. Megjelennek a lakóparkok vagy ahhoz hasonló épületegyüttesek.

Konfliktusok a beköltözők és „öslakosok” között az eltérő életmód és eltérő igények miatt alakulhatnak ki. A beköltözők jobb felkészültségük és érdekérvényesítő képességük miatt hamar átvehetik a falu irányítását.

Aprófalvak között viszonylag ritka ez a típus, de Budapest, Kaposvár, Zalaegerszeg, Miskolc körzetében már megtalálható.

5.6.3.7. *Öko- és más, alternatív életlehetőséget kínáló falvak*

A természet és az ember közötti harmónia újraértékelésének termékeként már több mint tíz éve kialakult egy társadalmi csoport, mely tagjainak célja, hogy egy emberléptékű, modern települést teremtsenek ökológiai szemlélet alapján.⁴³ Az utóbbi egy-két évben Magyarországon is megnőtt az ökofalvak iránt érdeklődők száma. Céljuk megvalósításához olyan természetföldrajzi környezetet keresnek, ahol jól alkalmazhatók az ökológiai technikák és ahol az emberi tevékenység harmonikusan illeszkedhet a természetvédelemhez. Az aprófalvak magukat kínálják ehhez. Akkor is, ha a leteleplők az egykor kihalt falvakat részesítik előnyben, akkor is, ha inkább a még meglévő településhez kapcsolódva akarnak létrehozni egy önálló "szigetet".

A telepesek elsősorban fiatal értelmiségiek, akik eredetileg nem ismerik a falut, a falusi életmódot, gyakorta idilli képük van arról.

Az ökofaluban a lakókörnyezet kialakítása során elsődleges szempont a takarékoság és a hatékonyság mellett a megújíthatóság elvének maximális betartása. Így például az energiaellátásban a legtöbb településen megújuló energiaforrásokat használnak, a szennyvíztisztítás pedig minden esetben természetközeli. Megoldják a szelektív szemégyűjtést, sőt komposztálóterületeket alakítanak ki. Az otthonok természetesen szintén az ökológikus építészeti elvek alapján készülnek: kizárólag környezetbarát építőanyagokat és építési módszereket alkalmaznak. Az ökofalvakba természetesen csak az adott térség karakteréhez illeszkedő növényzet kerülhet, így törekszenek az őshonos növények telepítésére is.

Mintegy tucatnyi ilyen aprófal, vagy kis falurész létezik már Magyarországon. Köztük említhetjük Gyűrűfűt, Gömörszőlőst, Máriahalmot, Salföldet, Kishantost, Somogyvámost, Visnyaszéplakot, Drávafokot, Agostyánt, Szentantalfát. Szintén ökofalvak megteremtését szorgalmazza a FINCSI - Fenntartható, INtegrált, Csendes, Intelligens - elnevezésű program, amely egyelőre területeket keres a megvalósításhoz.

5.6.3.8. *Az aprófalvak típusainak közös és eltérő elemei*

A 90-es években kialakult és napjainkban is formálódó gazdasági sajátosságok alapján alkottuk meg a bemutatott 7 aprófalú típust.

Az első három típus az elnéptelenedés, a leépülés, a települési struktúrák felszámolódásának alternatívái. Az ösztársadalom szempontjából egyértelműen kedvezőtlen, robbanással fenyegető konfliktusokat hordozó második típus mellett a típusos aprófalvak csendes kimúlása vagy a hétvégi falvak térnyerése ekkora veszélyt nem rejt magában, de a folyamatok visszavonhatatlanságával mindkettő megakadályozhatja a települések újraéledését, településként való működését. Épp ezért ezen típusok esetében a fő cél a kategóriából való kikerülés, az értékek felismerésére és megőrizve történő hasznosítására képes helyi lakosság kialakulása. Ez a lakosság lehet a kezdeményezője és egyben belső piaca is a helyi erőforrásokra és a külső piaci igényekre épülő, a települések közötti együttműködésben megvalósuló helyi gazdaságnak.

---

⁴³ Az ökofalu gondolat születését az 1972-es stockholmi első környezetvédelmi csúcstalálkozóhoz lehet kötni, az ott elhangzott számos tudományos előadás szerint a „növekvő mértékű erőforrás-felhasználás, ipari termelés, fogyasztás, hulladékképződés” egyirányú modell nem tartható hosszú távon.

A következő négy aprófalv-típus mind valamely gazdasági funkció megerősödéséhez kapcsolódik. A turizmus, a mezőgazdaság, az alternatív életlehetőségek, az ingázáshoz társuló lakófunkciók, illetve ezek kombinációi jelenthetik az aprófalvak megmaradásának, az aprófalvakban élők tisztas megélhetésének forrásait. Ezen funkciók termékei kifelé is eladhatók, sőt az esetek egy részében a külső piac a településre behozható. Alapvető cél a termékek, ill. szolgáltatások helyben értékesítése, mivel csak így, az aprófalvas imázs hozzáadásával biztosítható a versenyképesség. Legyen szó turisztikai szolgáltatásokról, lakóhelyről vagy mezőgazdasági termékekről. Az aprófalvas imázs legfontosabb eleme azonban a települési környezet, így a falvak rendezettségének, a faluképnek a javítása alapvető követelmény.

Az egyes típusokba tartozó települések körének meghatározása további kutatásokkal végezhető el.

5.6.4. Esélyek a megmaradáshoz

A fejlesztési politika számára fontos tanulság, hogy aprófalvaink nem kezelhetők egységes halmazként, a különböző típusok számára más-más esély és más-más fejlesztési igény rajzolódik ki. A megmaradás esélye a társadalmilag elismert funkció megtalálásától és az egyes funkciókhoz hozzárendelhető megélhetési lehetőségektől függ.

A típusos aprófalvakban a leépülés további folytatódása mellett a megmaradásra nem, csak a hosszú haldoklásra van esély. Ugyanakkor a belső adottságok alapot adnak néhány új, a foglalkoztatásban is eredményeket hozó funkció kiépítésére, majd ezek sikerétől függően a megnövekedett helyi keresletre alapozott szolgáltatások beindítására. Ebben a kategóriában a foglalkoztatást közvetlenül megalapozó helyi szükségletek főként a szociális ellátáshoz és az alapvető szolgáltatások biztosításához kapcsolódnak. Az idősök gondozása érdekében – mintegy a faluból elvándorló gyermekek napi jelenlétét pótlandó - a hagyományos értelemben vett házi gondozók mellett a ház karbantartásából és a kert műveléséből adódó munkákat elvégzőkre, valamint az idősgondozás nappali és bentlakásos intézményeire is szükség van. Az intézményi kapacitások adott esetben a térségen kívüli idősök ellátásába is bevonhatók és így a szociális ágazatban a „külső piacra” szolgáltató, a fiatalabb népesség megtelepítésére lehetőséget adó munkahelyek hozhatók létre. A jól szervezett, kifelé is szolgáltató szociális ellátás a leépülési folyamat humánus voltának biztosítása mellett annak megfordításában is egy kezdő csíra lehet. Mindez azonban a szociális szolgáltatásokban képzett munkaerő rendelkezésre állását, a helyi kezdeményezőkézség erősítését és az állami finanszírozás nyitottságát feltételezi.

A további szolgáltatások munkaerő-felvevő képessége a kis méret és az idősök alacsony fizetőképessége miatt szerény, csak többfunkciós illetve mozgó szolgáltatások tudnak megélni, melyek néhány, a többfunkciós munkavégzésre felkészült, azt vállaló ember számára tudnak megélhetést biztosítani. Olyan emberekre van szükség, akik egyszemélyben képesek ellátni például a postás, fodrász és alkalmi házigondozó, vagy a karbantartó, boltos, netán tiszteletdíjas polgármesteri feladatokat. A szemléletváltás mellett a képességek többirányú fejlesztése is elengedhetetlen a több-munkakörös állások kialakításához.

Ugyanakkor nem mondhatunk le a határ műveléséről, a táj gondozásáról sem, ami további munkalehetőségeket teremt. Helyi szervező erő hiányában ezen feladatok külső integrátorokhoz való kapcsolódással oldható meg.

A típusos aprófalvak kategóriájából egyelőre nyitott az út bármely más típus felé.

A jelenlegi helyzet alapján ezekben a falvakban alapvetően munkaerőhiánnyal számolhatunk, azaz a legfontosabb tevékenységek ellátásához sem biztosított az adott feladatra képzett aktív korú lakosság. Az inaktívak bevonása – különösen a szolgáltatásokba - nem csak lehetőség, de alapvető szükséglet. Emellett feladatok ellátásához kapcsolódva a fiatalok beinduló letelepedésére is fel kell készülni, ami azonban a kritikus tömeget átlépve, már kimozdíthatja a települést ebből a településkategóriából és a falunak önálló arculatot adó, helyi szervező maggal is bíró helyi gazdaságot alapozhat meg.

A slummosodott, erőforrásaikat felélő aprófalvakban a megmaradás bizonyos, csak hogy ilyen formában nem kívánatos. A fenyegető társadalmi problémák mérséklése, elkerülése miatt a munka és a munkajövedelmek biztosítása, egy másik típusba való átlépés létkérdés. Csak hogy ezekben a falvakban a munkahelyek létesítése speciális nehézségbe ütközik. A vállalkozások és az ahhoz szükséges tulajdoni háttér hiánya, valamint a munkaerő képzetlensége miatt első ütemben a település és határa rendezéséhez, a helyi szükségleteket kielégítő élelmiszerek termeléséhez, a képzettséget és szocializációt erősítő képzésekhez és közösségi élethez kapcsolódó, szociális szempontokból az állam által támogatott tevékenységek jelenthetnek foglalkoztatási lehetőségeket. Mivel a munkaerő képzetlensége, alacsony teljesítő képessége mellett annak érdektelenségével, változó mértékben megnyilvánuló ellenállásával is meg kell küzdeni, helyben élő szociális mentorok alkalmazása nélkül a siker kétséges. Az ingázás megszervezésére a helyi munkaerő felkészítése és a centrumok munkaerő-felvevő képességének javítása után kerülhet sor.

A hétvégi, üdülőházas falvakban a falu fizikai megmaradása már biztosított, de a település revitalizációja a meglévő lehetőségek tudatos kiaknázását feltételezi. A porták karbantartása, a köz- és a távolélők magánterületeinek védelme, gondozása, télen a lakások befűtése, a hőeltakarítás megfelelő gépesítés mellett 6-7 fő számára tud folyamatos munkát biztosítani. Főként a belső karbantartási munkák azonban bizalmi jellegűek, csakis megbízható, felelős munkaerő jöhet szóba ezen feladatok ellátására. A további megélhetési lehetőségek a városi fogyasztók és a falu közötti távolság áthidalásából, azaz a fogyasztók helyben való megjelenéséből adódik. Az időszakosan megjelenő élelmiszerek szükségletet kielégítésre vállalkozó 2-3 zöldség, gyümölcs és tejgazdaság legalább 5-6 fő számára tud munkát kínálni, amennyiben képesek a keresletet folyamatosá tenni, ill. kiszélesíteni. Erre lehetőséget ad a hétvégi háztulajdonosok fogyasztói szokásainak olyan irányú módosítása, hogy élelmiszer bevásárlásaikat a faluban oldják meg, ott szerezzék be az egész hétre való termékeket. Esetleg a gazdák utánuk is vihetik a termékeket a városba. Ebben az esetben nem csak a faluban hétvégi házzal rendelkezők, de azok ismerősei, barátai is megjelenhetnek vevőként. A mosás, főzés, takarítás is időszakai munkából folyamatosá tehető, amennyiben ezeket a szolgáltatásokat a szolgáltatóval bizalmas kapcsolatba kerülő családok számára nem csak a hétvégi házban, de azok állandó otthonában is ellátják. A háztartási feladatok ellátásában a falusi ismerős többszörös előnyt élvezhet a városi idegennel szemben.

A városiak körében egyre népszerűbb lótarítás a városban nem, a hétvégi házhoz kapcsolódva azonban fizikailag megoldható. A lovat azonban hét közben is gondozni kell, amely feladat több lótulajdonos igényét integrálva az arra felkészült 2-3 gondozónak munkalehetőséget, a helyi gazdáknak pedig takarmány-eladási piacot jelenthet.

A felsorolt munkalehetőségek már hozzájárulhatnak a falu feléledéséhez és egy teljesebb falusi társadalom visszaállításához.

A turisztikai szolgáltató falvakban a színvonalas vendéglátáshoz szakképzett személyzetre van szükség. Számítások szerint 40 ágyanként számolhatunk 1,5 állandó munkaerővel a szállásadásban és két részmunkaidős fővel a vendéglátásban. Így egy kis faluban 2-3

alkalmazott jelenhet meg közvetlenül a turizmusban. A programok biztosításában, így a túravezetésben, bemutatóhelyek működtetésében, kézműves bemutatók tartásában, lovas programok működtetésében, gyermektáborok programjainak lebonyolításában további emberekre van szükség. A közterületek, parkok gondozása 2-3 fő állandó munkáját igényli. A szervezési és marketing feladatok 40 ágy és komplex programkínálat esetén már megkövetelnek egy legalább részfoglalkozású képzett munkaerőt.

Összességében a turisztikai és a kapcsolódó szolgáltatások egy aprófaluban 15-20 főnek adhatnak munkát, ami persze, ha nem egy faluban elszigetelten, hanem térségi kitekintésben nézzük az ágazatot, úgy tovább is növelhető.

Az **uradalmi falvakban** a megbízható mezőgazdasági bérmunkások iránti, várhatóan tovább növekvő és specializálódó igény fogalmazódik meg. A stabil keresetek a lakossági, az üzem működése a kapcsolódó gazdasági szolgáltatások számára nyitnak piacot. A gazdasági struktúrából adódóan azonban nagy valószínűséggel ezen szolgáltatások is az egy nagybirtokoshoz kapcsolódnak. A vállalkozásfejlesztés, valamint a köz- és civil szereplők megerősítésével az egyoldalú kiszolgáltatottságot teremtő struktúrával szemben az egészségesebb közösségi viszonyokat biztosító többes tulajdonosi és erős privát és erős köz- és civil szféra egyensúlyán alapuló struktúrák alakítandók ki.

A **szuburbán és kedvező közlekedési helyzetű lakófalvak** munkalehetőségeit a könnyű ingázási feltételek alapozzák meg. Emellett a helyi fogyasztói igények a helyi szolgáltatások fejlődését is lehetővé teszik. Igaz, az ingázás miatt a szolgáltatások igénybevételének is gyakoribb terepe a munkahelyet adó központ, így a helyi szolgáltatások csak az ingázó életmódból adódó sajátosságok figyelembe vétele és élénk marketing mellett tudnak megélni.

Az **ökofalvakban** a betelepülő telepések maguk kívánják megszervezni életüket. A lakásépítés, a településüzemeltetés alternatív módjainak ismerői, követői mellett a humánszolgáltatásokban (óvoda, iskola, egészségügy) is új megoldásokat preferálnak. Ezek művelői vagy közülük kerülnek ki, vagy növelik a betelepülők táborát. Az új közösség megmaradásának esélyei a központi szabályozás toleranciája mellett a betelepülők képességeitől, a közösség vezetőitől és a régi és az új lakosok, valamint a telepések közösségén belüli viszonyok alakulásától függ.

Bármelyik típust is nézzük, a típusnak megfelelő új munkahelyek településenként átlagosan kb. 50-80 embernek tudnak munkát adni. Aprófalvas méretek között ez a helyi munkahelyek megduplázódását jelenti és a meglévő munkahelyekkel együtt a jelenlegi munkaerő-állományt lefedi. Csakhogy a bemutatott tevékenységek és a jelenlegi munkaerő-állomány között nincs összhang, úgy a lehetséges foglalkoztatási igények, mint a demográfiai megújulás érdekében népességbetelepülésre vagy rosszabb esetben a szakfeladatok ellátására képes munkaerő aprófalvakba való ingázására van szükség. Ez azt is jelenti, hogy a külső munkaadókhoz kapcsolódó ingázási vagy távmunka igény továbbra is erős marad minden aprófalvas típusban. A foglalkoztatási programoknak tehát az aprófalvak vázolt gazdasági funkcióit követő helyi munkahelyek kialakítása mellett a centrumok munkahelybővítésére, az ingázási feltételek és a távmunka lehetőségeinek fejlesztésére kell koncentrálnia.

Az elmaradott aprófalvak alapproblémáival összhangban, a foglalkoztatási célkitűzések teljesüléséhez az alábbi fejlesztési célok fogalmazhatók meg:

1. *A centrumokhoz való kapcsolódás* az ingázást is segítő úthálózat, a tömegközlekedés és az információs infrastruktúra fejlesztésén kívül az oktatási, művelődési, szociális, kereskedelmi és szórakoztató intézmények kihelyezett vagy mozgó, sőt Interneten elérhető szolgáltatásainak kiterjesztését is jelenti.

2. *A demográfiai egyensúly helyreállításához* elengedhetetlen az innovatív népesség letelepülése, melyet a hagyományos lakóházak komfortosításával, az iskolai szolgáltatások javításával és a karrierépítési lehetőségek biztosításával lehet elérni.
3. *A térségi jövedelmek növelése* a hozzáadott érték jelentős emelésével érhető el. A gazdasági szerkezetváltásban – a vállalkozások hiánya miatt - elsősorban a közösségi vállalkozások indítása és megerősítése tartozik bele főként a tájfenntartás, az üdülőházak gondozása, a turisztikai szolgáltatások, a városiaknak értékesített élelmiszer, háztartási szolgáltatások, a falufelújítás és karbantartás, a szociális és személyi szolgáltatások, az információs szolgáltatások és a kézművesség területén.
4. *A környezeti fenntarthatóság* mint cél kitűzése az aprófalvakat két oldalról is érinti. Egyrészt helyben kialakítandók vagy újraépítendők a környezettel való harmonikus együttélés struktúrái, másrészt a fenntarthatóság elveinek érvényesítése indíthatja el a nagyobb településekről az aprófalvakba való kiáramlást.
5. *A közösségi kapcsolatok (belső és külső) megerősítése* az elszigeteltség oldása mellett a konfliktusok minimalizálásához, a fejlesztésben való érdekelttség megteremtéséhez és a térségi partnerségen alapuló akciók megvalósításának sikeréhez járul hozzá.

6. Irodalomjegyzék

A fenntartható fejlődés agroökológiája - Cselekvési program a fenntartható mezőgazdaságért

About the NRDP. <http://www.rurdev.usda.gov/nrdp/about.html> (letöltve: 2003. február)

Adding Value to Local Products. UK LEADER + Network. Overview and Info-Sheet No 1.2. 2002. november

Ángyán József (2010): Merre tovább magyar agrár-, környezet- és vidékpolitika? A FALU 2010. XXV. ÉVF. 1. SZ.

Az EU tagországok vidékfejlesztési tervei. <http://europa.eu.int/comm/agriculture/> (letöltés: 2002. december)

Az EU új Közös Agrárpolitikája 2014-2020 – EU Bizottság javaslata

Az európai kontinens fenntartható területfejlesztési irányelvei, Európa Tanács, Regionális Tervezésért Felelős Miniszterek Európai Konferenciája (CEMAT) http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Environment/CEMAT/GPSSDEC/pples_hungary.asp#TopOfPage

Az Európai Unió Tanácsának 1257/1999/EK rendelet az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalapról (EMOGA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról, valamint egyes rendeletek módosításáról, illetve hatályon kívül helyezéséről,

Az Európai Unió Tanácsának 1783/2003/EK rendelete az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalapról (EMOGA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról szóló 1257/1999/EK rendelet módosításáról

Bajmócy, P. and Balogh, A. (2002) Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai (Differentiation Processes in the Stock of Small Villages). *Földrajzi Értesítő* LI (3–4). 385–406.

Baksa Adrienn (2010): *Az éghajlatváltozás növekvő szerepe a közösségi szakpolitikában, különös tekintettel a közös agrárpolitikára* GAZDÁLKODÁS: Volume 54, Number 4, 2010 376 -388

Balogh András (2004): Vidéki és elmaradott terek Magyarországon. II. Magyar Földrajzi Konferencia Szeged, 2004. szeptember 2- 4. http://geography.hu/mfk2004/mfk2004/cikkek/balogh_andras.pdf

Bánlaky P. 1998: *A kistérségi fejlesztés alapelvei* (Kézirat) MTA RKK ÉMO Miskolc

Barca F., Mccann P. & Rodriguez-Pose A. (2012) The Case for Regional Development Intervention : Place-Based Versus Place-Neutral Approaches, *Journal of Regional Science*, 52, 1, pp. 134-152.

Bass, L., Ferge, Zs. and Márton, I. (2003) *Gyorsjelentés a szegénységről 2000–2003.* Budapest, Szociális Szakmai Szövetség.

BELUSZKY P. 1987, Településpolitikai viták után – cselekvés közben – új vizsgálódások előtt. – Tér és Társadalom, 1. 1987. 1. 76–86. p.

Beluszky Pál – Síkos T. Tamás 1982: Magyarország falutípusai. Elmélet- Módszer – Gyakorlat. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Budapest p. 166.

Beluszky Pál 1985: A vonzáskörzetkutatás néhány kérdése in: *A vonzáskörzetek gazdasági és közigazgatási kérdései* (szerk.: Faragó László – Hrubai László) MTA RKK DTI Közlemények 32. Pécs

Beluszky Pál 1999: *Magyarország településföldrajza*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus

Beluszky Pál–Sikos T. Tamás (2007): Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón). – Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2007.

Beluszky, P. (1988) A kisfalvakról – településtudományi megközelítésben (On Small Villages from a Settlement Science Approach). In Sükösd, F. (ed.) *Az aprófalvak közéleté és ifjúsága*. Pécs, MSZMP Megyei Bizottsága. 72–91.

Berényi I. (1997) A szociálgeográfia értelmezése. Egyetemi jegyzet ELTE Budapest

Biogazdálkodás Magyarországon Vélemények különböző nézőpontból <http://www.okotaj.hu/szamok/02/teszt.html>

Biogazdálkodás Statisztikai Tükör III. évf. 67. sz. 2009

Bocz J. (2009) A nonprofit szektor strukturális átalakulása Magyarországon – A magyar nonprofit szektor az 1990-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig, Ph.D. értekezés Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Intézet, Budapest

Bódi Ferenc – Fábíán Gergely (2011): . Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon Debreceni Egyetemi Kiadó

Bódi Ferenc – Obádovics Csilla: 2000. Munkanélküliség a vidéki Magyarországon. In: Területi statisztika, 2000. január.

Bódi Ferenc (szerk) (2001): Helyi szociális ellátórendszer vidéken. Agroinform Kiadó

Bódi Ferenc: 1999. Szociális ellátórendszerek és a humán erőforrás keretei falun. In: Kovács Ferenc akadémikus (szerk.): *A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései*. MTA Agrártudományi Osztálya, Budapest

Böhm A. (1988) A helyi közösségek szerveződési esélyei. In *Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat*. A „Lenini örökség” és korunk. Ideológiai, politikai tanulmányok 1988. (szerk. Csefkó Ferenc - Szirtes Gábor) MTA Regionális Kutatások Központja – MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatósága, Pécs 106-114.

Böhm, A. (1998) A helyi társadalomfejlődés dilemmái (Dilemmas of the Development of Local Societies). *A falu* XIII (3). 39–44.

Bördös Katalin - Luksander Alexandra - Megyesi Boldizsár - Mike Károly (2012): Helyi termékek és termelői önszerveződés. HÉTFA Kutatóintézet Budapest http://hetfa.hu/wp-content/uploads/file/NFFT_zarotanutmany.pdf

Brugger, E.A. (1986) Endogenous development. A concept between utopia and reality. In *Self-reliant development in Europe*. (eds: Bassand et all) Gower Publishing Company, London

Bryden, J.M. 2000: *Is there a New Rural Policy?* International Conference: European Rural Policy at the Crossroads. The Arkleton Centre for Rural Development Research. University of Aberdeen, Scotland

Buday Sántha Attila 2001: *Agrárpolitika – vidékpolitika*. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Buday-Sántha Attila (2004): A természeti tike és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2004. 108 p

Buday-Sántha Attila (2004): Az agrár- és vidékfejlesztés lehetőségei, tennivalói. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 1.sz. 2004. 61-68 p.

Buller, H. and Hoggart, K. (eds.) (2001) *Agricultural Transformation, Food and Environment*. Aldershot: Ashgate, VIII 191 p

Burton, J. (1990) *Conflict: Human Needs Theory*. St. Martins Press, New York, 358 p.

Cap Reform: Mid-Term Review. <http://europa.eu.int/comm/agriculture/> (letöltés: 2002. december)

Castells, M. – Henderson, J. (1987) *Techno-economic restructuring. Socio-political processes and spatial transformation: a global perspective*. In: Henderson, J. –Castells, M. (eds): *Global restructuring and territorial development*. SACE Publications, Bristol.

Centre for Rural Affairs Newsletter. http://www.cfra.org/newsletter/2002_06.htm (letöltve: 2003. március)

Charta 1996: Európai Vidéki Térségek Chartája

COM(2004)490 Proposal for a Council regulation on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)

COM(2005)304 Proposal for a COUNCIL DECISION on Community strategic guidelines for Rural Development (Programming period 2007–2013) Brussels, 5.7.2005

Commission Notice to the Member States Laying down Guidelines for the Community Initiative for Rural Development (LEADER+) <http://www.rural-europe.aeidl.be> (letöltés: 2002. december)

Cook, P. (1990) *Back to the future: Modernity, postmodernity and locality*. Unwin Hyman, London

Council Regulation 1999. No. 1257/1999. Official Journal of the European Communities. 26.6.

Czagány László – Fenyővári Zsolt (2008): Inaktivitás és mezőgazdasági munkavégzés a vidéki Magyarországon Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.) 2008: Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 167-173. o.

Czagány László: Munkaerőpiaci tendenciák a vidéki Magyarországon

Csáki Csaba - Jámbor Attila (2012): Az európai integráció hatása a közép-kelet-európai országok mezőgazdaságára. *Közgazdasági Szemle*, 59(7-8): 892-910

CSÁKI CSABA (2000): *A Világkereskedelmi tárgyalások újabb fordulója és a magyar mezőgazdaság*, *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf., 2000. május (444-456. o.)

Csatári B.: Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására. In: *Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek*. Szerk.: Dövényi Z. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2000, 151–168.

Csatári Bálint (1999): *A magyarországi kistérségek főbb típusai*. In: *A magyar vidék térségi tagolódása MTA Regionális Kutatások Központja Kecskemét*

Csatári Bálint (2009): Kistérségi – vidéki kételyek két évtized elteltével. *A FALU* 2009. XXIV. ÉVF. 4. SZ.

Csatári Bálint, G. Fekete Éva, Farkas Jenő, Osgyáni Gábor, Baksa Sára: A környezet és a kultúra szerepe a vidéki változásokban http://www.mta.hu/fileadmin/2007/11/MeH-MTA%20IV_302-326.pdf

Cserti Csapó Tibor: Területi-szociológiai jellemzés a Magyarországi cigány népesség körében

Csitsi András (1999): A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. Szociológia 1999/3 szám 134 – 154

Csitsi András (2005): REMÉNYKELTŐK - Politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990–2002 között. Századvég Kiadó 2005

Daly, H. 1990: Toward Some Operational Principles of Sustainable Development. *Ecological Economics* 2. 1-6.

Dorgai László (2010): Az Aktuális vidékpolitika és megvalósítása (az EU vidékpolitikájának főbb összefüggései) Vidékfejlesztés 7. Tankönyv Nyugat-magyarországi Egyetem

Dover , Michael J. –Talbot, Lee M. (1987): To feed the Earth: Agro-Ecology for Sustainable Development. Washington, 1987, World Resources Institute

Drabenstott, M 2001. New Policies for a New Rural America. *International Regional Science Review* 24, 13-15 o.

Durst Judit (2004): „Az biztos, hogy ebben a faluban senki nem lesz hajléktalan” A lakáshelyzet változása a láposi cigányoknál (1850–2004) Beszélő 9. évf. 11. sz.

EC (1988): The future of rural society. Brussels, Commission of the European Communities, 23 September 1988.

EC (2006): A Leader-megközelítés – útmutató. Fact Sheet. Luxembourg: Az Európai Községek Hivatalos Kiadványainak Hivatala 23p. http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/leader/2006_hu.pdf

EC (2011): Jelentés a nők mezőgazdaságban és a vidéki területeken betöltött szerepéről. (2010/2054(INI)) Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottság 2011. január 31.

EC: A tagországok vidékfejlesztési tervei. <http://europa.eu.int/comm/agriculture>

Elands, B. – Wiersum, F. 2001: Forestry and rural development in Europe: an exploration of socio-political discourse. *Forest Policy and Economics* 3.

Elek Sándor – Nemes Gusztáv 2000: Az agrárpolitika és a vidékfejlesztés néhány összefüggése. *Európai Tükör*, Műhelytanulmányok 76.

Enyedi Gy. (1997) Településpolitika a “fejlett” szocializmusban. Egyenlőtlenségek és regionális fejlesztés. *História* 19:9-10, 33-36.

Enyedi György (1983): A magyar falu átalakulása in: Enyedi György: Földrajz és társadalom. Magvető Könyvkiadó 1983. pp. 199-229.

Enyedi György 1988: *A városnövekedés szakaszai*, Akadémiai Kiadó, Budapest

Enyedi György 1990: New Basis for Regional and Urban Policies in East-Central Europe. *Discussion Paper* 9. Centre for Regional Studies of HAS Pécs

Enyedi, Gy. (1980) *Falvaink sorsa* (The Fate of Villages in Hungary). Budapest, Magvető.

Enyedi, Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában* (Regional Processes in Hungary in the Era of Transition). Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

Erdei Ferenc 1972: *Város és vidéke*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó

Erdei, F. (1940) *Magyar Falu*. Budapest, Athenaeum.

Európai Unió honlap, LEADER+ <http://europe.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/g24208.htm>

Európai Unió honlap, Mezőgazdaság http://europe.eu.int/pol/agr/index_en.htm

European Commission's Direction Generale of Agriculture and Rural Development
<http://europa.eu.int/comm/agriculture>

Faragó László 1992: A helyi gazdaságfejlesztés elmélete. *Tervgazdasági Fórum* 2. 44-55.

Fehér Alajos: „Mezőgazdaság és vidékfejlesztés” *Gazdálkodás*, XLII.évfolyam 1.szám

Fehér István – Kóródi Márta (2007): A vidéki turizmus diverzifikációs sajátosságai A Falu, 2006. tél.

Fehér István – Kóródi Márta (2008): A vidéki turizmus fejlesztése Szaktudás Kiadó Ház

FEHÉR ISTVÁN (2009): *Várható változások a Közös Agrár- és vidékpolitikában*, A FALU 2009. XXIV. ÉVF. 4. SZ.

Ferge Zsuzsa (2001): A magyarországi szegénységről. Info – Társadalom – Tudomány 54.

Forray R. Katalin (1998): A falusi kisiskolák helyzete. Educatio Füzetek Oktatókutató Intézet Budapest

Friedmann, J. - C. Weaver 1979: *Territory and Function. The Evolution of Regional Planning*. London: Edward Arnold

FVM (2004): Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garanciarészleg Intézkedéseire – Magyarország Végleges változat. Budapest, 2004. JÚLIUS 19.

G Fekete É. (2007) Innovations in Micro-regional and Local Development. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 4: (2) pp. 57-68.

G Fekete É. (2009): Post-modern values and rural peripheries. In: Understanding and Shaping Regions: Spatial, Social and Economic Futures: Annual Conference of Regional Studies Association. Leuven, Belgium, 2009.04.06-2009.04.08.

G. Fekete Éva – Velkey Gábor: 2002. Kutatási zárótanulmány. In G. Fekete Éva (szerk.): A tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben. MTA Regionális Kutatások Központja Vidékfejlesztési Műhely, Miskolc-Pécs 9-60 p.

G.Fekete É. (2001) Együtt! – De hogyan?” Innovációk a kistérségi fejlesztésekben.MTA RKK, Pécs-Miskolc, 194 p.

G.Fekete Éva (1996): A kistérségi szerveződések megjelenése a területfejlesztésben. Együtt! De hogyan? MTA RKK Pécs-Miskolc

G.Fekete Éva (2013): Helyi Termék Stratégia és Arculati Kézikönyv a Borsod-Torna-Gömör HACS számára. REG-LEX Bt. Edeleny 2013.

G.Fekete, É. (2004) Munkanélküliség és foglalkoztatási viszonyok az aprófalvas térségekben. Van-e esély a megmaradásra? (Unemployment and Employment Situation in Regions with Small Villages. Is There Any Chance of Survival?) In Mesko, Á. (ed.) A

foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei. A tudomány a gyakorlat szolgálatában. Budapest, MTA. 55–85.

G.Fekete, É., Lados, M., Pfeil, E. and Szoboszlai, Zs. (2002) Size of local governments, local democracy and local services delivery in Hungary. In Swianiewicz, P. (ed.) *Consolidation or Fragmentation? The Size of Local Governments in Central and Eastern Europe.* Budapest, Open Society Institute. 31–100.

Galtung, J. at all (eds.) (1980) *Self-Reliance: A New Development Strategy.* L'Ouverture, London

Gazdag László (2008): Szövetkezés nélkül bérmunkások leszünk - a mezőgazdaság lehetőségei 2008. július 31. 12:25

Gibbs, D.C. 1998.: *European Environmental Policy: The implications for local economic development*

Gilchrist, A. (2000) *Community Work in the U.K.* Manuscript

Glatz Ferenc (2008): Új vidékpolitika MTA Társadalomkutató Központ

Glatz Ferenc (szerk.) (2009): A falusi turizmus helyzete és gazdasági kérdései. MTA Társadalomkutató Központ Budapest

Glatz Ferenc 2005: *A vidék közhaszna* (kézirat). A „Párbeszéd a vidékért” lakossági fórumainak tapasztalatai, megállapításai. MTA Társadalomkutató Intézet, Budapest

Green, G.P. - Flora, J.L. – Flora C.B.- Schmidt, F.E. 1993.: *From the Grassroots.* Results of a National Study of Rural Self-Development Projects. Agriculture and Rural Economy Division, Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Staff Report No. AGE9325 Washington DC

Greenbie, B.B. 1976: *Design of Diversity.* Amsterdam:Elsevier Scientific Publishing Company

Gyulai Iván – Lantos Tamás (1997): *Regionális kihívások. Társadalmi szervezetek Intézményfejlesztése.* Nyíregyháza-Szolnok 45p.

Gyulai, I. (2000) *A fenntartható fejlődés* (Sustainable Development). Miskolc, Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány.

Hall, E.T. 1966: *The Hidden Dimension.* New York: Doubleday

HALMAI Péter (1995): *Az Európai Unió Agrárrendszere,* Mezőgazda Kiadó, Budapest

HALMAI Péter (2002): *A belső piac kapujában – Agrárkereskedelem az Európai Unióval,* Agroman Oktatási Alapítvány, Budapes

Hamza Eszter - Miskó Krisztina - Székely Erika - Tóth Erzsébet (2002): Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. AKI http://www.akii.hu/kiadvany/intezeti_kiadvanyok/magyar/AKII_TANULMANYOSSZEFoglalok/2002-4_foglalkoztats.htm

Harsa István - Kovách Imre (1996): Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók. in: Társadalmi riport 1996, Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Századvég. Pp. 104–134.

Harsa István-Kovách Imre-Szelényi Iván (1994): A posztoszocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban Szociológiai Szemle 1994/3. 15-43

Harsa István-Kovách Imre-Szelényi Iván (1994): A posztoszocialista átalakulási válság a

mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. Szociológiai Szemle 1994/3. 15-43

Horváth M Tamás (2002): Helyi közszolgáltatások szervezése, Budapest: Dialóg Campus Kiadó

Imre Anna (2003) Kistelepülési iskolák eredményessége. Iskolakultúra, 1. 74-79.p

Jámbor Attila (2010): A csatlakozás hatása a mezőgazdasági termékek ágazaton belüli kereskedelmére Magyarország és az Európai Unió között. Közgazdasági Szemle, 57(10): 898-916

Jámbor Attila (2010): A Közös Agrárpolitika Jövője: Elemzési Keretrendszer. <http://www.mnvh.eu/hirek/118/20101130/agrargazdasagi-muhelyvitak-corvinuson>

JÁMBOR ATTILA (2011): *The role of rural development in the CAP post 2013,*

Juhász Pál–Mohácsi Kálmán (1999): A mezőgazdaság működését szolgáló főbb intézmények Közgazdasági Szemle, XLVI. évf., 1999. március (231–244.

Jurasits Jánosné (2003) Vidéki nők és a helyi gazdaságfejlesztés. Műszaki-gazdasági információ. Település- és térségfejlesztés 2. évf. 3. sz. 25-35. oldal

Kassai Zs. (2012) A LEADER program mint helyi partnerség kérdései Magyarországon. PhD értekezés, SZIE Gödöllő

Kemény István 1974. A magyarországi cigány lakosság. Valóság. 1974. január, 63-72.

Keresztes Sándor – Tétényi Éva (2005): A hazai falumegújítás múltja és jövője Győr, 2005. május 15.

Keresztes Sándor (2004): Reményt keltő indítás volt...A hazai falumegújítás múltja és jövője ÖN-KOR-KÉP 14. évfolyam, 10-11. szám * 2004. október-november

Kertesi Gábor (2005): A társadalom peremén. Budapest: Osiris Kiadó

Kis K. and Szekeresné Köteles R. (2010) A helyi akciócsoportok szerepe a versenyképes és fenntartható vidékfejlesztés megvalósításában Tér és Társadalom 24. 3. 119-135.

Kiss Judit (2002): A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgástere, Akadémiai Kiadó, Budapest

Kiss, J. (1998) Az ágazati gazdaságszerkezet szerepe a regionális differenciálódásban (The Role of Sectoral Economic Structure in Regional Differentiation). *Tér és Társadalom* 1–2. 138–162.

Kolta, J. (1979) Az aprófalvak helyzete és jövője Baranya megyében (The Current Position and Future of Small Villages). *Földrajzi Közlemények* 4. 234–242.

Kóródi Márta- Fehér István (2012): A vidéki turizmus illúziói és realitásai. In.: Agrár-vidékfejlesztési és élelmiszer-marketing trendek (Szerk.: Csete László-Fehér István) SZIE Kiadó, 152-160.p.

Korten, D. C. 1996: *Tőkés társaságok világoralma*. Magyar Kapu Alapítvány EKF Hálózat, Budapest

Kovách Imre (2003): A magyar társadalom „parasztalanítása” – európai összehasonlításban Politikatudományi Szemle 2003/3. szám 41-65 old.

Kovách Imre (szerk.) (2006): Társadalmi metszetek, Napvilág Kiadó, Budapest

Kovách Imre (szerk.) (2007): Vidék- és falukép a változó időben Budapest : Argumentum; MTA Politikai Tudományok Int., 2007.-304 p.

KOVÁCH Imre– TÓTH Péter– FARKAS András– KŐRÖSMEZEI Csaba– PINTÉR János: A vidék helyzete. Budapest, Agrár Európa Tanácsadó Iroda, 2003. 40

Kovách, Imre: LEADER, a new social order, and the Central and East-European Countries. Sociologia Ruralis, No. 2, 2000, 181–190

Kovács Dezső (2003): Falusi vendéglátás Magyarországon. – Bp. : Agroinform Kiadó (Vidékfejlesztők kiskönyvtára)

Kovács Edit - Péterfi Ferenc (2005): A közösségi részvétel erősítése a fenntartható vidékfejlesztés igazi esélye! Magyar Művelődési Intézet Közösségfejlesztési Osztályának ajánlásai a vidékfejlesztés újragondolásához. Budapest, 2005. augusztus 28

Kovács Katalin – Váradi Monika (szerk.) (2013): Hátrányban vidéken. Budapest: Argumentum Kiadó

Kovács Teréz (1997): A vidékfejlesztés problémái és feladatai. In: A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV.Falukonferencia. MTA RKK, Pécs, 1997.19. p .

KOVÁCS Teréz (2003): *Vidékfejlesztési politika*, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Kovács Teréz 1997: Milyen vidékfejlesztést szeretnénk? In: *Regionális-agrárkutatási és vidékfejlesztési workshop*. (szerk:Csete L.) Kompolt, GATE Fleischmann Rudolf Mezőgazdasági Kutatóintézet, 65-72.

Kovács Teréz 2003: *Vidékfejlesztési politika*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus

Kovács Teréz: „Mi tekinthető vidéknek?” *Gazdálkodás*, XLII.évfolyam 5.szám

Kovács Teréz: 1996.Az aprófalvak mezőgazdasága. In: *A falu*. 1996. nyár 21-24. p.

Kovács Teréz: 2002. A megélhetést segítő mezőgazdaság szerepe a hagyományos elmaradottsággal küzdő rurális területeken. In: G. Fekete Éva (szerk.): *A tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben*. MTA Regionális Kutatások Központja Vidékfejlesztési Műhely, Miskolc-Pécs 182-191 p.

Kovács, Katalin (2003): Vidéki kaleidoszkóp: eltérő esélyek, eltérő remények az uniós csatlakozás előtti falusi Magyarországon. In Kovács, T. (ed.) *VI. Falukonferencia, A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság. 53–66.

Kulcsár Viktor (szerk.) (1976) *A változó falu*. Budapest, Gondolat.

Kun István (2007): Az őstermelés mítosza. *Mozgó Világ* (33. évf.) 10. sz. 96-107. old.

Kuti É. (2008) A magyarországi civil társadalom és a nonprofit szektor helyzete, uniós kapcsolatai, fejlődési irányai. Szakértői anyag a Gazdasági és Szociális Tanács részére. Kézirat

Ladányi, J. - Szelényi, I. (2004) *A kirekesztettség változó formái*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Ladányi, J. (1993) Szegregáció és gettósodás Budapesten (Segregation and Ghettoisation in Budapest). In Nagy, G. T. (ed.) *Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei*. Budapest, Városháza. 25–30.

Ladányi, J. and Szelényi, I. (2004) *A kirekesztettség változó formái (Changing Forms of Social Exclusion)*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Laki László (2007): Vidék, falvak és a szegénység. A FALU 2007. XXII. ÉVF. 4. SZ. 17-25

Laki László: 1996. A falusi munkanélküliség néhány problémája. In: Bogyó Tibor (szerk.): Agrárátalakulás, stabilizáció, modernizáció. MTA Agrárközgazdasági Bizottság, Budapest 176-185

László E. 1974: *A Strategy for the Future*. New York, Braziller

László E. 1977: *Goals for mankind*. A Report to the Club of Rome. New York: E.P.Dutton

LEADER Tananyag (2005): AVOP LEADER+ készségek elsajátítása tananyag, Promei-Faluműhely Alapítvány – SZRVA – ZRVA

Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.) (2008): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 167-173. o.

Lentner Csaba (2004): A magyar agrárfinanszírozás néhány jellemzője (a piacgazdasági átmenetben illetve) az Eu -csatlakozás küszöbén. Gazdálkodás 2004/1. 69-78

Lettrich, E. (1976) Faluhálózatunk fő vonásai (Main Characteristics of the Hungarian Village Network). *Földrajzi Értesítő* 25. 313–319.

Lewis, W.A. 1978: *Growth and Fluctuations 1870-1913*. London: George Allen and Unwin

Lister, S. (2000) Power in partnership? An analysis of an NGO's relationship with its partners, *Journal of International Development*, 12(2), 227–239.

Lowe, P. – Buller, H. – Ward, N. 2002 : Setting the next agenda? British and French approaches to the second pillar of the Common Agricultural Policy. *Journal of Rural Studies*. 18. 1-17.

LYNGGAARD, K. (2006): *The Common Agricultural Policy and Organic Farming: An Institutional Perspective on Continuity and Change*, CABI Publishing – United Kingdom

Magyar Tünde 2003: A vidékfejlesztés helyzete és kilátásai az AGENDA 2000 félidejekor. Gazdálkodás, 2. 5-15.

Magyarországi Falumegújítási Díj 2007. Kazári Élet és Szó. 2008. okóberi különszám Megjelenik 1200 példányban Kazáron

Marshall, R. 2001. Rural Policy In The New Century. *International Regional Science Review* 24, 1:120-146. o.

Maslow, A. 1943: *A Theory of Human Motivation*, *Psychological Review*, July, 1994.

MATTHEWS ALAN: *Post-2013 EU Common Agricultural Policy, Trade and Development: A Review of Legislativ Proposals*, ICTSD Publishing – Switzerland

Mendöl Tibor 1963: *Általános településföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest

Mihály Ildikó (2000): Vidéki környezet – vidéki iskolák – Van-e létjogosultságuk a kisiskoláknak? Új Pedagógiai Szemle 2000/5 65-72

Ministry of Agriculture, USA, 2003

Molnár Géza (2012): Város vagy vidék? Túlélési kalauz a XXI. századra. Fenntartható Fejlődés Non-profit Kiadó

Myrdal, G. (1956): *Development and Underdevelopment*. World Bank, Kairo

Nárai Márta A civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek, illetve a társadalom számára Educatio 2004/4. szám 616-634

Neuwald Tivadar: Vidék-e a vidék? 2006. december 10.
<http://www.prokontra.hu/content/view/248/2>

New perspectives for EU rural development, European Communities, 2004
http://europa.eu.int/comm/agriculture/publi/fact/rurdev/refprop_en.pdf

OECD (1996): Vidékfejlesztés Magyarországon - OECD Országtanulmány, Bp.1996.
MTA-RKK ATI és GATE-KTI

OECD (2010) *Regional Development Policies in OECD Countries*, OECD.

Oksa, J. (1991) New Activities in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*, Vol. XXXI. (1) 9-16.

Oláh János (2005): Mit ér a vidék? Valóság 2005. december XLVIII. évfolyam 12. szám

Osti, 2000. LEADER and Partnerships: The case of Italy, *Sociologia Ruralis*, Apr 2000, Vol. 40, Issue2.)

Pálné Kovács I. (2008) Helyi kormányzás Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest

Pálné Kovács I. 1993: A lokális autonómia anatómiája. In: *Tények és vélemények a helyi önkormányzatokról*. Szerk: Csefkó F. – Pálné Kovács I. MTA RKK Pécs 7-33.p.

Paster, Adolf (1997): A föld szerepe a természetes gazdasági rendben. Elhangzott Máriabesnyőn, az 1997. április 24-27. között megrendezett "Új ökológiai és ökonómiai lehetőségek a 21. század küszöbén" című közgazdasági szemináriumon

Perez, J. 2000. The LEADER Programme and the rise of rural development in Spain. *Sociologia Ruralis*. Vol.40, No 2.

Pezzini, M. 2001. Rural Policy Lessons From OECD Countries. *International Regional Science Review* 24, 1:134-145.o.

Pike, A., Rodriguez-Pose, A., Tomaney, J. (2007) What Kind of Local and Regional Development and for Whom? *Regional Studies*, Vol. 41.9, 1253–1269

Polanyi, K. (2001) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* Boston

Quadragesimo Anno, 1931: Pápai enciklika, 1931 in: *Az egyház társadalmi tanítása* (dokumentumok) Szent István Társulat, Budapest, 1993.

Ray, C. (1994) Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis* 38 (1) 3 – 20.

Ray, C. 2000. The LEADER Programme: Rural Development Laboratory. *Sociologia Ruralis*. Vol.40, No 2.

Rechnitzer 1998 Területi stratégiák. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 345 p. (Területi és települési kutatások, 12.) (Studia regionum).

Rechnitzer, J. (2002) A városhálózat az átmenetben, a kilencvenes évek változási irányai (The Urban Network in the Era of Transition). *Tér és Társadalom* 3. 165–183.

Recommendation 1296 (1996) on an European Charter for Rural Areas, Council of Europe, Parliamentary Assembly <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta96/erec1296.htm#1>

Romány Pál: *Földbirtok-politika és földtulajdon Magyarországon* Magyar Tudomány, 2005/1 94. o.

Rostow, W.W. 1978: *The World Economy. History and Prospect*. Austin:University of Texas Press

Sárközy Péter: A biogazdálkodás szabályozása az EU-ban. www.omgk.hu

Sarudi Csaba: 2003: *Térség- és vidékfejlesztés. A magyar térgazdaság és az európai integráció*. Budapest, Agroinform Kiadó

Schneider, Wolf 1973: *Városok Urtól Utópiáig*. Gondolat, Budapest

Schumacher, E.F. 1991: *A kicsi szép*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest;

Schumpeter 1939: *Business Cycles*. New York: McGraw-Hill

Scott, Alister – Gilbert, Alana – Gelan, Ayele (2007): *The Urban-Rural Divide: Myth or Reality?* SERG Policy Brief Number 2 Macaulay Institute

Scott, M.: 2002. Delivering Integrated Rural Development: Insights from Northern Ireland, *European Planning Studies*, Vol. 10, No. 8,

Shortall, S. and Shucksmith, M. (2001) Rural development in practice: issues arising in Scotland and Northern Ireland. *Community Development Journal*, 36. (2) 122-133.

Simon Sándor (2007): *Nyugat-Európa legelterjedtebb szövetkezeti modelljei* In: Somai József (szerk) *Szövetkezetek Erdélyben és Európában Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2007 317-348*

Starr Karen – White Simone (2008) *The Small Rural School Principalship: Key Challenges and Cross-School Responses*. *Journal of Research in Rural Education*, 23

Stöhr, W.B. 1988: On the theory and practice of local development in *Europe*. *IIR-Discussion 37*. Wien.

Stratosta, P. 1994: *Ruralization and Rurality: Three Perspectives*. In *Agricultural Restructuring and Rural Change in Europe*. (Eds.: Symes, D – J.Jansen, A.) Wageningen, Agricultural University, 65-74.pp.

Sükösd F. szerk., 1985: *Az aprófalvak közéleté és ifjúsága*. Pécs, MSZMP Megyei Bizottsága.

Szabó G. Gábor (2007): *Az európai mezőgazdasági szövetkezeti modellfejlődés Dánia és Hollandia példáján keresztül bemutatva* In: Somai József (szerk) *Szövetkezetek Erdélyben és Európában Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2007 349-366*

Szabó Géza (2012): *A vidéki turizmus Magyarországon*. In: Aubert A (szerk.) *Magyarország Idegenforgalma: Szakkönyv és atlasz* Budapest: Cartographia Kft. pp. 38-41.

Szabó Gyula (2010): *Föld- és területrendezés*. Tankönyv. Nyugat-magyarországi Egyetem www.tankonyvtar.hu

Szabó, G. 2003. A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program keretében beadott pályázatok elemzése. *Gazdálkodás*. 2003.1. szám.

Szalai Júlia 2002: A TÁRSADALMI KIREKESZTÉDES EGYES KÉRDÉSEI AZ EZREDFORDULÓ MAGYARORSZÁGÁN. Szociológiai Szemle 2002/4. 34–50.

Szarvák Tibor: 2001. Résztársadalmak felzárkózási esélyei a szociális földprogramban. In: Szoboszlai Zsolt (szerk.): Szociális földprogramok Magyarországon.

Szarvas Zsuzsa (2007): A migrációs folyamatok hatása a helyi tradíciókra. IX. Közművelődési Nyári Egyetem - 2007

Szelényi Iván – Ladányi János (1997): Szuburbanizáció és gettósodás. Kritika, 1997/7

Szeremley Béla (2008): A dán modell. Valóság, 2008. december LI. évfolyam 12. szám 6 o.

SZOBOSZLAI ZSOLT (szerk.): SZOCIÁLIS FÖLDPROGRAMOK MAGYARORSZÁGON Szolnok: Esély Szociális Közalapítvány Regionális Szellemi Forrásközpont, 2001

Szörényiné Kukorelli Irén (2002): A kistérségi szint megjelenése a terület- és foglalkoztatáspolitikában, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 2002.

Táll Éva (2000): A falusi munkanélküliség társadalmi szerkezetváltozásai 1990-1997 között. Területi Statisztika 2000. 1. számában (KSH).

Temesi I. (2000) Local Government in Hungary. In: *Decentralization: Experiments and Reforms. Local Governments in Central and Eastern Europe*. Vol.1. (ed: Horvath M. T.) Open Society Institute, Budapest, 355-405.

The future of rural society. Brussels, Commission of the European Communities, 23 September 1988.

The new actors of employment. Synthesis of the pilot action „Third system and employment”. European Commission. 2002.

Timár, J. (1999) Elméleti kérdések a szuburbanizációról (Theoretical Questions of Suburbanisation). *Földrajzi Értesítő* 1–2. 7–26.

Tóth, J. (1996) Településrendszerünk legkisebb elemei (The Smallest Components of the Hungarian Settlement Network). In Dövényi, Z. (ed.) *Tér, gazdaság, társadalom. Huszonkét tanulmány Berényi Istvánnak*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. 205–226.

Új Magyarország Vidékfejlesztési Program Budapest 2007. szeptember

ÚMVP Monitoring Bizottság (2010) Jelentés Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program végrehajtásának 2009. évi előrehaladásáról Budapest, 2010. november

UN (1998): Women Feed The World, World Food Day - 1998. Október 16. Food And Agricultural Organizations Of The United Nations, Rome 1998.

USDA Farm Bill Gateway. <http://ers.usda.gov/> (letöltve: 2003. március)

Vági Gábor: *Versengés a fejlesztési forrásokért*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982.

Váradai Mónika Mária (szerk.) (2008): Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó

Varga A. T. – Vercseg I. 1991: *Település, közösség, fejlesztés – Tapasztalataink a helyi társadalmi-kulturális fejlesztésről*. Országos Közművelődési Központ, Budapest

Varga Cs. 1998.: Tudásország, tudástársadalom, tudásrégió, tudáspolgár. in: *Magyar Jövőképek* (szerk: Varga Cs. – Tibori T.) Nemzeti Stratégia 2020-ig könyvek 2. Budapest. pp.652-669.

Varga E. (2010): A LEADER Program hazai gyakorlatáról. *Gazdálkodás*, 54. evf. 6. sz. 609-619. pp.

Vásáry Viktória (2006): Vidékfejlesztési kérdések és válaszok a klímaváltozásra. In: A felfedező tudomány (Beszteri Béla szerk.) TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0010 azonosító számú, „Tehetséggondozási rendszer és a tudományos-képzési műhelyek fejlesztése a Széchenyi István Egyetemen kiadványa. Széchenyi István Egyetem Regionális– és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar és a VEAB által 2013. május 16-án Győrben megrendezett konferencián elhangzott előadások anyaga.

Vidékfejlesztés Magyarországon - OECD országtanulmány, Bp.1996. MTA-RKK ATI és GATE-KTI

VINCZE MÁRIA (2008): *Európa Gazdaságtana*, Kolozsvári Egyetemi Kiadó – Kolozsvár

West Cork LEADER. <http://.westcorkleader.ie/> (letöltve: 2003. április)

Woods, M. (2010) Rural. Routledge, London